

TÜRKİYE İLE ALMANYA ARASINDAKİ SİLAH TİCARETİ 1871-1914

KRUPP FİRMASI, MAUSER TÜFEK FABRİKASI
ALMAN SİLAH VE CEPHANE FABRİKALARI

DOÇ. DR. FAHRİ TÜRK

Türk-Alman ilişkileri köklü bir geleneğe sahiptir. Türkiye ile Almanya arasındaki silah ticareti alanındaki ilişkileri 1871-1914 döneminde Alman arşiv belgelerinin ışığında ele alan bu çalışma Türk-Alman ilişkilerinin şimdiye kadar aydınlatılmamış bir boyutuna ışık tutmaktadır. Bu çalışma özellikle silah transferi ve askeri uzmanların devletlerarası ilişkilerin gelişmesinde ne denli önemli bir rol oynadığını ortaya koymakta ve bunun sonucunda da teknolojik olarak silah ithal eden ülkenin zamanla silah ihraç eden ülkeye bağımlı hale geldiğini göstermektedir. Elinizde tutmuş olduğunuz bu kitabın Türk-Alman ilişkilerinin farklı bir perspektiften anlaşılmasına önemli bir katkı yapacağını ümit ediyorum.

"Biz konuşmuyoruz!...
Kitaplarımız anlatıyor..."

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

www.iqkultursanat.com

E-mail: info@iqkultursanat.com

TÜRKİYE İLE ALMANYA ARASINDAKİ
SİLAH TİCARETİ 1871-1914

DOÇ. DR. FAHRİ TÜRK

TÜRKİYE İLE ALMANYA ARASINDAKİ SİLAH TİCARETİ 1871-1914

KRUPP FİRMASI, MAUSER TÜFEK FABRİKASI
ALMAN SİLAH VE CEPHANE FABRİKALARI

DOÇ. DR. FAHRİ TÜRK

ARAŞTIRMA - İNCELEME

TÜRKİYE İLE ALMANYA
ARASINDAKİ SİLAH TİCARETİ
1871-1914

*Krupp Firması, Mauser Tüfek Fabrikası,
Alman Silah ve Cephane Fabrikaları*

DOÇ. DR. FAHRİ TÜRK

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

IQ Kùltür Sanat Yayıncılık: 450
Araştırma-İnceleme Dizisi: 389

Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914
Doç.Dr. Fahri Türk

Almanca aslından Türkçeye çeviren Fahri Türk
Kitabın tüm yayın hakları IQ Kùltür Sanat Yayıncılık
Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi'ne aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Yayıncı Sertifika No : 12446
I. Baskı : Nisan 2012 / İstanbul
ISBN : 978-975-255-352-1
Genel Yayın Yönetmeni : Adem Sarıgöl
Editör : Dr. Haktan Bırsel
Mizanpaj : Adem Şenel
Kapak Tasarım : Yunus Karaaslan
Montaj : Mefa Grafik
Halkla İlişkiler ve Dağıtım Sorumlusu : Yusuf Sarıgöl
Baskı-Cilt : Alioğlu Matbaacılık
Orta Mahalle Fatih Rüşti Sokak,
No 1-3A, Bayrampaşa / İstanbul
Tel: 0212 612 95 59

Copyright © IQ Kùltür Sanat Yayıncılık
Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi
Copyright © 2012, Doç. Dr. Fahri Türk

IQ KùLTÜR SANAT YAYINCILIK, toplumu
"Bilgi Işığında Aydınlanmaya" çağırıyor, Amaç satışları ya da
kârı artırmak değil, yalnızca topluma faydalı olmak.

GENEL DAĞITIM
www.iqkultursanat.com
e-mail: info@iqkultursanat.com

TOPLU ALIMLARDA İSTEME ADRESİ
IQ KùLTÜR SANAT YAYINCILIK ve ULUSLARARASI
TANITIM HİZMETLERİ TİC.LTD.ŞTİ.

19 Mayıs Mah. Osman Gazi Cad. Günyüzü Konakları
C Blok No.1-A Büyükçekmece-İstanbul
Tel: 0212 519 56 83 Belgegeçer: 0212 520 91 12
Cep: 0544 608 58 58 - 0505 226 34 00

TÜRKİYE İLE ALMANYA
ARASINDAKİ SİLAH TİCARETİ
1871-1914

*Krupp Firması, Mauser Tüfek Fabrikası,
Alman Silah ve Cephane Fabrikaları*

DOÇ. DR. FAHRİ TÜRK

IQ KùLTÜR SANAT YAYINCILIK

3. Türk-Alman Silah Ticaretini Etkileyen Faktörler	91
3.1. Alman Askeri Heyetleri	91
3.2. Colmar von der Goltz	96
3.3. Türk Silah ve Mühimmat Fabrikaları	104
3.4. Türk Devlet Adamlarının Silah Ticareti Açısından Önemi	106
3.4.1. Sultan II. Abdülhamid	106
3.4.2. Devlet Adamları	111
3.4.2.1. Enver Paşa	116
3.4.2.2. Mahmud Şevket Paşa	119
3.4.3. Askerler	124
3.5. Alman İdarecilerinin ve Kuruluşlarının Silah Ticareti Açısından Önemi	129
3.5.1. Kayzer II. Wilhelm	129
3.5.2. Dışişleri Bakanlığı	131
3.5.3. Almanya'nın İstanbul Konsolosluğu	133
3.6. Dipnotlar	137
4. Alman Silah Sanayii	149
4.1. Alman Silah Sanayii ve Siyaset	151
4.2. Ludwig Löwe Firması	157
4.3. Alman Silah ve Cephane Fabrikaları	158
4.3.1. Türkiye'ye Yapılan Silah Sevkiyatları	160
4.3.2. Rekabet	162
4.3.3. Sorunlar ve Anlaşmazlıklar	163
4.3.4. Tesis Yapımı	166
4.3.5. Silah Ticaretinin Finansmanı	167
4.4. Lorenz Metal Mermi Fabrikası	171
4.5. Ren Metal Eşya ve Makine Fabrikası	172
4.5.1. Türkiye'ye Mühimmat Satışı	173
4.5.2. Ehrhardt-Krupp Rekabeti	175
4.5.3. Uluslararası Rekabet	180
4.6. Piyade Tüfeklerinin Teknik Gelişimine Kısa Bakış	184

4.7. Mauser Tüfek Fabrikası	187
4.7.1. Türkiye'nin Mauser Tüfek Fabrikasına Verdiği İhaleler	188
4.7.2. Mauser Tüfeklerinin Kabulünden Önce Türk Ordusunda Kullanılan Tüfek Modelleri	191
4.7.2.1. 1887- Model Türk Mauser Tüfeği	194
4.7.2.2. 1890-Model Türk Mauser Tüfeği	195
4.7.3. Oberndorf'ta Görev Yapan Türk Silah Teslimat Komisyonları	196
4.7.4. Paul Mauser ve Osmanlı Hanedanı Arasındaki İlişkiler	199
4.7.5. İttihat ve Terakki Partisi Dönemi	199
4.7.6. Türkiye'nin Mauser Tüfek Fabrikası ve Oberndorf'un Gelişimine Yaptığı Katkı	201
4.7.7. Mauser Tüfek Fabrikasının Yurtdışından Aldığı İhalelerin Karşılaştırılması	203
4.8. Dipnotlar	208
5. Krupp Firması	219
5.1. Krupp Firması ve Alman İmparatorluğu	220
5.1.1. Krupp Ailesi ve Hohenzollern Hanedanı	220
5.1.2. Krupp Firması ve Hükümet	223
5.2. Krupp Firması ve Türkiye	226
5.2.1. Krupp Firmasının Türkiye Temsilciliği	233
5.2.2. Yabancı Ülkelerin Krupp Firmasından İthal Ettiği Toplar	233
5.2.3. Krupp Firmasını Ziyaret Eden Türkler	239
5.2.4. Alfred Krupp'un Türkiye Hakkındaki Görüşleri	241
5.2.5. Abdülhamid ve Krupp Ailesi	243
5.2.6. Firma Krupp ve Silah Ticaretinin Finanse Edilmesi	245
5.2.7. Rüşvet Olayları	247
5.3. Uluslararası Rekabet	250
5.4. Krupp Firması ve Alman Askeri Ataşeleri	251

5.5. Türk Donanması ve Krupp Firması.....	253
5.5.1. Türk Donanması	253
5.5.2. Donanma İhalelerinde Uluslararası Rekabet.....	256
5.6. İttihat ve Terakki Dönemi ve Krupp Firması	260
5.7. Balkanlarda Krupp ve Schneider-Creuzot Rekabeti	263
5.8. Dipnotlar	265
6. Sonuç.....	275
7. Tablolar.....	283
8. Grafikler.....	285
9. Kaynakça.....	287
9.1. Arşiv Belgeleri ve Kaynakça	287
9.1.1. Arşiv Belgeleri.....	287
9.1.2. Diğer Birincil Kaynaklar	288
9.2. İkincil Kaynaklar	289
9.3. Yardımcı Kaynaklar.....	301

*Rahmetli Babam Muharrem Türk'ün
Aziz Hatrasına*

Teşekkür

Bu çalışma 20 Temmuz 2006 tarihinde Berlin Hür Üniversitesinde Otto Suhr Enstitüsü Siyaset Bilimi Bölümünde doktora tezi olarak kabul edilmiştir. Doktora danışmanım Prof. Dr. Abraham Ashkenasi'ye doktora süresince göstermiş olduğu anlayış ve her ihtiyacım olduğunda beni dostane bir atmosferde karşıladığı için teşekkürü bir borç bilirim. Prof. Dr. Hajo Funke'ye ise raporunu hızlı ve seri bir şekilde yazdığı ve mülakatta yaratmış olduğu güzel atmosfer nedeniyle müteşekkirim.

Bu çalışma boyunca beni destekleyen ve bana inanan bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim. Değerli arkadaşım ve dostum Dilek Taşkın çalışmanın metnini dikkatli bir şekilde okuyarak getirmiş olduğu yapıcı eleştirilerle bu çalışmanın güzelleşmesine ve düzelmesine büyük katkı sağladı. Dostum Yüksek Mimar Haydar Türk'ün ise çalışmada yer alan tablo ve grafiklerin yeniden şekillendirilmesinde katkıları oldu. Bu iki arkadaşıma da bu katkılarından dolayı şükranlarımı sunuyorum. Bu bağlamda iki kişiye özellikle teşekkür etmem gerekiyor. Bunlardan birincisi bu çalışmanın Almanca baskısının ortaya çıkması için gerekli maddi desteği sağlayan Sun Express Genel Müdür Yardımcısı Hacı Say, ikincisi ise lise yıllarımdan beri dostum olan ve ne zaman ihtiyaç duydu isem benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen Serbest Mali Müşavir İlhan Malkoç'tur.

Bunlardan başka çalışmam esnasında bana yardımcı olan Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasal Arşivi çalışanları ve Essen'deki Krupp Tarih Arşivi görevlilerine göstermiş oldukları kolaylıklardan dolayı teşekkür ederim. Özellikle Oberndorf şehrinde yaşayan Walter Schmid'in göndermiş olduğu bilgilerin Mauser Tüfek Fabrikası ile Türkiye arasındaki ilişkilerin aydınlatılmasına büyük katkıları oldu. Bundan dolayı kendisine teşekkür borçluyum.

Bu bağlamda beni mesleki kariyerimde her açıdan destekleyerek ihtiyacım olduğunda yanımda olan annem Ayşe Türk'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Bu noktada rahmetli babam Muharrem Türk'ü anarak sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Bu çalışmayı -doktoranın başlangıcını gören ancak tamamlanışında aramızda olmayan- rahmetli babam Muharrem Türk'ün aziz hatirasına ithaf ediyorum.

Fahri Türk

Berlin-Charlottenburg, Nisan 2012

Önsöz

Fahri Türk tarafından yapılan bu çalışma Berlin Hür Üniversitesinde Otto Suhr Enstitüsü Siyaset Bilimi Bölümünde doktora tezi olarak ortaya çıkmıştır. Yazar bu çalışmasında Alman silah sanayiinin 1871 ila 1914 arası dönemde Türk-Alman ilişkilerini nasıl şekillendirdiği üzerinde durmaktadır. Bu çalışma toplam olarak altı ana bölümden oluşmaktadır. Çalışma tezinin ve sorunsalın takdim edildiği birinci bölümden sonra yazar ikinci bölümde Türk Alman ilişkilerinin tarihsel arka planını ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Bu bağlamda özellikle Türk-Alman ilişkilerinin erken dönemleri ve Bismarck dönemi aydınlatılmaktadır. Yazar bu bölümde Türk-Alman ticari ilişkileri üzerine kısa bir bilgi verdikten sonra özellikle her iki taraf içinde farklı öncelikler taşıyan Türk-Alman ilişkilerinin itici gücü üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda Wilhelm Almanyası'nda yükselen Alman milliyetçiliği, Almanyada Doğu üzerine yapılan yayınların etkisi, özellikle Pancermen Derneğinin çıkarlarıyla örtüşen Anadolu'ya Alman göçmen yerleştirme projesi gibi hususlar Türkiye'nin Alman kamuoyunun ilgi alanına girmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bir genelleme yapılacak olursa Almanyanın 19. yüzyılda göstermiş olduğu ekonomik gelişme ve Berlin'in izlemiş olduğu "Dünya Politikası" (Weltpolitik) o zamanlar Almanyanın Türkiye politikasının temel yapı taşları olarak görülebilir. Yazar, Alman silah tüccarlarının Türkiye'de vermiş olduğu mücadelenin anlaşılmasını sağlayan çevresel faktörleri birbiriyle bağlantılı ve anlaşılır bir şekilde ortaya koymada başarılı olmuştur. Türkiye'nin bağımlılığının arka planının daha iyi anlaşılmasını sağlamak isteyen yazar Türkiye'nin siyasal durumu bağlamında özellikle devletin maliyesi ve Türkiye'nin 19. yüzyıldaki endüstriyel gelişimi üzerinde durmaktadır. Böylelikle yazar söz konusu dönemde Türkiye'nin siyasal ve mali durumunun önemini ortaya koymaktadır.

Alman askeri yardımlarının iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilmek için yazar üçüncü bölümde Türk-Alman silah ticaretinin temel parametreleri üzerine ayrıntılı bir şekilde eğilmektedir. Yazar, Türk ordusunun Alman subayları tarafından reforme edilmesini ele aldıktan sonra Türk silah fabrikaları üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda özellikle Türk ordusunda görev yapan Alman subaylarının Almanya'ya silah siparişi verilmesinde ne denli önemli bir rol oynadıkları ortaya çıkmaktadır. Yazar, Türkiye'nin Almanya'ya silah siparişi vermesine yaptığı katkıdan dolayı Colmar von der Goltz'a özel bir bölüm ayırmıştır. Bu bölümde sadece Türk devlet adamlarının iki ülke arasındaki silah ticaretinin gelişmesine yaptıkları katkılardan değil, Alman devlet adamları ve kurumlarının etkisi üzerinde de durulmaktadır. Mahmut Şevket Paşa'nın Mauser tüfeklerinin Türk ordusunda kabul edilmesinde Türk subayları içinde öncelikli bir yere sahip olduğu hususu yazarın vurguladığı bir diğer noktadır. Böylece yazar Alman askeri uzmanların Türk subayları üzerinde nasıl bir etki kurarak Krupp ve Mauser silah fabrikalarına silah siparişi verdirdiklerini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Krupp Ailesi ve Kayzer II. Wilhelm arasındaki dostane ilişkilere göndermede bulunan yazar Almanya'nın imparatorluk kurumlarının Türkiye'den silah siparişi koparabilmek için büyük silah tüccarlarıyla el birliği içinde nasıl çalıştıklarını gözler önüne sermektedir.

Yazar, dördüncü bölümde Alman silah fabrikalarını kısaca tanıttikten sonra Alman silah sanayii ve siyaset arasındaki ilişkileri ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bununla bağlantılı olarak yazar Türkiye ile ticaret yapan Alman firmalarının dökümünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yazar Alman Silah ve Barut Fabrikalarını bu fabrikaların Türkiye'ye yaptığı silah ihracatını, Türkiye'de silah tesisleri yapma hususunda yaşanan rekabet ve silah ticaretinin finanse edilmesi gibi hususları incelemektedir. Alman Metal Mermi Fabrikası Lorenz'i inceleyen yazar Krupp ve Ehrhardt gibi Alman firmalarının kendi aralarında Türk pazarında yaşadıkları rekabeti açıklayabilmek için Ehrhardt Fabrikalarını çözümlenmektedir. Bu çerçevede Alman kurumlarının Türkiye pazarında Krupp Firmasını Ehrhardt Fabrikalarına karşı nasıl tercih ettiği ortaya konulmaktadır. Bundan sonra Türkiye'ye yapılan silah ihracatı ve uluslararası rekabet ele alınmaktadır.

Askeri tüfeklerin teknik gelişimi üzerine bilgi veren yazar genelde Mauser Tüfek Fabrikası ve bu işletmenin Türkiye ile ilişkileri üzerinde durmaktadır. İlk Türkiye'nin Mauser Tüfek Fabrikasına vermiş olduğu siparişler ele alınmaktadır. Bu adımdan sonra Mauser modellerini Türk ordusunda kullanılan diğer yabancı modellerle karşılaştıran yazar böylece Mauser modellerinin diğer modellere nasıl üstünlük kazandıklarını ortaya koymaktadır. Bir sonraki adımda Oberndorf'ta görev yapan Türk silah teslimat komisyonları, Mauser Ailesi'nin Abdülhamit ile olan münasebetleri ve Jön Türkler döneminde firma ile yaşanan sorunlar analiz edilmektedir. Daha sonra Türkiye'nin vermiş olduğu silah siparişlerinin Mauser Tüfek Fabrikasının dolayısıyla Oberndorf kasabasının gelişiminde oynadığı rol incelenmektedir. Bu noktada yazar, Türkiye'nin verdiği ihalelerin Mauser Tüfek Fabrikası ve Oberndorf'ta yaşayan işçilerin istihdamı açısından ne denli önemli bir rol oynadığına dikkat çekmektedir. Daha sonra yazar Mauser Tüfek Fabrikasına yabancı ülkelerin vermiş olduğu siparişleri istatistiki veriler ışığında karşılaştırmaktadır. Yazar ampirik veriler yardımıyla Mauser modellerinin Türk ordusunda yavaş yavaş hakimiyeti ele geçiş öyküsünü göstermede başarılı olmuştur.

Çalışmanın beşinci bölümünde yazar Krupp Firması ve bu fabrikanın Türkiye ile ilişkilerine yoğunlaşmaktadır. İlk Krupp Firmasının Alman hükümet çevreleri ile ilişkilerini mercek altına alan yazar emperyalizm çağında siyaset ve ekonominin ne dereceye kadar birbirlerini etkilediklerini ortaya koymaktadır. Yazar bu bağlamda Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliğinin Krupp Firmasının İstanbul Temsilciliği ile anlaşarak Türkiye'den silah siparişi koparmada önemli bir görev ifa ettiğini vurgulamaktadır. Bir sonraki aşamada Krupp Firmasının Türkiye ile ilişkileri ve bu firmanın Türkiye temsilciliği ele alınmaktadır. Daha sonra Krupp Firmasının yabancı ülkelere yaptığı top satışlarını uluslararası düzeyde karşılaştırmalı olarak ortaya koyan yazar, sırasıyla Krupp Firmasını ziyaret eden Türkler, Alfred Krupp'un Türkiye hakkındaki görüşleri ve Sultan Abdülhamid ile ilişkileri, silah ihalelerinin finansmanı ve silah ticaretinde meydana gelen rüşvet olayları gibi noktaları ele almaktadır. Yazar, Krupp Firmasının Tarih Arşivinde elde etmiş olduğu istatistiki veriler yardımıyla Türkiye pazarında yabancı silah firmaları arasında meydana gelen

acımasız rekabeti göstermektedir. Daha sonra Alman askeri heyetlerinin Türk-Alman silah ticaretinde oynamış oldukları roller üzerinde durulmaktadır. Donanma ihalelerinin Krupp Firması açısından önemi nedeniyle Türk donanması hakkında genel bir bilgi veren yazar bu konuda uluslararası rekabete ayrı bir önem vermiştir. Krupp Firması ile Jön Türkler arasındaki ilişkiler çerçevesinde Türkiye ile Bulgaristan arasındaki savaşta Krupp-Creuzot karşıtlığı vurgulanmaktadır.

Yazar çalışmasının altıncı bölümünde elde etmiş olduğu sonuçları özetleyerek bunların başlangıçta ortaya konulan soru açısından ne dereceye kadar açıklayıcı olabileceğini irdelemektedir. Ayrıca yazar bu bölümde yapmış olduğu analiz sonucunda elde ettiği bilgileri yeniden büyük resim içine oturtmaktadır. Bu çerçevede yazar Türkiye ile Almanya arasında meydana gelen silah transferinin cumhuriyet kurulduktan sonra bu kez "üretim tesisleri ve personel transferi" şeklinde cereyan ettiği sonucuna ulaşılıyor. Yazar bu tezin ele alınmasında özellikle Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasal Arşivi ve Krupp Firması Tarih Arşivinden yararlanmıştı. Bu bağlamda özellikle vurgulanması gereken bir nokta da Krupp Arşivinin ilk kez bu kadar kapsamlı kullanılması ve Türkiye araştırmalarına önemli bir katkı sağlanmış olmasıdır. Şimdiye kadar Türk-Alman ilişkilerinde silah ticareti ve Alman silah fabrikalarının önemi araştırılmadığından bu noktada yazarın yaptığı çalışma önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Ulrich Albrecht'in silah endüstrisi yaklaşımını açıklayıcı model olarak seçen yazar bu çalışmada dikkatleri askeri yardımların önemli bir bileşeni olan silah ticareti (silah ve cephane transferi) üzerine çekmektedir. Yazar, Türkiye ile Alman silah tüccarları arasındaki silah ve cephane satışlarının 1880 ila 1898 yılları arası dönemde Türk-Alman ticari ilişkilerinin önemli bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar, söz konusu dönem için "üretim tesisleri kurma ve personel desteği şeklinde meydana gelen silah transferinin ne Mauser ne de Krupp Firması açısından doğrulanamayacağını ancak Türkiye'ye söz konusu bu iki silah fabrikası tarafından gerçekleştirilen silah transferinin hazır mühimmat (tüfek ve top) satışı şeklinde meydana geldiği sonucuna ulaşmaktadır.

Silah ticareti uluslararası silahsızlanma çabaları kapsamında da gündeme gelmektedir. Türkiye'nin silah ihtiyacı 1947'den sonra ise Amerika Birleşik Devletleri tarafından karşılanmaya başlamıştır. Her iki durumda da Türkiye'nin silahlanması açısından temel faktör Rus veya Sovyet tehlikesi olmuştur. Mauser Tüfek Fabrikası bilindiği gibi bir Yahudi firmasıydı. Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye gibi bir İslam ülkesi İsrail ile silah ticareti alanında ilişkilerini tahminlerin ötesinde ileri götürmüştür. Bu çalışma devletlerarası ilişkilerde silah ticaretinin oynadığı rolü ve dolayısı ile de uluslararası camiada silahsızlanmanın önemini ortaya koymaktadır.

Prof. Dr. Abraham Ashkenasi
Berlin-Zehlendorf, Nisan 2012

Türkçe Baskıya Önsöz

Türk-Alman ilişkileri köklü bir geleneğe sahiptir. Türkiye ile Almanya arasındaki silah ticareti alanındaki ilişkileri 1871-1914 döneminde ele alan bu çalışma Türk-Alman ilişkilerinin şimdiye kadar aydınlatılmamış bir alanına ışık tutmaktadır. Bu çalışma özellikle silah transferi ve askeri uzmanların devletlerarası ilişkilerin gelişmesinde nedenli önemli bir rol oynadığını ortaya koymakta ve bunun sonucunda da teknolojik olarak silah ithal eden ülkenin zamanla ihraç eden ülkeye bağımlı hale geldiğini göstermektedir. Elinizde tutmuş olduğunuz bu kitabın Türk-Alman ilişkilerinin farklı bir perspektiften anlaşılmasına önemli bir katkı yaptığını ümit ediyorum.

Bu çalışma 20 Temmuz 2006 tarihinde Berlin Hür Üniversitesi Otto Suhr Enstitüsü Siyaset Bilimi Bölümünde doktora tezi olarak kabul edilmiş olan çalışmamın tarafımdan Türkçeye çevrilerek yayınlanmış halidir. Bu çevirinin Türkçe metnini büyük bir titizlikle okuyarak çalışmada geçen askeri kavram ve terimlerin isabetli olarak kullanılıp kullanılmadıklarını kontrol eden doktora öğrencim Topçu Yüzbaşı Orhan Kısa'ya bu anlamda çevirinin düzelmesine yaptığı katkıdan dolayı müteşekkirim. Bu çalışmanın Türkçe olarak yayınlanmasını sağlayan IQ Yayınları Sahibi Sayın Adem Sarıgöl Bey ve onun şahsında ekibine teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kitabın Türkçe olarak yayınlanmasına izin veren Peter Lang Yayınevine Brunsch Rüdiger Beyin şahsında sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Teşekkür borçlu olduğum bir diğer kişi ise, kitabın çevirisi sırasında sabırlı bir şekilde yanımda olan sevgili karım Hüsna'dır.

Fahri Türk
Edirne, Şubat 2012

1. Giriş

Prusya¹-Türkiye² ilişkileri 287 yıllık bir geleneğe sahiptir. Bu gelenek resmi olarak Prusya imparatoru I. Frederich Wilhelm zamanında 1718 yılında şekillenmeye başlamıştır. Bu ilişkilerin gelişimini 1890 ve 1914 yılları arasında herşeyden önce Avrupa güç dengesi ve iki ülkenin karşılıklı beklentileri etkilemiş ve her iki ülke kendi çıkarlarına hizmet etmeye çalışmıştır. Almanya kendi emperyalist amaçlarını gerçekleştirmeye yarayacak politik ve iktisadi çıkararlarını güvence altına almaya çalışırken, Türkiye de kendisine, aralarında rekabet halinde olan diğer emperyalist Avrupa devletlerine karşı ülkesinin güvenliğini ve bütünlüğünü garanti edebilecek bir ortak bulmak istiyordu.

Bu çalışma, 1871 ve 1914 yılları arasında Türk-Alman ilişkileri bağlamında Alman silah sanayiini incelemeyi amaçlamaktadır. Söz konusu bu dönemde silah ve mühimmat ticareti, yalnız Türkiye ve Almanya arasındaki ticaretin itici gücü olmakla kalmamış, aynı zamanda iki ülke arasındaki ilişkilerin çok yönlü olarak gelişmesini de sağlamıştır. Almanya'nın iki ülke arasındaki ilişkilere yoğunluk kazandırabilmesindeki başarısının en önemli nedeni Abdülhamid tarafından izlenen ve Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olan büyük Avrupa devletlerini birbirlerine karşı kullanma politikasıdır. Abdülhamid kara ordusunu modernize ettirmek suretiyle modern silahlarla donatılmış ordunun ateş gücünün artmasını sağlamıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için Abdülhamid 1876'dan itibaren özellikle Almanya'dan büyük çaplı silah alımına gitmiştir. Bu silahların belkemiğini ise Mauser tüfekleri ve Krupp topları oluşturmaktaydı. Bunlardan özellikle Mauser tüfekleri Türkiye'de öyle bir üne sahip olmuştur ki, bu durum yansımalarını Türk halk türkülerinde dahi bulmuştur. Fransa ve İngiltere gibi silah ihracatında ileri giden ülkelerin önemi Türkiye açısından gittikçe azalırken, Almanya'dan silah ithalatının önemi giderek artmıştır. Bu

bağlamda özellikle Krupp ve Mauser fabrikaları Türkiye'nin silah ticaretinde önemli bir yer edinmişlerdir. Bu satırların yazarının bu konuya ilgisi, Berlin Hür Üniversitesi'nde yazmış olduğu yüksek lisans tezi³ ile birlikte şekillenmeye başlamıştır.

1.1. Çalışmanın Analitik Yapısı

Çalışmanın merkezinde Alman Silah Sanayiinin - ki bu çalışmanın bağımsız değişkenini oluşturmaktadır - 1871 ve 1914 arası dönemde bağımlı bir değişken olarak Türk ve Alman devletleri arasındaki ilişkileri nasıl şekillendirdiği sorusu yer almaktadır. Çalışmanın sonunda araştırılan bu konunun önemi üzerine önemsiz bir sonuç çıkarılma tehlikesini önleyebilmek için bu tezde bilinçli olarak sadece bir tane bağımsız değişken seçilmiştir. Bu çalışmada cevap aranacak soru Alman silah sanayiinin (Krupp Firması, Mauser Fabrikası veya Alman Silah ve Cephane Fabrikaları (ASCF) Türkiye'nin Alman silah ihracatına bağımlılığının⁴ doğuşunu nasıl etkilediğidir. Bu çalışmanın tezi ise, söz konusu dönemde Türk-Alman ilişkilerinin asil itici gücünün Alman silah sanayiinin torpilediği askeri yardımların⁵ oluşturduğudur. Alman silah sanayii bunu yaparken sadece dış işleri bakanlığı ve İstanbul Başkonsolosluğu gibi Almanya'nın ilgili kuruluşlarıyla iyi ilişkiler geliştirmekle kalmamış, Türk devlet adamları ve askerleriyle de dialog kurmak için sürekli çaba sarfetmiştir. Alman silah tüccarları emperyalizmin altın çağında diğer Avrupalı rakipleriyle mücadelelerinden başarılı çıkabilmek için, politika ve tekniği en iyi şekilde bağdaştırmaya gayret etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu bu şekilde zamanla Alman silah sanayiine bağımlı hale gelmiştir. Türk yönetimi bu bağımlılığını kısmen Fransa ve Avusturya'dan silah satın almak suretiyle kırmaya çalışmıştır. Fakat zamanla teknik zorunluluklar yüzünden Türkiye için bir başka ülkeyi silah ticaretinde ortak olarak seçme imkanı oldukça zor bir duruma gelmiştir. Krupp ve Mauser silah fabrikaları gibi bir takım aktörler, kendi çıkarlarını⁶ sağlamanın peşine düşmüşlerdir. Bu durumda Türk-Alman ilişkileri, silah üreticilerinin kendi çıkarlarını savunmak için oluşturdukları politik baskının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece Alman

silah sanayii sadece yukarıda belirtilen Alman kurumlarını kendi yararına etkilemeye çalışmamış, Pancermen Derneği gibi aşırı milliyetçi oluşumları da aktif olarak desteklemiştir. Türkiye, Alman silah sanayii için bir pazar ve Alman yönetimi için de kendisini Avrupa devletlerine karşı dış politikada ispat edecek bir hareket alanı haline gelmiştir. Bu bağlamda doğal olarak Türkiye'nin vereceği silah siparişleri için Avrupalı silah üreticileri arasında meydana gelecek Rekabete özel bir önem vermek gerekmektedir. Türkiye'nin Alman silah sanayiine verdiği siparişler, özellikle Krupp ve Mauser fabrikalarının işletme olarak gelişimi ve kapasitesinin artmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte Türk yönetimi de Alman silah sanayiinin Türkiye'deki faaliyetlerini teşvik etmiştir. Çünkü bu surette İstanbul hem diğer Avrupalı silah fabrikalarının Türkiye'deki etkilerini kırmak, hemde büyük Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni paylaşma planlarını önlenmek istemiştir. Türk yönetimi özellikle Abdülhamid Türkiye'nin uluslararası arenadaki pozisyonunu zeki bir şekilde Avrupalı silah üreticilerinin çıkarlarını birbirlerine karşı kullanmak suretiyle güçlendirmeye çalışmıştır. Sultan bu amacına silah siparişlerini bariz bir şekilde Alman fabrikalarına vererek ulaşmıştır.

Bu sorunun siyaset bilimi açısından değeri ve önemi, silah transferinin - ürün, üretim tesisleri ve personel transferi - devletlerarası ilişkilerin analizinde önemli bir bakış açısı oluşturmasıdır. Bu konu şimdiye dek ne Türkiye ve Almanya arasındaki ilişkileri sistematik olarak açıklamak için ele alınmış ne de 1871 ile 1914 yılları arasında Türkiye araştırmalarında analitik ve ampirik olarak yeterince incelenip dikkate alınmıştır. Bu bağlamda vurgulanması gereken bir diğer nokta ise, iki ülke ilişkilerinin analizinin şimdiye kadar sadece tarih bilimi tarafından ele alınmış olmasıdır.

Bu çalışmanın yukarıda ortaya konan tezini analiz etmek için aşağıda açıklanan yol izlenecektir:

Birinci bölümde sorunsalın ve çalışmanın teorik çerçevesinin açıklanmasından sonra ikinci bölümde ilkin Bismarck dönemi ve öncesinde Türk-Alman ilişkilerinin tarihsel arka planı genel hatlarıyla ele alınacaktır. Türk-Alman ticari ilişkileri üzerine genel bir bilgi verildikten sonra, ikinci bölümde temelde Türk-Alman ilişkilerinin her

ülke için farklı bir şekilde tarif edilmiş olan belirleyici faktörleri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Almanya'da yükselen milliyetçilik, Doğu (Orient) üzerine yapılan yayınlar ve herşeyden önemlisi de Pancermen Derneği'nin amaçlarıyla örtüşen Anadolu'ya Alman göçmenler yerleştirilmesi meselesi gibi konular Türkiye'nin Alman kamuoyunun gündemine girmesinde önemli bir rol oynamıştır. Genel olarak Almanya'nın iktisadi ve sanayi kalkınması ve bu ülkenin izlediği Dünya politikası (Weltpolitik) Berlin'in Türkiye politikasının önemli yapı taşlarını oluşturmaktaydı. Bu genel çerçevede Alman silah sanayiinin Türk pazarından pay kapmak için verdiği mücadeleyi anlamak bakımından önemli bir alt-yapı oluşturmaktadır. Tarihsel arka planın incelendiği ikinci bölümde ayrıca Alman silah sanayii ve Pancermen Derneği arasındaki işbirliğinin boyutları da gözler önüne serilecektir. Türkiye'nin söz konusu dönemde dışa bağımlılığının nedenlerinin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti'nin siyasal durumu çerçevesinde özellikle devletin mali durumunun ve ülkenin 19. yüzyıldaki endüstriyel gelişiminin analiz edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin o zamanki durumunun Alman silah sanayiinin yayılcı arzularını dolaylı olarak torpillediği hususunun vurgulanması gerekir.

Alman askeri yardımlarını iyi bir şekilde anlayabilmek için, üçüncü bölümde Türk-Alman silah ticaretinin temel belirleyici etkenleri veya bir başka deyişle temel yapı taşları kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Alman askerleri eliyle Türk ordusunda yapılan reformların incelenmesinden sonra, Türk silah fabrikalarına değinilecektir. Bu bağlamda özellikle Alman askeri heyet üyelerinin Almanya'ya verilen silah siparişlerinde oynadıkları roller göz önüne serilecektir. Türkiye'nin Alman fabrikalarına verdiği silah siparişlerine olan katkısı nedeniyle Alman Generali Freiherr Colmar von der Goltz ayrıca ele alınacaktır. Üçüncü bölümde sadece Abdülhamid gibi Türk devlet adamlarının ve Enver Paşa gibi Türk askerlerinin iki ülke arasındaki silah ticareti bakımından oynadıkları roller değil, Alman kurum ve kuruluşlarının, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın ve Almanya'nın İstanbul Büyük Elçiliği'nin önemi üzerinde de durulacaktır. Bu bağlamda vurgulanması gereken bir başka husus ta, Mahmut Şevket Paşa'nın Mauser tüfeklerinin Türk ordusunda

kullanımının başlatılması konusunda oynadığı rol nedeniyle özel bir ilgiye mazhar olduğudur. Üçüncü bölümde Alman askeri heyet üyelerinin Almanya'ya silah siparişi verilmesi hususunda Türk subaylarını ve Krupp ve Mauser fabrikalarını nasıl etkiledikleri gösterilmeye çalışılacaktır. Alman Kayzeri II. Wilhelm, gerektiğinde Krupp Firması ile olan iyi ilişkisi nedeniyle Sultan Abdülhamid'e silah siparişlerini bu firmaya vermesi için ricada bulunmaktan da çekinmemiştir. Bu bağlamda ayrıca Alman İmparatorluğu kurum ve kuruluşlarının Türk silah siparişlerini Alman sanayii için garanti edebilmek adına nasıl kendi silah üreticileriyle el ele verdiği gözler önüne serilecektir.

Dördüncü bölümde ilkin Alman silah fabrikaları hakkında genel bilgi verildikten sonra, söz konusu dönemde Almanya'da siyaset ve silah sanayii arasındaki sıkı ilişkiler ayrıntılı bir şekilde işlenecektir. Bunun hemen akabinde Türkiye ile ticaret yapan silah fabrikalarına değinilecektir. Bu bağlamda ilk önce Alman firmalarının Türkiye'ye yaptığı silah satışları, diğer firmalarla rekabet gücü, Türkiye'de fabrika yapımı ve silah ticaretinin finanse edilmesindeki rolü temel alınarak ASCF masaya yatırılacaktır. ASCF'den alınan fişeklerde meydana gelen yırtıklar ve yarımalar Türk yönetimi ve bu firma arasında önemli bir anlaşmazlık ve tartışma zemini meydana getirmiştir. Bir metal fişek fabrikası olan Lorenz Firmasından sonra Erhardt Fabrikaları ele alınacaktır. Ancak bu sayededir ki, iki Alman firmasının - Krupp ve Erhardt - Türkiye'de yapmış olduğu rekabet ve Alman yönetiminin silah ticaretinde neden Krupp Firmasını Erhardt'a tercih ettiği daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır. Bu kısımda son olarak Türkiye'ye yapılan silah satışları ve uluslararası rekabet analiz edilecektir.

Askeri tüfeklerin teknik gelişimi hakkında kısa ve genel bir bilgi verildikten sonra, Mauser Silah Fabrikası ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişimi üzerine yoğunlaşılacaktır. İlkin Türkiye'nin Mauser Silah Fabrikasına verdiği siparişler üzerinde durulacaktır. Bunu müteakiben Mauser tüfek modelleri Türk ordusunda kullanılan diğer yabancı modellerle karşılaştırılmak suretiyle Mauser modellerinin kademe olarak hakimiyeti nasıl ele geçirdiği gösterilecektir. Daha sonra Oberndorf şehrindeki silah teslimat komisyonları, Mauser Firması'nın Osmanlı Hanedanı ile ilişkileri ve Mauser Firması ve Türkiye arasında

İttihat ve Terakki döneminde vuku bulan sorunlar incelenecektir. Söz konusu silah teslimat komisyonları kapsamında M. Şevket Paşa'ya özel bir önem atfedilecektir. Bir sonraki aşama da ise Türkiye tarafından verilen silah siparişlerinin Mauser Silah Fabrikasının gelişimi dolayısıyla da fabrikanın bulunduğu Oberndorf'un ekonomik bakımdan gelişimine olan katkıları üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede Türk silah siparişleri, Mauser Fabrikasının bir işletme olarak gelişmesine ve Oberndorf'ta bulunan işçilerin sürekli olarak çalıştırılmasına önemli katkılar sağladığının unutulmaması gerekir. Bundan sonra yabancı ülkelerin Mauser Silah Fabrikasına verdikleri siparişler istatistiki verilerin ışığında karşılaştırılacaktır.

Beşinci bölüm Krupp Fabrikası ve bu işletmenin Türkiye ile olan ilişkilerini kapsamaktadır. İlk olarak Krupp Ailesi'nin Alman yönetimiyle ilişkileri mercek altına alınacaktır. Böylece emperyalizmin altın çağında politika ve sermayenin ne dereceye kadar karşılıklı etkileşim içinde oldukları daha kolay bir şekilde anlaşılacaktır. Bu bağlamda kesinlikle belirtilmesi gereken bir diğer şey de, Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğunun yine aynı şehirde bulunan Krupp Fabrikasının temsilcisiyle anlaşarak silah siparişi elde etmede yeri doldurulamayacak bir görev ifa ettiği'dir. Bir sonraki aşamada Krupp Fabrikasının Türkiye ile olan ilişkileri ve bu fabrikanın Türkiye temsilciliği hakkında bilgi verilecektir. Bunun hemen akabinde ise, yabancı ülkelere Krupp Firmasından aldığı toplar karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Daha sonra Krupp Fabrikası'nın Türkiye ile olan ticaretinin doğasını anlayabilmek için, bu fabrikayı ziyaret eden Türkler, Alfred Krupp'un Türkiye üzerine düşünceleri ve Abdülhamid ile olan ilişkileri, silah ticaretinin finanse edilmesi ve silah ticareti kapsamında meydana gelen rüşvet olayları açıklanacaktır. Türkiye'den sipariş alabilmek için yabancı silah fabrikalarının birbirleriyle acımasızca nasıl mücadele ettikleri istatistiki verilerin yardımıyla ortaya konulduktan sonra Alman askeri heyetlerinin Krupp Fabrikası ile olan ilişkileri üzerinde durulacaktır. Türk donanması hakkında kısa bir fikir verdikten sonra Türk donanma siparişlerinin Krupp Firması açısından önemi nedeniyle bu konu uluslararası rekabet temelinde ele alınacaktır. Krupp Fabrikası'nın İttihat ve Terakki döneminde Osmanlı

Devleti ile olan ilişkileri kapsamında Türk-Bulgar Savaşı'nda Krupp Creuzot rekabeti incelenecektir.

Altıncı bölümde başlangıçta ortaya atılan sorunun analizi sonucunda elde edilen sonuçlar konunun bütünlüğü içerisinde tekrar özetlenerek bu sonuçların söz konusu olguyu açıklamak için yeterli bir ifade gücüne sahip olup olmadığı tartışılacaktır.

1.2. Literatürde Türk-Alman İlişkileri

Türk-Alman ilişkileri üzerine epeyce bir ikincil yayın bulunmaktadır. Bunlar çok farklı konuları kapsamasına rağmen, burada ele alınan konu açısından dikkate değer olanlar üzerinde durulacaktır. Wilhelm von Kampen⁷ Almanya'nın Türkiye ile olan ilişkilerini, gelişmiş bir ülkenin gelişmekte olan bir ülkeyle olan sıradışı ilişkisi ve emperyalizmin farklı bir nüansı olarak nitelendirmektedir. Türk-Alman ilişkilerinin Berlin tarafından emperyalizmin İstanbul tarafından da ulusculuğun bir yansıması olarak algılandığına işaret eden Kampen'e göre, bu tarihi olguyu tam anlamıyla açıklayabilmek için üçüncü bir kategori daha eklenmelidir ki, bu da dostluk kategorisidir. Kampen yazmış olduğu doktora tezinde ayrıca Türk-Alman ilişkilerini Almanya'daki Önyasya araştırmalarına odaklanarak detaylı bir şekilde incelemektedir. Friedrich Dahlhaus'a⁸ göre Türk-Alman ilişkileri doğası gereği ölkü birliği olarak nitelenebilir. Yazar, Türk-Alman ilişkilerini Alman dış politikanın bir aracı olarak, Berlin yönetiminin Türkiye'de uyguladığı kültür ve basın politikası ışığında ele almıştır. Wallach Jehuda⁹ Türk-Alman askeri ilişkileri üzerine Alman arşiv belgelerine dayanan ve alanında referans sayılan 'Bir Askeri Yardımın Anatomisi' adını taşıyan bir kitap yazmıştır. Fakat burada belirtmelidir ki, W. Jehuda araştırmasında Türk-Alman silah ticaretini ihmal etmiştir. James Madison McGarity¹⁰ kapsamlı olmayan doktora çalışmasında Türk ordusundaki yabancı etkisini ele almıştır. Bu çalışmada temel olarak 1908 ila 1914 arası dönemde Türk ordusunun gelişimi ve Liman von Sanders Misyonu'nun Türk Ordusuna etkisi üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmanın ayrı bir bölümünde Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yürüttüğü askeri operasyonlara

değnilmiştir. McGarity'nin bu araştırmasında ayrıca Liman von Sanders Misyonu'nda yer alan bütün askerlerin isimleri listelenmiştir. Burada Alman silah fabrikalarına yaptığı sınırlı katkı nedeniyle Armin Kössler¹¹ in kitabı özellikle anılmaya muhtaçtır. Kössler söz konusu doktora çalışmasında Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticari, finans ve endüstriyel çıkarlarını genel bir çerçeve içinde analiz etmektedir. Arşiv belgelerine dayanmayan bu çalışma temelde ikincil kaynaklara dayanmaktadır.

Ulrich Trumpener¹² enteresan çalışmasında literatürde sık sık dile getirildiği gibi, Almanya'nın gerçekten Türkiye üzerinde bu kadar büyük bir etki yapıp yapmadığı üzerinde durmaktadır. U. Trumpener tezini Alman arşiv belgelerine dayanarak temellendirmektedir. Farah Irmgard¹³ Türk-Alman ilişkileri çerçevesinde Osmanlı Devleti'ndeki Alman ve diğer yabancı basın-yayın organlarını işlemektedir. F. Irmgard bu çalışmasında Alman Dışişleri Bakanlığı ve Almanya'nın İstanbul Konsolosluğunun arşiv belgelerine dayanmaktadır. Mustafa Gencer¹⁴ ise, Türkiye'deki Alman nüfuzunu İttihat ve Terakki döneminde (1908-1918) Almanya'nın Türk eğitim-öğretimindeki değişim ve modernleşmeye yaptığı katkı temelinde yorumlamaktadır. Almanca literatürde Türk-Alman ilişkileri bağlamında çok araştırılmış bir konu ise Bağdat Demiryolu¹⁵ konusudur.

Türkçe literatürde buna karşılık Osmanlı arşivlerine dayanan hemen hemen kapsamlı bir çalışma yok gibidir. Lakin bu bağlamda Rifat Önsöy'un¹⁶ tamamen Osmanlı arşivlerine dayanan Türk-Alman ticari ilişkilerini inceleyen çalışması anılmaya değer. Hayati Aktaş¹⁷ Türk-Alman askeri ilişkilerini sınırlı sayıda kaynak ve belgeye dayanarak incelemiştir. İlber Ortaylı¹⁸ meşhur doçentlik tezini geniş ve genel bir bakış açısıyla ve uzun bir zaman dilimi içerisinde ele almıştır. Ortaylı, Almanya ve Türkiye arasındaki silah ticaretini sadece anmakla yetinmiştir.

Başlangıçta ortaya konulan sorunun önemi gereği bu çalışmada genellikle Alman arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Bu çalışmada Alman Dışişleri Bakanlığı ve Essen'de bulunan Krupp Firmasının Tarih Arşivi'nden yararlanılmıştır. Berlin-Lichterfelde'de bulunan Alman

Federal Arşivi sivil alandaki Türk-Alman ticari ilişkileri ve Türkiye ile ticaret yapan Alman firmaları üzerine önemli ve çok sayıda belge ve doküman barındırmaktadır. Ancak Berlin'de bulunan Gizli Prusya Devlet Arşivi bu çalışmanın kapsadığı dönem nedeniyle faydalı olmuştur. Almanya'nın Oberndorf kasabasında Bay Walter Schmid'in vermiş olduğu bilgiler Mauser Silah Fabrikası'nın analizine önemli bir katkı yapmıştır. Bunlardan başka Berlin devlet kütüphaneleri, Federal Arşiv Kütüphanesi ve İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi bibliyografya ve ikincil kaynak bakımından bu çalışmanın ortaya çıkmasında yeri doldurulamayacak bir rol oynamışlardır.

Türkiye ve Almanya arasındaki askeri ve siyasal ilişkiler literatürde farklı bakış açılarından incelenmiştir. Özellikle Türk-Alman ticari ve ekonomik ilişkileri genelde yüzeysel olarak ortaya konmuştur. Bu ilişkiler kapsamında iki ülke arasındaki münasebetlerde ısrarlı bir şekilde silah ticaretinin rolü küçümsenmiş ve dikkate alınmamıştır. Literatürde özellikle Alman silah fabrikalarının Türk-Alman ilişkilerinin gelişimine olan katkıları mevzu bahis dahi edilmemişlerdir. Bu sebepten dolayı bu çalışmanın amacı bu alandaki boşluğu doldurmak olacaktır.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti ile ilişkilendirilerek kullanılan "koloni" terimi belli bir milletin imparatorluğunun farklı bölgelerine yerleşmesini ifade etmektedir. Yer ve Şahıs adları Türkçedeki modern kullanımları esas alınarak ifade edilecektir (Örneğin Tarapia yerine Tarabya, Abdül Hamid yerine Abdülhamid, Symrna yerine İzmir vs.). Almanca şahıs ve yer adları orjinal Almanca yazılımları esas alınarak kullanılacaktır. Almanya'da 1907 yılına kadar Mark ve Taler (3 Mark = 1 Taler) adlı iki para birimi¹⁹ yürürlükte olduğu için bu çalışmada "Mark" terimi para birimi olarak kullanılacaktır. Osmanlı Devleti'nde ise Türk lirası ve altın Osmanlı lirası adlı para birimleri kullanılmaktaydı. Bir altın Osmanlı lirası 100 altın kuruşa eşitti. Söz konusu altın kuruş gerçekte var olmadığından bu çalışmada para birimi olarak Osmanlı lirası terimi kullanılacaktır.²⁰ Ayrıca bu çalışmada kullanılan çapraz kur verileri Tablo 2'deki verilere dayanmaktadır.

1.3. Teorik Çerçeve

19. yüzyılın ikinci yarısından Birinci Dünya Savaşı'na kadar devletler arası ilişkileri açıklayabilmek için araştırmacılar genellikle emperyalizm teorilerini kullanmışlardır. Emperyalizmin klasik siyasi tefsiri ilk olarak Heinrich Friedjung²¹ tarafından yapılmıştır.²² Menşe itibarıyla emperyalizm kavramıyla açıklanmak istenen, modern ve sanayileşmiş bir devletin doğrudan ve dolaylı olarak sömürgeler veya bir başka ifadeyle kendine bağımlı devletler meydana getirmek istemesi olmayıp büyük bir imparatorun kendi kişisel hakimiyetini geniş bir alanda gerçekleştirmek istemesidir. Bu ifadeden bir milli devletin sınırları ötesinde deniz aşırı bölgelerde kendine bağımlı topraklar meydana getirmek amacıyla genişlemek isteği anlaşılmalıdır. Friedjung emperyalizmi hem söz konusu milli devletin hakimiyet alanını genişletmeye yarayacak milliyetçi bir ideoloji, hem de uluslararası sistem içinde büyük devletlerin birbirleriyle sürekli rekabetlerinin belirlendiği bir politika olarak anlamaktadır. Bu bağlamda söz konusu olan şey devletin uluslararası sistem içinde dünya devleti statüsü elde edebilmesidir. Böylece büyük devlet statüsünü elde etmek için verilen savaş emperyalist bir hareketin asıl hareket noktasını oluşturur.²³

Devletçi emperyalist teori²⁴ milliyetçi düşünceyle birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Buna göre emperyalizm milli devletlerin kuruluşunun doğal ve kaçınılmaz bir sonucudur. Bu çerçevede emperyalist yayıncılık milliyetçi söylemler üzerine bina edilmektedir. Almanya'da bu yaklaşım ilk emperyalistler tarafından savunulmuştur. Siyasi emperyalizm kavramının milliyetçi yorumu sadece Almanya tarafından değil, diğer büyük Avrupa devletleri tarafından da emperyalist politikaların meşrulaştırılmasında kullanılmıştır. Bunun yanında 19. yüzyılın sonunda Almanya ve İngiltere de emperyalizmin ırkçı ve biyolojik bir temelde açıklandığına şahit olmaktadır. Almanya'da emperyalizmi bu çerçevede açıklamaya çalışan kişiler arasında Friedrich Naumann, Class Friedrich von Bernhardt, Huston S. Chamberlain vd. sayabiliriz. Bu teorik yaklaşıma göre beyazlar doğal olarak diğer renkteki ırklara karşı üstün olduklarından bunlar üzerinde hakimiyet kurmaya hakları vardır. Bu grup sosyal Darwinistler tarafından desteklenmiştir.²⁵

Klasik iktisadi emperyalizm teorilerine²⁶ göre, modern emperyalizmin en önemli amaçlarından biri milli bir devletin kendi ekonomisine deniz aşırı ülkelerde yeni hammadde kaynakları, pazarlar ve verimli yatırım imkanları temin etmektir. Yani milli bir ekonominin sömürgelere ihtiyaç duyduğuna inanılmaktaydı. Lakin bu ilgili işletmelerin siyasi çıkarlarının ajitasyonunun bir sonucuymuş gibi algılanmamalıdır. Emperyalist yayıncılık ve iktisadi çıkarlar arasındaki ilişki özellikle John Atkinson Hobson gibi eleştirmenler tarafından ortaya konulmuştur. Hobson'a göre, ülkelerinin dışında iktisadi çıkarlar elde etme peşinde koşan çıkar grupları hükümetlerinin politikalarını belirlemektedirler. Ayrıcalıklı bu gruplar özellikle emperyalizm ve bunun yansımalarından - örneğin silahlanma - fahiş kâr elde etmektedirler. Sömürge ülkelerinin pazarları silah tüccarları ve sanayicileri için müthiş bir cazibeye sahiptir.²⁷ Hobson'un düşüncesine göre, emperyalizm bütün milletin çıkarları doğrultusunda hareket etmeyip, kendi kişisel çıkarlarını ülke insanlarına dayatan belli grup veya sınıfın çıkarlarına hizmet eder.²⁸ Hobson'a göre halk kitleleri imparatorluğun aldatıcı ihtişamına kandığından, emperyalizm sadece egemen sınıfların iktisadi çıkarlarını sağlamaya ve siyasi iktidarlarını pekiştirmeye yarar.²⁹ Marksist bakış açısına göre ise emperyalizm, kapitalizmin bir yan ürünü olarak görülmektedir. August Bebel'e göre dünya paylaşıldığı için kapitalist sistemin çöküşü kaçınılmaz olarak gelecektir.³⁰

Mommsen'in ortaya koyduğu şekli veya resmi olmayan emperyalizm tezine göre, Avrupa firmalarının şube açmaları kapitalist sistemin normal bir sonucu olarak görülmelidir. Bu emperyalist bir karakter taşımamaktadır.

"İktisadi karakter taşıyan şekli olmayan emperyalizmden bahsedebilmek için birinci olarak kenar ve merkez ülkelerin ekonomik potansiyelleri arasında büyük bir eşitsizlik olmalıdır. İkinci olarak ta söz konusu ülke için ekonomik şansını kullandığı siyasal koşullar serbest dünya pazarlarına kıyasla daha zor ve uygun olmayan bir şekilde olmalıdır."³¹

Bankalar veya firmalar kendileri riske girmeden sömürge devletlerinin yöneticilerine istedikleri anlaşma şartlarını zorla kabul

ettirebildikleri takdirde, ticari bir işlemin emperyalist karaktere sahip olduğu söylenebilir.

Max Weber modern sosyolojik emperyalizm teorsinin önemli yapı taşlarını geliştirmiştir.³² M. Weber'e göre modern devletler prestij kaygısı yüzünden kendi sınırlarının ötesinde iktidarlarını genişletmek isterler. Buna ilaveten belli bir ülkenin yönetici elitleri prestij duygularını artırdığına inandıkları emperyalist yayılcılığa her zaman destek verirler.³³ Joseph Schumpeter'in analizi için Lenin'in "emperyalizm kapitalizmin en üst basamağıdır" sözü ön şarttır. Schumpeter, emperyalizmi bir devletin sınırsız yayılcılığına mesnetsiz bir şekilde eğilim duyması olarak tarif etmiştir. Buna göre emperyalizm, belli grupların iktisadi çıkarlarının bir sonucu olarak nitelendirilemez. Bu bağlamda emperyalizm daha çok aristokrat elitlerin psikolojik eğilimlerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bir başka deyişle, emperyalizm yönetici elitlerin tarihi süreç içerisinde geliştirdikleri savaşçı eğilim ve alakalarının bir yansıması olarak görülmelidir. Burada söz konusu olan şey, rasyonel çıkarlar olmayıp, emperyalist akımların asıl itici gücünü meydana getiren irrasyonel ve içgüdüsel eğilimlerdir.³⁴ Batı'daki yeni emperyalizm yaklaşımları; emperyalizmi aşırı milliyetçilik olarak gören bakış açısı ve siyasi iktidar olgusu olarak niteleyen görüşten çevre-kenar ilişkisi çerçevesinde incelemeye kadar varan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.³⁵ Bundan başka emperyalizmi, ya tekelci devletçi kapitalizm ya da büyük tekelin hakimiyeti olarak açıklamaya çalışan yeni sömürgecilik ve az gelişmişlik teorileri bulunmaktadır. Bu çerçevede Hallgarten 1914 öncesi dönemde büyük sanayi ve finans çevrelerinin emperyalizmin itici gücünü oluşturduğunu savunmaktadır.³⁶ Az gelişmişliği emperyalizmin bir ürünü olarak açıklayan yaklaşımdan başka Johan Gal-tung emperyalizmi yapısal güç³⁷ kullanımından kaynaklanan bağımlılık olarak tanımlamaktadır.³⁸

Devletlerarası ilişkileri açıklamak için kullanılan bir diğer analitik yaklaşım ise silah ticaretini veya silahlanmayı ön plana çıkar-maktadır. Ulrich Albrecht'e göre silahlanma ve militarizm büyük ölçüde sadece devletlerarası ilişkilerin gelişimini etkilemekle kalma-yıp aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin de ekonomik, sosyal ve

siyasal inkişafında yapıcı bir rol oynar.³⁹ Kenar ülkelerin gelişmişlik sorunlarını anlayabilmek için, silahlanma ve militarizm bağlamında, gelişmekte olan bir ülkenin askeri, iktisadi ve sosyal alanlardaki gelişmesinin karşılıklı etkileşimini irdeleyen ve sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkileri silahlanma, askeri ve siyasal bakımlardan analiz eden çalışmalar yapılmalıdır. Bu sorunlar az gelişmişliğin, bağımlılığın, yoksulluğun ve fakirliğin derinleşmesi, devamı veya aşılması olarak görülmektedir.

U. Albrecht'in düşüncesine göre çevre ülkelere yapılan ve kesinlikle az gelişmiş ülke insanların büyük kısmının açlık çekmelerine yol açan silah transferi, sürekli genişleyen dünya ticaretinin önemli bir kısmını kapsamaktadır. Silah ve cephaneye, çevre ülkelere satılan savaş araç ve gereçleri içerisinde en göze çarpanlarıdır. Bu bağlamda yedek parça satışı ve özellikle de silah üretimi için gerekli tesislerin inşası dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Bundan başka çevre ülkelere eğitim programları veya uzmanlar aracılığıyla teknik ve stratejik askeri bilgi transferi de yapılmaktadır. Silah transferi; ürün satışı, üretim tesisleri kurma ve danışmanlık hizmeti vermek suretiyle üç değişik yolla gerçekleştirilmektedir. Türk- Alman silah ticaretinde silah transferinin yukarıda değinilen üç şekli de gerçekleştirilmiştir. Almanya (merkez) tarafından askeri yardım⁴⁰ öyle verilmiştir ki, bu çevrenin (Türkiye) ilerideki silah alımları için pazar alanı açmıştır. Alman askeri heyetleri, Türkiye ile Krupp ve Mauser firmaları vasıtasıyla Türk-Alman silah ticaretinin gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır.⁴¹ Silah ithalatı, çevre ülke için ürünün tedarik fiyatı ve eğitim desteği dışında ek giderler getirmektedir. Söz gelimi, dışarıdan alınan silahların kullanımı, bakımı ve tamirati için kalifiye insan kaynaklarına ihtiyaç duyulabilir. Türk ordusunun teknik eleman ihtiyacı da ya Almanya'dan ya da Alman hocalar vasıtasıyla Türkiye'de yetiştirilmek suretiyle karşılanmıştır. Yapılan silah ithalatı ülkenin (Türkiye) sanayi alt yapısında bir değişiklik meydana getirmediği için, ülke sanayinin gelişimi bakımından önemli bir rol oynayamamıştır.⁴²

Kapitalist üretim tarzının hakim olduğu küresel iktisadi sistem, iktisadi yardımcı ve çevre ülkelerin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu yardımcı ve çevre ülkeler endüstrileşmiş merkez ülkelere iktisadi

ve siyasi açıdan gitgide bağımlı hale gelmişlerdir.⁴³ 18. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu silah teknolojisinde Batı Avrupa ülkeleriyle aşık atacak düzeydeydi. Kapitalist üretim tarzına dayanmayan silah imalathanelerinin, top dökümhanelerinin ve tersanelerinin yok edilmesi, merkez ülkelerin Osmanlı Devleti'ni yenmek için uyguladıkları ana hedeflerden biriydi.⁴⁴ Ancak silah imalatına yönelik girişimler emperyalizm çağında, merkez-çevre ilişkisi oluşturularak yok edilmiştir. Savaş gemilerinin ağaçtan yapıldığı zamanlarda Türk tersaneleri her bakımdan Avrupa devletleriyle rekabet etme gücüne sahipti. Gemi yapımında metal kullanımı ve gemi topçuluğunun gelişmesiyle birlikte merkez ülkelerinin silah üreticileri kendilerine rakip olabilecek çevre ülkelerinin üreticilerine galebe çalmıştır.⁴⁵

U. Albrecht, silah ithalatının ithal eden ülkeyi bağımlı hale getireceğini vurgulamaktadır. Bu durumdan kaçınmak için silah ithalatçısı ülke silahlarını bir başka silah ihraç eden ülkeden satın almaya çalışır. Ancak ne var ki, silah çeşitlerinin teknik bakımdan başka bir üreticiden satın alınabilmesinin güç olduğu görülür. Bir başka deyişle teknik dayatmalar sonucunda artık dışarıdan silah alan bir ülke için silahlarını başka bir ülkeden alma imkanı kalmamıştır. Bundan başka büyük güçler bağımlılıkları kendi amaçları için kullanma hususunda da büyük bir ustalık göstermişlerdir. Silah ihraç eden ülkeler bir yandan (Almanya) rakiplerinin pazarlarına nüfuz etmeye çalışırken, diğer yandan müşterilerinin bu pazarda egemen olan silah tüccarlarından başka bir ülkenin tüccarlarının müşterisi olmak suretiyle bu pazarın tekelleşmesini kırma isteğini engellemeye çalışmaktadırlar. Bir ülke dışardan modern savaş araç ve gereçleri aldığı taktirde, üreticiyle girdiği çok yönlü ilişkiler onu bazı bakımlardan bağımlı hale getirir. Silah ithal eden ülke sadece kendi personelini karmaşık silah sistemleri üzerine eğitime zorunluluyla karşı karşıya kalmayıp, yedek parça ikmali gerekliliğinden dolayı silah ihraç eden ülkeye karşı uzun sürecek bir bağımlılığın içine girer.⁴⁶ Bu çalışmada ele alınan fabrikaların seçiminde kullanılan kriter silah transferidir. Silah transferi çeşitlerine, U. Albrecht'in silah transferi tipolojisi - ürün satışı, üretim tesisleri kurma ve personel eğitimi- temel teşkil etmektedir. Bu çalışmanın teorik çerçevesini yukarıda açıklanan U. Albrecht'in yaklaşım tarzı oluşturmaktadır.

1.4. Dipnotlar

¹ Bu çalışmada Prusya ve Prusyalı kavramları Almanya ve Alman kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

² Türkiye ve Türk kelimeleri bu çalışmada tıpkı 19. yüzyılda Avrupa dillerinde kullanıldıkları gibi Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlı yerine kullanılmaktadır.

³ Türk, Fahri, Die deutsch-türkischen Beziehungen von Bismarcks Sturz und Beginn der deutschen Weltpolitik bis zur Machtübernahme der Jungtürken in der Türkei (1890-1908), DiplArb., Freie Universität, Otto-Suhr-Institut, Berlin, Sommer-Semester 1997.

⁴ Bu çalışmada "bağımlılık" Oscar Braun'un tanımını çerçevesinde anlaşılmaktadır. O. Braun bağımlılığı kapitalin genişletilmiş veya basit reproduksiyonunun sınırlandırılması olarak anlamaktadır. Çünkü en azından üretimde kullanılan makinanın veya yarı mamül maddenin bir parçası başka bir ülke tarafından tekelleştirilebilir. Burada tekelleşme, söz konusu malların veya ürünlerin zorunlu olarak bir tekel tarafından üretilmesi olarak anlaşılmamalıdır. Bağımlı bir ülke, belli bir tarihsel süreçten kaynaklanan genel anlamda bağımlılık gösteren üretim yapısı, teknolojisinin çeşitliliği ve kendi yönetici sınıfının emperyalist ülkelerin yöneten sınıflarına karşı bu ürünleri kendi ülkesinde üretme imkanlarından mahrum oluşu yüzünden bu ürünleri zorunlu olarak emperyalist bir ülkeden satın almak durumundadır (Bk. Braun, Oscar, Wirtschaftliche Abhängigkeit und imperialistische Ausbeutung, Senghaas, Dieter (ed.), Peripherer Kapitalismus Analysen über Abhängigkeit und Unterentwicklung, 2. Aufl., Frankfurt a. M. 1977, s. 138.)

⁵ Bu çalışmada "askeri yardım" kavramından savaş malzemelerinin kullanıma sunulduğu, askeri hizmet sektörü yani silah, cephane ve büyük askeri mühimmat satışı ve askeri personelin merkezde (Almanya) veya askeri eğitimler göndermek suretiyle çevrede (Türkiye) eğitilmesi anlaşılmalıdır. (Bk. Albrecht, Ulrich/ Sommer A. Birgit, Deutsche Waffen für die Dritte Welt. Militärhilfe und Entwicklungspolitik, Hamburg 1972, s. 42.)

⁶ Çıkar veya menfaat kavramı bu çalışmada bir devletin mali veya genel emperyalist amaçlı çıkarları olarak değil, güçlü bir firmanın veya şirketler grubunun (Mauser ve Krupp fabrikaları) çıkarları olarak anlaşılmalıdır. Ülkelerinin dışında kendilerine menfaat temin etmeye çalışan bu çıkar grupları hükümetlerinin icraatlarını da yönlendirmektedirler.

⁷Kampen, Wilhelm van, Studien zur deutschen Türkeipolitik in der Zeit Wilhelms II., Kiel 1968.

⁸Dahlhaus, Friedrich, Möglichkeiten und Grenzen auswärtiger Kultur- und Pressepolitik; dargestellt am Beispiel der deutsch-türkischen Beziehungen 1914-18, Frankfurt a. M. 1990.

⁹Wallach, Jehuda L., Anatomie einer Militärhilfe. Die preußisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919, Düsseldorf 1976.

¹⁰McGarity, Madison J., Foreign Influence on the Ottoman Turkish Army 1880-1918, Washington 1968.

¹¹Kössler, Armin, Aktionsfeld Osmanisches Reich. Die Wirtschaftsinteressen des Deutschen Kaiserreiches in der Türkei 1871-1908, New York 1981.

¹²Trumpener, Ulrich, Germany and the Ottoman Empire 1914-1918, Princeton 1968.

¹³Farah Irmgard, Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-18, unter besonderer Berücksichtigung des "Osmanischen Lloyd", Stuttgart 1993.

¹⁴Gencer, Mustafa, Bildungspolitik. Modernisierung und kulturelle Interaktion. Deutsch-türkische Beziehungen 1908-18, Münster 2002.

¹⁵Huber, Reinhard, Die Bagdadbahn, Berlin 1943, Rathmann, Lotmar, Berlin-Bagdad. Die imperialistische Nahostpolitik des kaiserlichen Deutschlands, Berlin 1962, Rohrbach, Paul, Die Bagdadbahn, Berlin 1911, Schmidt, Hermann, Das Eisenbahnwesen in der Asiatischen Türkei, Berlin 1914, Mohr, Anton, Der Kampf um Türkisch-Asien. Die Bagdadbahn, Meißner 1919, Bode, Friedrich H., Der Kampf um die Bagdadbahn 1903-14. Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-englischen Beziehungen, Breslau 1941, Butterfield, Paul K., The Diplomacy of the Bagdad Railway 1898-1914, Göttingen 1932, Chapman, M.K., Great Britain and the Bagdad Railway 1888-1914, Northampton 1948, Harting, Paul, Die Bagdadbahn. Idee und Verwirklichung, Zeitschrift für Geopolitik, Jg. 17, Heft 11, 1940, s. 543-47, Mejcher, Helmut, Die Bagdadbahn als Instrument deutschen wirtschaftlichen Einflusses im Osmanischen Reich, Geschichte und Gesellschaft, Mommsen, Wolfgang J. (hrsg.), Jg. 1, Heft 4, 1975, s. 447-81, Pick, Walter, Der deutsche Pionier Heinrich August Meissner Pascha und seine Eisenbahnbauten im Nahen Osten 1901-1917, in Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte, Grab, Walter (hrsg.),

Bd. 4, Tel Aviv 1975, s. 257-99, und Hennig, Richard, Die deutschen Bahnbauten in der Türkei. Ihr politischer, militärischer und wirtschaftlicher Wert, Leipzig 1915.

¹⁶Önsoy, Rifat, Türk-Alman İktisadi Münasebetleri 1871-1914, İstanbul 1982.

¹⁷Aktaş, Hayati, Türk-Alman Askeri İlişkileri 1913-1918, Konya 1994.

¹⁸Ortaylı, İlber, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, İstanbul 1998.

¹⁹Sautter, Udo, Deutsche Geschichte seit 1815. Daten, Fakten, Dokumente, Bd.1, Tübingen, Basel 2004, s. 162.

²⁰Naumann, Edmund, Vom Goldenen Horn zu den Quellen des Euphrat, München und Leipzig 1893, s. 461. Krş. Auch Scherzer, Call von, Das türkische Münzwesen. Die Maße und Gewichte in der Türkei, Wien 1882, s. 36.

²¹Friedjung, Heinrich, Das Zeitalter des Imperialismus 1884-1914, 3 Bände, Berlin 1922.

²²Mommsen, Wolfgang J., Imperialismustheorien. Ein Überblick über die neueren Imperialismusinterpretationen, Göttingen 1977, s. 7.

²³Aynı yerde., s. 8.

²⁴Devletçi emperyalizm teorisinden Mommsen'e göre şunlar anlaşılmalıdır: "[...] devlet egemenliğini az gelişmiş ülkelerin topraklarında zora ve şiddete dayalı olarak tahakküm altına almanların iradesini hiçe sayarak kabul ettirmesi suretiyle sömürge imparatorluğu kurmaktır. Böyle bir egemenliğin ideal amacı ise, egemenlik kürmeye çalışan devletin dünya devleti statüsüne kavuşmasıdır." (Bk. a.g.e., s. 8.)

²⁵Aynı yerde, s. 10.

²⁶İktisadi Emperyalizm teorileri için bk. O'Connor, James, Die Bedeutung des ökonomischen Imperialismus, Senghaas, Dieter, Imperialismus und strukturelle Gewalt. Analysen über abhängige Reproduktion, Frankfurt a. M. 1972, 1. Aufl., s. 123-86

²⁷Hobson John A, Der Imperialismus, Köln, Berlin 1968, s. 13.

²⁸Aynı yerde, s. 298.

²⁹Aynı yerde, s. 20.

³⁰Marksist emperyalizm teorileri için bkn. Mommsen, Wolfgang J., Imperialismustheorien, a. g. e., s. 27-53, Lenin'in emperyalizm teorisi

için bkn. Kettenbach, Hans Werner, Lenins Theorie des Imperialismus. Teil I. Grundlagen und Voraussetzungen, Köln 1965.

³¹ Mommsen, Wolfgang J, Europäischer Finanzimperialismus vor 1914. Ein Beitrag zu einer pluralistischen Theorie des Imperialismus, Historische Zeitschrift Nr. 224, 1977, s. 17-81.

³² Alıntı Mommsen e göre, Mommsen, Wolfgang J., The Age of Bureaucracy. Perspectives on the Political Sociology of Max Weber, Oxford 1974, s. 43.

³³ Mommsen, Imperialismustheorien, a. g. e., s. 19.

³⁴ Aynı yerde, s. 21.

³⁵ Merkez-çevre odaklı emperyalizm teorileri için bk. Mommsen, Imperialismustheorien, a. g. e., s. 80-90.

³⁶ Bk. Hallgarten, Georg W.F., Imperialismus vor 1914. Theoretisches. Soziologische Skizzen der außenpolitischen Entwicklung in England und Frankreich, Bd.1, München 1951.

³⁷ Galtung, Johan, Strukturelle Gewalt. Beiträge zur Friedens- und Konfliktforschung, Hamburg 1975.

³⁸ Galtung, Johan, Eine strukturelle Theorie des Imperialismus, Senghaas, Dieter (ed.), Imperialismus und strukturelle Gewalt. Analysen über abhängige Reproduktion, 1. Aufl., Frankfurt a. M. 1972, s. 29-104.

³⁹ Albrecht, Ulrich, Ernst Dieter, Lock Peter, u. a., Rüstung und Unterentwicklung. Iran, Indien, Griechenland/Türkei. Die verschärfte Militarisierung, Hamburg 1976, s. 7. Zur gegenwärtigen Militarismuspolematik, zur Analyse von Drohpolitik in den internationalen Beziehungen und zur Konfiguration des amerikanischen Rüstungskomplexes siehe Senghaas, Dieter, Rüstung und Militarismus, Frankfurt a. M. 1972.

⁴⁰ Bk. Dipnot 5.

⁴¹ Albrecht, Ulrich, Ernst Dieter, Rüstung und Unterentwicklung, a. g. e., s. 10-11.

⁴² Aynı yerde, s. 16.

⁴³ Aynı yerde, s. 18.

⁴⁴ Aynı yerde, s. 23.

⁴⁵ Aynı yerde, s. 37.

⁴⁶ Albrecht, Ulrich, Der Handel mit Waffen, München 1971, s. 123.

2. Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

Osmanlı İmparatorluğu ve Prusya Krallığı arasındaki ikili ilişkiler 1718 yılına kadar geri gitmektedir. Bu yılda zamanın Osmanlı Sultanı tarafından Prusya Kralı I. Frederich Wilhelm'e iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri başlatan bir mektup gönderilmiştir.¹ İki ülke ilişkilerinin bu mektupla başlatılmasına rağmen, Osmanlılar ve Prusyalılar arasındaki yakınlaşma yavaş ve karmaşık bir süreçte daha çok iki yönetim arasında zamanın siyasal ve askeri konjonktürü tarafından belirlenmiş ve gelişmiştir. Prusya yavaş yavaş Avrupa'da büyük bir güç olarak sesini duyurmaya başladığından, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Prusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu birbirlerine düşmanca duygular beslemekteydiler. Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun jeopolitik konumu gereği Habsburg monarşisi Türklerin de can düşmanıydı. Bu durumda Prusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı birlikte hareket etmeleri gündeme gelmiştir. Yani iki ülke "düşmanımın düşmanı dostumdur" parolasıyla hareket etmişlerdir.²

İki ülke arasındaki ilişkiler II. Frederich (1740-86) döneminde çok iyi bir gelişme göstermiş ve Prusya sınırlarını Avusturya'ya karşı güven altına almak için Osmanlılara yaklaşmıştır. Yedi Yıl Savaşları'nın başlamasıyla birlikte 1756 yılında Karl Adolf von Rexin iki devlet arasında yapılması düşünülen askeri anlaşmanın şartlarını görüşmek amacıyla İstanbul'a gönderilmiştir. Lakin Prusya tarafından yapılan bu teklif Osmanlı Devleti tarafından geri çevrilmiştir. Bir süre sonra iki ülke arasında Prusya-Osmanlı Ticaret Anlaşması³ 20 Ekim 1761 yılında yapılmış ve akabinde de von Rexin Prusya'nın ilk İstanbul elçisi olmuştur.⁴ Bundan sonra Bab-ı Ali'nin Prusya'ya Rus çarlarına karşı yapmış olduğu askeri ittifak teklifleri bu ülke tarafından

sürekli reddedilmiştir. Çünkü Prusya'nın Avusturya'ya karşı bir ittifaka ihtiyacı vardı. Rusya'da Çariçe II. Katarina'nın tahta çıkmasından sonra Sultan III. Mustafa Ahmet Resmi Efendi adında birini Rusya'ya sonra Sultan III. Mustafa Ahmet Resmi Efendi adında birini Rusya'ya karşı yapılması planlanan bir askeri ittifakın şartlarını görüşmek için Berlin'e göndermiştir. Fakat bu kez de bu teklif Prusya tarafından reddedilmiştir. Osmanlı Devleti söz konusu dönemde her şeyden önce Prusya ile Rusya'ya karşı bir askeri ittifaka ilgi duyduğu için, ileriki yıllarda iki kez daha Prusya'ya askeri ittifak teklifi götürülmüş, ancak Prusya'nın böyle bir ittifaka ilgisiz davranması böyle bir düşüncüyü akamete mahkum etmiştir.⁵ Rusya (1787) ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun (1788) Türkiye'ye karşı girdikleri savaşlarda⁶ başarı elde etmeleri üzerine İstanbul'un Berlin ile Moskova'ya karşı askeri ittifak isteği gerçekleşmiştir. Bir diğer ifadeyle söz konusu devletlerin Türkleri yenmesi sonuçta Prusya'yı Ocak 1790'da Osmanlı Devleti ile bir savunma paktı imzalamaya zorlamıştır. Prusya Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasında kendisi için önemli faydalar görmekteydi. Yukarıda anılan söz konusu ittifak anlaşması Osmanlı tarihinde Hıristiyan bir devletle yapılmış ilk anlaşma⁷ olma özelliğini taşımaktadır. Bu anlaşmaya göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Türkiye ile barış yapmak durumunda kaldığından Rusya'nın eli kolu bağlanmış durumdaydı. Böylece Prusya tarihte ilk kez Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü sağlamış oluyordu. 19. yüzyıl başlarında İngiltere ve Prusya Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı koruma altına almışlardı. Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti Prusya'dan kendi ordusunu yenilemek için Alman subayları göndermesi hususunda ricada bulunmuştur. Bu amaçla Helmut von Moltke İstanbul'a gönderilmiştir. Bu konuya askeri ilişkiler çerçevesinde değinileceğinden burada ayrıntılara girilmeyecektir. Prusya 1840 ila 1871 yılları arasında kendi iç meseleleriyle uğraşmak zorunda kaldığı için bu dönemde Türk-Alman ilişkileri duraklama dönemine girmiştir.⁸

Duraklama döneminden sonra Alman milli birliğinin sağlanmasıyla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar canlanmaya başlamıştır. Bismarck için önemli olan genç Alman Devleti'nin güvenliği ve Avrupa'da barışın korunmasıydı. Çünkü bu devlet adamının görüşüne göre Almanya sadece barış ortamında gelişip büyüye bilirdi. O zamanlar Doğu sorunu (Orientalische Frage)⁹ ile ilgilenmek diğer Avrupa

devletleriyle çatışma anlamına geldiğinden Bismarck'ın Türkiye politikasının temelinde Avrupa devletlerinin Doğu'daki hayati çıkarlarına ve menfaatlerine dokunmama prensibi yatmaktaydı. Bismarck komşularıyla doğrudan bir çatışmayı önlemek için Doğu sorunuyla ilgilenmekten esas itibarıyla kaçınmıştır. Bu Almanya'nın Doğu sorununu ilgilendiren konulardan uzak durması anlamına geliyordu. Ancak bu durumda Almanya diğer Avrupa güçleriyle iyi ikili ilişkiler geliştirebilirdi. Almanya, Avusturya ve Rusya arasındaki üçlü ittifak anlaşması (Das Dreikaiserabkommen)¹⁰ her şeyden önce Almanya'nın güvenliğini sağlamaya yönelikti. Avusturya ve Rusya Doğu Sorunu'nda rakip oldukları için Almanya bu bölgeye odaklanmaktan kaçınıyordu. Bu bağlamda şu söylenebilir ki, Bismarck döneminde Almanya'nın Türkiye politikası tamamen Avrupa politikasının gölgesinde kalmıştır.¹¹ Hatta Bismarck Alman parlamentosunda yaptığı bir konuşmada ülkesinin Doğu sorununa karşı doğrudan bir ilgisinin olmadığını altını çizerek şunları söylemiştir:

"Bu konulara Almanya için bir fayda görmediğim sürece aktif bir şekilde katılmasını tavsiye etmem."¹²

Lakin bu ifade Almanya'nın Türkiye'ye karşı tamamıyla kayıtsız kaldığı anlamına gelmemelidir. Çünkü Almanya Osmanlı Devleti'ndeki fırsat ve olanakları göz ardı edemezdi. Fakat Bismarck Rusya ile iyi ilişkiler içinde olduğu sürece bunu Türkiye ile Rusya karşıtı bir ittifaka girerek tehlikeye atamazdı. Bismarck'ın Türkiye politikası, Berlin'in İstanbul'daki çıkarlarının Moskova ile arasındaki iyi ilişkilere feda edilmesi şeklinde özetlenebilir.¹³

1877-78 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra Türk hükümeti Almanya'dan Türkiye'ye subay göndermesi hususunda ricada bulunmuştur. Almanya, Rusya ile ilişkilerini de hesaba kattığından bu isteğe Alman-Rus ilişkilerinin Berlin Konferansı sonrası soğumaya başlamasına kadar olumlu cevap vermemiştir.¹⁴ Bu düşüncelere paralel olarak Bismarck Türkiye'yi Rusya'ya karşı muhtemel bir savaşta müttefik olarak kazanmak düşüncesiyle oynamaya başlamıştır. Bu düşüncüyü teyit etmek için Bismarck'ın aşağıdaki sözlerine müracaat edilebilir:

"Türkleri dost olarak kazanmamız bizim için avantaj sağladığı sürece faydalı olabilir [...] Rusya'da şovenizm, panslavizm ve anti Alman bir akım ortaya çıktığında, Türkiye'nin tutumu ve savunma gücüne kayıtsız kalamayız[...]"¹⁵

Yapılan ön görüşmelerden sonra Mayıs 1882'de dört Alman su-bayı Türkiye'ye gönderilmiştir.¹⁶ Holborn'a göre, Bismarck bu sayede Almanya'nın Türkiye'ye karşı düşmanca bir tutum içinde olmadığını göstermek istemiştir. Bağdat Demiryolu projesi ile ilgili görüşmeler için ilk adımın 1888 yazında Georg von Siemens tarafından atılmasına rağmen, bu proje ilkin diplomatik düzeyde desteklenmemiştir. Bismarck'ın ihtiyatlı Türkiye politikasına rağmen bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin daha sonraları gelişeceği iyi bir temel atılmıştır.¹⁷

2.1. Türk-Alman Ticari İlişkilerine Genel Bakış

1761 yılında Prusya ile Osmanlı Devleti arasında bir ticaret anlaşması imzalanmasına rağmen, iki ülke arasındaki ilişkiler hem Almanya'da devam eden endüstrileşme süreci ve nakliye zorlukları hem de Alman ekonomisinin diğer ülkelerle rekabet edecek düzeyde bulunmaması sebebiyle iyi bir gelişim çizgisi gösterememiştir. II. Wilhelm'in Türkiye'yi ikinci ziyareti iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesine de çok büyük bir katkı yapmıştır.¹⁸

1880 yılından itibaren Almanya'da birçok ticari cemiyetin kurulduğu görülmektedir. Aynı yıl Berlin'de faaliyet alanı Anadolu ve Yunanistan olan bir Alman ticaret cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet bir yandan Alman endüstrisi için bu bölgelerin değerini tesbite çalışırken, diğer yandan da bu bölge tarımını geliştirmek için önemli adımlar atmıştır. Böylece Alman tarım uzmanları İzmir bölgesinde yetiştirilen üzümün kalitesinin yükseltilmesi için yeni yöntemler denemek üzere bölgeye gelmişlerdir. Buna rağmen bu cemiyet Alman girişimcilerinin isteklerini karşılamada yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı bu cemiyetin faaliyetlerine 1889'da son verilmiştir.¹⁹ Bağdat Demiryolu imtiyazının Deutsche Bank'a (Alman Bankası) verilmesinden sonra Alman Doğu Akdeniz Ülkeleri Hattı (Deutsche Levante Linie) kurulmuştur. Bunun yanında faaliyetlerini sermaye azlığı yüzünden kısa bir süre

sonra sona erdirmek zorunda kalan çeşitli ticari cemiyetler de kurulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: Alman Makine Fabrikaları ve Demirciler İhracat Cemiyeti (1890), Alman Sanayicileri İhracat Cemiyeti (1898) ve Alman-Şark İhracat Cemiyeti (1899) gibi kuruluşlardır. Alman tüccarlarının şark pazarları hakkındaki bilgisizliği ve ihraç mallarının pahalılığı bu cemiyetlerin başarısızlığının temel nedeniydi. Diğer yandan Anadolu halkı ise Almanya'dan ithal edilmiş makineleri pahalılığı nedeniyle alamıyordu.²⁰

1880 yılına kadar Almanya ve Türkiye arasında Levante²¹ (Doğu Akdeniz) gemi hattı yoktu.²² Bu yüzden Almanya'dan Türkiye'ye ihraç edilmiş mallar çok pahalıya mal oluyordu. Bu durum aynı zamanda Alman mallarını diğer ülke mallarıyla rekabette de avantajlı duruma düşürüyordu. Başka bir deyişle, Alman malları Ortadoğu bölgesinde iyi ve cazip bir pazar imkanı bulamıyordu. Tabiri caizse Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya toprakları 1888 öncesi Alman tüccarları için taşra konumundaydı.²³ Yeni kurulan cemiyetler ve örgütler sayesinde Türk-Alman ticari ilişkilerinde daha önceki dönemlere göre bir canlanma yaşanmıştır. Ancak Türkiye ile deniz ulaşımında çeşitli problemler meydana gelmiştir. Türk-Alman ticari ilişkileri 1889 ve 1898 yılları arasında yani Almanya'nın "Weltpolitik" (dünya politikası) takip etmeye başlamasıyla birlikte iyi bir gelişme çizgisi yakalamış, ancak iki ülke arasındaki ticaret hacmi istenen seviyeye gelememiştir.²⁴ 1890 yılında 1761 tarihli Türk-Alman ticaret anlaşmasının yenilenmesi ve iki ülke arasında akdedilen yeni gümrük tarifeleri iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.²⁵

Almanya'nın Türkiye'ye yapmış olduğu ihracat 19. yüzyılın sonlarında aşağıdaki şekilde gelişmiştir: Almanya'nın Türkiye'ye yaptığı ihracat 1880'de 6.710.000 mark iken 1885 te 7.900.000 marka yükselmiştir. İki yıl sonra, yani 1887'de Almanya'nın ihracatı 12.000.000 Marka çıkmıştır. 1893 yılında ise ithalat tutarı 40.000.000 mark düzeyine fırlamıştır. Fakat bu rakam 1900 yılında 34.300.000 marka (Bk. Tablo 1.) gerilemiştir. Buna karşılık Almanya'nın Türkiye'den yaptığı ithalat 1892'de 27.900.000 mark olmasına karşın bir yıl sonra bu tutar 16.600.000 marka gerilemiştir. 1894 yılında ise tekrar 18.800.000 marka yükselmiştir (Bk. Tablo 1). Türkler dışardan aldıkları yabancı

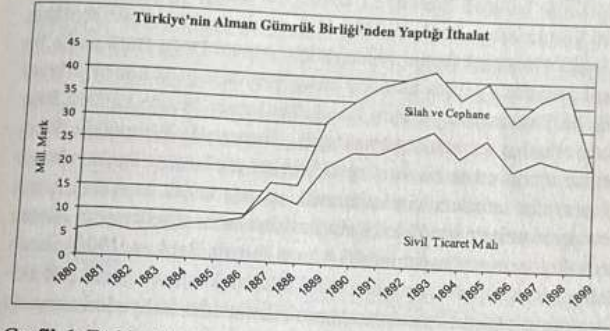

malları Türk karasularında gemilerin taşıdıkları bayraklara göre kayda geçtiklerinden, iki ülke arasındaki dış ticaret verileri sağlıklı değildir. Bu sebepten dolayı bu bağlamda Türk ve Alman dış ticaret istatistiklerinin²⁶ birbirinden çok farklı olduklarını vurgulamak gerekir.

Türkiye ile Almanya Arasındaki Ticaret (1880-1913) (İmparatorluk Markı)		
Yıllar	İthalat	İhracat
1880	1.910.000	6.710.000
1881	1.620.000	8.060.000
1882	1.290.000	6.020.000
1883	2.250.000	7.020.000
1884	2.710.000	8.260.000
1885	3.610.000	7.900.000
1886	2.190.000	9.150.000
1887	3.210.000	12.000.000
1888	2.360.000	11.700.000
1889	7.090.000	29.900.000
1890	9.610.000	34.100.000
1891	13.900.000	37.000.000
1892	27.900.000	39.700.000
1893	16.600.000	40.900.000
1894	18.800.000	34.400.000
1895	22.000.000	39.000.000
1896	25.900.000	28.000.000
1897	30.500.000	30.900.000
1898	29.500.000	37.100.000
1899	28.900.000	32.600.000
1900	30.200.000	34.300.000
1901	30.100.000	37.500.000
1902	36.600.000	43.300.000
1903	37.600.000	50.200.000
1904	43.500.000	75.300.000
1905	51.600.000	71.000.000
1906	55.100.000	68.500.000
1907	55.100.000	81.700.000
1908	47.600.000	64.000.000
1909	57.300.000	78.900.000
1910	67.400.000	104.900.000
1911	70.100.000	112.800.000
1912	77.600.000	112.800.000
1913	73.900.000	98.400.000
Toplam	985.550.000	1.494.020.000

Tablo 1: Türkiye ile Almanya Arasındaki Ticaret 1880-1913 (Kaynak: Birken, Andreas, Die Wirtschaftsbeziehungen zwischen Europa und dem Vorderen Orient im ausgehenden 19. Jahrhundert, Wiesbaden 1980, s. 176.)

Türk-Alman silah ticaretinin artmasıyla birlikte, Türkiye'nin Almanya'dan yaptığı toplam ithalatta silahların payı hızlı bir şekilde artmıştır. Grafik 1'de görüldüğü gibi, Almanya'dan yapılan silah ithalati özellikle 19. yüzyılın 90'lı yıllarında Türkiye'nin toplam ithalatta büyük rol oynamıştır. Grafik 1'de silah ve mühimmatın iki ülke dış ticaretinin önemli bir kısmını oluşturduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. 1887 ve 1898 tarihleri arasında Türkiye'nin Almanya ile yaptığı toplam ithalatta silah ve cephanenin payı en düşük seviyede bulunmaktadır. Bundan sonra bu pay yıldan yıla artarak 1893 yılında zirveye çıkmıştır.

Grafik 1: Türkiye'nin Alman Gümrük Birliği'nden Yaptığı İthalat (Kaynak: Krauss, Deutsch-türkische Handelsbeziehungen, Jena 1901, Seel, Wolfgang, Türken-Mauser, DWJ, Nr. 9, Jg. 1981, s. 1266.)

Alman bankacılık sektörü Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticaretin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı topraklarında açılan ilk Alman bankası, 1899 yılında kurulan Alman Filistin Bankası'dır (Deutsche Palästina Bank). Bu banka her şeyden önce Filistin'de portakal üretimini artırmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla banka Yafa'da Almanların sahibi olduğu portakal satış işletmesinin çalışmalarını desteklemiş ve Hamburg ve Suriye limanları arasında armatörlük yapmıştır. Bundan başka bu banka Almanya'nın bölgedeki ticaret hacminin artmasına yol açan deri ticaretini de verdiği

kredilerle desteklemiştir. Alman Doğu Bankası; Alman Merkez Bankası, Dresdner Bank ve A.Schaafhausener Bankası'nın iştirakleriyle 1.000.000 lira başlangıç sermayesi ile 1906 yılında kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde şubeleri açılan bu banka Almanya ile Türkiye arasındaki dış ticaretin gelişmesine katkı yaparak "La Societe pour Entreprises en Orient" gibi cemiyetlerin de çalışmalarına destek vermiştir. Bu anılan işletme İstanbul'da bulunan tramvayların elektriğinin sağlanması ve işletilmesi işlerini de yürütüyordu.²⁷

Von der Heydt Bank'a ait olan Alman Filistin Bankasının sermayesi uzun zaman 1.000.000 mark civarında kalmıştır. Bu banka Filistin'de bulunan Protestan Cemaati'nin faaliyetlerini desteklemek için kurulmuştur. Banka Kudüs, Yafa ve Beyrut'ta şubeler açmıştır. Alman-Alman rekabetini önlemek için Alman Doğu Bankası ile bu banka arasında gevşek bir çıkar birliği meydana getirilmiştir. Alman Filistin Bankası'nın yönetim kurulunun hemen hemen tamamı Pan-cermenlerden meydana gelmekteydi. Almanya'da Weltpolitik döneminde ortaya çıkan bu sömürgeci hareket söz konusu bankayı kendi emperyalist emelleri için kullanmak istemiş ancak bankanın sınırlı sermayesi onların istedikleri sonuçları almalarını engellemiştir. Alman aristokratlarının yönetimindeki Alman Filistin Bankası, 1908 yılında bankayı emperyalist amaçları için kullanmak isteyen güçlü şirketlerin eline geçmiştir. Ancak bankanın Filistin'deki faaliyetleri zamanla önemini tamamen yitirmiştir.²⁸

Türk-Alman ticari ve ekonomik ilişkilerinin gelişmesine çok büyük katkılar sağlayan Deutsche Bank Ludwig Bamberg başkanlığında büyük Alman bankalarının katılımıyla 1870 yılında kurulmuştur. Bankanın asıl görevi, dış ticaretin gelişmesini sağlamaktır. Deutsche Bank, Bağdat Demiryolu yapımını yürütmek üzere 1889 yılında Anadolu Demiryolları İşletmesini kurmuştur. Deutsche Bank bunun yanında Anadolu sulama projelerinin de imtiyaz sahibiydi.²⁹

1905 yılında Adana bölgesinde Anadolu'daki pamuk üreticilerine yardımcı olmak üzere Alman Akdeniz Pamuk İşletmeleri Şirketi kurulmuştur. Bu şirketin faaliyetlerinden bazıları; pamuk üretimi konusunda çiftçileri bilgilendirici kurslar düzenlemek ve sadece belli cins pamuk üretilmesi için çalışmaktır. Alman Akdeniz Pamuk

İşletmeleri Şirketi ayrıca Osmanlı civarında 100 hektarlık bir alanda pamuk üretimi de yapmıştır. Bu şirket üretilen pamukların kısa sürede Almanya'ya ulaştırılması amacıyla 15 bin liralık bir başlangıç sermayesiyle Anadolu Pamuk Presleme Şirketini kurmuştur.³⁰ Bunlardan başka 1911'de İstanbul, Konya ve Adana'da şubeleri bulunan Anadolu Endüstri ve Ticaret Şirketi kurulmuştur. Şirketin faaliyetlerinden bazıları şunlardır: Çiftçilere kredi sağlanması, yeni makinelerin tanıtımıyla modern tarımın gelişmesinin desteklenmesi ve bu yeni makinelerin kullanımını kolaylaştırmak için kurslar düzenlenmesidir. Tüm bu faaliyetler aslında Almanya'nın tahıl ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Bu yatırımlar her şeyden önce Türk tarımının gelişmesi ve halkın hayat standartlarının yükselmesine yol açmıştır.³¹ Almanya'nın Türkiye'de yatırım yaptığı bir diğer sektör ise madencilik ve liman yapımıdır. Bu bağlamda Derince Limanı'nın Alman Philipp-Holzmann Şirketi tarafından inşa edildiği söylenebilir. Anadolu Demiryolları Şirketi de İskenderun Limanı'nı yapmıştır. Almanlar Türkiye'de maden işine fazla yatırım yapamamışlardır. Çünkü bu sektörde İngilizler ve Fransızlar köşe başlarını tutmuş bulunuyorlardı. Almanya'nın Türkiye'de yaptığı en büyük yatırım demiryolları alanında olmuştur. Almanya'nın Türkiye'deki yatırımlarının toplam tutarı 1912'lerde aşağı yukarı 50.000.000 Osmanlı lirası civarındaydı.³² Bu yatırımlar ve iki ülke arasında yoğunlaşan işbirliği Türk-Alman ticari ilişkilerinde geçmişe nazaran patlamaya yol açmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak Türkiye'de Alman mallarının satışını yapacak bir çok ticari şirket kurulmuştur.³³ Söz konusu dönemde Almanya Türkiye ile ticaretini bir hayli ilerletmiş olmasına rağmen, Türkiye'nin dış ticaret hacmi içerisindeki yeri gerilerdeydi. Türkiye'nin Almanya'dan aldığı mallar dış alımının sadece % 10'unu oluşturmaktaydı. Bu dönemde iki ülke ilişkilerinin diğer alanlardaki gelişimini dikkate alacak olursak, ticari alandaki ilişkilerin oldukça geri kaldığını söyleyebiliriz. İngiltere ve Fransa Birinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'nın önünde gitmiştir.³⁴ Almanya'nın dışsatım malları arasında kitle tüketim mallarının bulunmaması, denizyolu taşımacılık şirketlerinin kurulmuş olmasına rağmen, iki ülkenin limanları arasındaki trafiğin düzensiz olması, Alman dışsatım mallarının çok pahalı olması nedeniyle Türk halkı tarafından satın alınmaması,

Almanya'nın diğer devletler gibi Türkiye'de ticaret odaları kuramamış olması ve Almanya'nın Türkiye'de etkili bir propaganda faaliyeti yürütememiş olması- gibi nedenlerden dolayı iki ülke arasındaki ticari ilişkiler istenen düzeye gelememiştir.³⁵

20 yüzyılın başlarında Almanların Türk idari ve iktisadi hayatında oynadıkları rolleri aşağıdaki ifadeler net ve açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Türk devlet hayatının hemen hemen tüm alanlarında Almanlara rastlamak mümkündür. Örneğin bunlar arasında Türk ordusunda görev yapan Alman paşaları sayabiliriz [...] Almanlar Türk hukuk sistemini ve inşaat sektörünü kurmuşlardır. Türk gümrüklerinin tepesinde bir Alman bulunmaktadır. Bundan başka posta genel müdürünün temsilcisi ve Osmanlı Bankasının ikinci müdürü de bir Almandır. Anadolu Demiryolları yönetimi ve memurlarının büyük kısmı Almanlardan oluşmaktadır. Galata Tünel Finiküler İşletmesi'nin Müdürünü de bizim adamlarımız arasında sayabiliriz. İstanbul Gaz ve Su İşletmeleri Alman sermayesi ile yapılmış ve Almanlar tarafından idare edilmektedir. Tophane'de Alman ustalar ve makinistler görev yapmaktadır. Türk torpidoları Alman tersanelerinde yapılmakta, orduda kullanılan silahlar Alman fabrikasyonudur. Toplar ise Krupp damgasını taşımaktadır. Zamanımızın tüm önemli yatırımlarında Alman kapitaline rastlanılmakta ve tüm önemli girişimlerde Alman personeli bulunmaktadır."³⁶

2.2. Türk-Alman Yakınlaşmasının Siyasi ve İktisadi Şartları

2.2.1. Almanya'nın İktisadi ve Sanayi Kalkınması

Alman İmparatorluğu'nun kurulmasından önce gümrük birliği, Napolyon döneminde yapılan tarım reformları, İngiliz kapitalinin ve girişimcilik ruhunun ülkeye girmesi Alman ekonomisi ve sanayisinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Söz konusu dönemde Almanya günümüzün ölçülerine göre bir tarım ülkesiydi. 1871'de 41 milyon ahalinin % 65'i kırsal kesimde yaşamaktaydı. Buna rağmen Alman

endüstrisi İmparatorluk kurulmadan önce önemli gelişmeler kaydetmiştir. Şöyle ki, 1871'de 29.400.000 ton taşkömürü ve 4.400.000 milyon ton demir mağdeni elde edilmiştir.³⁷ Tekstil endüstrisi ülkenin bazı bölgelerinde çok gelişmiş ve makine sanayisi alanında Krupp (Essen) ve Borsig (Berlin) gibi ünlü firmalar meydana çıkmıştır. Bu dönemde Alman demiryollarının uzunluğu 18.650 kilometre idi. İmparatorluğun kurulması ekonomik hayata yeni bir canlılık getirmiştir. Kısaca, Alman ekonomisinin gelişmesinin devamını sağlamaya yönelik yasalar yapılmış ve geliştirilmiştir. Bütün bölgeler için geçerli olan bir iktisat hukukunun yürürlüğe girmesi, el sanatları üzerine konmuş olan kısıtlamaların kaldırılması, ortak bir metre ve ağırlık ölçüsünün uygulamaya konması ve ortak bir para birliğine geçilmesi Alman ekonomisinin hızla gelişmesinin önünü açmış olan önemli kilometre taşlarıdır.³⁸

Tarım alanındaki önemli teknik ilerlemelere rağmen Alman tarımı halkın gıda ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. İnsanların ömürlerinin uzaması ve nüfusun artması ülkeyi tahıl ithali yapmaya zorluyordu. Almanya'nın nüfusu 1875 yılında 42.500.000 kişiden 1905 yılına gelindiğinde 60.300.000 kişiye çıkmıştır.³⁹ Doğum oranındaki artış, ölüm oranlarının azalması, çocuk ölümlerinin azalması ve Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) olan göçün durması Almanya'da nüfusun artmasına neden olmuştur.⁴⁰ Bu dönemde Alman ekonomisi özellikle ağır sanayi, elektronik ve makine sanayi ve kimya sanayi gibi alanlarda önemli gelişmeler göstermiştir.⁴¹ Bu sayede Almanya 1890'lı yıllardan Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere, Fransa ve ABD'nin ardından ihracatta dünya çapında dördüncü sırada yer almaktaydı. 1872 ila 1900 yılları arasında Almanya'nın ihracatı ikiye katlanmıştır. Tüm ihracat içinde endüstri ürünlerinin payı 1873 yılında % 38'den 1913 yılında % 63'e çıkmıştır.⁴² İhracatın artışı aynı zamanda hammadde ithalinin artışı anlamına gelmekteydi. Almanya hammadde ve tarım ürünlerine bağımlı hale gelmekteydi. Almanya 1880'li yıllarda kapital ithal eden ülke konumundan çıkıp kapital ihraç eden ülke durumuna gelmiştir. Bu sebepten dolayı Almanya'nın dışarıda yaptığı yatırımlar sürekli olarak artmıştır. Almanya'nın mal ve kapital ihracı Doğu ve Güneydoğu yönünde hareketlilik göstermiş ve temelde demiryolu yapımına eğilmiştir. Bu durumda İngiltere'nin tedirgin olmasına yol açmıştır.⁴³

2.2.2. Almanya ve Dünya Siyaseti

17. ve 18. yüzyıllarda Almanya topraklarında sayıları Napolyon hakimiyeti ve bunu takip eden dönemde hayli azalmış yüzlerce derebeylik bulunuyordu. Napolyon döneminin acıları ve baskıları, Alman milli birliğinin sağlanmasının yolunu açacak olan Almanların milli duygularının yeniden dirilişinde önemli bir rol oynamıştır.⁴⁴ 1871'de Alman İmparatorluğu'nun milli bir devlet olarak kurulması Alman tarihinde önemli dönüm noktalarından biridir. Schieder 1871'de kurulan Alman İmparatorluğu'nu (Kaiserreich) doğası gereği sınırlı veya tırpanlanmış bir milli devlet⁴⁵ olarak nitelendirmektedir. Prusya devlet otoritesi Bismarck döneminde halkın bağrından çıkan milli bir hareketle çıkar birliğine gitmiştir. Almanya'da yeşeren saldırgan milliyetçi hareketler 19. yüzyılın 90'lı yıllarında milli prestij düşüncesi ışığında bu tamamlanmamış milli devleti sürekli gündemde tutmuşlardır. Esasında bu dernek ve örgütler milli devletin gelişmesinin tamamlanmasını kıta Avrupası'nda aramayıp, tüm yer kürede izlenmesi gereken milli bir pestij politikasında aramışlardır. Alman İmparatorluğu'nun kurulması, Alman halkının ortak bilincinde zaferlerle bitmiş üç verimli savaşın⁴⁶ meyvesiydi. Bundan başka halkın alt tabakaları eski bir parola olan "taç ve kilise" etrafında motive edilmiştir. Milliyetçiliğin içerik bakımından değişikliğe uğraması ahali arasında halkçı-milliyetçi dogmaların gerçek düşünce ve istekler haline gelmesine neden olmuştur. Bu şartlar altında yetişen insanlar, Kayzer II. Wilhelm'in 1896 yılında resmen ilan ettiği siyasal program olan Alman Dünya Politika'sının inanmış taraftarları olarak karşımıza çıkmışlardır. Almanya bu programla birlikte ekonomik gücünün de yardımıyla statükonun değişmesi gerektiğini dile getirmeye başlamıştır. Bu statüko değişikliği ile elde edilen yeni pozisyon muhakkak Almanya'nın ekonomik-askeri ve kültürel potansiyeli ile uyum içinde olmalıydı.⁴⁷ Alman milliyetçiliğinin yanında yayılmacı ve milliyetçi cemiyetlerin ortaya çıkması da Almanya'nın Dünya Politikası takip etmesinde önemli bir etken olmuşlardır. Toplumsal yapının 19. yüzyılda köklü değişikliklere uğraması cemiyetlerin sayısında bir patlamaya yol açmıştır. Alman toplumunun korporatif - yani mesleki sınıflara göre ayrılmayı esas alan -bir toplum yapısından sınıfsal bir toplum yapısına

geçmesiyle birlikte çoğu yerel düzeyde faaliyet gösteren cemiyetlerin sayısı 1850 ila 1900 yılları arası dönemde 150'den 3.000'e çıkmıştır. 19. yüzyılın son 20 yılı içinde farklı nitelikli cemiyetler⁴⁸ kurulmuştur. Bu cemiyetlerin özelliği milliyetçi ve vatansever olmalarının yanında Almanya'nın sömürgeler elde etmesi ve Alman devletinin tüm alanlarda güçlendirilmesidir.

Alman birliği ve Almanya'nın hızlı bir şekilde endüstrileşmesi Alman hükümetini zamanın modasına uyarak sömürge politikası takip etmeye zorlamıştır. Lakin yeryüzünün önemli bölgeleri halihazırda İngiltere ve Fransa tarafından sömürgeleştirilmişti. Almanya endüstrinin ihtiyaçlarını karşılamak için ivedilikle yeni hammadde kaynakları ve mamül malları için pazar bulması gerekiyordu. Söz konusu dönemde bunu gerçekleştirmenin yolu da yeni sömürgeler elde etmekten geçiyordu. Bu durumda diğer sömürge devletleriyle çatışma kaçınılmazdı. Almanya Doğu Afrika'da sömürgeler elde etmişti fakat bu sömürgeler diğer ülkelerin sömürgeleriyle karşılaştırıldığında çok verimsizdiler.⁴⁹ Edinilen bu sömürgeler Alman endüstrisinin istek ve ihtiyaçlarını karşılayamamanın yanında Alman göçmenlerin iskan edilmesi için de uygun bir yer olmaktan çok uzaktı. Afrika'daki bu sömürgeler 1884 ve 1885 yıllarında elde edilmiştir. Almanya 1897'de varılan bir anlaşmayla Çin'den Kiautschau kiralamıştır. Bundan sonraki yıllarda Almanlar tarafından Pasifiklerde Karayip Adaları ve Samoa Adaları'nın yarısı ele geçirilmiştir. Takriben 3.000.000 km² lik bir alanı kapsayan Alman sömürgelerinde 13.000.000'dan fazla ahali yaşamaktaydı. Sömürgelerde yapılan yatırımların tutarı ise 500.000.000 imparatorluk markı civarındaydı. Bu miktar Almanya'nın dışarıda yaptığı yatırımların % 2'sine tekabül etmekteydi. Bu edinilen sömürgelerin Alman endüstrisine hammadde ve pazar imkanı sağlamaktan uzak oluşu manasına geliyordu.⁵⁰

1871'de Alman milli birliğinin sağlanmasıyla birlikte Almanya ekonomik ve askeri gücünü ispatlayarak büyük devlet statüsü kazanmıştır. Fakat Alman devleti başlangıçtan itibaren topraklarının genişliği ve jeostratejik konumu nedeniyle potansiyel bir tehdit olarak algılanmıştır. Alman İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra bu ülke çeşitli konferanslara (Berlin Konferansı 1878 ve Kongo Konferansı

1884-85) ev sahipliği yaparak büyük devlet statüsünü pekiştirmiştir. Bu birinci adım dünya gücü⁵¹ olmak için atılması gereken ikinci adımı kaçınılmaz yapmaktaydı.⁵² Bismarck Avrupa dışı konularda özellikle diğer devletlerin çıkarlarına dokunmayan bir politika takip etmiş ve kurmuş olduğu paktlarla Avrupa devletler sistemindeki dengeyi korumaya çaba göstermiştir. Onun için önemli olan şey genç Alman devletinin güvenliğinin tehlikeye düşürülmemesiydi. Dış politikada yeni dönem ve serbest yönetim politikası (Politik der freien Hand) Avrupa devletler sistemindeki dengenin sorgulanması ve bozulması anlamına geliyordu.⁵³ Rusya ile yapılmış olan güvenlik anlaşmasının⁵⁴ uzatılmaması bu yeni siyasal anlayışın ürünüydü. Söz konusu dönemde Avrupa'da tam bir sömürgeci dönem yaşanmaktaydı. Avrupa'nın büyük devletleri kendi hakimiyet alanlarını genişletmek ve güven altına almak istedikleri için, Avrupa dışı konular Avrupa politikasının temel problem alanı gelmiştir. Almanya'nın dünya politikası izleme iddiasında bulunması Avrupa'daki güç dengesini derinden etkilemiştir. Dolayısıyla bu durum İngiltere açısından kendi hakimiyet alanının daralması anlamına gelmekteydi. Bundan dolayı da kabul edilmez bir gelişmeydi. Diğer ülkelerle girişilen emperyalist rekabet, ülkenin güvenlik kaygıları, imparatorluk statüsünün bir kıta gücü olarak sınırlandırılmasının mümkün olmaması ve Bismarck döneminde izlenen sömürge politikası Almanya'yı dünya politikası takip etmeye mecbur etmiştir. Söz konusu dönemde hiç bir devletten büyük güç statüsünden vazgeçmesi beklenemezdi.⁵⁵ İtibar ve saygınlık kazanma eğilimi Alman dünya politikasının karakterini belirleyen temel bir unsur olmuştur.⁵⁶

Yeni Alman dış politikası Akdeniz'deki Rus-Fransız işbirliğini frenlemek istemiş ve İngiltere'yi üçlü ittifaka sokmaya çabalamıştır. Bu güvenlik politikasının güç politikasına galebe çalması anlamına geliyordu. 1890 yılına gelindiğinde halihazırda Almanya ve İngiltere arasında bir çıkar farklılığı gözükmemekteydi. Bundan iki yıl sonra iki ülke ilişkilerinde bir soğuma ve yabancılaşıma ortaya çıkmıştır. Böylece yukarıda değinildiği gibi, Almanya'nın İngiltere'ye üçlü ittifaka dahil etme girişimleri sonuçta başarısızlığa mahkum oldu. Rusya ile 1894 yılında imzalanan ticaret anlaşması istenen etkiyi gösterememiş ve daha önce iki ülke arasında yürürlükte olan güvenlik anlaşmasının

yerini alamayacağı anlaşılmıştır. Böylece siyasal seçenekler teker teker tüketilmiş ve denge politikasına dönme daha da imkansız bir hale gelmiştir.⁵⁷

Bernhard von Bülow Alman hükümetinin Çin politikasını açıklama münasebetiyle 6 Aralık 1897 tarihinde parlamentoda yaptığı konuşmada ülkesinin de dünya politikasını belirlemede söz sahibi olduğunu resmen dile getirmiştir. Von Bülow'un sözleriyle devam edilecek olursa:

"Biz Alman misyonerlerinin, girişimcilerinin, mallarının, bayrağının ve gemilerinin Çin'de diğer ülkelerin ki gibi muamele görmesini istemek zorundayız. Biz Doğu Asya'da diğer büyük güçlerin çıkarlarına saygı göstermeyi severek kabul ediyoruz lakin onlar tarafından da bizim çıkarlarımıza ve haklarımıza hak edilen onlar tarafından da bizim çıkarlarımıza ve haklarımıza hak edilen saygı gösterilmek zorundadır. Tek cümleyle: Biz kimseye gölge etmek istemiyoruz fakat güneşteki yerimizi istiyoruz."⁵⁸

Von Bülow bu ifadelerle Almanya'nın diğer büyük devletlerle eşit haklara sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu durum o zamana kadar izlenen klasik Alman dış politikasında bir kilometre taşı oluşturmuştur. Söz konusu dönemde bir devletin büyük güç politikası takip etmesi ancak Avrupa dışı konularda girmiş olduğu angajmanıyla ölçülebiliyordu.⁵⁹ İmparatorluk yöneticilerinin sürekli Dünya politikasından bahsetmelerine rağmen, bu kavram içerik bakımından tam ve net bir şekilde tarif edilemiyordu. Örneğin ünlü Alman Sosyologu Max Weber dünya politikası için şunları söylemiştir:

"Yalnız Avrupa'da eşit bir aktör olarak sahneye çıkmak yayılmacı komşularda bir memnuniyet uyandırmaz. Dünya politikasını takip etme iradesi genel kabul gördüğü gibi Alman İmparatorluğu'nun kurulmasının mantıksal bir sonucudur."⁶⁰

Almanya'nın dünya politikasının en önemli araçlarından biri donanma politikasıydı. Güneşte bir yer edinme isteklerine paralel olarak İngiltere'ye karşı baskı aracı olarak düşünülmüş olan donanma yapımı ile ilgili kararlılığı görmekteyiz. Güçlü bir donanma aynı zamanda Almanya'nın ittifak kabiliyetini de ortaya koymalıydı. 1897-98 yıllarında savaş gemisi yapımına geçilmesi ve gemi yapımına hız

verilmesi Alman-İngiliz ilişkilerini tamir edilemeyecek şekilde bozmuştur. Bir savaş durumunda kıyıların savunulması, dış çıkarların korunması ve büyük devlet statüsünün kabul ettirilmesi Almanya'yı donanma yapımına iten temel motivler olarak karşımıza çıkmaktadır. Donanmanın söz konusu dönemde aslında büyük güç olmanın aracı ve sembolü durumunda oluşu Alman donanmasını anti İngiliz bir pozisyona sokmuştur. Dünya politikası ve donanma politikası bir bütünün ayrılmaz iki parçasıydılar.⁶¹ Hatta Alfred Tirpitz donanmayı Dünya politikasının temeli olarak görmektedir. Tirpitz'in düşüncesine göre Almanya'nın büyük devlet olma iddiası gelecekte de donanma olmadan sağlanamaz. Bundan dolayı Amiral kamuoyunu donanma yapımı için kazanmaya çalışmıştır.⁶²

2.2.3. Alman Milliyetçiliği

19. yüzyılda milliyetçilik Avrupa'da bir normaliteydi. Alman milliyetçiliği Alman milli uyanışının bir yansıması diğer bir ifadeyle onun ete kemiğe bürünmüş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Alman milli hareketinin amacı, Almanya'nın birliğini sağlamak ve milli bir devlet kurmaktır. Alman milliyetçiliği, imparatorluk kurulmadan önce, milli birliğin sağlanamaması ve birçok bağımsız devletliğin mevcudiyetini koruması yüzünden toprak birliğine dayanan bir milliyetçilik değil, bilakis bir kültür ve dil milliyetçiliği idi. Bu yüzden imparatorlukta yaşayan Almanlar 1871'li yıllarda pancermenist ve yayılmacı değillerdi.⁶³ Esasında milliyetçilik Avrupa'da ve romantizmin etkisindeki Almanya'da 1789 yılından beri ilerici ve sol bir hareket olarak kendini göstermişti. Milliyetçilik, muhalefet eden, devrimci, mevcudun değiştirilmesi ve geleneksel otoriteleri yıkmaya yemin etmiş bir hareketti. Fakat imparatorluğun kurulması ile birlikte milliyetçilik mevcudun gücü haline gelmiştir. Bu milliyetçilik içinde hem milli-monaşik hende demokratik değerler taşımaktaydı. Alman milliyetçiliği önce milli devletin kurulmasına odaklanmış, imparatorluk kurulduktan sonra da Almanya politikasına önem vermeye başlamıştır. Bu dönemde Alman idareciler Avrupa dışında yayılmak yerine yeni kurulan Alman devletinin

gücünü Avrupa'da sağlamlaştırmak ve korumak yoluna gitmişlerdir. Siyasal vurgu tedricen Almanların milli birliğinin sağlanmasından Avrupa'da ve dünyada güç ve kudret elde etme emeline doğru evrilmiştir. Hatta 1880 yılından itibaren güç milliyetçiliğinden bahsedilir olmuştur. Böylece Almanya'nın dünyadaki konumu milli bir konu haline gelmiştir.⁶⁴ İmparatorluk Almanlarının büyük kesimi Alman devleti kurulurken küçük çözümden (Prusya liderliğinde Alman birliğinin sağlanması) yana tavır takınmış olmalarına rağmen, ahali arasında büyük çözümden (Avusturya liderliğinde Alman devletlerinin birliğinin sağlanması) yana olanlar da bulunmaktaydı. Bu büyük Almanya eksenli yönelim daha sonraları imparatorlukta milliyetçi düşüncenin gelişmesi açısından belirleyici bir rol oynamıştır.⁶⁵

Thomas Nipperdey'e göre, 1890 sonrası dönemde Alman milliyetçiliğinin üç çeşidi arasında ayırım yapmak gerekir. Ortalama milliyetçi vatanseverliğin karakteristik özelliği, kuruluş döneminin devlete ve hanedana bağlılık şekillerini ortadan kaldırarak bunları milli Alman bağlılığı şekline getirmiştir. Normal milliyetçilikte ise öne çıkan resmi veya devlet milliyetçiliğidir. Bu tip milliyetçiliğin etkisiyle belli milli hedef ve çıkarların gerçekleşmesine yardım eden çeşitli kuruluşlar meydana getirilmiştir. Radikal milliyetçilik ise Pancermen Derneği gibi aşırı milliyetçi örgütler tarafından savunulmuştur.⁶⁶ 19. yüzyılın 80'li yıllarında Almanya'da milliyetçi ve yurtsever çizgide emperyalist amaçlar taşıyan bir çok dernek ve örgüt hayata geçirilmiştir. Doğal olarak bu kuruluşlar radikal milliyetçiliğin barındığı yerler haline gelmişlerdir. Bu dernekler arasında Alman Sömürge Derneği (1887), Alman Donanma Derneği (1898) ve Pancermen Derneği gibi dernek ve kuruluşlar sayılabilir.⁶⁷ Milliyetçilik söz konusu dönemde Avrupalı devletlerde emperyalizmin çıkış noktasını oluşturmuştur. Bir milletin kendini ispat etmek ve isteklerini gerçekleştirmek istemesi kendisine dünyada hak ettiği yeri alma ve dünyayı şekillendirmede düşündüğü rolün itici gücü olmuştur. Bu bağlamda bakıldığında milliyetçilik Almanya'yı dünya politikası takip etmede önemli ölçüde cesaretlendirmiştir.⁶⁸

2.2.4. Pancermen Derneğinin Türkiye Politikası

Pancermen Derneği (Der Alldeutsche Verband) Nisan 1891'de Helgoland Anlaşması'nı protesto etme bağlamında kurulmuştur. Derneğin tüzüğüne göre bu oluşum kendini milliyetçi ve sömürgeci olarak tanımlamaktadır. Derneğin amacı Almanlığı tüm dünyada geliştirme, koruma ve Almanların milli bilincini sağlamaktır. Bu dernek kendisini partiler üstü olarak tanımlamıştır.⁶⁹ Pancermenlerin düşüncesine göre yeni hayat alanı (Lebensraum) kazanmak için devletler hukukuna uygun bir şekilde ilk önce Avusturya, Hollanda ve İsviçre ile sıkı bir ekonomik birlik tesis edilmelidir. İkinci adım da ise Orta Avrupa Almanya'nın hegemonyası altına sokulmalıdır. Pancermenler sömürge sorunlarıyla da yakından ilgilenmişlerdir.⁷⁰ Pancermen Derneğinin tüzüğüne göre, derneğin amacı aşağıdaki gibi formüle edilmiştir:

"Almanya'nın çıkarları doğrultusunda tüm dünyada yaptırım gücü ve etkisi olan bir siyaset takip edilmeli ve özellikle de Alman sömürgecilik hareketi pratik sonuçlar elde edecek şekilde yönlendirilmelidir."⁷¹

Alman İmparatorluğu'nun ekonomik gelişmesinin ve nüfusunun hızlı bir şekilde artması ülkenin yeni topraklara olan ihtiyacını ve ham maddeye olan açlığını ortaya çıkarmıştır. Bu sebeplerden dolayı Pancermen Derneği Almanya'nın dünya politikasının ateşli bir taraftarı olmuştur. Pancermenler aynı zamanda Alman ordusunun da güçlendirilmesini istiyorlardı. Almanya güçlü bir deniz filosu ve ve kara ordusuna sahip olmalıydı. Almanya ancak böyle bir güç sayesinde dünyada güç gösterisinde bulunabilirdi. Bu yüzden Pancermen Derneği daha Donanma Derneği kurulmadan önce yeni bir donanmanın meydana getirilmesi lüzumunu vurgulamıştır. Pancermenler mutlakiyetçi bir görüşü savunduğu için Alman imparatoru ile de iyi bir ilişki içinde olmuşlardır. II. Wilhelm Almanya'nın dünya politikası gütmesi, denizlere hakim olması ve milli namusunu savunması gerektiğine inandığı için Pancermenler tarafından ateşli bir şekilde desteklenmiştir. Fakat Alfred Kruck'un iddiasına göre hiçbir şekilde devlet ileri gelenleriyle Pancermenler doğrudan bir işbirliği içinde olmamışlardır.

Dernek için her şeyden önemlisi milli onurun korunması ve milli çıkarların hükümetler tarafından korunmasıydı. Bununla birlikte dernek hükümetin kararları üzerinde belli bir etki yapma gücüne de sahipti.⁷²

Pancermen Derneğinin Türkiye hakkında ileri sürmüş olduğu görüşler kimi zaman Türk-Alman ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Pancermenlerin görüşlerine göre, Türkiye'nin Asya'da bulunan toprakları⁷³ sömürgeleştirilmesi gereken bir alan olarak algılanıyordu. 1895'te Türkiye'nin paylaşılması gündeme getirilince, Pancermenler Anadolu'nun Alman halkı için yeni yaşam alanı olarak sömürgeleştirilmesi gerektiğini savundular. Hatta derneğin başkanı Ernst Hasse, Türkiye'nin paylaşımının gündeme gelmesi halinde Anadolu'nun tamamen işgal edilmesini sağlamanın Almanya'nın bir görevi olduğu yolunda görüşler ileri sürmekteydi. Bundan başka Mezopotamya ve Suriye sömürgeleştirilmeli, Arabistan bölgesi de Almanya'nın çıkarları doğrultusunda garanti altına alınmalıydı.⁷⁴ Pancermenlerin Türkiye hakkındaki görüşleri bununla da bitmiyordu. Dernek Türkiye'nin Alman göçmenler aracılığı ile tamamen sömürgeleştirilmesini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde Alman sömürge bölgeleri veya yerleşim yerleri oluşturulmasını istiyordu. Bu durum E. Hasse tarafından 1896 yılında yayımlanan bir bildiriye aşağıdaki gibi tasvir edilmiştir:

"[...] Ülkenin (Türkiye'nin) iklimi ve toprağının özelliği muhtemel bir Alman göçü için zengin ve verimli bir çalışma alanı oluşturabilir ve güçlü bir Alman hükümeti idaresinde Alman çalışkanlığı ve bilgisiyle söz konusu ülkeler [...] Alman imparatorluğu'nun malı haline getirilebilir. Hindistan İngiltere için ne anlam ifade ediyorsa Türkiye'nin Asya toprakları da Almanya için o anlamla gelmektedir."⁷⁵

Derneğin Ortadoğu ile ilgili düşüncelerini çeşitli toplantılarda tanıtmak amacıyla dernek bünyesinde "Doğu Komisyonu" adı verilen bir komisyon kurulmuştur. Türkiye Almanya'nın dünya politikası açısından önemli bir yere sahip olmasına rağmen, Türk-Alman ilişkilerinin gelişmişlik düzeyi Pancermenlerin beklentilerinin çok gerisinde kalmıştır. Derneğin yapmış olduğu sömürgeleştirme propagandası Avrupa başkentleri özellikle de İstanbul'da Almanya'ya karşı

kuşku uyandırmıştır. Dernek tarafından bu türden yapılan propagandaların Almanya'nın gerçek çıkarlarını zedelemesi üzerine, Siemens Firmasının Başkanı Georg Siemens Pancermenlerin sömürge planlarına karşı tavır almakta gecikmemiştir. Aynı zamanda Alman Dışişleri Bakanlığı da dernek ile arasına mesafe koymuştur.⁷⁶ Pancermenler, Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine kayıtsız kalınamayacağını aşağıdaki ifadelerle dile getirmişlerdir:

“O felaket (Türkiye'nin parçalanması) Osmanlı Devleti'nin başına geldiğinde neler yapılmalıdır? Almanya bu ülkedeki çıkarlarını savunmak için neler yapmalıdır?”⁷⁷

Bismarck'ın İstanbul Boğazı'nda Rus hakimiyetini İngiliz hakimiyetine yeğlemesi düşüncesi, Pancermenler tarafından kabul edilemez olarak görülmektedir. Çünkü Pancermenler Almanya'nın Asya Türkiye'sindeki çıkarlarının bölgedeki statükoyu koruyarak değil, Osmanlı Devleti'ne karşı bu devletin paylaşılmasıyla sonuçlanacak bir savaş yürütmekle gerçekleştirebileceğine inanmaktaydılar.

Pancermenlerin düşüncesine göre, Osmanlı Devleti tasfiye edilse bile Asya Türkiye'si'nin varlığını devam ettirmesi bütün Orta Avrupa ülkelerinin çıkarınadır. Buna karşılık Almanya'nın çıkarları ise söz konusu bu bölgeyi Alman nüfuzu altına almaktan geçmektedir. Böyle bir durumda Almanya kazanç elde etmek için bir yandan Mezopotamya ve Suriye'yi egemenliği altına sokarken diğer yandan da Anadolu'da kurulacak olan sultanlığı koruyuculuğu altına almaıydı. Bunun yanında Almanya Arabistan'ın da kendi etki alanı içinde olduğunu ilan etmelidir. Pancermen Derneği Arabistan'ı yakın bir gelecekte işe yaramaz olarak görürken, Suriye ve Mezopotamya'ya ise az nüfusa sahip oldukları için önem vermemekteydi. Bu görüşe göre buraya çok sayıda Alman göçmen yerleştirilmesi bu bölgede olası bir Alman hakimiyetini kolaylaştırıcı rol oynayacaktır. Almanya'nın bütün Asya Türkiye'si'ni kendi koruyuculuğu altına alması sadece Sultanın hukuksal hakimiyeti altında tıpkı İngiltere'nin Hindistan'da yaptığı gibi Alman bakanlar, garnizonları ve yönetimi sayesinde gerçekleştirilebilir. Demiryolu, posta ve telgraf tekeli de Alman İmparatorluğu'nun denetim ve kontrolünde olmalıdır. Türkiye üretebildiği şeylerin tama-

mini Almanya'ya göndermelidir. Almanya sadece bu şartlar altında bölgede kurmayı düşündüğü mutlak hakimiyetten vazgeçebilir.⁷⁸

2.2.5. Filistin'de Yaşayan Almanlar ve Anadolu'ya Alman Göçmen Yerleştirilmesi Sorunu

“Osmanischer Lloyd”⁷⁹ Gazetesi'ne göre hem Almanların Osmanlı Devleti'ndeki sayıları hem de Berlin'in Osmanlı topraklarına göçmen yerleştirme iddiaları çok abartılı idi.⁸⁰ Bu durum Almanya'ya karşı yürütülen karalama kampanyalarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Diğer Avrupa devletleri bu kampanya aracılığıyla Türkiye'yi Almanya'nın ülkesindeki iktisadi faaliyetlerine karşı şüpheli ve kuşkucu yapmak istemişlerdir. Bu amaç için Alman milliyetçileri “Drang nach dem Osten” (Doğu'ya doğru yayılma) kavramını geliştirmişlerdir. Bu kavrama yükledikleri anlam ise Anadolu ve Filistin topraklarının sömürgeleştirilmesinden başka bir şey değildir. Bu gazetede yayınlanan bir makaleye göre, Türkiye'deki Almanların sayısı Bulgaristan ve Mısır'da yaşayanlarla birlikte 1882 yılında 3.400 kişiden ibaretti. Bu sayıya o zamanlar Almanya'nın koruyuculuğu yani bir bakıma himayesi altında bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan İsviçre vatandaşları da dahildir. 1902'de bu sayı aşağı yukarı 4.500'e çıkmıştır. Bunun 1600'ü İstanbul'da 720'si ise Beyrut Vilayeti ve Şam'da bulunmaktaydı. Buna karşılık 1911 yılına gelindiğinde bu sayı 5.500 olarak tahmin edilmekteydi. Bu rakamın 1.700'ü Filistin 900'ü ise Beyrut ve Şam'ın payına düşmektedir.

Hayfa örneği Almanların Türkiye topraklarını sömürgeleştirme çabaları nedeniyle Türk hükümetinin duyduğu korkuların temelsiz ve yersiz olduğunu gözler önüne sermektedir. Çünkü Hardegg ve Hoffmann⁸¹ tarafından Hayfa'da kurulan Alman kolonileri kurulduğundan beri Almanya'dan göç almak suretiyle dikkate değer bir büyüme kaydetmemiştir. 1911'de burada 1.368 Alman vatandaşı, üç İsviçreli, Almanya'nın koruyuculuğunda olan 201 kişi ve 30 kadar da kayıtsız Alman bulunmaktaydı. Alman vatandaşları arasında on tane de Yahudi bulunmaktaydı. Bu demografik yapı göstermektedir ki Filistin'e söz konusu 20 yıl zarfında kayda değer bir Alman göçü olmamıştır.

Almanlar Filistin'de bulunan az sayıda Almanın Türkiye'nin huzuru bozmayacağını aşağıdaki sözlerle ifade etmişlerdir:

"Osmanlı İmparatorluğu'nda dağınık halde yaşayan ve çok az bir bölümü toprak satın almış olan 5.000 Alman gerçekten Osmanlıların huzurunu ve güvenliğini bozabilir mi? 200 Alman vatandaş Yahudinin Filistin'e sistematik bir Yahudi göçünü yönlendirdiğini kim iddia edebilir?"⁸²

Doğu Avrupa ve Rusya'dan gelen Yahudiler kendi aralarında iletişim dili olarak Almancayı kullandıkları için Siyonist hareketin Alman karakteri hakkında yanlış bir kanaat meydana gelmiştir.

Alman konsolosuna göre Küçük Asya özellikle de Bağdat Demiryolu hattının Alman katolik ruhanileri tarafından misyonerlik faaliyetlerine tabi tutulması desteklenmelidir. 11 Eylül 1902 tarihli rapora göre Alman emperyalistlerinin Asya Türkiye'sine Alman göçmen yerleştirme emelleri açıkça ortaya çıkmaktadır.⁸³

"Asya Türkiye'sindeki kültürel faaliyetlerimizin boşa gitmesini istemiyorsak, bundan böyle kültürel propagandaya daha fazla önem vermeliyiz. Bu bağlamda mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda bölgeyi ve insanlarını tanıyan bir ekip yetiştirmenin önemi yadsınmaz. Ayrıca Anadolu ve Bağdat Demiryolu hattında ve bu bölgelerin yakınlarında küçük Alman bölgeleri oluşturulması hayati önem arz etmektedir."⁸³

Fransa Ortadoğu'daki hakim pozisyonunu din adamlarının durdurak bilmeyen misyonerlik faaliyetlerine ve Fransız Katoliklerinin maddi desteğine borçludur. Alman konsolosu tıpkı Fransız örneğinde olduğu gibi Alman Katolik çevrelerinin Anadolu'da misyonerlik faaliyetleri için kazanılmasını tavsiye etmektedir. Alman göçmenler maddi değil manevi sebeplerle kutsal topraklara gelmişlerdir. Alman konsolosunun verdiği bilgilere bakılacak olursa 1885'lerde Filistin'deki Alman kolonilerinde takriben 1.042 kişi yaşamaktaydı. Bunlardan sadece 618'i Alman vatandaşlığına sahipti. Göçmenlerin yarısından fazlası (577 kişi) Kudüs'te yaşamaktaydı. Buna karşılık 213 kişi Yafa ve 230 kişi de Sarona bölgesindeki Alman kolonilerinde ikamet ediyorlardı. Bu göçmenler mezhep bakımından üçe ayrılmaktaydı. 1846'dan

beri Filistin'de varlığını koruyan Protestan cemaati sadece 145 kişiyi kapsamaktaydı. Bu topluluk en eski fakat en zayıf cemaatti. Sadece Kudüs'te oturan bu cemaatin amacı Hıristiyan dinini yaymaya çalışmaktı. İkinci güçlü grup 218 kişiden oluşan Alman Yahudilerdi. 19. yüzyılın 50'li yıllarında Filistin'e gelen bu grup ise Kudüs'te ikamet etmekteydi. Templier grubu ise en yeni fakat sayısal olarak en güçlü dini topluluktur. Bu grubun daha doğru bir ifadeyle bu tarikatın mensupları 1869 ila 1878 yılları arasında hayatlarını ilk Hıristiyanlara göre tanzim ederek yaşamak için Almanya'nın Württemberg Eyaleti'nden Filistin'e gelmişlerdi. Templier tarikatından 617 kişi Kudüs, Yafa ve Sarona yaşamaktaydı. Hayfa yakınlarındaki bir kolonide bu tarikatın 300 mensubu bulunmaktaydı.⁸⁴

Filistin'de bu kolonilerin varlığına rağmen 19. yüzyılın 80'li yıllarına kadar Osmanlı topraklarına yönelik olarak sistematik ve kapsamlı bir Alman göçünden söz etmek mümkün değildir. Alman Dışişleri Bakanlığı Osmanlı topraklarına göçmeye istekli Almanların başvurularına işlem yapmamıştır.⁸⁵ Hatta Berlin yönetimi resmi olarak, Türkiye'de bulunan kuruluşlarına bu kişilere bilgi verilmemesi doğrultusunda direktif dahi vermiştir. Buna rağmen Türkiye'ye göçmeye istekli olan Almanlar bilgi almak maksadıyla sürekli olarak Alman Dışişleri Bakanlığını rahatsız etmiştir. Diğer taraftan Türkiye'deki Alman temsilciliklerinin başkanları Alman göçmenlerinin yerleştirilebileceği bölgeler hakkında mütemediyen görüş bildirmişlerdir. Örneğin Almanya'nın Beyrut Başkonsolosu Bismarck'a yazdığı bir raporda Haleb'in güneyinde yer alan verimli toprakların Alman göçmenler yerleştirilmesi için çok uygun olduğunu ifade etmiştir. Templier cemaati Alman Dışişleri Bakanlığında Yafa yakınlarındaki Adudjeh Irmağı kıyılarına göçmen yerleştirilmesi hususunda yardım talep ettiği zaman, Radowitz bu projeye destek vermemiştir. Çünkü bu ve benzeri projeler Almanya tarafından resmi olarak desteklenecek düzeyde değildi.⁸⁶ Bundan başka Radowitz Türk hükümetinin böyle düşünce ve fikirlere karşı antipati beslediğini dile getirmiştir. Bu vesileyle Radowitz resmi Alman politikasıyla çelişen Pancermenlerin planlarına karşı olduğunu da belirtmiştir. Bu bağlamda belirtilmelidir ki, Alman Dışişleri Bakanlığı Türk topraklarına Alman göçmenler yerleştirilmesi

meselesine sürekli mesafeli durmuştur. Söz gelimi Bismarck bu konu hakkında görüş dahi bildirmemiştir.

Pancermen Derneği Yafa'da yaşayan kolonistlerin istek ve arzularına kayıtsız kalmamıştır. Onları sürekli olarak desteklemiştir. Türk hükümeti özel mülkiyette bulunan arazileri hazine arazisi olan miri araziye dönüştürmek istediğinde Pancermen Derneği bu kararı Alman konsolosluğu nezdinde protesto etmiştir. Göçmenler için o dönemde miri arazi üzerine inşa edilecek bir bina için imar izni almak oldukça zordu. Bundan başka kolonistler İstanbul'daki Tapu ve Kadastro Müdürlüğünün keyfi uygulamalarından da şikayetçiydiler. Bu sebeplerden dolayı Alman kolonistler bu uygulamaları konsoloslukları aracılığıyla kendi lehlerine çevirmek için sürekli savaşıyorlardı. Ayrıca Filistin'deki kolonistlerin Pancermen Derneğini yardıma çağır-dıkları aşağıdaki ifadelerden kolaylıkla anlaşılmaktadır:

"Bizler anavatandaki kardeşlerimizden maddi destek bekle-miyoruz. Bizim beklentimiz ve arzumuz Pancermen Derneğinin üyelerinin çeşitli kuruluşlar nezdinde girişimleri sonucunda ada-letin meydana gelmesine yardımcı olmalarıdır."⁸⁷

Pancermenler bunun üzerine Almanya'nın diplomatik temsilci-liklerine ülke dışında yaşayan Almanların çıkarlarını ve Almanlığı korumaları yönünde önlemler alınması çağrısında bulunmuşlardır. Pancermenlere göre Alman milli düşüncesinin korunması ve yayıl-ması Caprivi döneminde tamamen ortadan kalkmıştır. Bu yüzden Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu Almanlığı ve Almanya'nın çıkarlarını koruması doğrultusunda uyarılmıştır. Pancermenlerin dü-şüncesine göre, Almanya'nın yurt dışındaki temsilcilikleri herşeyden önce Alman İmparatorluğu'nun ve bu imparatorluğun vatandaşlarının çıkarlarına hizmet etmek zorundadır.⁸⁸

Hamburgische Korrespondenz Gazetesi'ne göre, 1895'ler civa-rında Kütüs'te grup ve aidiyet bilinci taşıyan ve iyi organize olmuş 600 Protestan Alman yaşamaktaydı. Bu grubun 400 kişisi Württem-berglî Templier cemaatine bağlıydı.⁸⁹ Söz konusu bu cemaatin üye-leri diğer protestan Hıristiyanlardan ayrı bölgelerde yaşamaktaydı. Kütüs'te yaşayan yabancıların hukuki durumları günden güne iyi-leşmiş olmasına rağmen, buradaki yabancıların Osmanlı mülkiyet

bukuku hakkındaki şikayetleri durmak bilmemiştir. 1876'da yürür-lüğe giren taşınmaz mal edinme kanununa göre, Türkiye'de yaşayan yabancılar ülkenin mülkiyet kanununa uymak ve vergilerini ödemek zorundaydılar. Bu kanun ayrıca Osmanlı Devleti'nde yaşayan yaban-cılara vergiyle ilgili anlaşmazlıklarda Türk hakimi karşısında hesap verme zorunluluğu getirmekteydi. Göçmenlerin şikayetlerinin nedeni Türk mülkiyet kanununda farklı arazi çeşitlerinin olmasından kaynak-lanıyordu. Türk hükümeti Filistin'deki arazilerini düzenlemek istedi-ğinde bazı hazine arazilerinin özel mülkiyete geçmiş olduğu tesbit edilmiştir. Çünkü Filistin'e gelen göçmenler önceleri kanunlara ay-kırı olarak hazine arazilerini satın almışlardır. Bu yüzden Türk hü-kümetinin Templier cemaatinin mallarını ellerinden aldığı yolundaki iddialar haksız bir suçlamadır. Sultan Abdülhamid bu arazilerin tes-biti için bir komisyon oluşturduğu için ne Alman Dışişleri Bakanlığı ne de Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu Hayfa Alman cemaati-nin istekleri doğrultusunda sultana ricada bulunmuşlardır.

Hugo Grothe'ye göre Alman kamuoyunun dikkatleri Anadolu'ya göçmen yerleştirilmesi konusuna çekilmelidir.⁹⁰ Ancak bu yapıldığında bu sorun etkili ve yetkili kişiler tarafından incelenip gündeme ali-nabilir. Almanya'nın sömürgeler elde etmesini savunan propagan-dacılar dışarda yaşayan Almanların yabancılaşmamasına ve Alman kanununun kaybolup gitmemesine büyük bir önem vermişlerdir. Ancak bunun gerçekleşmesi Anadolu Demiryolları sayesinde Küçük Asya'da söz konusu olabilir. Toprak yeni tarım aletleriyle işleneceğinden, Kü-çük Asya'nın sömürgeleştirilmesi için Almanya'dan nitelikli çiftçi-ler ve tarım işçileri getirilmesi gündeme alınmıştır. H. Grote Ana-dolu Demiryolları güzergahındaki toprakların ulaşım, verimlilik ve iklim bakımlarından büyük ve iyi organize edilmiş bir göç projesine uygun olduğuna işaret etmektedir. Lakin Grothe Alman ailelerinin tek başına bölgeye göç etmemesi gerektiğinin altını önemle çizmek-tedir. Çünkü Grothe böyle bir göçün başarıya ulaşma şansını göç-lerin toplu olarak ve belirli bölgelere birbirlerini tamamlayan arazi-lere yapılmasına bağlamaktadır. Bundan başka göçmenler Türkiye'ye gelmeden önce Türk insanının yaşayışı hakkında iyi bir şekilde bil-gilendirilmelidir. Gerçekten de söz konusu dönemde Sapanca Gölü, Sakarya Vadisi ve Eskişehir civarında tarımla uğraşan tek tük Alman

göçmene rastlanılmıştır. 1890 yılında da bir düzine Alman ailesi Güney Rusya'dan gelerek Bursa'ya yerleşmiştir. Ancak bu kişilerin geldikleri yeni bölgede başarılı olmadıklarını vurgulamak gerekmektedir.

H. Grote'ye göre Küçük Asya'da Alman göçünün başarıya ulaşması için aşağıdaki şartların gerçekleşmesi gerekmektedir: İlk Alman göçmenler belirli bir bölgeye bütünlüklü bir şekilde yerleştirilmelidir. Daha sonra belli bir süre vergi kolaylığı sağlanmalı ve toprak tahsis edilerek otonom bir cemaatin meydana gelmesi sağlanmalıdır. Bunun yanında Türk hükümetinin desteğinin sağlanması da unutulmamalıdır. H. Grote bir adım daha ileri giderek Anadolu Demiryolları Şirketinin bölgeye Alman göçmenlerin yerleştirilmesi işine öncülük etmesi gerektiğini savunmuş ve bu şirket çalışanlarının gerektiğinde Anadolu'ya yerleştirilecek Alman göçmenlere rehberlik etmek amacıyla yetiştirilmesi ve kurslara tabi tutulması gerektiğini ileri sürmüştür. Grote ayrıca bu düşüncenin hızla hayata geçirilebilmesi için kolonizasyon sorunlarıyla ilgilenen bir komite kurulması gerektiğinin de altını çizmiştir.⁹¹ H. Grote'nin bildirdiğine göre, Abdülhamid Bagdad Demiryolları hattına Alman göçmen yerleştirilmesi fikrine sıcak bakmıştır. Böylelikle Alman kolonistler çalışkanlıkları ve disiplinleriyle Anadolu'da yaşayan çiftçi ve zenaatkarlara örnek olabileceklerdi.⁹² Alman hükümeti Anadolu ve Mezopotamya bölgesinde araştırmalarda bulunmak üzere Türkiye'ye yarı resmi bir heyet gönderdiğinde, bu araştırma gezisi Anadolu Demiryolları Şirketi tarafından organize edilmiş siyasal bir girişim olarak algılanmıştır. Çünkü bu araştırma gezisi Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu tarafından da desteklenmiştir. Bu bağlamda önemle vurgulanması gereken bir diğer nokta ise Helmuth von Moltke'nin de Anadolu ve Fırat Nehri bölgesine Alman kolonizatörler yerleştirilmesi hususunu gündeme getirdiğidir. Bu düşünce aynı zamanda II. Wilhelm tarafından da hararetle ve sürekli olarak desteklenmiştir.⁹³

M. Fesca'ya göre Doğu'nun iktisadi bakımdan nüfuz altına alınması Amerikan pazarının kaybedilmesinden daha önemlidir. Çünkü Amerika her geçen gün bağımsızlığını pekiştirmekte ve Avrupa malları için yüksek vergi duvarları örmektedir.⁹⁴ Fesca Anadolu'nun Alman nüfuzu altına aşağıdaki şekilde alınmasını ön görmektedir:

Herşeyden önce kapital bakımından güçlü şirketlerin çalışmaları sulama, kanalizasyon ve ağaçlandırma gibi büyük kültür faaliyetlerini gerçekleştirmeleri doğrultusunda teşvik edilmelidir. Bundan başka tarım tekniklerinin seviyesi yükseltilmelidir. Nüfusu yoğun olmayan bölgelere göçmen yerleştirebilmek için çok kapsamlı çalışmanın yapılması gerekmektedir. Fesca daha da ileri giderek Anadolu'ya Alman göçmen yerleştirilmesinin tavsiye edilip edilmeyeceği sorusunu ortaya atmıştır. Çünkü onun düşüncesine göre bu konuda ciddi engeller bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı bu soru etraflıca düşünülmeli ve ondan sonra bir karara varılmalıdır. Sermaye bakımından yeterli ve güçlü Alman şirketlerinin Anadolu'da büyük araziler satın alması bu projenin hayata geçirilmesi bakımından önemle vurgulanmaktadır.

Anadolu hayat tarzının farklılığı, toprağın verimliliğinin sınırlı oluşu, kıraç arazide ürün almanın zor oluşu, yüksek toprak fiyatları ve yabancılar için mülkiyet haklarının boşluklarla dolu olması gibi sebepler Anadolu'nun Alman kolonizatörler tarafından nüfuz altına alınmasının önünde duran gerçek engellerdi. Fesca'ya göre Anadolu'ya Alman göçmen yerleştirebilmek için aşağıdaki tedbirler alınmalıdır: Almanlar bu bölgeyi ne İngilizlere nede Ruslara bırakmalıdır. Büyük işletmeler kurulmadan önce küçük ve orta ölçekli işletmeler hayata geçirilmelidir. Alman göçmenler verimli topraklara yeterli sayıda cemaatler halinde ve özellikle de kendi polis teşkilatlarına sahip olacak şekilde yerleştirilmelidir. Ancak bu sayede kaldırdıkları ürünün güvenliğini sağlayabilirler. Gerekli üretim araçları özellikle makine ve aletler ucuz şekilde Almanya'dan ithal edilmelidir. Buna ek olarak Fesca'nın düşünceleri kapsamında sıcaklık ve yağış ölçümlerinin yapılacağı küçük meteoroloji istasyonlarının kurulması da ön görülmektedir.⁹⁵

Heyetin raporuna göre Anadolu'nun demiryolları yardımıyla etki altına alınması ve Anadolu'da kültür bölgeleri oluşturularak Dicle ve Fırat bölgelerinde sulama şartlarının iyileştirilmesi suretiyle Almanya'nın iktisadi çıkarlarının garanti altına alınması ön görülmektedir.⁹⁶ Heyet ilk etapta Alman çiftçilerin yerleştirilmesinden ziyade Anadolu demiryolları hattındaki arazilerin kapital bakımından güçlü Alman şirketleri tarafından satın alınarak ıslah edilmesini salık

vermektedir. Türk hükümeti kolonizatörlere Anadolu'da toprak vermeyi, güvenliklerini ve haklarını korumayı garanti etmediği sürece, Anadolu'ya Alman göçmenler yerleştirilmesi konusu başarısızlığa uğramaya mahkumdur. Heyet ayrıca Türk hükümetine iletilmek üzere Alman yetkililere de tavsiyelerde bulunmuştur. Buna göre Almanların oluşturdukları kolonizatör kuruluşlara Anadolu Demiryolları Şirketine tanınan hakların aynı tanımalıdır. Kolonizatörlere devlet arazileri bütünlüklü bir şekilde ucuz veya mümkünse beşş olarak 1856 tarihli göç ve iskan yasaının sınırlayıcı etkisine tabi tutulmadan verilmelidir. Söz konusu bu kuruluşlar veya bunların temsilcileri on yıl süreyle vergiden muaf tutulmalıdır. Alman kolonizatörlere ayrıca Alman şirketleri tarafından kiralanılan bölgelerin devir hakkı özellikle de sulama ve kanalizasyon giderlerinden muafiyet hakkı tanınmalıdır. Onlara ayrıca kendilerini yönetecekleri cemaatler meydana getirme ve polis teşkilatlarını kurma hakkı tanınmalıdır. Türk hükümeti tarafından kesinlikle kabul edilmeyecek bir diğer husus ise, Anadolu'ya yerleştirilecek kolonizatörlere Alman tabiyetini muhafaza etme hakkının tanınmak istenmesiydi. Son olarak Anadolu'ya yerleştirilecek göçmenlerin miras hukuklarının hiç bir boşluğa meydan vermeyecek şekilde düzenlenmesi de istenmiştir.

Alman sanayicileri Pancermenlerin ve sömürgeciliği savunan kuruluşların yukarıda açıklanan görüşlerinden kendisini tedrici olarak soyutlamıştır. Bu nedenledir ki, Werner von Siemens şahsen Koloni Derneğinin Berlin şubesinin düzenlediği bir toplantıya katılarak Pancermenleri Türkiye'yi sömürgeleştirme düşüncesinden caydırıcı açıklamalarda bulunmuş ve bu bağlamda yapılan tahrikleri Almanya'nın Doğu'daki çıkarları açısından zararlı bulduğunu söylemiştir.⁹⁷ Bu gelişmelere paralel olarak Almanya'da Abdülhamid'e ait olan Torbalı'daki arazilerin satın alınması için bir komisyon oluşturulduğu haberi yayılmıştır. Böylece padişaha ait olan bu geniş ve verimli arazide bir Alman kolonisi kurulması düşünülmüştür. Bu arazi üzerinde Türkler daha önce bir tarım okulu kurmak istemiştir. Bu haberlerin yayılmasından sonra Türk yönetimi bu kolonizasyon projelerine karşı daha şiddetli mukavemet ve muhalefet etmiştir. Almanlara göre bu haberlerin yayılması Türkiye'de Almanya'ya karşı yürütülen sistematik bir karalama kampanyasının sonucudur.⁹⁸ Bu gelişmelere karşılık İngiliz

hükümetinin de bu bölgeye İngiliz çiftçiler yerleştirmek istemesi aşğıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır:

"[...] ülkede (İngiltere) kurulacak bir göçmen ofisi Aydın Demiryolu Şirketi ile birlikte demiryolu hattında seçilecek bir güzergaha kolonizatör İngiliz çiftçiler yetiştirilmesi hususunu organize etmelidir. Böylece bu göçmenlerin hem kendileri için bir gelecek kurmaları hem de demiryolu şirketine fayda sağlamaları mümkündür."⁹⁹

Almanya'nın İzmir Konsolosluğunun raporuna göre, Fransız ve İngiliz basını Berlin'in Anadolu'da gerçekleştirmek istediği kolonizasyon projelerine gerçekten de şüpheyle yaklaşmaktaydı. Ocak 1910'da "Quarterly Journal of British Chamber of Smyrna" adlı dergide yayınlanan bir makalede Menderes Vadisi'ne İngiliz çiftçileri yerleştirme projesi ortaya atılmıştır. Bu makalede İngiliz firmalarının Manisa bölgesinde büyük araziler satın aldıkları iddia edilse de, bu bilgi Alman Konsolosluğunun istihbaratına göre doğrulanamamıştır.¹⁰⁰

Alman Konsolosluğuna göre Anadolu'ya Alman göçmen yerleştirilmesi hususunda Almanya'ya karşı bu tip düşmanlıklar periyodik olarak gündeme getirilmiştir. Pancermenlerin bu konudaki görüşleri dikkate alınmazsa bu düşmanlıkların nedeni diğer devletlerin propagandaları ve Gençtürklerin milliyetçi tutumundan kaynaklanmaktaydı. Bağdat Demiryolu görüşmeleri ve Dünya Siyonist Kongresi'nin Alman Siyonistler önderliğinde yapılması bu konuda yapılan tartışmalara yeni bir ivme kazandırmıştır. M. Şevket Paşa'ya göre, yabancıların Türkiye'de toprak edinmesinin zor olması ülke topraklarında yabancı koloniler - özellikle Alman - kurulması tehlikesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰¹ Bu konuda M. Şevket Paşa Hayfa'da yaşayan Alman kolonizatörlerin Alman tabiyetinden çıkmadıklarının, askerlik hizmetlerini ülkelerinde yaptıklarının ve kendi cemaat örgütlenmelerinde ısrar ettiklerinin altını çizmektedir. Böyle bir yapılanma Paşanın düşüncesine göre Türkiye'nin çıkarlarıyla bağdaşmamakta ve içinde yerli halkla çatışma potansiyeli barındırmaktadır. M. Şevket Paşa'nın düşüncesine göre, Almanya nüfus patlaması yaşadığından insanların bir kısmını Türkiye'nin Asya topraklarına yerleştirmek istemektedir. M. Şevket Paşa'ya göre Alman göçmenler Osmanlı tabiyetini

kabul ettikleri takdirde bu göçe karşı çıkmanın zor olacağını belirtmiştir. Alman konsolosu M. Şevket Paşa'ya Almanya'dan Türkiye'ye büyük bir göçün meydana gelmeyeceği sözünü vermiştir. Çünkü söz konusu dönemde Almanya'da ülke dışına göçler eski hızını kaybetmişti. M. Şevket Paşa kendi düşüncesinde ısrar etmiş ve Türklerin büyük bir Alman göçünün meydana gelme ihtimalinden endişe duyduğunu dile getirmiştir.

2.2.6. Almanların Türkiye'ye İlgisi ve Almanya'da Önasya Üzerine Yapılan Yayınlar

Almanya'nın Doğu'ya olan ilgisi daha önceki dönemlerde başlamış olmasına rağmen, 19. yüzyılın sonuna doğru bu ilgi daha da yoğunlaşarak devam etmiştir. Dünya politikası ve o zamanın konjonktürel etkisi bu ilginin gerçek itici gücü durumundaydı. Rathmann'ın işaret ettiği gibi, Almanya'nın elde ettiği sömürgeler Alman endüstrisinin yayılma istek ve arzularını karşılamaktan çok uzaktı. Yeni sömürge alanları elde etme isteği, Almanya'yı Türkiye'ye karşı ilgi duymaya yöneltti. Özellikle Alman finans çevreleri Türkiye'ye barışçı bir kisse altında girmekten yanaydılar.¹⁰² Önceleri Almanya'nın temel düşüncesi ekonomik çıkarların önceliğine dayanıyordu. Lakin II. Wilhelm'in Türkiye'ye yaptığı ikinci ziyaret sonrasında Alman dış politikasında siyasi güç elde etme çabaları ağırlık kazanmıştır. Dahlhaus'a göre, Almanya'nın gerçek politik çıkarları dostluk ilişkilerinin gölgesinde kalmıştır. Türkiye Alman endüstrisi için hammadde temin eden bir ülke ve Alman ihraç malları için iyi bir pazar olarak görülüyordu. Almanya'da yapılan şarkiyat araştırmaları iktisadi ve siyasal anlamda Türkiye'ye ümit bağlanmasına neden olmuştur.¹⁰³ Türkiye'nin sömürgeleştirilmesi konusu ve Almanya'nın Doğu'ya doğru yayılması gerektiği düşüncesi şarkiyat alanında yapılan neşriyatın özünü oluşturmaktaydı. Örneğin Karl Krüger adında bir araştırmacı Türkiye'nin sömürgeleştirilmesi hususu üzerine kafa yormuştur.¹⁰⁴ Hans Dehlbrück, Friedrich Naumann ve Paul Rohrbach gibi yazarlar Almanya'nın Türkiye politikasının oluşturulmasında aktif bir rol oynamışlardır.¹⁰⁵ Almanya Türkiye ile geliştirdiği iyi ilişkileri

zedelememek için Türkiye'ye Alman kolonizatörleri yerleştirmek fikrine pek sıcak bakmamıştır.¹⁰⁶ Bir çok Alman Önasya araştırmacısı Türkiye'nin Asya topraklarını çeşitli bakımlardan bilimsel olarak araştırmışlardır. Bu alanların içinde en gözde olanı ise arkeolojydı. Bu çalışmaların iyi bir şekilde yürütülmesi amacıyla bir çok bilimsel dernek ve araştırma merkezi kurulmuştur. Örneğin, Alman Doğu Komitesi ve Önasya Derneği dikkatlerini Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki kazılara yöneltmişlerdir. Hugo Grothe tarafından 1901 yılında kurulan Münih Şark Cemiyetinin asıl görevi Doğu'nun tarihi gelişmesini kitlere yaymaktır. Waldemar Belck ve Ernst Lohmann tarafından 1904 yılında Anadolu'nun bilimsel olarak araştırılması amacıyla kurulan Alman Cemiyetinin amacı ise Önasya'daki antik medeniyetleri araştırmak ve bu kültürlerle karşı ilgiyi artırmak ve canlı tutmaktır. Buna ilaveten benzer amaçlara hizmet etmek üzere Alman Filistin Cemiyeti (1877) ve Alman Şark Cemiyeti (1898) kurulmuştur.¹⁰⁷

Almanların Türkiye'nin Asya topraklarına gösterdiği ilgi eski dönemlere kadar geri götürülebilir. Almanya Kütüs'te 1842 yılında bir diplomatik temsilcilik açmıştır. Söz konusu dönemde açılan bu konsoloslukun statüsü II. Wilhelm'in Filistin'i ziyareti vesilesiyle yükseltilerek elçilik düzeyine çıkarılmıştır. Alman Yahudilerinin kurmuş oldukları yardım derneklerinin faaliyetleri Filistin'de bulunan Alman makamları tarafından desteklenmiştir. Bununla birlikte Almanya, bölgedeki kültürel etkisini artırmak ve Fransız kültürünün etkisini kırmak amacıyla okul ve yetimhane benzeri sosyal yardım kuruluşları kurmaya büyük bir özen göstermiştir.¹⁰⁸ Earle'ye göre, Almanya Türkiye'nin sömürgeleştirilmesi veya fethedilmesi gibi bir siyasal niyet taşımamaktadır. Almanya, Türkiye'nin ilerlemesine bütün alanlarda katkı yapmaktan başka bir şey istememiştir. Çünkü ancak ekonomik bakımdan güçlü bir Türkiye daha çok hammadde ihraç edebilir ve Almanya'nın mamül ürünleri için daha uygun bir pazar alanı olabilir. Diğer taraftan güçlü bir orduya sahip olmak Türkiye'nin ittifak kabiliyetini yükseltir. Bu sayılan nedenlerden ötürü Almanya sürekli güçlü bir Türkiye'den yana olmuştur. Resmi Alman politikası da daima Türkiye'nin toprak bütünlüğünden yana bir tavır sergilemiştir.¹⁰⁹

Grothe'ye göre, Alman halkı Türklere özellikle Anadolu çiftçilerine karşı sempati ve takdir duygusu beslemekteydi. Türklere Almanları dost olarak niteliyorlardı. Bundan dolayı Grothe Türklerin Almanlara karşı bu olumlu tutumuna çok önem veriyordu. Bu durum varılan bir anlaşmadan daha kıymetliydi.¹¹⁰ Diğer yandan Rathmann'a göre Türkiye'nin Asya toprakları Alman emperyalizminin güneşte bir yer edinme kavgasında kendine seçmiş olduğu bir yayılma alanı olarak algılanmalıydı. Bunun nedenleri Rathmann'ın düşüncesine göre, aşağıdaki gibi sıralanmaktadır: Türkiye'nin Asya toprakları Alman ürünleri için önemli bir pazar ve aynı zamanda hammadde bakımından çok zengin bir bölgedir. Orta Anadolu toprakları tahıl ve pamuk üretimi için çok elverişli bir bölgedir. Pamuk Alman tekstil endüstrisi için çok önemli bir hammaddedir. Almanya diğer sömürgeleriyle karşılaştırıldığında bu bölgeye karayolu ile ulaşılma imkanına sahipti. İngiliz donanması bu yolu kesemezdi. Bundan başka bölge, Almanya açısından kendi dünya hakimiyeti planlarını geliştirecek stratejik ve askeri imkanlar sunmaktaydı. Yani bu bölge Alman emperyalizmine dünyanın yeniden paylaşılması için verilecek savaşta bir çıkış noktası teşkil edebilecekti. Alman emperyalizmi çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi hakimiyeti altına almayı ümit ediyordu. Almanya, Türkiye'de görevli subayları, Türk ordusunda görev yapan Almanya taraftarı Türk subayları ve Bağdat Demiryolu projesinin yardımıyla bu ülkede yayılmacı bir siyaset izleyebilir.¹¹¹

19. yüzyılın ortasında Almanya'da Küçük Asya ve Asya Türkiyesi üzerine yapılan yayınlarda büyük bir patlama yaşanmıştır.¹¹² Anadolu'nun gelecekte Alman mirasına ait ülkeler arasında yer alması gerektiğini savunan Wilhelm Roscher'e göre, Türkiye aynı zamanda Alman göçü için hedef ülke durumundaydı. Friedrich List, Lassalle Rodbertus und Leron Beaulieu gibi yazarlar Türkiye'nin kaderi üzerine benzer fikirler ileri sürmüşlerdir. Hatta L. Rodbertus Alman askerinin İstanbul Boğazı'na yerleşeceği ve Almanya'nın Türk mirasından pay alacağı günlerin çok yakın olduğunu iddia etmiştir. Ulrich Sprenger'de "Babil - geçmişin en zengin ülkesi ve günümüzün en uygun sömürge alanı" adlı makalesinde Suriye ve Asur'u, insanı kolonizasyona tahrik ve davet eden yerler olarak nitelemektedir. U.

Sprenger, bu bölgenin Almanlar tarafından sömürgeleştirilmesi gerektiğini aşağıdaki cümleler ile özetlemektedir:

"Doğu yeryüzünün yükselmekte olan milletleri tarafından nüfuz altına alınmamış tek bölgesidir. Almanya şansını kaçırmadığı ve sömürgeleştirmek için uygun zamanı seçtiği vakit Doğu iyi bir sömürge alanıdır [...] Çünkü Doğu'nun sömürgeleştirilmesinden Alman milleti bütün sınıf ve tabakaları ile kazançlı çıkacaktır [...] Tacirler ve esnaf buraya kendi faaliyetleri için uygun bir alan bulurlarken, Kapitalistler için de burası finansal yatırımlarını iyi bir şekilde değerlendirecekleri fırsatlar sunmaktadır [...]"¹¹³

Bir diğer Alman bilim adamı Karl Kärger'de 1892'de "Anadolu-Bir Alman Sömürge Bölgesi" adlı bir kitapçık yayınlamıştır. K. Kärger bu eserinde Anadolu'nun sömürgeleştirilmesinin Anadolu Demiryolları Şirketi tarafından sevk ve idare edilmesi gerektiğini savunmuştur. Buna göre Türk hükümeti bu şirkete büyük araziler tahsis etmeliydi. Buna ek olarak Türkiye ve Almanya arasında Türkiye'nin toprak bütünlüğünü diğer Avrupa devletlerine karşı garanti altına alan bir anlaşma yapılmalıdır. K. Kärger, Almanya'nın Türkiye ile böyle bir ittifaka gitmesinde hem ekonomik hemde siyasal çıkar görmektedir. Şayet Almanya bu yakınlaşma sayesinde göçün yönünü Türkiye'nin verimli bölgelerine çevirmeyi ve bu ülkeyle siyasal bakımdan sıkı bir işbirliğine gitmeyi başarır, Berlin'in bölgedeki siyasal ve iktisadi geleceği için iyi bir temel atılmış olur.¹¹⁴ F. List Asya Türkiyesi'nin sömürgeleştirilmesi üzerine düşüncelerini aşağıdaki şekilde ortaya koymuştur:

"Asya Türkiyesi'nin doğrudan veya dolaylı olarak Alman İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesi, bu devletin Orta Avrupa ve Doğu arasında yer alan önemli uluslararası yolları kontrol altına alması anlamına gelmektedir. Anadolu ve Fırat ülkelerinden geçen Alman kontrolündeki demiryolu, Orta Avrupa'nın iktisadi dengesini, tıpkı Sibiryaya Demiryolu ve Süveyş Kanalı'nın bölgelerinin ekonomilerine yaptıkları katkılar gibi derinden etkileyecektir."¹¹⁵

F. List'in bu düşünceleri Wilhelm Pressel ve Alois Edler von Südenhorst tarafından benimsenerek geliştirilmiştir. Bunlardan sonuncusu 1878 yılında "Merkezi Avrupa ve Doğu Arasındaki Demiryolu Bağlantısı ve Bunun Dünya Ticareti Açısından Önemi" üzerine bir broşür yayınlamıştır. Almanya'nın Asya Türkiye'sini sömürgeleştirme isteğine sadece siyasal ve ekonomik bir önem verilmeyle kalmamış aynı zamanda milli daha doğrusu Pancermenist bir anlam da yüklenmiştir.

Rudolf Fitzner de Anadolu'nun Alman efendiler aracılığıyla sömürgeleştirilmesi gerektiğini savunanlar arasındadır. R. Fitzner'in savunduğu düşüncelerin daha iyi anlaşılması için aşağıdaki ifadelere bamak yeterli olacaktır:

"Almanya şimdiye kadar geliştirmiş olduğu ilişkiler temelinde Türkiye ile arasındaki barışçı rekabet ortamından da yararlanarak Anadoluyu günden güne sıkı bir şekilde kendisine bağlamalıdır. Çünkü ülkemizdeki (Almanya) gelişmeler bizi sadece endüstri ürünlerimiz için pazar bulmaya itmeyip, bunun gibi pazarların kolay erişilebilir yerlerde olmasını da zorunlu kılmaktadır, [...]"¹¹⁶

Almanya'da nüfuz sahibi büyük toprak ağalarının itiraz etmeleri nedeniyle Anadolu'ya Alman göçmen yerleştirilmesi meselesi gerçekleştirilememiştir. Çünkü büyük toprak sahipleri muhtemel bir göç sonucunda ellerindeki kıt insan kaynaklarını kaybetme endişesi duymyorlardı. Diğer yandan Abdülhamid'te bu düşünceye kesinlikle karşı olduğu için Türkiye'nin Asya topraklarına imparatorluğun diğer bölgelerinden getirilen Müslümanların yerleştirilmesini emretmiştir. Bu durumda Anadolu'ya Alman göçmen yerleştirilmesi düşüncesi bir ütopya olarak kalmıştır.¹¹⁷ Anadolu'nun Almanlar tarafından sömürgeleştirilmesinden yana tavır takınanlar arasında Ludwig Ross¹¹⁸ adlı biri de bulunmuştur.

2.3. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu

19. yüzyıl Osmanlı tarihine, devletin güç kaybı, reform çabaları ve devlet kurumlarının dönüştürülmesi damgasını vurmuştur.

Osmanlı Devleti'nin güç kaybı savaş yenilgilerinin ardından büyük Avrupa devletleriyle imzalamak zorunda kaldığı ve Balkanlarda büyük toprak kayıplarına neden olan Karlofça (1699), Pasarofça (1718) ve Küçük Kaynarca (1774) anlaşmalarıyla iyice su yüzüne çıkmıştır. Böylece Osmanlı yönetimi bütün önemli alanlarda diğer Avrupa devletlerinden geri kaldığını net bir şekilde anlamıştır. Türkiye uluslararası politikada daha fazla güç ve prestij kaybına meydan vermemek için devlet mekanizmasını yenileştirmek zorunda kalmıştır.¹¹⁹ Reformlara ilk olarak sınırlı bir çerçevede askeri alanda rastlamaktayız. Osmanlı hizmetine giren Fransız Generali Claude Alexandre Comte de Bonneval (1675-1747) 1729 yılında İslam dinini seçerek Ahmed adını almıştır. Türk ordusundaki görevi topçu birliklerini islah etmektir. Bu bağlamda Ahmed Paşa aylıklı askerlerden oluşan bir topçu birliği ve fen bilimleri ağırlıklı bir askeri okul kurmuştur. Fakat ne yazık ki bu reformlar kısa ömürlü olmuştur.¹²⁰

III. Selim döneminde devlet aygıtının ve ordunun modernleşmesi başlatılmış ancak yeniçerilerin karşı çıkması sebebiyle bu reformlar uygulamaya konamamıştır. Bu dönem Türk tarihine Nizam-ı Cedid olarak geçmiştir. 1794'te yeni bir ordu kurulmuş olmasına rağmen Nizam-ı Cedid devlet görevlilerinin ve yeniçerilerin direnişi sonucunda akamete mahrum kalmıştır.¹²¹ II. Mahmud yeniçeriliği uzun bir mücadele sonunda kaldırarak Avrupa-i tarzda yeni bir ordu meydana getirmiştir. Osmanlı ordusunda yetenekli subay sınıfının yokluğu ve böyle bir sınıfı¹²² oluşturulacak etkili bir toplumsal dayanağın olmayışı gibi nedenlerden dolayı ordunun modernleştirilmesi uzun ve yorucu bir süreç olmuştur.¹²³ Türkiye, Avrupa devletlerinin başkaları sonucunda 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanı ile de devletin çöküşünü sivil alanda durdurmak istemiştir. Fakat bu durum büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmalarının önünü açmaktan başka bir işe yaramamıştır.¹²⁴

Abdülhamid, Mithat Paşa'nın 1876 yılında sürgüne yollanmasından sonra Osman, Fuat ve Muhtar paşaları iktidardan uzaklaştırmıştır. Sultanın uygulamalarından Türk donanması da nasibini almıştır ki bu donanma 1878 yılı itibarıyla Karadeniz'deki Rus donanmasından dahi üstün durumdaydı. Abdülhamid kardeşi V. Murat'ın tahttan

indirilmesinden donanmayı sorumlu tuttuğu için onu Haliç'te paslanmaya mahkum etmiştir. Alman Kaptan Kalau von Hofe'nin donanmayı modernize etmek amacıyla giriştiği bütün reform hareketleri Donanma Bakanlığı'nın pasif direnişi sonunda akamete uğramak zorunda kalmıştır. Türk hükümetinin yeni demiryolları yaptırmasına ve ordusunu Prusya modeline uygun olarak modernize etmesine rağmen, Abdülhamid yapılan bu yenilikleri aldığı karşı tedbirler sonucunda etkisiz hale getirmiştir.¹²⁵ Kısaca Abdülhamid döneminde (1876-1909) de Osmanlı Devleti'nin askeri ve ekonomik durumu kötüleşmeye devam etmiştir. Bir yandan Araplar ve Ermeniler gibi bazı azınlıkların Türk devletine karşı isyan bayrağı açmasından dolayı ülkede barışı ve düzeni sağlamak zorlaşmıştı. Diğer yandan da büyük devletlerin Türkiye'nin işlerine karışması büyük bir problem olarak varlığını korumuştur. "Türk devletinin egemenliğini ve bölünmez bütünlüğünü sağlama" parolası altında her devlet kendi iradesini kabul ettirmeye çalışmıştır.¹²⁶

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan yenilgi Osmanlı Devleti'ni adeta çöküşün eşiğine getirmiştir. Berlin Kongresi'nde alınan kararlara göre Osmanlı Devleti Balkanlarda büyük bir toprak kaybını siyene çekmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Doğu Trakya 1885 yılında Bulgaristan ile birleşmiştir. Kıbrıs'ın ilhakı (1878) ve Mısır'ın işgali (1882) İngiltere'nin artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçtiğini göstermiştir. Çünkü o zamana kadar Paris Anlaşması'nın şartlarına göre (1856) İngiltere ve Fransa Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyan politikalar takip ediyorlardı. Söz konusu dönemde Fransa Tunus'u işgal ettikten sonra Suriye ve Lübnan'a ilgi duymaya başlamıştır. Rusya önceden olduğu gibi Kafkasya'da ciddi bir tehlike ve Boğazlar ve İstanbul üzerindeki eski emellerini koruyan bir devlet olarak önümüze çıkıyordu. İtalya'nın da Libya üzerindeki istekleri biliniyordu. Bu bağlamda şunu söyleyebiliriz ki, büyük devletlerin Türkiye'nin egemenliği ve toprak bütünlüğünden yana olmalarını ilan etmeleri sadece lafazan ibaret bir söylemdi.¹²⁷

Devletin maliyesi o kadar kötü durumdaydı ki 1881 yılında memorandum ilan edilmek zorunda kalmıştır. Yani Osmanlı Devleti

kendi borcunu geri ödeyemez duruma gelmişti. Böylece Düyun-ı Umumiye (Borçlar İdaresi) adında bir kurum oluşturulmuştur. Bu kurumun üyeleri ise; Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya, Avusturya ve Osmanlı Bankası¹²⁸ temsilcilerinden meydana geliyordu.¹²⁹ Borçlar İdaresine devletin vergi gelirlerini toplama yetkisi verilmişti. Osmanlı Devleti'nin o zamanki borçları toplam olarak 2.000.000.000 frank tutarındaydı. Bu durumda bağımsız bir maliye ve iktisat politikası¹³⁰ izlenemeyeceği aşıkardı. Bu alanda istenen gelişmeyi sağlamak için takip edilen endüstrileşme ve sanayileşme çabaları çok yüzeysel ve yetersizdi. Devletin ne askerini taşıyacak taşıtı ne de üretim yapacak fabrikası vardı. Bu durumda devlet tüm mamul malları yurtdışından getirtmek zorundaydı.¹³¹ Türkiye'nin Asya toprakları; taşkömürü, bakır, petrol, krom, çinko gibi madenler bakımından çok zengin bir durumdaydı. Topraklar özellikle Mezopotamya ve Güney Anadolu'da tarım için çok elverişliydi. Ülkenin bu zenginlikleri sömürgeci devletlerin iştahlarını sürekli olarak kabartıyordu.¹³² Bu durumda Almanya, Osmanlı Devleti'ne vazgeçilemez bir ortak ve dost olarak gözükmüştür. Çünkü Almanya diğer ülkeler gibi Türk topraklarının bir kısmı üzerinde resmen hak iddia etmiyordu. Türk topraklarını kendi aralarında paylaşmak isteyen İngiltere, Fransa ve Rusya devlet erkani ve elitler tarafından emperyalist olarak algılanmaktaydı. İngiliz Başbakanı Lord Salisbury Osmanlı Devleti'ni paylaşmayı II. Wilhelm'e Ağustos 1895'de İngiltere'de bulunduğu sırada teklif etmiştir. Ancak Alman Kaiseri bunu kesinlikle reddetmiştir. Salisbury bu bağlamda Türkiye'nin kokuşmuş bir toplumsal yapısı olduğundan bahsettiğinde II. Wilhelm Türkiye'nin iyiye doğru bir gelişme içinde olduğunu söyleyerek bu ülkeyi savunmuştur. Alman yöneticilerin bu kesin tavır Türkiye'nin Almanya'ya meyletmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹³³

Almanya'nın yukarıda değinilen tutumundan dolayı İstanbul başlangıçtan itibaren Berlin'e az da olsa bir sempati duymaktaydı. Ancak Almanya yüzyıllarca dünya hakimiyeti ideolojisi takip etmiş Osmanlı Devleti'ne eski sömürge metotlarıyla yaklaşamazdı.¹³⁴ Berlin Kongresi'nin ardından Osmanlı topraklarında çoğunlukla Müslümanlar kaldığı için, Abdülhamid Panislamist bir politika takip etmeye başlamıştır. Bu politikanın amacı, devletin bütünlüğünü korumak ve

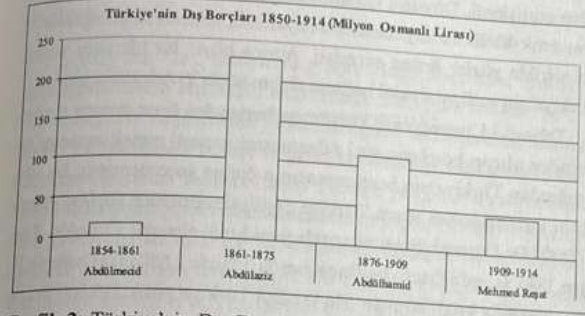

imparatorluğun çöküşünü durdurmak idi. Sultanın bu politikası diğer büyük devletler tarafından şüpheyle karşılanırken, Almanya bu politikayı II. Wilhelm'in Şam konuşmasında vurguladığı gibi desteklemiştir.¹³⁵ Özellikle Bismarck döneminden sonra Almanya'nın güttüğü Dünya politikasının amaçlarıyla Abdülhamid'in Panislamist politikası büyük ölçüde örtüşmüştür. Abdülhamid'in bu politikasının amacı hali felğin otoritesini daha etkin bir şekilde kullanmaktır.¹³⁶ Abdülhamid'in Almanya'ya yönelmesinin bir başka nedeni de bu ülkenin monaşik devlet yapısına sahip olmasıydı. Diğer bir neden de Almanya'nın diğer ülkeler gibi Bab-ı Ali'nin işlerine mümkün mertebe karışmamasıydı. Tüm bu şartlar göz önüne alındığında Almanya Türkiye açısından işbirliğine gidebileceği yegane devlet olarak algılanmıştır.¹³⁷

2.3.1. Osmanlı Maliyesi

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Abdülhamid Avrupa devletleri ve Türk devlet adamlarının dayatmaları sonucunda kontrolsüz ve keyfi bir mali sistem meydana getirmiştir. Abdülhamid'ten önceki Türk sultanları parayı sorumsuzca savurgan bir şekilde harcadığı için devletin maliyesi tek kelimeyle tamtakır durumdaydı. Seleflerine nazaran Abdülhamid'in devletin maliyesini daha dikkatlice idare ettiği üzerinde tarihçiler arasında ittifak halinde görüş birliği mevcuttur. Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin maliyesine sürekli müdahaleleri ve söz konusu Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Moskova'ya ödenen yüksek savaş tazminatı¹³⁸ da devletin maliyesinin bozulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanında dış borçların geri ödenmesi de devletin maliyesine ek bir külfet getirmiştir. Türk Devleti ilk dış borçlanmasını 1853 tarihinde Kırım Savaşı sırasında yapmıştır. Türk hükümetleri 1853 ila 1874 yılları arasında İngiltere ve Fransa'dan 84.006.316 Osmanlı lirası (1.549.076.467 mark)¹³⁹ tutarında borç para almıştır. Abdülaziz döneminde devletin borçları o kadar yüksek bir seviyeye gelmiştir ki devlet maliyesi iflas ilan etmek zorunda kalmıştır.¹⁴⁰ Grafik 2 1850 ila 1914 yılları arasında dönemlere göre Türkiye'nin dış borçlarını göstermektedir. Türkiye'nin dış borçlarının artmasıyla doğru orantılı olarak Avrupa devletlerinin

Osmanlı Devleti üzerindeki siyasal ve mali nüfuzları da sürekli olarak artmıştır.¹⁴¹ Bu satırların yazarının daha önce vurguladığı gibi devletin bozulan maliyesi Türk devlet adamlarının belli bir Avrupa devleti etrafında gruplaşmalarına büyük bir etki yapmıştır.

Grafik 2: Türkiye'nin Dış Borçları 1850-1914 (Kaynak: Cem, İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul 1974, s. 242.)

Abdülhamid tahta çıktığında hazine tamtakırdı. Bununla birlikte devlet Balkan topraklarındaki isyanları bastırmakla meşguldü. Özellikle Türkiye'nin 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'ya yenilmesinden sonra Avrupa devletleri alınan kredilerin geri ödenmesi hususunda telaşa kapılmışlardı. Ağır mali koşullar ve Avrupa devletlerinin baskısı altında bulunan Türk hükümeti 20 Kasım 1881 tarihinde Maliye Bakanlığında ayrı bir kuruluş olan Düyun-i Umumiyenin kurulmasını karara bağlamıştır. Bu kurumun üyeleri daha önce belirtildiği gibi beş Avrupa ülkesi, bir Osmanlı temsilcisi ve bir de Galata Bankerlerinin temsilcisinden oluşmaktaydı. Borçlar İdaresi alacaklı ülkeler tarafından beş yıllığına seçilen toplam yedi üyeden meydana gelmekteydi. Düyun-i Umumiye, Osmanlı Devleti'nin borçlarının faizini ödeyebilmek için devletin önemli vergi gelirlerini toplama hakkına sahipti. Bu idarenin kurulduğu zaman Osmanlı Devleti'nin dış borçları toplam olarak 210.047.778 Osmanlı lirasına tekabül etmekteydi. Günümüz

gelmiş faiz ödemeleriyle birlikte devletin reel borç tutarı 278.082.073 Osmanlı lirasıydı. Esasında Düyun-i Umumiyenin kurulması Berlin Konferansı'nda kararlaştırılmıştı. Çünkü alacaklı devletler büyük devletlerden alacaklarının geri ödenmesinin garanti altına alınmasını talep etmişlerdi. Düyun-i Umumiyenin kurulması Türkiye'nin varlığını artık kendi öz kaynaklarına dayanarak sürdüremeyeceğini açık bir şekilde gözler önüne sermişti. Ayrıca böyle bir idarenin varlığı Türkiye'nin mali ve siyasi bağımsızlığını adeta ipotek altına almıştı.¹⁴²

Düyun-i Umumiyenin kurulması herşeyden önce Avrupa devletlerinden alınan borçların geri ödenmesini garanti etmek amacıyla taşındığından Türkiye'nin borçlanmasının önüne geçememiştir. Bu idarenin kuruluşundan sonra Türkiye çeşitli devletlerden toplam olarak 37.000.000 Osmanlı lirası tutarında yeni kredi almıştır. Örneğin, Türkiye 1888 yılında Deutsche Bank'tan % 5 faizle 1.650.000 Osmanlı lirası tutarında kredi almıştır. Bu krediyi Türkiye yıllık 115.500 liralık taksitlerle 1914 yılına kadar ödemeyi taahhüt etmiştir. Ayrıca 1893'te Deutsche Bank'ın temsilcisi Alfred Kaulla ile Türk hükümeti arasında 1.760.000 Osmanlı lirasına tekabül eden % 4'lük faiz oranıyla bir kredi anlaşması imzalanmıştır. Yıllık taksit tutarı 76.560 Osmanlı lirası olarak tesbit edilmiş ve geri ödemesinin 1957 yılına kadar tamamlanması ön görülmüştür. 264.000 Osmanlı lirası değerindeki bir diğer kredi anlaşması ise Alman firmaları ve Türkiye arasında 1905 yılında imza edilmiştir. Son olarak ta Bağdad Demiryolu Şirketi ve Türkiye arasında 1908'de 4.752.000 Osmanlı lirası değerinde bir kredi anlaşmasına varılmıştır.¹⁴³ Türk finans sistemi efektif bir kontrol mekanizmasından yoksun olduğu için iyi bir şekilde fonksiyonlarını yerine getiremiyordu. Örneğin devlet bütçesi ayrıntılarıyla tesbit edilmeyip genel tahminlere dayanılarak yapılmaktaydı. Her bakanlık kendi yetki alanındaki vergileri kendi topluyor ve kontrol edilmeksizin gene kendisi keyfi olarak kullanıyordu. Bu durum haliyle rüşvet olaylarına zemin hazırlıyordu. Romanya, Sırbistan ve Karadağ gibi Balkan ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları, Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesi, Osmanlı Devleti'nin bir geçiş ülkesi olarak

eski önemini yitirmesi ve yabancı sermayenin saldırgan yapısı gibi nedenler Türk ekonomisinin genel durumunun bozulmasını olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁴⁴

2.3.2. Osmanlı Devleti'nin Endüstriyel Gelişimi

19. yüzyılda Türk sanayiinin gelişimi kapitülasyonlar nedeniyle adeta ipotek altına alınmıştı. Kapitülasyonlara göre yabancı devletler herhangi bir vergi ödeme yükümlülüğüne tabi olmadan Osmanlı Devleti topraklarında ticaret ve gemi taşımacılığı yapma hak ve ayrıcalığına sahiptiler. Yabancı mallar Türkiye'ye gümrük vergisi ödenmeden sokulabilirdi için geleneksel üretim yapan işletmeler ve zenaatkarlar Avrupa'nın ucuz malları karşısında rekabete dayanamayarak zamanla varlıklarını yitirmişlerdir. Bu bağlamda vurgulanması gereken önemli bir husus ta Türkiye'nin uyguladığı gümrük kanununun yerli sanayinin gelişimini dumura uğrattığıdır. Gümrükler ve vergiler devlet için ekonomi politikaları yönünden değil de mali yönden önem taşımaktaydı. O zamanki Türk gümrük sistemi bütün ticaret mallarını eşit vergi yüküne tabi tutan ve götürü üsul ile belirlenen bir vergi oranını esas almaktaydı. Osmanlı Devleti gümrüklere yeterli derecede koruyuculuk getiremediği için bütün sanayileşme ve endüstrileşme çabaları başarısızlığa uğramıştır. Örneğin İstanbul'da bulunan bir demir-çelik işletmesinin, ürettiği dökme demirin fiyatı ithal edilen ve gümrük vergisine tabi olan dökme demirin fiyatından % 20 daha pahalı olduğu için iflas etmek zorunda kalmıştı.¹⁴⁵

Türkiye ülkede üretimin motoru görevini üslenebilecek milli şehirli bir sınıftan yoksundu. Türklerde ne kan yoluyla geçen aristokrat sınıf ne de aidiyet ve sınıf ruhu taşıyan bürokrat seçkinler mevcuttu. Türkler asker sınıfının¹⁴⁶ ve toprak sahiplerinin belkemiğini oluşturmasına ve siyasal olarak ülkeyi yönetmelerine rağmen, Hıristiyanlar gerçek sermaye aristokrasisini ve aydınlar sınıfını meydana getiriyordu. Ülkenin bütün ithalat ve ihracatı bu Hıristiyan aristokrat sınıfın¹⁴⁷ elinde bulunmaktaydı. İmparatorluğun Müslüman olmayan

ahalisi askerlik hizmeti yapmak zorunda olmadığı için kendilerini ticarete vermiş ve bu surette sermayelerine sermaye katmışlardır. Bir başka deyişle devletin Hıristiyan tebası genellikle ticarete ve sanayiye faaliyet göstermekteydi. Örneğin ahalisinin % 75'i Türk olan Amasya'da toplam 115 el sanatları işletmesinden 95'i Ermenilere aitti. Geri kalan 20 işletmenin sahipleri de Rumlar idi. Yani bu şehirde hiç bir Türk atölyesi ve işletmesi bulunmamaktaydı.¹⁴⁸ Bunun haricinde Türk devleti özel mülkiyet hakkını garanti altına almak suretiyle mal dolaşımını kolaylaştırmaktan da acizdi. Esasında bu durum Türkiye ekonomisinin dibe vurmasının temel nedenlerinden biriydi.

2.4. Dipnotlar

¹ Özgüldür, Yavuz, Türk-Alman İlişkileri 1923-45, Ankara 1993, s. 1.

² Emre Gültekin, 300 Jahre an der Spree. Ein vergessenes Kapitel Berliner Kulturgeschichte, Berlin 1983, s. 12-15.

³ Bu anlaşma için bk. Turfan, Ruhî, Yazman, M., Tarihte Türk-Alman İlişkileri, İstanbul 1969, s. 12-15.

⁴ Kocabaş, Süleyman, Pancermenizmin "Şarka Doğru" Politikası. Tarihte Türkler ve Almanlar, İstanbul 1988, s. 11-12.

⁵ Aynı yerde, s. 15-18.

⁶ Bk. Anderson, M. S., The Eastern Question 1774-1923, New York 1966, s. 12.

⁷ Sultan III. Mustafa her ne kadar Prusya ile askeri ittifak anlaşması yapılmasından yana idiyse de bu isteğini 1755 ve 1760 arasında gerçekleştirememiştir. Çünkü şeriat kanunlarına göre Hıristiyan bir devletle ittifaka gitmek uygun değildi (bk. Özgüldür, a. g. e., s. 3).

⁸ Kocabaş, a. g. e., s. 18-22.

⁹ Bu kavram ilk olarak Kutsal İttifakın 1822 yılında Verona'da yapıldığı konferansta ortaya atılmıştır. Bu kavramın İngilizce karşılığı 'Eastern Question' dir. Daha sonra Avrupa devletleri bu kavramı 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin çöküşü ile ilgili tüm çatışma ve tartışmaları ifade etmek için kullanmışlardır. Bu kavram ayrıca Balkan ülkelerindeki yükselen milliyetçiliği tarif etme ve bağımsızlık hareketlerini; Yunan bağımsızlık savaşı (1826), Kırım Savaşı (1853-56) ve Balkan krizi (1875-78) destekleme çerçevesinde de Avrupa literatüründe kullanılmıştır

(bk. Meyers Neues Lexikon, Bd. 10, 2. Aufl., Leipzig 1974, s. 327. Krş. The New Encyclopaedia Britannica, Bd. 4, 15. Aufl., s. 336).

¹⁰ Anlaşma metni için bk. Sautter, Udo, Deutsche Geschichte seit 1815. Daten, Fakten, Dokumente, Bd. 3, Tübingen und Basel 2004, s. 60-62. Krş. Bühler Johannes, Vom Bismarck-Reich zum geteilten Deutschland, Berlin 1960, s. 70-74.

¹¹ Holborn, Hajo, Deutschland und die Türkei 1878-1890, Berlin 1926, s. 3-7.

¹² Pröhl, Karl, Die Bedeutung preußischer Politik in den Phasen der orientalischen Frage. Ein Beitrag zur Entwicklung deutsch-türkischer Beziehungen von 1606 bis 1871, Frankfurt a. M. 1986, s. 359.

¹³ Helfferich, Karl, Die deutsche Türkenpolitik, Berlin 1921, s. 5.

¹⁴ Holborn, a. g. e., s. 10-14.

¹⁵ Hohenlohe an den Kronprinzen 15. Juli 1880 in seinen Denkwürdigkeiten, Bd. 2, s. 301.

¹⁶ Bu subaylar Kähler Misyonu olarak tarihe geçmiştir. Bu konu üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹⁷ Holborn, a. g. e., s. 44-45.

¹⁸ Önsoy, a. g. e., s. 5-8.

¹⁹ Aynı yerde, s. 20 -21.

²⁰ Aynı yerde, s. 21-25.

²¹ Bu kavram o zamanlar Doğu Akdeniz bölgesini yani günümüzde Türkiye, Yunanistan, Suriye, Lübnan, İsrail, Mısır ve Akdeniz'deki Osmanlı adalarının kapladığı yerleri ifade eden bir tanımlama olarak kullanılmaktaydı (krş. Collier's Encyclopedia, Bd. 14, 24. Aufl., 1968, s. 525.) Bu kavram İtalyanca da ise Doğu (Osten), güneşin doğduğu ülkeler (Morgenland) anlamlarına gelmektedir (krş. Meyers Neues Lexikon, Bd. 8, 2. Aufl., Leipzig 1974, s. 514).

²² Türkiye ve Almanya arasındaki ticaret yollarının gelişimi için bk. Krauss J. Deutsch-türkische Handelsbeziehungen. Seit dem Berliner Vertrag unter besonderer Berücksichtigung der Handelswege, Jena 1901.

²³ Kössler, a. g. e., s. 149-54.

²⁴ Türk-Alman ticaretinde İthalat ve İhracat arasındaki korelasyon için bk., Önsoy, a. g. e., s. 25-29.

²⁵ Aynı yerde, s. 32-35.

²⁶ Krş. Deutsche volkswirtschaftliche Korrespondenz 25. Oktober 1895, GSa I. HA Rep. 120 C XIII 15, Nr. 1, Bd. 11. Bu kaynaktaki veriler

birbirinden farklılıklar göstermektedir. Bazı ihracat rakamları aşağıdaki gibidir: 6.700.000 Mark (1880), 7.900.000 Mark (1885), 11.990.000 Mark (1887) und 40.960.000 Mark (1889) vd.

²⁷ Önsoy, a. g. e., s. 52-57.

²⁸ Barth Boris, Die deutsche Hochfinanz und die Imperialismen. Banken und Außenpolitik vor 1914, Stuttgart 1995, s. 100.

²⁹ Önsoy, a. g. e., s. 54.

³⁰ Önsoy, a. g. e., s. 55-56., krş. Özyüksel, Murat, Türk-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdad Demiryolları, İstanbul 1988, s. 210-14.

³¹ Önsoy, a. g. e., s. 57.

³² Türkiyede ki Alman yatırımları için bk. Önsoy, aynı yerde, s. 59-63.

³³ Aynı yerde, s. 78-79.

³⁴ Aynı yerde, s. 80-85.

³⁵ Aynı yerde, s. 93-96.

³⁶ Lindenberg, Paul, Auf deutschen Pfaden im Orient. Reisebilder, Berlin 1902, s. 169-70.

³⁷ Stolper, Gustav, Deutsche Wirtschaft seit 1970, Tübingen 1964, s. 17-18.

³⁸ Aynı yerde, s. 19-20.

³⁹ Aynı yerde, s. 26. Krş. Sautter, Deutsche Geschichte seit 1815, Bd. 1, s. 20 -21.

⁴⁰ Almanya'nın söz konusu dönemde doğum ve ölüm oranları için bk. Helfferich, Karl, Deutschlands Volkswohlstand 1888-1913, Berlin 1913, s. 26-30.

⁴¹ Stolper, a. g. e., s. 26-31.

⁴² Aynı yerde, s. 34.

⁴³ Aynı yerde, s. 35-39.

⁴⁴ Schnee, Heinrich, Nationalismus und Imperialismus, Berlin 1928, s. 24-30.

⁴⁵ Schieder, Theodor, Nationalismus und Nationalstaat, Dann, Otto, Wehler, Ulrich (ed.), Studien zum nationalen Problem im Modernen Europa, Frankfurt a. M. 1990, s. 197-200.

⁴⁶ Bu Savaşlar Almanya-Danimarka (1864), Almanya-Avusturya (1866) ve Almanya-Fransa (1870/71) savaşlarıdır.

⁴⁷ Fischer, Fritz, Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschlands 1914-18, Düsseldorf 1961, s. 16-17.

⁴⁸ Bu cemiyetlerden bazıları; Die koloniale Gesellschaft 1882 (Alman Sömürge Cemiyeti), Der Alldeutsche Verband 1891 (Pancermen Derneği), der Flottenverein 1898 (Donanma Cemiyeti), der imperiale Verein gegen Sozialdemokratie 1904 (Sosyal Demokratlara Karşı Emperyal Cemiyet), der deutsche Ostmarkenverein 1894 (Alman Sınır Ülkeleri Derneği) ve der Wehrverein 1912 (Ordu Birliği) gibi cemiyetlerdir (krş. Coetzee, Marilyn S., The German Army League. Popular Nationalism in Wilhelmine Germany, New York, Oxford 1990, s. 4).

⁴⁹ Bonhard, Otto, Geschichte des Alldeutschen Verbandes, Leipzig, Berlin 1920, s. 112-16.

⁵⁰ Stolper, a. g. e., s. 43-47.

⁵¹ O zamanlar bir devletin dünya gücü olabilmesi için aşağıdaki kriterleri yerine getirmesi gerekiyordu: Denizaşırı ülkelerde sömürge elde etmek, Avrupa'da büyük devlet olarak kendini kabul ettirmiş olmak ve dünyanın paylaşımında ben de varım diyebilmektir.

⁵² Schöllgen, Gregor, Stationen deutscher Außenpolitik. Vom Friedrich dem Großen bis zur Gegenwart, München 1992, s. 51-56.

⁵³ Nipperdey, Thomas, Deutsche Geschichte 1866-1918. Machtstaat vor der Demokratie, Bd. 2, München 1993, s. 621-22.

⁵⁴ 18 Haziran 1887 yılında imzalanan bu anlaşmayla Bismarck Rus diplomatlarının dikkatlerini Orta Avrupa'dan Doğu Sorunu'na çekerek Avrupa'da Rus-Fransız ittifakının ortaya çıkmasını engellemek istemiştir (Anlaşmanın orjinal metni için bk. Sautter, Udo, Deutsche Geschichte, Bd. 3, a. g. e., s. 85-86.)

⁵⁵ Nipperdey, a. g. e., s. 629-34.

⁵⁶ Aynı yerde, s. 632.

⁵⁷ Fröhlich, Michael, Imperialismus. Deutsche Kolonial- und Weltpolitik 1880-1914. Deutsche Geschichte der neuesten Zeit vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart, München 1994, s. 53-56.

⁵⁸ Ritter, Gerhard A., Das Deutsche Reich 1871-1914, Göttingen 1977, s. 301.

⁵⁹ Fröhlich, a. g. e., s. 73-74.

⁶⁰ Aynı yerde, s. 74.

⁶¹ Nipperdey, a. g. e., s. 633-37.

⁶² Fröhlich, a. g. e., s. 75-79.

⁶³ Nipperdey, a. g. e., s. 251-55.

⁶⁴ Aynı yerde, s. 255-60.

⁶⁵ Dann, Otto, Nation und Nationalismus in Deutschland 1770-1990, München 1993, s. 189-90.

⁶⁶ Nipperdey, a. g. e., s. 595-600. Pancermenlerin siyasal düşünceleri için bk. Hering, Rainer, Konstruierte Nation. Der Alldeutsche Verband 1890 bis 1939, Hamburg 2003.

⁶⁷ Ullrich, Volker, Die nervöse Großmacht. Aufstieg und Untergang des deutschen Kaiserreiches 1871-1918, Frankfurt a. M. 1997, s. 376-81.

⁶⁸ Aynı yerde, s. 598-99.

⁶⁹ Kruck, Alfred, Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890-1939, Wiesbaden 1954, s. 7-11.

⁷⁰ Aynı yerde, s. 32-36.

⁷¹ Bonhard, Otto, Geschichte des Alldeutschen Verbandes, Berlin 1920, s. 100.

⁷² Kruck, a. g. e., s. 44-47.

⁷³ O zamanlar Türkiye'nin Asya toprakları; Anadolu, Irak, Suriye, Filistin ve Arap Yarımadası'nı kapsamaktaydı.

⁷⁴ Kruck, a. g. e., s. 38-39.

⁷⁵ Deutschlands Ansprüche an das türkische Erbe, Flugschrift, Alldeutscher Verband (ed.), München 1896, s. 11.

⁷⁶ Rathmann, Lothar, Berlin-Bagdad. Die imperialistische Nahostpolitik des kaiserlichen Deutschlands, Berlin 1962, s. 39-40.

⁷⁷ Kleinasien, ein deutsches Kolonisationsfeld, Alldeutsche Blätter, 8. Dezember 1895, Nr. 49, Jg. 5, s. 221.

⁷⁸ Aynı yerde, s. 222.

⁷⁹ Bu gazete Eylül 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman tüccar ve işadamları tarafından Alman İmparatorluğu'nun propaganda aracı olarak İstanbul'da yayınlanmaya başlamıştır. Bu gazete haftada iki kez Almanca ve Fransızca olarak yayınlanmıştır. Başlangıç sermayesinin büyük kısmı (200.000 Mark) Deutsche Bank tarafından verilmiştir. Bu gazetenin kurucuları; Deutsche Bank, Deutsche Orientbank, Anadolu ve Bağdad Demiryolları Şirketi, Krupp Firması, Berlin Ticaret Birliği ve Alman Silah ve Cephane Fabrikaları'dır. F. Dahlhaus bu bağlamda Osmanischer Lloyd Gazetesi'nin Alman endüstri ve finans çevrelerinin çıkarlarına hizmet ettiğini vurgulamaktadır (krş. Dahlhaus, a. g. e., s. 105-10).

⁸⁰ Osmanischer Lloyd, 26. August 1911, PA Türkiye Nr. 189, Bd. 2.

⁸¹ Württemberg Templer cemaati hakkında Alex Carmel'in aşağıdaki eseri genel bir bilgi vermektedir. Die Siedlungen der württembergischen

Templer in Palästina 1868-1918. Ihre lokalpolitischen und internationalen Probleme, Stuttgart 1973. Bk. Carmel, Alex, Die deutsche Palästinapolitik 1871-1914, Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte, Grab, Walter (ed.), Bd. 4, Tel Aviv 1975, s. 205-55.

⁸² Aynı yerde, Osmanischer Lloyd, 26. August 1911, in PA Türkiye Nr. 189, Bd. 2.

⁸³ An den Reichskanzler B. von Hollweg, 19. Juni 1913, PA Türkiye Nr. 189, Bd. 2.

⁸⁴ Ayrıntılı olarak bk., Alex Carmel, Die Siedlungen der württembergischen Templer in Palästina 1868-1918, a. g. e., s. 25-64 und Alex Carmel, Eine Zusammenfassung bei ders., The Political Significance of German Settlement in Palestine 1868-1918, Jehuda L. Wallach (ed.), Germany and the Middle East 1835-1939, Tel Aviv 1975, s. 45-71.

⁸⁵ Scherer Friedrich, Adler und Halbmond, Bismarck und der Orient 1878-90, Paderborn 2001, s. 377.

⁸⁶ Aynı yerde, s. 378

⁸⁷ Berliner Neueste Nachrichten, 6. Januar 1895, PA Türkiye Nr. 189, Bd. 1.

⁸⁸ Berliner Neueste Nachrichten, 5. Januar 1895, PA Türkiye Nr. 189, Bd. 1.

⁸⁹ Hamburgischer Korrespondenz, 12. April 1895, PA Türkiye Nr. 189, Bd. 1.

⁹⁰ Berliner Lokal Anzeiger, 12. März 1899, PA Türkiye Nr.189, Bd. 1.

⁹¹ Aynı yerde, Berliner Lokal Anzeiger.

⁹² Münchner Neueste Nachrichten, 9. April 1899, PA Türkiye Nr. 189, Bd. 1.

⁹³ The Spectator, 20. Mai 1899, PA Türkiye Nr. 189, Bd. 1.

⁹⁴ Fesca, M., Anatolien über die Landwirtschaftlichen Verhältnisse Broschüre des Kolonial-Wirtschaftlichen Komitees, s. 2-3, PA Türkiye Nr. 189, Bd. 1.

⁹⁵ Aynı yerde, s. 35-39.

⁹⁶ Aynı yerde, s. 5-6.

⁹⁷ Werner Siemens an den Reichskanzler von Bülow, 25. September 1905, PA Türkiye Nr. 189, Bd. 2.

⁹⁸ An den Reichskanzler von Hollweg, 27. Dezember 1909, PA Türkiye Nr. 189, Bd. 2.

⁹⁹ Quarterly Journal of British Chamber of Commerce of Smyrna, vol.1, s. 114, PA Türki Nr. 189, Bd. 2.

¹⁰⁰ Deutsches Konsulat in İzmir an den Reichskanzler von Hollweg, 29. März 1910, PA Türki Nr. 189, Bd. 2.

¹⁰¹ An das Auswärtige Amt, 1. September 1911, PA Türki Nr. 189, Bd. 2.

¹⁰² Rathmann, a. g. e., s. 5-9.

¹⁰³ Dahlhaus, a. g. e., s. 81-86.

¹⁰⁴ Kärger, Karl, Kleinasien, ein deutsches Kolonisationsfeld, Berlin 1892, PA Türki Nr. 189, Bd. 1.

¹⁰⁵ Krş. Kampen van, a. g. e., s. 149-64.

¹⁰⁶ Aynı yerde, s. 99-104.

¹⁰⁷ Grothe, Hugo, Die asiatische Türki und die deutschen Interessen. Gedanken zur inneren Umgestaltung des Osmanischen Reiches zu den Zielen der deutschen Kulturpolitik, Der Neue Orient, 2. Aufl., Halle 1913, s. 43-44.

¹⁰⁸ Ortaylı, a. g. e., s. 123.

¹⁰⁹ Earle, Edward M., Turkey, the Great Powers and The Bagdad Railway. A Study in Imperialism, New York 1923, s. 126.

¹¹⁰ Grothe, Hugo, Deutschland, die Türki und der Islam, Leipzig 1914, s. 17-18.

¹¹¹ Rathmann, a. g. e., s. 44-45.

¹¹² Regel, Fritz, Die deutsche Forschung in türkisch Vorderasien, Leipzig 1915, s. 4-48.

¹¹³ Alldeutsche Blätter, 8. Dezember 1895, Nr. 49, Jg. 5, s. 223.

¹¹⁴ Aynı yerde, s. 223 ve bk. Kärger, Karl, Kleinasien. Ein deutsches Kolonisationsfeld, Berlin 1892, s. 77-93.

¹¹⁵ Alldeutsche Blätter, a. g. e., Nr. 49, s. 224.

¹¹⁶ Fitzner, Rudolf, Wirtschaftsgeographie, Berlin 1902, s. 63.

¹¹⁷ Aynı yerde, s. 64.

¹¹⁸ Ross, Ludwig, Kleinasien und Deutschland. Briefe und Aufsätze mit Bezugnahme auf die Möglichkeit Deutscher Niederlassungen in Kleinasien, Halle 1850, s. 180.

¹¹⁹ Steinhaus, Kurt, Soziologie der türkischen Revolution. Zum Problem der Entfaltung der bürgerlichen Gesellschaft in sozioökonomisch schwach entwickelten Ländern, Frankfurt a. M. 1969, s. 45-46.

¹²⁰ Bonneval'ın faaliyetleri ve düşünceleri için bk., Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 5. Baskı, İstanbul 2003, s. 63-65.

¹²¹ Ayrıntılı olarak bk. aynı yerde, s. 91-126.

¹²² Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri ve sivil memuriyetlerin satılık olması önemli görevlere yeteneksiz kişilerin gelmesini sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda yönetimdeki dejenerasyonu, eşitsizliği ve rüşveti de artırmıştır. Esasında mansıp satışı Osmanlı Devleti'nde devletin gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturuyordu. Devletten bir memuriyet satın alan kişi bu parayı daha sonra görev yaptığı bölge ahalisinin sırtından ya fazla vergi ya da rüşvet almak suretiyle çıkarmıştır (bk. Moltke, Helmuth von, Moltke'nin Türkiye Mektupları, übersetzt von Örs, Hayrullah, İstanbul 1995, s. 98).

¹²³ Berkes, a. g. e., s. 191-92.

¹²⁴ Kampen van, a. g. e., s. 1-6.

¹²⁵ Küntzer, Karl, Abdülhamit II. und die Reformen in der Türki, Dresden, Leipzig 1897, s. 16-20.

¹²⁶ Earle, a. g. e., s. 9-10.

¹²⁷ Palmer, Alan, Verfall und Untergang des Osmanischen Reiches, München 1992, s. 239-45.

¹²⁸ Osmanlı Bankası Türkiye'nin o zamanki emisyon bankasıydı. Söz konusu banka Fransız ve İngiliz sermayesi ile 1863 yılında kurulmuştur. Osmanlı Bankası özellikle Duyün-i Umumiyenin alacaklarını vermekle yükümlüydü. Türkiye genelinde 19 şubesi bulunan bankanın Edirne, Selanik, Sofya, Londra, Paris, Kahire gibi şehirlerde de temsilcilikleri mevcuttu. Bankanın yönetim kurulu dört müdür ve üç idareciden meydana geliyordu. Bankanın dış ilişkilerini altı Fransız, on İngiliz ve altı Avusturyalıdan oluşan 26 kişilik bir komite yürütmekteydi. Gerçekte bu bankanın varlığı Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını zedeleyen bir durumdu. Devlet içindeki gücü dikkate alındığında söz konusu dönemde Osmanlı Bankası devlet içinde devlet olarak nitelendirilebilir (bk. Berliner Tageblatt, 6. November 1895, GStA, I. HA Rep. 120 C XIII 15, Nr. 1, Bd. 11).

¹²⁹ Ortaylı, a. g. e., s. 33-34.

¹³⁰ Bk. Schölch, Alexander, Wirtschaftliche Durchdringung und politische Kontrolle durch die europäischen Mächte im Osmanischen Reich Konstantinopel, Kairo und Tunis, Geschichte und Gesellschaft, Mommensen, Wolfgang J. (ed.), Jg. 1, Heft 4, 1975, s. 427-32.

¹³¹ Earle, a. g. e., s. 12-13.

¹³² Aynı yerde, 13-17.

¹³³ Hammann Otto, Der missverstandne Bismarck, Zwanzig Jahre Deutscher Weltpolitik, Berlin 1921, s. 44.

¹³⁴ Ortaylı, a. g. e., s. 39-44.

¹³⁵ Aynı yerde, s. 52-53.

¹³⁶ Sultan, Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, 6. Baskı, İstanbul 1999, s. 131-36.

¹³⁷ Özyüksel, a. g. e., s. 43-47.

¹³⁸ Ayestefanos Barış Anlaşması'na göre Türkiye Rusya'ya savaş tazminatı olarak 1.410.000.000 ruble ödemeye mahkum edilmişti. Bu anlaşmaya göre Türk hükümeti 1.100.000.000 ruble karşılığında Anadolu ve Rumeli'de bazı bölgeleri Rusya'ya vermeyi kabul etmiştir. Söz konusu tazminatın 10.000.000 rublesi Rus vatandaşlarının zararlarını karşılamak için öngörülmüştü. Geri kalan 300.000.000 rubleyi ise Türkiye'nin kayıtsız şartsız ödemesi gerekiyordu. Türkiye ile Rusya arasında yürütülen uzun görüşmelerden sonra 1881'de savaş tazminatı ile ilgili nihai bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye 34.000.000 Osmanlı lirası tutarındaki toplam tazminatı üzerine faiz gelmeyecek şekilde yıllık 350.000 Liralık taksitlerle yüz yılda ödeyecekti (bk. Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Bd. 8, Ankara 1962, s. 422-26).

139

Döviz Kuru	
Para Birimi	1 Osmanlı Lirası
Sterlin	0,903
Frank	22,8
İmparatorluk Markı	18,44
Avusturya Kronu	21,69
Florin	10,94
Ruble	8,54
Dolar	4,39

Tablo 2: Osmanlı Lirasının 1844 Yılında Yabancı Paralar Karşısındaki Kuru (Kaynak: Eldem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında bir Tedkik, y. Y., 1970, s. 226.)

¹⁴⁰ Abdülaziz dönemindeki dış borçlar için bk. Karal Enver Ziya, a. g. e., s. 424-25.

¹⁴¹ Cem, İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul 1974, s. 242.

¹⁴² Karal, Enver Ziya, a. g. e., s. 425-30.

¹⁴³ Aynı yerde, s. 429-30.

¹⁴⁴ Aynı yerde, s. 432-36.

¹⁴⁵ Steinhaus, Kurt, a. g. e., s. 45-49.

¹⁴⁶ Esasında bu bürokratlar etnik olarak Türk değillerdi. Bunlar özellikle Balkanlardan devşirilerek Türkiye'ye getirilmiş ve Müslümanlaştırılarak devlet hizmeti için yetiştirilmiş dönemlerdi. Orhan Türkoğlu'nun bildirdiğine göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkler devlet yönetiminin dışlanmışlarıdır. Bu sebepten dolayı Türkler genellikle tarımda meşgul olmuşlar eğitim ve ticaret imkanlarından mahrum bırakılmışlardır. Devletin memur sınıfı gerçekte yüzeysel olarak Türkleşmiş ve Müslümanlaşmış olan Türk olmayanlardan meydana gelmekteydi. Devlet mekanizmasına Türk olmayan bürokratlar hakim olduğundan Türkler iktidardan otomatikman uzak tutulmuşlardır. Bu tarihsel nedenlerden dolayı Türkiye'de etkileri günümüze kadar süren ve Türk toplumu ve ekonomisinin gelişmesine olumsuz etkisi olan ikili bir toplum yapısı oluşmuştur (bk. Türkoğlu, Orhan, Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı, İstanbul 2002, s. 93-144).

¹⁴⁷ Totomjanz V., Toptschjan, E., Die sozial-ökonomische Türkei, Berlin, 1901, s. 108.

¹⁴⁸ Aynı yerde, s. 66-67.

3. Türk-Alman Silah Ticaretini Etkileyen Faktörler

3.1. Alman Askeri Heyetleri

Türkiye'de görev yapan Alman askeri misyonları¹ genel olarak Türk-Alman ilişkilerinin gelişiminde, özel olarak ta iki ülke arasındaki silah ticaretinin gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Çalışmanın ikinci bölümünde işaret edildiği gibi, Osmanlı yönetimi askeri ve idari alandaki reformları kaçınılmaz olarak görüyordu. Bu nedenden dolayı Türkiye Almanya'dan askeri danışmanların yanında sivil ve idari alanlarda da danışmanlar² göndermesini istemiştir. II. Mahmut yeniçeri ocağını kaldırıp askeri alanda reform yapmak istediğinde, III. Wilhelm'den Türkiye'ye askeri danışman göndermesi hususunda ricada bulunmuştur. Alman imparatoru Rusya'yı rahatsız etmek istemediğinden dolayı önceleri biraz çekingen davranmış ve II. Mahmut'a Avrupa'ya askeri okul öğrencileri göndermesini tavsiye etmiştir. Ancak Yüzbaşı Helmut von Moltke'nin özel sebeplerden ötürü İstanbul'a gelmesi üzerine, III. Wilhelm 1835 yılında Moltke'nin Türk hizmetine girmesine onay vermiştir. Moltke'yi takiben üç Alman subayı daha İstanbul'a gelmiştir.³ Başka bir Alman subayı ile birlikte 1838 yılında Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa'ya karşı yapılan Nizip Savaşı'na katılan Moltke nin asıl görevi İstanbul Harp Akademisi'nde öğretmenlik yapmaktı. Moltke bundan başka İstanbul'un ve İstanbul Boğazı'nın haritalarını çıkarmıştır.⁴ Başlangıçta Alman askeri misyonlarının Almanya'ya verilen silah siparişlerine olan katkıları oldukça mütevazı idi. Türk hükümeti 1873 yılında Krupp Firmasına bir milyon lira değerinde 500 adet top siparişi vermiştir. Türkiye'ye topçu birliklerini takviye etmek amacıyla 1887 yılında muhtelif çaplarda 100 adet Krupp topu gönderilmiştir. Buna rağmen Krupp Firması Türkiye'den sürekli bir sipariş koparamamıştır. Çünkü o zamanlar

Türkiye'nin silah ticaretinde İngiltere ve Fransa gibi ülkeler adeta tekel oluşturuyorlardı. Moltke Türkiye'deki görevinin başarısızlığına uğraması üzerine 1839 yılında ülkesine geri dönmüştür.⁵

1877/78 Türk-Rus Savaşı'nda alınan yenilgiden sonra bu kez Abdülhamid orduyu modernize etmek için Almanya'ya yeni bir askeri misyon göndermesi hususunda ricada bulunmuştur. İki yıl süren görüşmelerin ardından Alman hükümeti Türkiye'ye dört subay göndermeye karar vermiştir.⁶ Bu sefer gönderilen subayların statüleri bütün ayrıntılarıyla iki hükümet arasında belirlenmiş ve Alman yönetimi gönderdiği subaylardan Türkiye'nin iç işlerine karışmalarını istemiştir.⁷ Türk ordusunun o zamanki durumu aşağıdaki gibi tasvir edilmektedir. Subaylar maaşlarını düzensiz olarak yılda ancak üç dört kez alabiliyorlardı.⁸ Orduda sürekli bir teçhizat sıkıntısı çekilmekteydi. Ordudaki reform hareketleri sadece rüşvetçi paşalar tarafından değil reform karşıtları tarafından da engellenmekteydi. Yabancı bilgi ve düşünceler Fransız Askeri Ceza Kanunu'nda olduğu gibi özümsemeye dönüştürülüyordu. Bu durum haliyle Alman subaylarının medenî Türkçeye çevriliyordu. Bu durum haliyle Alman subaylarının çalışmasını sekteye uğratmıştı. Alman subayları Türk subayların bilgisiz ve eğitimsizliğinden de yakınmaktaydılar. Bu subayların düşüncesine göre Abdülhamid ordunun modernleştirilmesi hususunda samimi değildi.⁹ Kaehler Prusya Kara Kuvvetlerini örnek olarak Türk ordusunu modernize etmek istemiştir. Subayların eğitimi, savaş hazırlıkları ve genel askerlik mecburiyeti Kaehler'in eğildiği temel alanlar olmuştur. Lakin Kaehler de amacına ulaşamamıştır. 1883 yılında Binbaşı Colmar von der Goltz öğretmen olarak İstanbul'a gelmiştir.¹⁰

Kaehler misyonu döneminde Abdülhamid'in isteği üzerine Alman ordusunda eğitilmek üzere Almanya'ya Türk subayları gönderilmiştir. Kaehler bu durumu Türkiye'deki Alman askeri misyonlarının başarısının bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Wallach Jehuda'ya göre, Alman askeri misyonları Türkiye'de başarılı olmuştur. Çünkü Almanya'da eğitim gören subaylar Gençtürk İhtilali ve sonrasında siyasal alanda önemli görevler ifa etmişlerdir. Kaehler 1885 yılında İstanbul'da Alman hastanesinde gözlerini dünyaya kapamıştır.¹¹

Alman askeri misyonunun şefliğine Kaehler'den sonra von der Goltz getirilmiştir. Goltz Genelkurmay'da askeri okullardan sorumluydu.

Goltz'un görev alanı; kıtaların hareket kabiliyetinin artırılması, operasyon planlaması, haritacılık ve genç kurmay subayların eğitilmesi gibi hususları kapsıyordu. Goltz'a Türkiye'de paşalık payesi de verilmiştir. Goltz askeri okulları yeniden yapılandırmak istemiş ve bu okullarda askerlik mesleği ile ilgili olmayan dersleri kaldırmıştır. Goltz sadece askeri okullar için Türkçe olarak 4 bin sayfayı aşkın ders kitapları yazmakla kalmamış, askeri okullarda Alman Harp Akademisi, Harp Akademisinde (Erkan-ı Harbiye) ise Berlin Harp Akademisi örneğine uygun ders planları hazırlamıştır. Goltz eğitim görevinin dışında askeri okullarda dayak cezasının kaldırılması için büyük bir uğraş vermiştir. Genç subaylar arasında sevdiği ve sayıldığı için Gençtürklerin iktidara gelmelerinden sonra tekrar Türkiye'ye davet edilmiştir.¹²

Alman subaylarının maaşlarını Türk meslektaşlarına kıyasla düzensiz olarak alması Türk subayları arasında huzursuzluklara yol açmıştır.¹³ Kamphövener Türk ordusunda hizmet verdiği on bir yılda hiç bir şeyin değiştirilemediğini ifade etmektedir. Şöyle ki Kamphövener Türk ordusunu reforme etmek için bir plan hazırlamış olmasına rağmen bunu uygulamaya sokamamıştır. Söz konusu bu reform taslağı aşağıdaki noktaları içermekteydi: Buna göre Pangaltı'daki askeri okul öğrencilerinin talim esaslarını düzenlemek amacıyla bir Piyade Eğitim ve Talim Nizamnamesi'nin yürürlüğe sokulması planlanmıştır. Bu plan ayrıca üstler tarafından astların eğitim derecelerinin sürekli olarak denetlenmesini ve Almanya'dan alınan silahların kullanılabilmesi için subayların eğitilmesini öngörmekteydi. Bir piyade atış okulunun kurulması da bu planın diğer unsurlarından biriydi. Tüm orduda düzenli bir atış eğitimi uygulamasının ve farklı silahlarla tabiat yapılmasının başlatılması gibi konular Kamphövener'in ortaya koyduğu taslağın getirdiği diğer yeniliklerdi. Bu reform taslağı Başbakan Graf von Caprivi tarafından ağır bir dille eleştirilmiştir. Graf von Caprivi'nin düşüncesine göre, gerekli şartlar oluşmadığından Türk ordusu reforme edilemezdi. Bu nedenden dolayı Almanya bir yandan Türkiye'deki askeri misyonlarının görevlerine son vermek isterken, diğer yandan da bu göreve diğer Avrupa ülkelerinin getirilebilme ihtimali üzerine endişeye düşmüştür. Alman subaylarına göre Abdülhamid orduda gerçek bir reformdan yana değildi çünkü güçlü bir ordu

onu daima korkutuyordu. Alman elçisi Radolin'e göre de Alman eğitiminin düzeni Türk ordusunda sağlanamazdı. Çünkü Türkiye'de daha başka ölçüler geçerliydi.¹⁴

Goltz Türk ordusundaki görevini 1893 yılında bitirmek istemiştir. Ancak Alman hükümetinin isteği üzerine bu görevi 1895 yılının Kasım ayına kadar sürdürmek zorunda kalmıştır. Alman askeri misyonunda görev yapan tüm subaylara mesai bitiminde bir gün boş zamanı verilmeye başlanmıştır. Böylece Goltz'a bildirmeleri hususunda talimat verilmişti. Ayrıca yaptıklarını Goltz'a bildirmeleri hususunda talimat verilmişti. Böylece Goltz Türk ordusunda olup bitenlerden haberdar olabiliyordu. Goltz'un bu görevi bırakmasıyla birlikte, bu görev Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğunda çalışan askeri ataşeler tarafından ifa edilmeye başlanmıştır. Söz konusu askeri ataşeler hem Türk ordusunun durumu hakkında hem de Alman silah sanayii için yeni siparişler elde etmek amacıyla bilgi toplamışlardır. Bir süre sonra bu ataşeler Türk devlet erkanını şahsen tanıma imkanı da bulmuşlardır. Askeri ataşeler bu işlerle de sınırlı kalmayıp, Bağdat Demiryolu projesinin Deutsche Bank'a verilmesinde de önemli rol oynamışlardır.¹⁵

Türk ordusunda 1890'lı yıllarda resmi olarak görev yapan üç tane Alman subayı bulunuyordu. Söz konusu dönemde Alman Askeri Ataşesi Yüzbaşı von Morgen Türk ordusunu daha sıkı bir şekilde Alman militarizmine bağlamak istemiştir. Bunu gerçekleştirmek amacıyla Türk subayları için Almanya'ya bir gezi dahi tertip etmiştir. Morgen, bunun haricinde Abdülhamid'i Türk ordusunda öğretmen olarak görev yapan Alman subay sayısının artırılması ve idarede Alman danışmanlardan yararlanılması gerektiği hususunda ikna edebilmiştir.¹⁶ Morgen'e göre Almanya daha kaliteli subayları Türkiye'ye göndermelidir. Türk ordusu beceriksiz ve yaşlı Alman subayları için bir tamim yapma yeri değildir. Alman subayları görevlerini hakkıyla yerine getirebilmek için gerekli donanıma ve beceriye sahip olmalıdırlar. Bunlar arasında; topçuluk bilgisi, sakin bir mizaca sahip olma, ülkenin gelenek ve görenekleri hakkında bilgi sahibi olma, Fransızca ve Türkçe dillerini bilme gibi beceriler bulunmalıdır.¹⁷ Fakat o zamana kadar Türkiye'ye gönderilen subaylarda devrimci bir nitelik yoktu. Herşeyden önemlisi de Alman subaylar Türkiye hakkında ve ülkenin gelenek ve görenekleri konusunda yeterli bilgiye sahip değillerdi.

Türkçeyi de konuşmaktan aciz bulunuyorlardı. Bu durum Alman subaylarının kendi yeteneklerini gözlerinde büyütmelerine ve kendilerini aşırı derecede büyük görmelerine neden olmuştur. Temelde Alman subayları kendi ordularında aşına oldukları metotları Türk ordusunda tatbik etmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken de Türkiye'nin kendine has hususiyetlerine (ekonomi, eğitim düzeyi, zihniyet, iklim vb.) en ufak bir dikkat dahi göstermemişlerdir.¹⁸ Türkiye'de görev yapan Alman subaylar çeşitli ayrıcalıklara sahiptiler. At ve araba sahibi olma, İstanbul'da ikamet etme ve düzenli maaş alma bu ayrıcalıklardan sadece bir kaçtı. Devletin maliyesinin çok bozuk olması nedeniyle Türk subaylarının aylarca maaş alamadığı durumlar oluyordu. Söz gelimi Türk ordusunda görev yapan bir Alman subayı yılda 17.400 Lira kazanırken, aynı rütbedeki Türk meslektaşı sadece 4.300 lirayla yetinmek zorundaydı. Dolayısıyla bu durum Türk subayları arasında memnuniyetsizliğe neden olmaktaydı. 1899 ve 1901 yılları arasında Türkiye'ye gelen Alman subayları kısa bir zaman sonra ordunun yeniden düzenlenebileceğine olan inançlarını kaybetmişler ve ordunun eğitimine ve savaşa hazırlanmasına kendilerinin hiç bir etki yapamayacağını anlamışlardır.¹⁹ Alman subaylarının neden başarılı olamadıklarını İzzet Paşa'nın aşağıdaki sözleri açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Hükümdarın (Abdülhamid) korkuları sürekli bir şekilde çıkarlarımızın önüne bir engel olarak çıkmaktaydı. Orduda atış talimleri ve irili ufaklı bütün askeri manevralar yasaklanmış durumdaydı. Doğal olarak bu şekilde uygulamada Alman askeri misyonlarından azami fayda sağlanamazdı. [...] Ordumuzun son dönemlerde kazandığı stratejik başarılarla Alman askeri misyonlarına haklı olarak bir pay vermek gerekmektedir [...] Bölüklerde ve birliklerde eski Osmanlı disiplininin ve görev duygusunun kaybolmamasına karşılık, ordu modern silahlarla tatbikat yapma, silah teknolojisindeki yenilikleri takip etme ve modern muharebe teknikleri bakımından takviyeye muhtaç bir durumdaydı."²⁰

Ordudaki reform çabalarının başarısızlığa uğraması kısmen Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumdan kısmen de Alman

Kara ordusunun mevcudu takriben 1.000.000 olarak tahmin edilmekteydi. Bunun haricinde aşağı yukarı 666 taburdan oluşan 300-400.000 askerden oluşan hücum kuvvetleri de bulunmaktaydı.²⁷

Goltz ayrıca orduda nasıl ve nerede tasarruf yapılabileceğine dair bir plan da hazırlamıştır. Goltz'un Türk ordusunda yaptıkları bunlarla da sınırlı değildi. Onun asıl önemi Türk subayları üzerinde kurduğu etkiden ileri gelmekteydi. Aşağıdaki satırlar Goltz'un Türk ordusunda oynadığı rolü ortaya koymaktadır:

"Askeri okullarda onun (Goltz) kitapları okutulmakta ve onun yetiştirdiği öğrenciler ders vermektedir. O zamanlar Türk subayları teorik bilgi bakımından diğer orduların subaylarından aşağı değillerdi. Türk subayları büyük tabikatlarda pratik bilgi ve becerilerini artırmak imkanından yoksun olduğu için Goltz yetenekli olan genç Türk subaylarını Almanya'ya eğitime gönderecek bu açığı kapatmayı denemiştir."²⁸

Goltz günlüğünde yaptığı işlerin önemine değinerek, asker alma ve redif kanunlarının çıkarılmasında, modern bir Genelkurmay oluşturulmasında ve Türk ordusunda Alman silahlarının kabul ettirilmesinde önemli bir rol oynadığını itiraf etmiştir.²⁹ Goltz ordu içinde oluşturulan çeşitli komisyonlarda da görev almıştır. Çatalca hattının tahkim edilmesi için oluşturulan komisyonda üyelik yapması bu çeşit görevlerinden sadece biriydi. Bu hat İstanbul'u Avrupa'dan gelen olası bir saldırıya karşı korumak için oluşturulmuştu. Goltz bu görevinin haricinde; İstanbul ve Çanakkale boğazlarının tahkimi, ordunun yeniden organizasyonu, silah alımı ve ülke savunması amacıyla oluşturulan komisyonlarda da görev yapmıştır. Bu çalışmanın ortaya koyduğu tez bağlamında değerlendirildiğinde, Goltz'un silah alım komisyonunda görev yapmasının Alman silah sanayii ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve pekiştirilmesinde çok önemli bir rol oynadığı görülür.³⁰ Goltz, Çanakkale Boğazı'nın tahkim edilmesi için 1885 yılında Krupp Firmasına çok sayıda ağır top siparişi verilmesini sağlamıştır. İstanbul Boğazı'nın güçlendirilmesi de Krupp topları sayesinde gerçekleşmiştir. Goltz, bunların dışında boğazların savunması için bir torpido filosu oluşturulmasını teşvik etmiştir. Tahmin

edileceği gibi onun tavsiyesine uyularak bu torpidoların yapımı da bir Alman firması olan Schichau Tersanesine verilmiştir.³¹

Goltz, anılarında silahlanma konusundaki kararların ordunun diğer birimlerini ilgilendiren kararlardan daha hızlı ve seri bir şekilde alındığından bahsetmektedir. Çünkü silah alım komisyonunda görev yapan kişilere bol miktarda rüşvet veriliyordu. Hatta Abdülhamid Goltz'u silah ithalatının finansmanını sağlamak üzere bir komisyon oluşturması için başveziri ve maliye bakanı ile birlikte görevlendirmiştir. Bu ve benzeri görevlerinden dolayı Goltz' un silah alm-satım sözleşmelerinin imzalanmasında önemli bir görev üstlendiği düşünülmektedir. Goltz, anılarında Alman fabrikalarına silah siparişi sağlamada ne denli katkı sağladığını aşağıdaki cümlelerle ifade etmektedir:

"[...] Colmar Goltz Türk ordusunun yeni silah ihtiyacının Alman silah tüccarlarından temin edilmesini sağlamıştır. O zamana kadar Krupp Firmasından alınan bazı toplar hariç tutulacak olursa, İngiltere ve Fransa Türkiye'nin silah ithalatında rol oynayan önemli aktörler konumundaydı. 1880'li yıllarının sonuna gelindiğinde Türkiye Krupp Firmasına binin üzerinde mihetelif çaplarda top siparişi vermiştir. Aynı dönemde ayrıca Mauser ve Löwe silah fabrikalarına da yüz binlerce tüfek ısmarlanmıştır. Goltz ayrıca Schichau-Tersanesine de Çanakkale ve İstanbul boğazlarının tahkim edilmesi amacıyla gemi siparişi de verdirmiştir. Goltz sonraki yıllarda donanmayı ilgilendiren konuları Kapitan Kalau von Hofe'ye bırakmıştır."³²

Goltz zamanla Türk-Alman ilişkilerinde asla yeri doldurulamayacak bir insan haline gelmişti. Bundan dolayı ona Almanya'nın Türkiye'de sahip olduğu üçüncü siyasi ve askeri güç yakıştırması yapılıyordu. Bu iddiayı doğrulamak için Amiral Hopman'ın aşağıdaki sözlerine kulak verilmelidir:

"Bizim (Almanlar) Türkiye'deki gücümüz ve nüfuzumuz Almanya'nın resmi temsilciliklerinin (konsolosluk ve büyükelçilik) haricinde Türk hizmetinde bulunarak askeri ve sivil alanlarda danışmanlık yapan çok sayıda etkili şahısa dayanmaktadır. Bunlar arasında Colmar von der Goltz büyük bir nüfuza sahipti."³³

Bu bağlamda Türkiye'de görev yapan Alman askeri heyetleri küçümsenemeyecek bir rol oynamışlardır ki bu rol dikkatli bir ifadeyle iki ülke arasındaki silah ticaretinin asıl itici gücünü oluşturmuştur. Daha önce vurgulandığı gibi, Goltz Almanya ile olan şahsi münasebeti ve Türkiye'de çeşitli komisyonlarda danışman olarak görev yapmasından dolayı doğal olarak Türkiye'nin Alman fabrikalarına silah siparişi vermesinde önemli bir görev ifa etmiştir. Goltz'un Türk ordusunda yaptığı reformlar özellikle de ordudaki birlik sayısının iki katına çıkarılması haliyle ordudaki malzeme ve mühimmat ihtiyacı da ikiye katlamıştır. Bu durum ise dolaylı olarak Alman silah fabrikalarının işine yaramıştır. Türkiye, Goltz döneminde (1885-95) Alman silah fabrikalarından takriben 100.000.000 franklık silah ve mühimmat (torpido botu, top, tüfek, mermi, fişek vb.) satın almıştır. Topmatar Krupp Firmasından, tüfek ve fişekler Mauser ile Löwe silah fabrikalarından, torpido botları ise Schichau Tersanesinden alınmıştır.³⁴

Goltz, Topçu Üsteğmen Ristow 1891 yılında İstanbul'da öldüğü zaman, Almanya'nın derhal ondan boşalan bu pozisyona bir başka subay göndermesi için girişimlerde bulunmuştur. Fransa'nın söz konusu pozisyonu bir Fransız subayı ile doldurmak istemesi Goltz'u çileden çıkarmaya yetmişti. Gerçekten de o dönemde Fransa Türkiye'den kendi silah fabrikaları için top siparişi almak amacıyla büyük bir çaba içerisine girmişti. Goltz bu gelişmeler üzerine hem sahra ve deniz topları hem de topların teknik yapısından anlayan Prusya topçu subaylarının Türkiye'ye gönderilmesi konusunda özel bir önem vermeye başlamıştır. Ancak yukarıda sayılan yeteneklere sahip bir topçu subayı Türk topçu okulunda ders verebilirdi. Bu bağlamda vurgulanması gereken çok önemli bir nokta da, Goltz'un Türkiye'ye gelecek subaylara kendilerini şahsen Krupp ve Gruson gibi büyük Alman fabrikalarına tanıtmaları gerektiği yolundaki öğüt idi.³⁵

Goltz'un Alman silah sanayiinin Türkiye'de tekel elde etmesine yaptığı katkıları vurgulayan bir diğer yazar ise George Hallgarten'dir.³⁶ G. Hallgarten eserinde, Türk ordusunun Goltz'a bir asker alma kararını bir de bir kaç tane mükemmel kartografik çalışma borçlu olduğunun altını çizmektedir. Türk Harbiye Nezareti Goltz'un yaptığı katkılarıyla işlevini tam manasıyla yerine getiren askeri bir kurum haline

gelmiştir. Goltz döneminde Türkiye'de Alman silah sanayii lehine bir tekel meydana getirildiği Lothar Rathmann tarafından da teyit edilmektedir. Goltz Abdülhamid'in Çanakkale Boğazı'nın savunmasını güçlendirmek amacıyla 1885 yılında Krupp Firmasına 500 adet ağır top siparişi vermesini sağlamıştır. Bunun üzerine Krupp Firması gerçekten de bir yıl sonra Türkiye'ye fahiş fiyattan 426 sahra topu ve 60 havan topu göndermiştir. Bundan kısa bir süre sonra Abdülhamid bir Türk torpido birliği oluşturulması gerektiğine inandırılmıştır. Bu çerçevede gerekli olan torpidoların siparişi de haliyle Schichau Tersanesine verilmiştir. Harbiye Nezareti ordunun yeniden silahlandırılması kapsamında 1887 yılında Mauser ve Löwe silah fabrikalarına 500.000 tüfek ve 50.000 modern karabina siparişi vermiştir. Bu siparişin parasal değeri aşağı yukarı 2.200.000 mark civarındaydı. Alman İmparatoru II. Wilhelm de Alman silah tüccarlarının Türkiye'den sipariş koparmalarına yardımcı olmuştur. Krupp Ailesi ve Hohenzollern Hanedanı arasında sıkı fıkı bir ilişki mevcut olduğundan II. Wilhelm Türkiye'yi birinci ziyaretinde Krupp Firmasının takriben 1.000 adet sahra topu siparişi almasını sağlamıştır. Alman Kayzeri'nin aracılığından doğal olarak Mauser Firması ve Schichau Tersanesi gibi gibi firmalar da yararlanmışlardır. Toplam değeri 15.300.000 Mark olan bu siparişler Deutsche Bank'tan alınan krediyle finanse edilmiştir.³⁷ Esasında Almanya'nın, Türkiye'de görev yapan subayları sayesinde 1885 ila 1895 yılları arasında Bab-ı Ali ile gerçekleştirilen silah ticaretinde İngiliz Vickers-Armstrong ve Fransız Schneider-Creuzot firmalarının önüne geçerek birinci sırayı aldığı söylenebilir. L. Rathmann'ın bildirdiğine göre, ABD'nin Türkiye ile olan silah ticareti de 1877 ila 1883 yılları arasında % 93'ten % 3'e gerilemiştir.³⁸

Bulgaristan krizi esnasında (Eylül 1885) Goltz'a yeni bir asker alma kanunu hazırlamak gibi çok önemli bir görev verilmişti. Osmanlı Devleti bu kanunla birlikte genel askerlik hizmeti yapma mecburiyeti getirmeyi amaçlamıştı. Diğer yandan Alman subayları Ristow ve Starcke boğazların tahkim edilmesi hakkında bir rapor hazırlamak üzere İstanbul ve Çanakkale boğazlarını teftişe memur edilmişlerdi. Bu subayların boğazların savunması için yeni top alımının gerçekleştirilmesi gerektiği yönünde bildirdikleri teklif Abdülhamid tarafından olumlu olarak karşılanmıştır. Tabi ki bu silahların temin edilmesi

gereken firmalar olarak Alman silah fabrikaları ön plana çıkıyordu. Yani sultan böyle bir krizin ortasında ordusunu ve boğazları silahlandırma kararı almıştır. Hatta Abdülhamid Krupp Firmasına Alman subaylarını da şaşırtacak derecede büyük bir silah siparişi vermiştir. Scherer'in bildirdiğine göre, Goltz o zamanlar İstanbul'da bir top satın alma furyasının ortaya çıktığından bahsetmektedir. Goltz'un düşüncesine göre, bu silahlanma hevesi ve arzusu da Almanya'ya verilen silah siparişlerinde azımsanamayacak bir rol oynamıştır.³⁹

Goltz Abdülhamid'i mükerrer atışlı tüfeklerin Türk piyasesinde kullanılması gerektiği fikrine inandırdıktan sonra Alman silah ihracatçıları olan Paul Mauser ve Isidor Löwe'nin Kasım 1886'da İstanbul'a gelmelerini sağlamıştır. Bunun dışında Goltz, Almanya'dan bir kaç adet torpido botu alınmasına da vesile olmuştur ki Türk donanması bunlar sayesinde Yunan donanmasının sayısal üstünlüğünü dengeleyebilecekti. Almanların Türkiye'de nüfuz kazanmalarıyla birlikte zamanla İngiliz askeri danışmanların yerini Almanlar, Henri-Martini tüfeklerinin yerini de Mauser tüfekleri almıştır.⁴⁰

Goltz'un Türk-Alman ilişkilerine yaptığı katkı sadece iki ülke arasındaki silah ticaretiyle sınırlı kalmamış, eğitim alanında da kendini göstermiştir. Goltz Harbiye'de yapmış olduğu öğretmenlik görevi sayesinde genç Türk subayları tarafından büyük bir saygı ve güvene mazhar olmuştur. Haliyle onun Türk subaylarıyla girmiş olduğu yakın ilişkiler Almanya'nın Türkiye politikasına hizmet etmekten de geri kalmamıştır.⁴¹ Bundan dolayı Goltz 1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmesinden sonra 1910 yılında Türkiye'ye davet edilmiştir. Onun Türkiye'deki bu ikinci görevi Türk ordusunun yeniden şekillendirilmesine büyük katkı yapmıştır.⁴²

Goltz Almanya'dan alınan silah ve gemilerin fiyatlarının indirilmesi hususunda da aracılık yapmıştır. Söz gelimi Türk hükümeti "Blücher" kruvazörünü satın almak istediğinde Goltz, Krupp fabrikalarının o zamanki sahibi Gustav Krupp von Bohlen-Halbach'a kruvazörün fiyatının düşürülmesi için ricada bulunmuş ve Alman hükümetinin yapımı tamamlanmış gemi satımı yasağından vazgeçmesi gerektiğini bildirmiştir. Aksi takdirde Alman silah üreticilerinin Türk pastasından

aldıkları payın azalacağını vurgulamıştır.⁴³ Pazar payının kaptırılması hususundaki endişeler zamanın Alman Şansölyesi tarafından da dile getirilerek, Türkiye'nin bütün gemi siparişlerini İngiltere'ye vermesine müsaade edilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Şansölye ayrıca Türkiye'ye kruvazör satışının gerçekleştirilebilmesi için ilkin yapımı tamamlanmış gemi satışına karşı çıkan iç muhalefetin ikna edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Söz konusu kruvazör için fahiş fiyat istenmemesi ve bu konuda Türkiye'ye yerine getiremeyeceği şartlar ileri sürülmemesi şansölyenin vurguladığı diğer hususlardı. Şansölyenin duyduğu en büyük rahatsızlık ise, Türkiye'nin gemi siparişlerini İngiltere'ye vermesiydi.⁴⁴

Karl Kuntzer'in iddiasına göre, Goltz Türkiye'nin Mauser Fabrikasından fişegiyle birlikte 800.000 tüfek almasına vesile olmuştur ki, bu tüfekler modeli eskimiş olan Henri-Martini tüfeklerinin yerine geçmiştir. Bu model Snider ve Winchester tüfekleriyle birlikte o zamana kadar Türk ordusunda piyade tüfeği olarak kullanılmıştır. K. Kuntzer'e göre, Alman silah tüccarları (Mauser, Ludwig Löwe ve Krupp) Türkiye'ye silah satışından takriben 80.000.000 mark kazanmışlardır. Türkiye 19. yüzyılın ortalarına kadar neredeyse tamamı Fransız yapımı olan mühimmat satın almış olmasına rağmen, bu durumun Goltz'un Türk devlet adamlarını etkilemesiyle Alman silah sanayiinin lehine değiştiğini görmekteyiz.⁴⁵ Goltz'un Türkiye'deki görevinden ayrılmasıyla birlikte bu ülkedeki Alman misyonları dönemi kapanmıştır. Almanya bundan sonra Goltz'un yerini doldurmak amacıyla Türkiye'ye askeri ateşe göndermeye başlamıştır. Bu amaçla hem Türk ordusu ve donanması hakkında rapor hazırlama görevini yürütmüşler hem de Alman silah üreticileri için sipariş koparmaya çalışmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarında Alman ataşeler yöneticilerle tesis ettikleri iyi ilişkiler sayesinde daha da etkili olmuşlardır. Söz gelimi bunlardan von Stempel ve Humann-Enver Paşa ile iyi ilişkiler geliştirmişlerdir.⁴⁷

3.3. Türk Silah ve Mühimmat Fabrikaları

Osmanlı İmparatorluğu'nda köklü bir geleneğe sahip olan silah üretimi⁴⁸ esas itibarıyla toplumsal üretimin temelini oluşturmaktaydı. Bu durum ise sistemin gelişme potansiyeli açısından önemli bir üretim değeri oluşturuyordu. Askeri ihtiyaçlar dolaylı olarak; teknik alanındaki yeniliklerin, sınıflar ve etnik gruplar arası iletişimin ve toplumsal kurumların değişiminin ve dönüşümünün tetikleyicisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde üretim sürecinin askeri alanla sınırlı olması sistemin sosyo-ekonomik alanda gelişmesinin ve ilerlemesinin önüne geçen önemli bir faktör konumundaydı. 18. yüzyıla kadar Türkiye'nin asıl gücünü oluşturan ordunun ayrıcalıklı konumu ve buna bağlı olarak gelişen silah üretimi 19. yüzyıla gelindiğinde kötü gidişatın sorumlusu olarak görülmüştür. Türkiye'nin teknolojik alandaki gelişimi; ordunun bilim, ticaret ve zanaat alanlarında artan ihtiyaçları tarafından belirlenmekteydi. Hemen hemen tamamı devlete ait olan fabrika ve işletmelerde gemi, silah, mermi, üniforma ve eğer üretilmiştir. Sübaylar tarafından yönetilen bu fabrika ve atölyelerde genellikle köleler ve askerler çalıştırılmıştır. Hatta bazen bu fabrikalarda sivil halkta zorla çalıştırılmıştır. Söz gelimi 17. yüzyılda bir top dökümhanesi açıldığında 10 köyün ahalisi zorunlu olarak çalıştırılmıştır. Türk silah sanayii 18. yüzyılın sonuna kadar özellikle gemi yapımı ve top dökümünde büyük bir performans göstermiştir. Ancak Türkiye'nin sanayileşmesini gerçekleştirememesi yüzünden silah üretimi diğer Avrupa devletleriyle karşılaştırıldığında her geçen gün daha da düşmüştür. Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu silah üretimi 18. yüzyıldan itibaren gerilemiştir.⁴⁹

Geniş ve muazzam bir alanda savaş yapma belli bir teknolojik seviye ve üretimi gerektirdiğinden, Osmanlı İmparatorluğu militarist bir devlet olarak silah teknolojisi alanında 18. yüzyıla kadar Avrupa devletleriyle rekabet edecek düzeydeydi. Ancak Osmanlı Devleti'nin teknolojik alanda yenilikleri ve üretimi askeri alandaki kapasitesini artırdığı oranda desteklediğini unutmamak gerekir. Osmanlı Devleti'nde maden ocaklarının ve silah üretimi için kullanılan büyük işletmelerin önemli bir kısmı devlete ait idi. Ancak bu bağlamda önemle altı çizilmesi gereken bir nokta da Osmanlı Devleti'nin söz konusu dönemde

özellikle top döküm tekniğinde çok ileri bir seviyede olduğudur.⁵⁰ Osmanlı İmparatorluğu 16. ve 17. yüzyıllarda tersanecilikte oldukça ileri bir seviyede idi. Venedik Cumhuriyeti'nin Türkiye'den 1590 ila 1616 yılları arasında harp gemileri ithal etmiş olması bu durumu teyit etmektedir.⁵¹ Avrupa'dan alınan teknik yeniliklerin hemen tamamı askeri alanla sınırlı kalmıştır. Anılan dönemde Osmanlı Devleti Avrupalıların ürettiği silahları taklit etmek suretiyle yapmaya çalışmıştır. Türk ordusu özellikle top yapımı ile ilgili teknikleri ve yenilikleri öğrenmede ve uygulamada büyük bir başarı göstermiştir.⁵² Önceleri Osmanlı Devleti basit tekniklerin taklit edilmesi suretiyle kendi üretim atölyelerini idame ettirmeyi başarmış ise de 17. yüzyıldan itibaren kendini yenileme kabiliyetine sahip olmadığından Avrupa'nın gelişen ve ilerleyen teknolojisine ayak uyduramamıştır. Üretim tekniklerinin git gide karmaşık bir hal almasıyla Türkiye'nin bu yeni tekniklere ve metotlara taklit ederek sahip olma şansı kaybolmuştur.⁵³

Türkiye'nin sahip olduğu silah ve cephane fabrikaları ordunun silah ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktı. Çünkü bu atölyeler her şeyden önce askeriye'nin ihtiyaçları düşünülerek işletildiğinden işletme yönetiminde kar düşüncesi ikincil bir rol oynamaktaydı. Osmanlı Devleti'nin kurduğu ilk silah fabrikası II. Mehmed döneminde İstanbul'da kurulan Tophane Silah Fabrikası'dır.⁵⁴ Bu fabrika daha sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminde bir onarım geçirmiştir. IV Murat dönemi (1609-40) bütçe hesaplarına bakılacak olursa, o dönemde devletin işlettiği silah, cephane ve top fabrikalarında yaklaşık olarak 5.200 kişi çalışmaktaydı. Osmanlı Devleti bundan başka; bir kaç tersane, bir tomruk fabrikası ve 70 kadar da irili ufaklı cam, boya ve tekstil işleri yapan atölyeye sahip bulunmaktaydı. Kendir ve gemi çadırı imal eden tekstil fabrikalarından biri İstanbul'da diğeri de Karamürsel'de kurulmuştur.⁵⁵

19. yüzyılın başlarında İstanbul civarında bulunan mevcut fabrikalar yenilenerek kapasiteleri artırılmıştır. İmparatorluğun başkentinde Tophane'den başka, Zeytinburnu'nda bir silah fabrikası ve Bakırköy'de bir fişek ve barut fabrikası bulunuyordu. Batı Avrupa ülkelerinin top dökümhaneleriyle kıyaslandığında Tophane'de daha üstün bir teknoloji kullanılmaktaydı. Söz konusu bu fabrika Krupp

Firmasının Türkiye'de artan nüfuzuyla doğru orantılı bir şekilde önemini kaybetmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde gösterileceği gibi, Krupp Firması Türkiye'nin top ithalatında tam bir tekel oluşturmuş- tur.⁵⁶ Konya ve Kayseri'de de barut üretimi için gerekli olan potasyum azotat üreten fabrikalar mevcuttu. Bu fabrikaların kapasiteleri sürekli olarak artırılmış olsa da, ordunun artan ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmıştır. Bu durumda Harbiye Nezareti ihtiyaçlarını dışardan ithal etmek suretiyle karşılama yoluna gitmiştir. Silah ve mühimmat üreten fabrikaların haricinde bir de askeri bez ve ayakkabı üreten fabrikalar vardı. Söz gelimi Beykoz Deri Fabrikası tabakhane olarak II. Mahmut tarafından 1812 yılında kurulmuştur. Ancak bu fabrikalar Avrupa ülkelerindeki muadilleriyle karşılaştırılmaktan çok uzaktı.⁵⁷ Taşranın silah üretim merkezi olan Erzurum da ise uzun yıllar müstahkemlerin istek ve siparişleri üzerine tüfek, karabina ve tabanca üretilmiştir. Erzurumlu silah ustaları Martini ve Vinchester modeli silahlar da imal edebiliyorlardı. Fakat Türk hükümeti 1885 yılında bu silahların yapımını güvenlik nedenlerinden dolayı yasaklamıştır.⁵⁸ III. Selim (1789-1807) devrinde yapılan askeri reformlar kapsamında teknik birliklerin kurulması kararı alınmış ve bunun üzerine topçu eğitimi başlanmıştır. II. Mahmud döneminde ise montörlük teknik eğitimi için aranan ön koşullar arasında sayılmıştır. Bu uygulama daha sonraları Türkiye'de mühendislik eğitiminin temellerini oluşturmuştur. 1837 ve 1839 yılları arasında Türkiye'de görev yapan Yüzbaşı von Mühlbach teknik montörlerin ilk örneğini oluşturur.⁵⁹

3.4. Türk Devlet Adamlarının Silah Ticareti Açısından Önemi

3.4.1. Sultan Abdülhamid

Abdülhamid Avrupa ülkeleri arasında güç dengelerini gözetmiş dış politikası gereğince Almanya'ya özel bir önem veriyordu. Sultan Türk-Alman ilişkileri bağlamında özellikle dostluk ve arkadaşlık kavramlarına vurgu yaparak iki ülke arasındaki ikili ilişkileri kişisel bir temele oturtmaya çalışmıştır. Abdülhamid'in Alman imparatorlarıyla ilişkileri o kadar ileri gitmişti ki, sultan I. Wilhelm'e 1880

yılında Tarabya'da üzerinde daha sonra Alman Büyükelçiliğinin yazlık köşkü yapılacak olan değerli bir arsa hediye etmiştir.⁶⁰ II. Wilhelm'in Alman tahtına çıkışının ardından Türkiye'yi iki kez ziyaret etmesi iki ülke hanedanları arasındaki ilişkilerin vardığı boyutu göstermesi bakımından ilginçtir.⁶¹

Abdülhamid Almanya'ya duyduğu güveni Fransız bankalarında bulunan şahsi mevduatlarını Alman bankalarına aktarmak suretiyle göstermiştir. Radowitz in bildirdiğine göre, Abdülhamid çocukları ve ailesi için bir köşeye koyduğu 400.000 Osmanlı lirası (7.376.000 mark) değerindeki mevduatı bir Alman bankası olan Reichsbank'a yatırmıştır. Ayrıca Abdülhamid diğer Avrupa devletlerine güvenmediğinden Alman konsolosuna ricada bulunarak sahip olduğu değerli kağıtları Berlin'e yollamasını istemiştir.⁶² Reichsbank'ın kayıtlarına göre, Abdülhamid 12 Haziran 1886 tarihinde 160.000 frank değerinde 89 adet değerli kağıdı yıllık % 3 faizle bu bankaya yatırmıştır. Sultan Agop Paşa'nın tavsiyesine uyarak Fransız bankalarında vadeleri dolan hisse senetlerini alarak yıllık % 4 faizle Alman bankalarına yatırmıştır.⁶³ Abdülhamid'in 31 Aralık 1908 tarihi itibarıyla Reichsbank'ta toplam değeri 489.600 mark olan 8.000 adet hisse senedi ve içinde 156.412 mark olan bir banka hesabı bulunuyordu. Bunun haricinde Abdülhamid'in 1909 yılında bir başka Alman bankası olan Deutsche Bank'ta bulunan hesaplarında ise Anadolu Demiryollarına ait 4.037.486 mark ve Selanik Limanı'na ait 1.500.000 frank bulunmaktaydı. Son anılan bankada ayrıca 150.000 marklık başka bir mevduat hesabı daha vardı. M. Şevket Paşa Abdülhamid'in iktidardan uzaklaştırılmasından sonra sultana ait olan 13.000.000 markın askeri ihtiyaçların karşılanmasında kullanılacağını açıklamıştır.⁶⁴

Abdülhamid iktidarında İstanbul'da ilk ve son karar verme makamıydı. Tek kelimeyle ülkenin idaresi ondan sorulurdu. Abdülhamid döneminde merkezi devlet yapısı o kadar güçlendirilmiştir ki, Bab-ı Ali taşradaki yüksek memuriyetlere kimlerin getirileceğini doğrudan belirlemekteydi. Devletin bütün makamlarına sultanın güvenine layık olmuş kişiler getiriliyordu. Kabinede yer alan bakanlar dahi kendi alanlarında karar verme yeteneğinden yoksundular. Bakanlıklar uygulamada bütün karar alma mekanizmasından soyutlanmış

durumdaydılar. Kısaca söylemek gerekirse Abdülhamid mutlak iktidarı elinde bulunduruyordu. Alman Büyükelçisi von Bieberstein'e göre, şüphe ve korku Abdülhamid'in dış politikasını etkileyen iki önemli faktör idi. Kurnaz bir idareci olan Abdülhamid Avrupa devletlerinin İstanbul'da bulunan elçilerini birbirlerine karşı sürekli kullanmıştır. Sultan sadece çevresindeki iki yüzlü dalkavukları değil, bunlarla işbirliği içerisinde bulunan ve kendisinden sürekli silah siparişi koparmak isteyen yabancı elçileri ve silah fabrikalarının temsilcilerini de çok iyi taniyordu.⁶⁵ Abdülhamid bütün kararlarında daima devletin çıkarlarını ön planda tuttuğu için, devlet işlerinde etkilenmesi çok zor olan bir şahsiyetti. Aşağıdaki görüşler bu durumu bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir:

"Devlet adamı olarak Abdülhamid o kadar zeki, becerikli ve tecrübeliydi ki, herhangi bir çıkar grubu tarafından yönlendirilmesi mümkün değildi. Abdülhamid çoğu zaman kendi amacına ulaşabilmek ve muhatabını istediği şekilde yönlendirebilmek için karşısındaki kişinin zaafalarını anlayabildiği izlenimi vermeye çalışmıştır."⁶⁶

Yabancı ülkelerin diplomatik temsilcileri de Abdülhamid'e övgü dolu sözler sarf etmişlerdir. Bu bağlamda bir örnek vermek gerekirse, Alman Büyükelçisi von Bieberstein ve Avusturya Büyükelçisi Pallavicini Abdülhamid'in siyasal konuları kavrayışındaki zekiliğine ve sahip olduğu bilgisine hayran kaldıklarını ve ona saygı duyduklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Rus Dışişleri Bakanının Abdülhamid hakkında söylediği aşağıdaki ifadelere kulak verilecek olursa:

"Kendi kişisel güvenliği söz konusu olduğunda bir mecnun gibi hareket eden Abdülhamid, Türk dış politikasını belirleme ve yönetme hususlarında kendisini büyük bir diplomat olarak ispatlamıştır."⁶⁷

Abdülhamid tarafından kabul edilmek öyle sanıldığı kadar kolay bir iş değildi. Bakanlar dahi onun tarafından kabul edilebilmek için bin bir zorlukla randevu alabiliyorlardı. Buna karşılık Abdülhamid'in özel kalem müdürleri olan; Tahsin, İzzet ve Fehim paşalar onunla sürekli temas halindeydiler. Sultanın etrafındaki kişiler iki gruba ayrılmış

bulunuyordu. Sultanın gözdelelerinden meydana gelen birinci grubun en önemli özelliği rüşvetçi ve içten pazarlıklı olmasıydı. Bu grup bir yandan sultana karşı minnet duygularıyla doluyken, diğer yandan kendi çıkarlarını gözetmede de bir an dahi duraksamamıştır. İkinci grupta ise vatan ve millet sevgisini her şeyin üstünde tutan görev aşkıyla yanıp tutuşan insanlar bulunmaktaydı.⁶⁸

Ragıp Ağa, Arap İzzet Ağa ve Lütfü Ağa gibi Abdülhamid'in oda hizmetinde bulunan ve aynı zamanda onun özel güvenliğini sağlamakla görevli olan bu kişiler meydana gelen rüşvet olaylarında başrol oynamışlardır. Çünkü Abdülhamid'ten herhangi bir konuda irade almak isteyen bir kişi veya kuruluş önce bu görevlilere müracaat etmek zorundaydı. Verilecek rüşvetin miktarını tayin etmekte bu ağalara düşmekteydi. Bu odacıların Avrupalı silah üreticilerinin sipariş koparmalarında nasıl bir rol oynadıklarını Wladimir Giesl aşağıdaki cümlelerle ortaya koymaktadır:

"Ordu veya diğer devlet kuruluşları için verilen siparişler etrafında dönen rüşvet miktarı doğrudan bu iradenin imzalanmasını sağlayan odacının cebine iniyordu. Söz konusu kişi rüşvetini tamamen aldıktan sonra müşterisini çok nadiren ortada bırakıyordu."⁶⁹

Alman Büyükelçisi von Bieberstein Abdülhamid'in silah alma komisyonunu es geçerek Almanya'ya doğrudan tüfek ve mermi siparişi vermek istediğinden bahsetmektedir. Sultan, mermileri Karlsruhe'de bulunan Metal Mermi Fabrikasından almak istediği için, Alman hükümetinden bu fabrika nezdinde girişimde bulunarak fiyatın indirmesi hususunda kendisine yardımcı olmasını rica etmiştir. Abdülhamid ayrıca diğer fabrikaların daha uygun fiyat verdiğinden bahsetmekten de kendini alamamıştır. Bu bağlamda sultan kendisinin ordu karşısındaki nazik durumuna da değinmiştir. Esasında Abdülhamid bu girişim sayesinde yani silah alma komisyonunu saf dışı etmek suretiyle yüksek rütbeli subaylara yabancı silah fabrikalarından daha uygun fiyatlar alınabileceğini göstermek istemiştir. Bunun üzerine von Bieberstein Alman Dışişleri Bakanlığına yazdığı raporda; Sultanın isteğine Karlsruhe Metal Mermi Fabrikası ile doğrudan ilişkiye girilmesi gerektiği yolunda cevap verilmesini önermiştir.⁷⁰ Abdülhamid, von Bieberstein'a silah alma komisyonunun hazırladığı rapora göre

şarapnel siparişinin Sultanın o zamana kadar adını dahi duymadığı bir Alman fabrikasına verilmek istendiğini söylemiştir. Abdülhamid bu gelişme üzerine silah alma komisyonuna emir vererek bu siparişin Krupp Firmasına verilmesini sağlamıştır.⁷¹

Abdülhamid silah siparişlerinin verilmesinde de mümkün olduğunca fiyat karşılaştırması yaparak devletin çıkarlarının önde geldiğini göstermiştir. Henri-Martini tüfeklerinin çaplarının küçültülmesi söz konusu olduğunda, Almanların bu iş için tüfek başına bir Osmanlı Lirası talep etmelerine karşılık Fransızların aynı iş için sadece 50 kuruş istemeleri hususunda sultan silah siparişlerinin verilmesinde siyasal mülahazaların değil, devletin yüksek çıkarlarının gözetilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Esasında Abdülhamid büyük çaplı olan Birmingham, Vinchester ve Steyr modeli tüfeklerin alımından yanayken, bunların yerine daha küçük çaplı olan Martini tüfekleri almak zorunda kalmıştır. Abdülhamid Türkiye'de Martini ve Mauser tüfekleri için mermi üretecek bir fabrika kurulması düşüncesine de sıcak bakmıştır.⁷²

Abdülhamid uluslararası politikada Almanya'nın desteğini sağlamak için bu ülkeye sürekli olarak ekonomik fayda sağlama yoluna gitmiştir. Söz gelimi Konya Ovası Sulama Projesi'nin Almanlara verilmesi bu bağlamda anılabilir. Abdülhamid Makedonya sorununda⁷³ Almanların desteğini almak istediği zaman, Alman hükümetine Türkiye'de Alman sanayiinin çıkarlarını gözetmeye hazır olduğunu bildirmiştir.⁷⁴

Halil Paşa Tophane'yi modernize ettikten sonra, ordu için Şişhane tüfekleri adı verilen silahları üretmeye başlamıştır. Paul Mauser sipariş sözleşmesi imzalamak için İstanbul'da bulunduğu zaman, bu silah fabrikası için aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır: "Böyle bir silah fabrikasına sahip olan bir ülke sadece kendi ihtiyacını karşılamakla kalmayıp ihtiyaç fazlasını dışarıya da satabilir." Bu düşüncelerin etkisinde kalan Abdülhamid Avrupalı mühendislerin yardımıyla Tophane'yi genişleterek bu işletmeyi yeniden eski üretim kapasitesine kavuşturmak düşüncesini ortaya atmıştır. Sultan ayrıca bu fabrikada o zamana kadar Mauser Fabrikasından alınan tüfeklerin üretilmesini de istemiştir.⁷⁵ Abdülhamid Goltz'un orduyu modernize etme faaliyetlerine daima şüpheyle yaklaştığından, karşısına sürekli çeşitli engeller

çıkarmıştır. Hatta Goltz'un Almanya'ya geri dönmesinden sonra bu reformlardan bazılarını geçersiz hale getirmiştir. Örneğin askeri okullarda Goltz döneminde kaldırılmış olan falaka cezası yeniden uygulamaya konmuştur.⁷⁶

3.4.2. Devlet Adamları

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yüksek dereceli devlet yöneticilerinin iktidara gelebilmeleri veya iktidarlarını devam ettirebilmeleri için bir Avrupa devletinin koruyuculuğu altına girmeleri gerekiyordu. Bu bağlamda İzzet Paşa'nın sözlerine kulak verilerek olursa:

"Yeni göreve gelen bir üst düzey yönetici kendi amaç ve çıkarlarını gerçekleştirebilmek için yabancı bir ülkenin desteğini sağlamaktan çekinmemiştir. Bu davranış tarzı garip durumların meydana gelmesine neden oluyordu. Örneğin Reşid Paşa İngiltere yanlısı bir politika izlerken, Ali Paşa Fransa yanlısı bir politika-dan yana olmuştur. Devlet adamları arasındaki bu kutuplaşmalar Avrupa devletlerinin sürekli olarak devletin iç işlerine karışmalarını kolaylaştırmış ve devlete büyük zarar vermiştir."⁷⁷

Sadrazam Mahmud Nedim Paşa Rus yanlısı bir politika izlediğinden zamanla Rusya'nın İstanbul Konsolosu Ignatiew'in oyuncağı durumuna düşmüştür. Onun sadrazamlığı döneminde İstanbul'da Rus etkisinin bir hayli arttığı görülür. Ignatiew, M. Nedim Paşa ile kurmuş olduğu dostluk sayesinde Abdülhamid'e istediği zaman erişebilme şansına da sahipti. Bu bağlamda vurgulanması gereken bir diğer nokta ise, Mithat Paşa'nın ve Jön Türklerin M. Nedim Paşa'nın Rus yanlısı politikasına karşı oluşlarıydı. Abdülhamid ise, Mithat Paşa'nın İngiliz yanlısı olduğuna inanıyordu. Gerçekten de onun İngilizlere büyük bir itimat beslediği aşikardı.

Türkiye'nin dış borçları Avrupa devletlerinin İstanbul'da nüfuz kurmalarında büyük bir rol oynamıştır. Türk politikacılar iktidara gelebilmek için Avrupa devletlerinin İstanbul konsolosluklarından icazet alıyorlardı. Her Avrupa devleti İstanbul'da kendi çıkarını

gerçekleştirmek istediğinden bu amaca hizmet edecek adamlarını iktidara getirmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele etmişlerdir. Bu şartlar altında ikbal makamına gelen bir paşa doğal olarak efendisinin Bab-ı Ali üzerindeki etkisinin artması için var gücüyle çalışmaya başlıyordu. Rüşvetin devlet mekanizması içinde yaygın olması nedeniyle Avrupa devletlerinin yüksek dereceli devlet adamlarını parayla satın almaları hiçte zor bir mesele değildi. Almanya'nın da bazı paşalara rüşvet dağıttığı, Goltz'un Bismarck'a yazdığı bir gizli mektupla belgelenmiştir:

"Mauser tüfekleri hususunda çıkarlarımıza hizmet etmiş olan ve sizinde tanıdığınız R, M ve H adlı paşaların bize yardımcı olacaklarına şüphem yoktur. Sizinde bildiğiniz gibi, bu devlet adamlarına şimdiye kadar kararlaştırılan miktarlarda parayı verdim. Bu ödemelere devam ettiğimiz müddetçe yukarıda sayılan bu devlet adamlarının Alman çıkarlarına hizmet edeceğine eminim. Bu yardımlar Alman çıkarları açısından yeri doldurulamayacak bir değere sahiptir. Bundan başka Almanya'dan sürekli para alan birçok general de arkadaşımız ve dostumuzdur."⁷⁸

Rüşvet ve yolsuzluk Osmanlı Devleti'nde o kadar kök salmıştı ki, Abdülhamid dahi rüşvet alan ve yolsuzluk yapan memurlar ve bürokratlardan yakınmıştır. Sultana göre devlet memurlarının birçoğu Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi hususunda ümitlerini kaybetmiş olduklarından, devletin menfaatleri yerine kendi menfaatlerini gözetmeyi yeğlemekteydi. Saygıya değmez bu adamlar devleti bilerek ve kasten zarara uğratmaktan çekinmemişlerdir.⁷⁹ Abdülhamid anılarında, Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa'nın İngiltere'den rüşvet kabul etmek suretiyle devleti zarara uğrattığından ve Henry-Martini tüfekleri lehine karar verdiğinden bahsetmektedir. Abdülhamid'in bu sözleri Türk devlet adamlarının kendilerini destekleyen yabancı devletlerin çıkarlarını gerçekleştirmek uğruna kendi devletlerinin çıkarlarını hiçe saydıklarını gözler önüne sermektedir.⁸⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek dereceli devlet memurları arasında Alman dostluğu ve hayranlığı çok yaygındı. Bu düşünce ve duygunun temel nedenini Almanya'nın o zamana kadar Osmanlı Devleti'nden toprak talep etmemiş olması oluşturuyordu. Söz gelimi

Sadrazam Ferit Paşa gerçekleri Abdülhamid'in yüzüne çekinmeden söyleyebilen Alman Konsolosu von Bieberstein'i Türkiye'nin ve Sultanın dostu olarak görüyordu. Mahmut Muhtar Paşa ise Muhafız Alay Komutanlığı'na atanışı nedeniyle yaptığı konuşmada Almanya ve Alman hükümdarı hakkında olumlu şeyler söylemiştir. Alman ordusuna övgüler yağdıran ve bu ordunun dünyanın en iyi ordusu olduğunu söyleyen M. Muhtar Paşa Türk ordusunun bu modele göre yeniden yapılanması gerektiğini vurgulamıştır.⁸¹ M. Muhtar Paşa'nın böyle bir konuşma yapmasında onun Alman eğitimi alması da önemli bir rol oynamıştı hiç kuşkusuz. Başarılı bir subay olan M. Muhtar Metz Harp Akademisinde gördüğü üç yıllık eğitimin ardından Alman ordusuna beş yıl hizmet ederek teğmen rütbesi almıştır. O ayrıca Alman Genelkurmay Başkanlığında da çalışmıştır. 31 Mart Vakası M. Muhtar Paşa'nın birliklerinde patlak verdiğinden, Üçüncü Ordunun İstanbul'a girmesiyle birlikte canını Alman Konsolosluğuna zor atmıştır.⁸² M. Muhtar kendisini gerçek anlamda bir Alman dostu olarak gördüğünden, Alman konsolosu ona böyle bir hayat memet meselesinde yardım etmeyi bir görev addetmiştir.⁸³ Ayaklanmanın bastırılmasından sonra rütbesi albaylığa indirilen M. Muhtar Paşa hayatının geri kalan kısmını geçirmek için Almanya'ya gitmiştir.

Alman konsolosları da Türk devlet adamlarını yakından takip ederek onlarla dostane ilişkiler kurmaya gayret etmişlerdir. Söz gelimi Alman Elçisi von Bieberstein Sadrazam Hakkı Paşa'yla yaptığı uzun dostluktan sonra onun Almanya'ya karşı samimi ve içten bir dostluk beslediğine kani olmuştur. Von Bieberstein, Hakkı Paşa'nın büyük bir devlet adamı için elzem olan karar verme yeteneğinden yoksun olduğunu da vurgulamaktadır.⁸⁴ Diğer yandan Almanya'nın İstanbul Konsolosu Wangenheim ise, Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı Halil Bey'in Almanya'nın sadık ve güvenilir bir dostu ve ülkesinin İstanbul'daki en büyük destekçisi olduğunu rapor eder. Halil Bey Almanya'da bulunduğu dönemde Alman Kayseri II. Wilhelm tarafından da kabul edilmiştir.⁸⁵ Alman Şansölyesi von Bethmann Hollweg Halil Bey'i Dışişleri Bakanı olarak atanmasından dolayı tebrik ettiğinde, o Türk-Alman ilişkileri hakkında aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

bir insan olarak gerçekten alçak gönüllü kalmasını bilmiştir. Enver Paşa, iyi bir muhakeme gücüne ve sağlıklı karar verme yeteneğine sahip olan biriydi. O, kelimenin tam anlamıyla dürüst dolayısı ile de rüşvete meyiletmeyen bir karaktere sahipti. Enver Paşa yağcılığa ve sindirmelere karşı asla prim vermemiştir. Sahip olduğu güzel terbiye, ahlak ve onur onun genç yaşında ülkesi için oynadığı bu rolde önemli etkenler olmuştur. Berlin'de ona iyi muamele edilmemesine rağmen, o şimdi Almanya'yı inandığı için iyi bir dost olarak görmektedir."¹⁰⁶

Diğer taraftan Goltz, II. Wilhelm'e gönderdiği 13 Şubat 1915 tarihli raporunda ise, Enver Paşa hakkındaki düşüncelerini aşağıdaki şekilde özetlemiştir:

"Etkilenmesi kolay olmayan Enver büyük bir incelik ve zarafete sahip zeki, alçak gönüllü ve vakarlı bir şahsiyettir. Ordusunun kapasitesini ve vurucu gücünü olduğundan daha yüksek görmesi gibi hataları, onun pratik tecrübesinin azlığından ve şansına olan aşırı güveninden kaynaklanmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, mevcut şartlar içinde Enver İstanbul'da Almanya'nın güvenebileceği en iyi Harbiye Nazırı'dır."¹⁰⁷

Goltz, hatıratının başka bir yerinde Enver Paşa'nın takım ruhuyla çalışma yeteneğine sahip olan birisi olduğuna değinmektedir. Goltz'un sözleriyle devam edilecek olursa:

"Ben ve General von Bronsart'ın büyük bir uyum içinde birlikte çalıştığımız genç komutanımız Enver sakin ve karakter bakımından çok üstün bir insandır. Onun sevgisini ve güvenini çok kısa bir sürede kazandım. Alman Genelkurmay'ında da üçümüzün arasındaki işbirliğinde olduğu gibi sukunet, öngörü ve birlik hakim olursa çok iyi olur."¹⁰⁸

Avusturya'nın İstanbul Konsolosluğunda 1893 ila 1917 yılları arasında askeri ataşelik yapmış olan Wladimir Giesl'de Enver Paşa'yı Almanya'ya can-ı gönülden bağlanmış ve inanmış biri olarak nitelendirmektedir.¹⁰⁹

3.4.2.2. Mahmud Şevket Paşa

Türk-Alman ilişkilerinde önemli bir rol oynayan diğer bir şahsiyette Mahmud Şevket Paşa ¹¹⁰ olmuştur. Goltz M. Şevket'in silah teknolojisinden iyi anladığını hatta kendisi için bir tüfek yapmaya çalıştığını aşağıdaki sözleriyle ortaya koymaktadır:

"M. Şevket'in en sevdiği dersler arasında silah teknikleri ve bunlarla ilgili dersler bulunmaktaydı. Esasında bu dersler onun kabiliyetine en uygun derslerdi. Onun en büyük arzusu devrin tekniğine uygun ateşli el silahları yapmaktı. M. Şevket İsviçreli profesör Hebler'in tasarısını temel alarak 5 milimetre çapa sahip olan piyade tüfeği yapmış ancak bu tüfek uygulamada başarılı olamamıştır."¹¹¹

Goltz öğrencisi M. Şevket'ten çok memnun olduğu için onu Abdülhamid ile tanıştırmıştır. Hocası M. Şevket'in ileride Türk ordusunda önemli görevlere gelebileceğini düşünüyordu. Harbiye Nezareti piyade tüfeği olarak Mauser tüfeklerinin kullanılmasına karar verdiğinde, Tevfik Paşa başkanlığında kurulan Silah Satın Alma ve Deneme Komisyonu'na Goltz'un tavsiyesiyle M. Şevket'te dahil edilmiştir. Abdülhamid'in Goltz'a güveni tam olduğundan, onun bu teklifini geri çevirmemiştir. Türkiye'den silah siparişi koparmaya çalışan silah firmaları söz konusu komisyonunun diğer üyelerini kolayca etkileyebildikleri halde, M. Şevket'i rüşvet vererek ikna etmede başarılı olamıyorlardı. M. Şevket Mauser Fabrikasının bulunduğu Oberndorf şehrinde Silah Teslimat Komisyonunda uzun yıllar görev yapmıştır. Orada bulunduğu zaman zarfında 550.000 Mauser tüfeğini kontrol ederek teslim almıştır. M. Şevket bu görevinin haricinde Sultanın isteği üzerine, Türkiye'den Almanya'ya giden heyetlere mihmandarlık ta yapmıştır. Söz gelimi M. Şevket Magdeburg'ta bulunan Gruson Firmasına incelemelerde bulunmak için giden Türk heyetine eşlik etmiştir. M. Şevket küçük çaplı Mauser tüfekleri üzerine bir kitap dahi yazmıştır. Bu kitap daha sonra Harbiye Kütüphanesine hediye edilmiştir. M. Şevket Türkiye'ye döndükten sonra Tophane-i Amire'de bir süre Silah Deneme Atışları Bölüm Başkanı Yardımcısı olarak görev yapmıştır.¹¹²

larda çalışmıştır.¹¹⁸ Goltz, M. Şevket'in hedeflerini aşağıdaki sözlerle özetlemektedir.

"O (M. Şevket) son günlerine kadar Osmanlı Devleti'ni merkezi Avrupa devletleri gibi güçlü bir ülke yapma hayaliyle yaşamıştır. Yanlışlıkla onun İngiltere yanlısı biri olduğu iddia edilmiştir. O, şayet yabancı bir devlet için sempati besleyecek olsaydı bu ülke Almanya'dan başkası olmazdı. Almanya onun ölümüyle sadık ve vefakar bir dostunu kaybetmiştir."¹¹⁹

M. Şevket Paşa, 1909 yılında iktidara geldiğinde, Almanya'ya diğer ülkelere (İngiltere ve Fransa) nazaran daha ayrıcalıklı davranmıştır. Alman Büyükelçisi Baron Wangenheim onun önemli konularda görüş alış verişinde bulunduğu kişilerden biriydi. Söz gelimi, M. Şevket Wangenheim ile 16 Mart 1913 tarihinde yaptığı görüşmede, Berlin'e elçi olarak M. Muhtar'ı göndereceğini ifade etmiştir. Çünkü söz konusu dönemde Donanma Bakanlığı yapan M. Muhtar Türkiye'nin Rusya'ya yaklaşmasını isteyen kişiler arasındaydı. Bundan dolayı kendisi Berlin yerine Sen Petersburg'a gitmek istiyordu. Sonunda M. Şevket, M. Muhtar'ı Berlin'e göndermek suretiyle onu, çevresini saran genç subayları etkilemekten alı koymuştu.¹²⁰

Diğer yandan basında M. Şevket Paşa'nın Alman hayranı olduğu yolunda yoğun bir kampanya yapılmıştır. Bunun üzerine M. Şevket Paşa Alman dostu olduğu şeklindeki iddialara bizzat kendisi cevap vermiştir. Fransız gazetelerinden "Temps" M. Şevket Paşa'nın Almanya'ya devlet ihalelerinde aşırı derecede kayırdığı iddiasını ortaya attığında, O, silah siparişlerini, etraflı ve detaylı bir incelemeden sonra Alman firmalarına verdiğini kaldı ki, bu siparişler için hiçbir Fransız firmasından teklif gelmediğini söylemiştir. M. Şevket Paşa ne Almanya ne de Fransa yanlısı olduğunu söyleyerek, bilakis Türkiye'nin menfaatlerinden yana olduğunu vurgulamıştır. Bir diğer Fransız gazetesi "Eclair" ise, Fransa hükümetinin Türkiye'de iş başına gelen yeni rejime karşı duyduğu sempatiyi açıkça ortaya koymuş olmasına rağmen, diğer devletlere nazaran daha dejavantajlı duruma düşürüldüğünü yazmıştır. Bir başka Fransız gazetesi "Siècle" de Fransız silah sanayiinin Türkiye'de beklenen siparişleri koparamadığını gündeme getirerek, bu durumun sorumlusu olarak Silah Deneme Komisyonunun başında

bulunan ve haliyle nüfuzunu kendi ülkesinin silah sanayisinin lehine kullanan Alman subayı Imhoff'u gösteriyordu.¹²¹ Diğer yandan Fransız gazetesi "Echo"nun Imhoff'a karşı yürütmüş olduğu karalama kampanyası karşısında Türk generalleri çalışkanlığı sayesinde Türkiye'de büyük bir prestije sahip bulunan bu Alman subayını savunmuşlardır.¹²²

Gerçekte ise, M. Şevket Paşa döneminde Türkiye silah siparişlerini gizli bir şekilde diğer Avrupa ülkelerinin firmaları saf dışı edilerek Krupp ve Alman Silah ve Barut Fabrikaları gibi firmalara veriliyordu. Söz konusu bu siparişlerin tutarı 17.000.000 mark civarında buluyordu. Bu dönemde ayrıca Alman firmalarıyla yapılan ticaret önceki dönemlere göre daha iyi bir şekilde organize edilmiştir.¹²³ Jön Türkler de tıpkı Abdülhamid döneminde olduğu gibi gerektiği zaman devlet ihalelerini ve imtiyazları Almanya'nın rakiplerine vermekten çekinmemişlerdir. M. Şevket Paşa, İngiltere ile Irak'ta petrol arama ve çıkarma çalışmalarının İngiliz firmaları eliyle yapılması üzerine anlaşmaya vardığında, İngiltere'nin bu bölgede petrol arama ve çıkarma imtiyazını Almanya'ya kaptırma ihtimalinden dolayı büyük bir endişe içinde olduğunu tespit etmiştir. İngilizlerin endişesi yersiz değildi. Çünkü bu görüşmeler öncesinde Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, şifahi olarak Almanlara Irak'ta petrol arama imtiyazı verileceği sözünü vermişti. Bu raporda ayrıca bir Alman firmasının petrol arama çalışmaları için hali hazırda 17.000 Osmanlı lirası harcadığı vurgulanmaktadır.¹²⁴ Alman konsolosluk raporlarından M. Şevket Paşa'ya karşı İstanbul'da gizli bir şekilde çalışıldığı da belirtilmekte ve Alman nüfuzunun hem İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde hem de orduda etkili olduğunun altı çizilmektedir. Bu bağlamda bir örnek verilecek olursa, M. Muhtar Paşa Almanya'ya karşı beslediği dostluğu ve sempatiyi açıkça dile getirdiği için Donanma Bakanlığına getirilmişti.¹²⁵

Wangenheim, M. Şevket Paşa'nın öldürülmesini Almanya açısından büyük bir kayıp olarak niteleyerek, onun desteği sayesinde Berlin'in İstanbul'da olan gelişmeleri kendi iradesi ve çıkarları doğrultusunda yönlendirebildiğini dile getirmiştir. Almanya, M. Şevket Paşa'nın kaybıyla Türk devlet adamları arasında eski nüfuzunun azalacağından korkarak endişeye düşmüştür. Ancak Wangenheim kararlılıkla, Türk-Alman ilişkilerinin tıpkı M. Şevket Paşa zamanında

olduğu gibi iyi bir düzeyde yürütülmesi için büyük bir gayret sarf etmiştir.¹²⁶ Ona göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti M. Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayından zayıflamak şöyle dursun güçlenerek çıkmıştı. An-Bu kriz parti içindeki radikal güçleri de su yüzüne çıkarmıştı. Ancak Wangenheim bütün bu olanlara rağmen, M. Şevket Paşa zamanında başlatılan reformların ve Alman yanlısı politikaların devam ettirildiğini söylemeden de geçmemektedir.¹²⁷

3.4.3. Askerler

Türkiye ile Almanya arasındaki silah ticaretinde önemli rol oynayan bir diğer grup ise Türk ordusunda görev yapan subaylar ve bunların Almanya'ya duydukları yakınlıktır. Wangenheim'in düşüncesine göre, Türkiye'de ordu siyasete karıştığından bu ülkede Alcesine göre, Türkiye'de ordu siyasete karıştığından bu ülkede Almanya diğer devletlere kıyasla daha güçlü bir yer edinebilmişti. Bu bağlamda Wangenheim'in sözlerine kulak verilecek olursa, bu hakikat daha iyi anlaşılır:

"Türkiye'de ordu siyasete etkili olduğu sürece, Almanya bu ülkede rakibi olan diğer devletlere karşı avantajlı bir konumda olacaktır. Çünkü, Türkler kendi orduları ile Alman orduları arasında silah arkadaşlığı olduğuna inanmaktadır. Türk subaylarının büyük bir çoğunluğu hala tartışmasız olarak bizim askeri gücümüzün üstünlüğüne inanmaktadır. Ancak Türk ordusunun siyasetteki önemini kavrayan rakiplerimiz içten içe huzursuzluk duymaya başlamışlardır."¹²⁸

Alman Harbiye Nezareti, Almanya'da görev yapan Türk subaylarını ülkesinin Türkiye'deki çıkarları açısından olağanüstü önemde görmektedir. Şöyle ki, bu subaylar Almanya'da görev yaptıkları zaman zarfında Almanya'yı ve bu ülkenin halkının çalışkanlığını yakından tanımakta dolayısıyla da Türkiye'ye döndükten sonra Almanya'nın siyasi ve ekonomik çıkarlarına hizmet edebiliyorlardı. Bu sebepten dolayı Berlin, Almanya'da eğitim ve hizmet gören Türk subayı sayısını sürekli olarak artırmak istemiştir. Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu Dışişleri Bakanlığına bir Alman hayranı olan Albay Per-tev Bey'in askeri ataşe olarak Berlin'e gönderilmesi için gayret sarf

edilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹²⁹ Kamphövener'in tavsiyesi üzerine Türk hükümeti seri atışlı topların kullanımını ve tekniğini öğrenmek üzere Almanya'ya çavuş göndermeye karar vermiştir. Ancak Almanya'nın İstanbul Konsolosluğu bu isteğin kendi hükümetleri tarafından kabul edilmemesi üzerine, Türklerden yana tavır takınmış ve Türk subaylarına bu topların kullanımının mutlaka öğretilmesi gerektiği aksi takdirde bu pahalı topların satın alınmasının hiç bir anlam ifade etmeyeceğini bildirmiştir.¹³⁰

Alman hükümeti, yabancı ülkelerdeki nüfuzunu artırabilme ve sanayisi için yeni hammadde pazarları bulabilme gayesiyle, bu ülkelerin devlet adamlarını ve subaylarını zaman zaman manevralara veya madalya törenlerine katılmaları için ülkesine davet etmiştir. Almanya izlediği Türkiye siyaseti gereği, Türk subaylarının Alman harp akademilerinde ve kıtalarında eğitilmesine büyük bir önem vermiştir. Bu yaklaşım Alman Dışişleri Bakanlığının siyaset ve ekonomi masası tarafından da hararetle desteklenmiştir. Alman hükümetinin ordularında eğitim yaparak tekrar memleketlerine dönen yabancı subaylara bakış açısını net bir şekilde anlayabilmek için aşağıdaki satırlara kulak vermek yeterlidir:

"Gerçekten de Alman ordusunda eğitim aldıktan sonra kendi memleketlerine dönen yabancı subaylar bu ülkeye ve kurumlarına karşı dostane duygular beslemektedirler. Böylece bu subaylar bizim dışarıdaki resmi temsilcilerimizin güveneceği ve dayanacağı kişiler olabilirler [...] bu kişiler genellikle ülkelerinin verdiği silah siparişlerinde Alman firmalarını tercih etmek suretiyle sanayimize doğrudan destek sağlamışlardır [...]"¹³¹

Alman hükümeti yabancı subayların kendi ordusunda eğitim görmesi hususunu söz konusu ülkeyle Almanya arasında ekonomik alandaki ikili ilişkilerin geliştirilmesi yolunda önemli bir araç olarak değerlendirmiştir.¹³²

Askeri Ataşe Binbaşı von Stempel, 1882 ila 1886 yılları arasında Wiesbaden'de bulunan Oranien Topçu Birliğinde görev yapan Ali Rıza Paşa'nın Türk Topçu Birliğinin başına getirilmesini Alman çıkarları açısından hayati önemde görmektedir. Diğer yandan A. Rıza Paşa, çapı 15 santimetre ye kadar olan bütün topları Türkiye'de üretmek

subayı Almanya'da kıta hizmetinde bulunmak istediklerinde, içlerinden altı subay kendi hesaplarına bu ülkeye gitmeye hazır olduklarını bildirmişlerdir.¹⁴² Bu subaylar İstanbul'a döndükten sonra genellikle pasif görevlere atandıklarından Türkiye bunların birikim ve tecrübelerinden istenen ölçüde yararlanamamıştır. Bir diğer ifadeyle söylenecek olursa, bu subaylar Türkiye'de Almanya'da öğrendiklerini hayata geçirme şansından mahrum bırakılmışlardır. Almanya'dan dönen bu subaylar herhangi bir göreve getirilerek, onlardan genellikle silah kullanma klavuzu gibi şeyler hazırlamaları istenmiştir.¹⁴³

Türk devlet adamları arasında Almanya taraftarlığı o kerteğe varmıştı ki, iç ve dış politika konularında bile bu ülkeden destek beklenir olmuştur. Türk hükümeti Almanya'dan Makedonya'da mali kontrolün sağlanması meselesinde yardım talep ettiği zaman bu ülkenin kendine destek vereceğinden kuşku dahi duymamıştı. Hatta Türk devlet adamları Almanya'nın Türkiye'deki nüfuzunu kaybetmemek için bu desteği kayıtsız şartsız vereceğine inanmışlardır. Türk yöneticilerin Almanya hakkındaki kanaat ve düşünceleri o kadar gerçekten kopuktu ki, Alman yönetiminin Avrupa devletlerine kendi iradesini rahatlıkla dikte ettirebileceğine inanmaktaydılar.¹⁴⁴ Birinci Balkan Savaşı'ndan sonra Almanya'nın Türkiye'ye silah satmak istememesine rağmen, M. Şevket Paşa gene de ümidini Almanya'ya bağlamaktan kendini alamamıştır. Hatta O, bununla da yetinmeyerek Almanya'ya 150.000 civarında Mauser tüfeği sipariş vereceğini söylemiştir.¹⁴⁵ Yukarıda verilen örnekler Türk devlet adamlarının herhangi bir dayanakta yoksun bir şekilde Almanya'ya nasıl güvendiklerini ortaya koymaktadır. Almanya Türkiye'deki nüfuzundan o kadar emindi ki, ihtilalden hemen sonra İstanbul'da Alman aleyhtarı bir hava estiği zaman bile, Almanlar Türk ordusundaki genç subaylara olan güvenlerini kaybetmemişlerdir. Çünkü bu subaylar siyasal kategoriler içinde düşündüğü zaman kendilerini Almanya'nın dostu olarak addeden kişilerdi. Bununla birlikte Türk ordusunun kilit noktalarında da ya eğitimlerini Almanya'da tamamlamış ya da bir şekilde Goltz'un öğrencisi olmuş pek çok subay bulunmaktaydı.¹⁴⁶

3.5. Alman İdarecilerinin ve Kuruluşlarının Silah Ticareti Açısından Önemi

3.5.1. Kayzer II. Wilhelm

Alman İmparatoru II. Wilhelm 1871 ila 1914 yılları arasında ülkesinin izlemiş olduğu Türkiye politikasının en önemli dayanaklarından biri konumundaydı. II. Wilhelm 1890'dan sonra izlenen dünya politikası gereğince genelde Türkiye'ye özelde ise Sultan Abdülhamid'e karşı artan bir ilgi göstermeye başlamıştır. II. Wilhelm, Abdülhamid döneminde Türkiye'yi ziyaret eden Batılı tek imparatordur. Alman Kayzeri Türkiye'ye ilk kez 1889 yılında gelmiştir. Bismarck her ne kadar bu ziyareti özel bir ziyaret olarak nitelendirmiş olsa da, bu diğer Avrupa devletleri tarafından Almanya'nın Doğu politikasının değişmeye başladığına dair bir işaret olarak algılanmıştır. Almanya, bu ziyaret sayesinde hem Osmanlı halkının hem de diğer müslüman milletlerin gözünde büyük bir prestij elde etmiştir.¹⁴⁷ Bu ziyaret Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişkilerin ivme kazanmasına ve Alman sermayesinin Türkiye'ye girmesine büyük katkı sağlamıştır.¹⁴⁸

Alman Kayzeri II. Wilhelm Türkiye'ye ikinci kez 1898 yılında gelerek önce İstanbul'u ardından da Filistin'i ziyaret etmiştir. II. Wilhelm'in daha coşkulu bir şekilde karşılandığı bu ikinci ziyaret vesilesiyle, Türkiye ve Almanya'nın ileride ortak bir politika takip edebilecekleri zannı uyanmıştır. Türkler tarafından Almanya, ülkelerinin toprak bütünlüğünü diğer büyük devletlere karşı koruyan bir aktör olarak algılanmıştır. II. Wilhelm, Türk-Alman dostluğunun anısına bu ziyaretinde Sultan Ahmet Meydanı'nda daha sonraları Alman Çeşmesi diye anılan bir çeşme inşa ettirmiştir. Çeşmenin üzerinde yer alan yazıda iki imparator arasındaki dostluk aşağıdaki ifadeyle vurgulanmaktadır: "Bu çeşmeden akan berrak su iki imparator arasında mevcut olan temiz bir dostluğun nişanesidir."¹⁴⁹

Alman Kayzeri'nin Türkiye'ye yapmış olduğu ikinci ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilerin tüm alanlarda gelişmesine ve ilerlemesine büyük katkı sağlamıştır. Abdülhamid Alman Kayzeri'ne bir jest yaparak daha önce Fransa'ya tanınmış bir imtiyaz olan Filistin topraklarında yaşayan Katoliklerin koruyuculuğunu vermiştir. Doğal olarak

Fransa hükümeti bu gelişme üzerine Abdülhamid'i şiddetli bir şekilde protesto etmiştir.¹⁵⁰ Bu konuda Abdülhamid'in diğer konularda yaptığı gibi iki Avrupa ülkesini birbirine düşürmüştür. II. Wilhelm Şam'da verdiği söylevde, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Katolikler üzerinde sahip olduğu hakların ve koruyuculuğunun kabul edilmez olduğunu tüm dünyaya ilan etmiştir. II. Wilhelm bu söylevinde Müslümanların dostluğunu kazanmayı hedeflemiştir:

"[...] yeryüzünde dağınık halde yaşayan ve halifelerine can-ı gönülden bağlı olan 300 milyon Müslüman emin olsun ki, Alman imparatoru her zaman onların dostu olarak olacaktır."¹⁵¹

Esasında II. Wilhelm Filistin'de yaşayan Protestanları koruyuculuğu altına almak istediğinden, Filistin'de bir kilise açarak o zamana kadar kendi ibadethaneleri olmayan Protestanlara vermiştir. Ancak II. Wilhelm'in bu inisiyatifini diğer Avrupa devletleri tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Alman Kayseri'nin hem Müslümanların dostu hem de Katoliklerin koruyucusu olarak ortaya çıkması İngiltere ve Fransa'yı huzursuz etmiştir.¹⁵² Haydarpaşa Limanı'nın yapım sözleşmesinin imzalanması, Köstence ile İstanbul arasında döşenecek telgraf hattının yapımı üzerine anlaşmaya varılması ve Türkiye ile Alman firmaları arasında var olan ticari ilişkilerin pekiştirilmesi gibi hususlar II. Wilhelm'in Türkiye'ye yaptığı bu ziyaretin ekonomik çıktıları arasında yer alıyordu.¹⁵³

Rathmann, II. Wilhelm'in Türkiye'yi ikinci kez ziyaret etmesini aşağıdaki nedenlere bağlamaktadır: Birincisi, Türkiye'de Alman nüfuzu diğer Avrupa devletlerinin aleyhine olacak şekilde artmaya başlamıştır. İkincisi, Abdülhamid'in otoritesi, diğer Avrupa devletlerine, İttihat Terakki Partisi içindeki Alman aleyhtarı muhalefete ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Türk olmayan halklara karşı güçlendirilmek istenmiştir. Üçüncüsü, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü korunmak istenmiştir. Dördüncüsü, Almanya'nın Filistin ve Ortadoğu'da kurulan Hıristiyan cemiyetler aracılığıyla kültürel etkisinin artırılması hedeflenmiştir. Beşincisi, Almanya'nın finansal ve ekonomik avantajlarını sağlayarak Alman silah sanayisi için karlı siparişlerin garanti altına alınması amacı güdülmüştür. Altıncısı ise, Almanya'nın Ortadoğu'da sözü geçen güçlerden biri olduğu iddiasını

güçlendirmek.¹⁵⁴ Bu ziyaretin sonunda Alman İmparatoru Hıristiyan bir kral olarak sadece Filistin'de Hıristiyanlığa ait olan eserleri koruma altına almakla kalmamış, aynı zamanda İslam dünyasını da kendisine dost yapmayı başarmıştır. Böylece Almanlar Doğu milletleri nezdinde büyük bir prestij kazanmış ve kendine güneşte bir yer edinme hususunda yeni ufuklar açmıştır.¹⁵⁵

II. Wilhelm, Abdülhamid nezdinde gerektiğinde Alman silah üreticileri lehinde girişimde bulunmaktan da kaçınmamıştır. Max Meutner'in ifade ettiği gibi, Alman imparatoru ülkesinin silah sanayiini icraatlarıyla desteklemiştir. Bir keresinde Türkiye yurtdışına 100.000 adet mermi siparişi vermek istediğinde, bu işe Alman ve Avusturyalı mermi fabrikaları talip olmuşlardı. Türk hükümeti Avusturya temsilcisinin daha uygun fiyat vermesi üzerine bu siparişi tam da söz konusu firmaya vermeye hazırlanırken, II. Wilhelm'in Karlsruhe Mermi Fabrikası lehine Abdülhamid nezdinde girişimde bulunması üzerine ihale Alman fabrikasında kalmıştır.¹⁵⁶

3.5.2. Dışişleri Bakanlığı

Almanya, diğer büyük devletlerin (İngiltere, Fransa ve Rusya) yaptığı gibi Türkiye'yi azınlıklarla¹⁵⁷ ilgili meselelerde söz gelimi Anadolu ve Makedonya'da Gayrimüslimler lehine reform yapmaya zorlamıyordu.¹⁵⁸ Alman hükümeti kimi zaman, Türkiye ile arasındaki dostane ilişkileri zedelememek için resmi görüşüne aykırı açıklamalarda bulunan diplomatlarını Berlin'e geri çağırmıştır. Örneğin bir Alman diplomatı Ermeni sorunu üzerine verdiği bir mülakatta Alman Dışişleri Bakanlığının görüşlerine aykırı görüş beyan ettiği için merkeze alınmıştır.¹⁵⁹ Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ayrılıkçı hareketlere ve Türk olmayanların başını çektiği milliyetçilik akımlarına destek vermemişlerdir. Söz gelimi, Alman bilim adamları Arapçayı ve Arap tarihini İslam kavramı altında incelemeyi yeğliyorlardı. Abdülhamid'in izlediği İslam birliği politikaları Almanya'nın dünya hakimiyeti ideolojisiyle uyuşturduğundan, onun bu politikaları Berlin tarafından hararetle desteklenmiştir.¹⁶⁰ Bu bağlamda Almanya'ya cazip gelen şey, İslam birliği ideolojisinin kitleleri bir araya getirme ve

oldukça sönük geçmiştir. L. von Hirschfeld'in halefi olan Joseph Maria von Radowitz (1882-1892) Abdülhamid tarafından Almanya'nın yeni büyük elçisi olarak 14 Kasım 1882'de kabul edilmiştir. Radowitz daha önce Prusya'nın İstanbul Maslahatgüzarlığında ataşe (1862) ve maslahatgüzar (1871) olarak görev yaptığından bu kez oraya büyük elçi olarak gelmesi onun açısından biçilmiş bir kaftandı. Radowitz, Bulgaristan sorununda kaypak bir politika takip eden Bismarck ile pek iyi anlaşamıyordu. Çünkü Radowitz bu konuda net bir tavır sergileyerek Almanya'nın İstanbul'daki durumunu güçlendirmek istiyordu. Net tavır takınmak ise Bismarck'ın tarafsızlık politikasıyla bağdaşmıyordu. Radowitz, Abdülhamid'e Berlin nezdinde gerekli desteği sağlamadığından güvenini kazanamamıştı. Buna rağmen sultanın ona diğer büyük devletlerin büyük elçileriyle kıyaslandığında ayrıcalıklı davrandığı söylenebilir.¹⁷¹

Von Radowitz'in görevden ayrılmasından sonra Türk devlet adamları üzerinde büyük bir nüfuz kurmayı başaran Marschall von Bieberstein (1897-1912) Almanya'nın büyük elçisi olarak İstanbul'a atanmıştır. Von Bieberstein Sadrazam Ferit Paşa'ya Türkiye'nin Fransız yapımı Hochkiss makineli tüfeklerini almakla çok kötü bir iş yaptığını ifade ettiğinde, sadrazam, onun yanında Harbiye Nazırına hitaben Bieberstein'in ileri sürdüğü argümanları aynen tekrarlayarak bir mektup yazmıştır. Ferit Paşa bununla da kalmayarak Bertier Paşa'nın geliştirdiği yerli tüfeklerin üretimine yönelik projenin de işe yaradığını dile getirmiştir.¹⁷² Bu durum Bieberstein'in selefine göre Türk siyasetinde daha etkili olduğunun bir kanıtıdır. Almanya, Avusturya'nın 1908 yılında Bosna-Hersek'i ilhakına onay verdiği zaman, Bieberstein bu tarafgirlik nedeniyle Alman diplomasisinin Türkiye'de elde etmiş olduğu kazanımların tehlikeye gireceği uyarısını yapmıştır. Ancak, Şansölye von Bülow Türkiye'yi memnun etmek için Avusturya'ya baskı yapılmasına kesinlikle karşıydı. Bu olay aynı zamanda Almanya'nın Türkiye'deki hayati çıkarlarının Avusturya ile kurmuş olduğu ittifaktan daha az değerli olduğunu ortaya koymuştur.¹⁷³ Bieberstein, hükümeti Türkiye'yi desteklemese de, Bosna-Hersek'in ilhakında olduğu gibi, Trablusgarp Savaşı'nda da Türkiye'den yana tavır almıştır. Hatta Alman Büyük Elçisi hükümetinin Trablusgarp Savaşı'ndaki pasif tutumunu protesto etmek amacıyla istifa mektubu dahi vermiştir. Von

Bieberstein, Almanya'nın bu davranışının Türkiye'yi Almanya karıştı kampa itebileceği düşüncesini taşımaktaydı.¹⁷⁴

Bu satırların yazarının (3.5.2.) bölümünde hali hazırda değindiği gibi, Bieberstein Abdülhamid üzerinde büyük bir nüfuz sahipti. Örneğin Alman Büyükelçisi onun üzerinde o derece bir baskı meydana getirmişti ki, sultan saray gizli polisinin şefi olan Fehim Paşa'yı bu görevinden uzaklaştırmak zorunda kalmıştır. Fehim Paşa'nın görevden alınma nedeni ise bir Alman tacirinin mallarına usulsüz şekilde el koymuş olması iddiasıydı.¹⁷⁵ Kemmerich'in bildirdiğine göre, Abdülhamid, Fehim Paşa'yı görevden almak zorunda kaldığı için derin bir üzüntü duymuştur. Böyle bir kararı kendi isteğiyle almadığı için de, Almanya'ya karşı öfkeyle doluydu. Bu olay etkili bazı devlet adamları tarafından Almanya'nın Türkiye'de sahip olduğu gücün göstergesi şeklinde yorumlanmıştır. Kemmerich'e göre, Fehim Paşa olayı Türk-Alman ilişkilerine büyük zarar vermiş ve Abdülhamid'in çevresini Alman aleyhtarı kişilerin çevirmesine neden olmuştur.¹⁷⁶

Bieberstein, Türkiye'deki Alman nüfuzunun gerilediği şeklindeki iddialara döneminde Büyük Elçiliğinin özellikle ekonomik alanda büyük bir başarı elde ettiğini söyleyerek karşılık vermiştir. Gerçekten de Speidel Kardeşler; Taşoz Adası'nda, Karadeniz bölgesinde ve Adana'da 1904 yılında maden işletme imtiyazı elde etmişlerdir. Bundan başka Krupp Firması Alman Konsolosluğunun desteğiyle 1905 yılında İngiliz rakibine galebe çalarak 45.000.000 mark değerinde seri atışlı top ihalesi almayı başarmıştır. Diğer yandan 1907 yılında, Nürnberg Makine Fabrikası (Nürnberg Maschinenfabrik) adlı bir Alman firması ise Fransız rakibini yenmek suretiyle Galata üzerine bir köprü yapım ihalesi almıştır. Bieberstein'e göre, bir ülkenin diğer bir ülkedeki nüfuzu o ülkede elde ettiği ekonomik kazançlarıyla ölçülecek olursa, muhakkak ki, Almanya Türkiye'de diğer Avrupa devletlerine üstün olduğunu ispatlamıştır.¹⁷⁷

Alman Konsolosluğu ülkesinin silah üreticilerine de tam destek vermiştir. Alfred Krupp'un Alman Dışişleri Bakanlığına yazdığı teşekkür mektupları bu durumu net bir şekilde belgelemektedir. A. Krupp, Alman kuruluşları ve firması arasındaki mükemmel işbirliği sayesinde Türkiye' de tekel oluşturabildiklerini ifade etmektedir. A.

Krupp bir mektubunda Fransa'nın Türkiye'ye silah alımını finanse etmek amacıyla kredi verme ihtimalinden endişe ettiğini dile getirmiştir. Ancak o, firması ve Türkiye arasındaki sağlam ticari ilişkilerden dolayı İstanbul'un vereceği top siparişlerini almaya hakkı olduğuna inanmaktadır.¹⁷⁸

Alman Askeri Ataşesi Miquel, Türk Harbiye Nezaretinin dikkatini 1910 yılında yeniden Ehrhardt Fabrikaların ürettiği savaş araç ve gereçlerinin üzerine çekmiştir. Fransız firması Schneider'in ürettiği toplar Ehrhardt'in üretmiş olduklarından birkaç bin Mark daha ucuz olduğu için, Türkiye deneme atışlarının yapılmasından sonra vermeyi düşündüğü 36 dağ topu alımını (390.000 mark) Fransız firmasına ihale etmiştir. Esasen büyük fiyat farkından dolayı Ehrhardt Fabrikalarının Fransızlara oranla ihaleyi alma şansı çok zayıftı.¹⁷⁹ Bir de Ehrhardt Fabrikaları atış denemelerine eski modellerle katıldıkları için Dışişleri Bakanlığından yeni model geliştirmek için Abdülhamid nezdinde zaman kazanması için ricada bulunmuştur. Alman silah üreticilerinin en büyük korkusu Fransız firmalarının böylelikle Türk pazarına girerek sürekli bir iş bağlantısı kurma ihtimaliydi.¹⁸⁰

Türk hükümeti, 1905 yılında toplam 104 batarya, top ve top malzemesi alımı için ihale açmak istediğinde, İstanbul'da Fransız Büyükelçisi Constans ve Alman Büyükelçisi Bieberstein arasında gündemi aylarca meşgul edecek olan büyük bir diplomasi mücadelesi başlamıştır. Dresdner Bank ve Krupp Firmasının güçleri bu ihaleyi yalnız başlarına almaya yetmediğinden, Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu da devreye girmek zorunda kalmıştır. Dışişleri Bakanını ihaleyi kazandırmak için yanına çekmeye çalışan Bieberstein, ülkesinin silah üreticilerini savunacak gerekçeleri tükendiğinde ise tehdit yolunu seçmekten de geri kalmamıştır. Diğer taraftan Fransız Constans'da bu ihaleyi kendi sanayiine kazandırabilmek için büyük bir çaba harcamıştır. Bu konuda yürütülen görüşmeler tıkandığında Abdülhamid, silahların Bulgarların siparişlerinden önce teslim etme kaydıyla Fransız silah fabrikalarına verebileceğini belirtmiştir. Berlin gazetelerinin haberlerine göre, Constans sadece bu şartı kabul etmekle kalmamış, hatta Creuzot Firması ile Bulgaristan arasındaki anlaşmanın feshinin bile mümkün olabileceğini söylemiştir. II. Wilhelm bu

ihaleyi ülkesinin sanayicilerinin almasını sağlamak için Bulgar Krallığı Almanya'ya davet ederek Türkiye'ye gözdağı vermek istemiştir. Bu durum gerektiğinde Almanya'nın aba altından sopa gösterdiğini ortaya koyması bakımından dikkate değer bir husustur. Almanya'nın izlediği bu siyaset Türkiye'yi rahatsız ettiği için Fransa'dan uzaklaşmıştır. Abdülhamid uzun görüşmeler sonunda 104 seri atışlı batarya, 20 obüs bataryası, birkaç ağır kuşatma topu bataryası ve mitralyözden oluşan ihaleyi Krupp Firmasına vermiştir. Bu mühimmatın alımı için gerekli olan 100.000.000 mark Dresdner Bank'tan alınan krediyle karşılanmıştır.¹⁸¹

Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu, silah firmalarının haricinde, AEG ve Siemens-Schuckert gibi sivil girişimcilerin ihale almasını da desteklemiştir. Örneğin bu iki Alman firması İstanbul'un elektrik ihalesini almaya kalktığında, Alman Başkonsolosu AEG'ye Siemens Schuckert'in de bu işi yapmaya ehliyetli olduğunu söyleyerek safasız kalacağını bildirmiştir. Konsolosluk ayrıca Türk hükümetinin AEG hakkında bilgi istemesi halinde, AEG'nin birinci sınıf bir işletme olduğunun bildirileceğini taahhüt etmiştir.¹⁸²

3.6 Dipnotlar

¹ Türkiye'de görev yapan Alman askeri misyonları literatürde üç döneme ayrılarak ele alınmaktadır. Bu misyonlar ve kapsadığı dönemler; Moltke Misyonu (1835-39), Kaehler Misyonu (1883-86) ve Goltz Misyonu (1885-95) şeklindedir.

² Bu alanda görev yapan danışmanlar askeri alanda çalışanlarla karşılaştırıldığında daha önemsizdi. Sivil alanda yapılan reformlar çerçevesinde; Türkiye'deki mevcut tıp eğitimini yeniden şekillendirmek amacıyla Almanya'dan profesörler getirilmiştir. Bu danışmanların Haydarpaşa'da bir hastane kurmuş olmalarına rağmen, Türkiye'de tıp alanında 1930'lara kadar Fransız ekolü hakim olmuştur. Buna ilaveten Türk polis teşkilatını reforme etmek için Almanya'dan bir heyet İstanbul'a davet edilmiştir. Bütün bunlara rağmen Almanya sivil danışman göndermede sorun yaşıyordu. Çünkü Türkiye'de bir süre görev yaptıktan sonra tekrar Almanya'ya dönen sivil uzmanlar askerler gibi eski kurumlarında istihdam edilemiyorlardı (krş. Ortaylı, a.g.e., s. 61-65).

³ Bu konuda ayrıntılı olarak bk. Wallach, L. Jehuda, Anatomie einer Militärhilfe. Die preußisch-deutschen Militär-missionen in der Türkei 1835-1919, Düsseldorf, 1976, s. 20-24.

⁴ Moltke von, a. g. e., s. 10-11.

⁵ Wallach, Anatomie einer Militärhilfe, a. g. e., s. 15-19.

⁶ Bunlar; Albay Kaehler, Yüzbaşı Kamphövener, Süvari Yüzbaşı Hobe ve Yüzbaşı Ristow gibi subaylardı. Bu kişilerden oluşan misyon, Kaehler Misyonu olarak tarihe geçmiştir. Yüzbaşı Kaehler önce generalliğe ardından da mareşallığe yükseltilmiştir.

⁷ Wallach, Anatomie einer Militärhilfe, a. g. e., s. 34-38.

⁸ Maaşlar genellikle bayram gibi önemli günlerde ödeniyordu. Devletin mali durumunun kötülüğü nedeniyle ordu ve donanmada sürekli işçiler çıkarılmaktaydı. Subaylar ancak bu şekilde birikmiş aylıklarını alabiliyorlardı. Kısaca söylemek gerekirse, subaylar devletten sürekli olarak alacaklı durumdaydılar. Çünkü devlet nadiren memurların maaşlarını tamamen ödeyebiliyordu. Bundan dolayı subaylar devletten alacaklarını çok düşük fiyata sarraflara kırdırmaktaydı. (krş. Giesl, Wladimir, Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient, Steinitz, Ritter von (hrsg.), Berlin 1927, s. 38.) Bu durum İzzet Paşa tarafından da teyit mektedir. Ona göre devlet çarkındaki rüşvet ve irtikapın temel nedeni Osmanlı maliyesinin içine düşürdüğü kötü durumdu (krş. İzzet Pascha, Denkwürdigkeiten des Marschalls İzzet Pascha, Klinghardt Karl (hrsg.), Leipzig 1927, s. 89-90).

⁹ Wallach, Anatomie einer Militärhilfe, a. g. e., s. 45-46.

¹⁰ Aynı yerde, s. 54-55.

¹¹ Aynı yerde, s. 62-66.

¹² Aynı yerde, s. 65-70.

¹³ Aynı yerde, s. 67-72.

¹⁴ Aynı yerde, s. 76-7.

¹⁵ Aynı yerde, s. 80-81.

¹⁶ Rathmann, a. g. e., s. 51-52.

¹⁷ Wallach, Anatomie einer Militärhilfe, a. g. e., s. 85-86.

¹⁸ Aynı yerde, s. 250-51.

¹⁹ Aynı yerde, s. 89-90.

²⁰ İzzet Pascha, Denkwürdigkeiten des Marschalls İzzet Pascha, a. g. e., s. 94.

²¹ Ahmed, Cemal Pascha, Erinnerungen eines türkischen Staatsmannes. Frühen kaiserlich-ottomanischen Marineminister und Kommandanten der IV. Armee, München 1922, s. 68.

²² Aynı yerde, s. 69.

²³ Von der Goltz, Colmar, Denkwürdigkeiten, von der Goltz, Friedrich Frh. und Wolfgang Förster (hrsg.), Berlin 1929, s. 108-109.

²⁴ Aynı yerde, s. 110.

²⁵ Aynı yerde, s. 112.

²⁶ Aynı yerde, s. 135-39.

²⁷ Aynı yerde, s. 143.

²⁸ Aynı yerde, s. 152.

²⁹ Aynı yerde, s. 153.

³⁰ Aynı yerde, s. 121.

³¹ Aynı yerde, s. 124-25.

³² Aynı yerde, s. 140.

³³ Aynı yerde, s. 160.

³⁴ Wallach, Anatomie einer Militärhilfe, a. g. e., s. 104-07.

³⁵ Aynı yerde, s. 75.

³⁶ Hallgarten, Imperialismus vor 1914, Bd. 2, a. g. e., s. 76-77.

³⁷ Rathmann, a. g. e., s. 16-17.

³⁸ Krş. Rathmann, aynı yerde, s. 18-19 ve Önsoy, a. g. e., s. 93-97.

³⁹ Scherer, a. g. e., s. 475.

⁴⁰ Aynı yerde, s. 476.

⁴¹ Wallach, Anatomie einer Militärhilfe, a. g. e., s. 66.

⁴² Von Strempele an das Kriegsministerium, 25. Januar 1910, PA Türkei Nr. 142, Bd. 29,30.

⁴³ An das Auswärtige Amt, 7. April 1910, PA Türkei Nr. 142, Bd. 29,30.

⁴⁴ Interne Schrift, 9. April 1910, PA Türkei Nr. 142, Bd. 29,30.

⁴⁵ Küntzer, Karl, a. g. e., s. 32.

⁴⁶ Bu askeri ataşeler; von Morgen, von Strempele, von Leipzig, von Lossow ve Donanma Ataşesi Humann adlı subaylardı.

⁴⁷ Wallach, Anatomie einer Militärhilfe, aynı yerde, s. 84.

⁴⁸ Krş. Agoston, Gabor, Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire, Cambridge 2005, s. 7. Os-

manlı arşiv belgelerine dayanan bu kitap 14. ve 16. yüzyıllar arasındaki Türk silah sanayii üzerine esaslı bilgiler içermektedir.

⁴⁹Albrecht Ulrich, Ernst Dieter, Lock Peter, Wulf Herbert, a. g. e., s. 164-65.

⁵⁰Steinhaus, a. g. e., s. 21.

⁵¹Orhan, Tuna, Durchbruch der Türkei zur nationalen Staatswirtschaft, Philippsburg 1938, s. 24.

⁵²Zinkeisen, Wilhelm J., Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Bd. 3, s. 262.

⁵³Steinhaus, a. g. e., s. 29.

⁵⁴Krş. Agoston, a. g. e., s. 178.

⁵⁵Heyersberg, Fritz A., Maschinenverwendung im Wirtschaftsleben der Türkei, Berlin 1934, s. 21-22.

⁵⁶Aynı yerde, s. 22.

⁵⁷Eldem, Vedat, a. g. e., s. 117-18.

⁵⁸Aynı yerde, s. 147.

⁵⁹Heyersberg, a. g. e., s. 22-23.

⁶⁰Sultanın iki ülke arasındaki ilişkileri mümkün olduğunca kişisel leştirme çabaları için krş. Scherer, a. g. e., s. 359-64.

⁶¹Aynı yerde, s. 362.

⁶²Radowitz an das Auswärtige Amt, 5. Juni 1886, PA Türkei Nr. 170, Bd. 1,2.

⁶³Reichsbankdirektorium an das Auswärtige Amt, 12. Juni 1886, PA Türkei Nr. 170, Bd. 1,2.

⁶⁴An das Auswärtige Amt, 8. Mai 1909, PA Türkei Nr. 170, Bd. 1,2.

⁶⁵Lindow, Erik, Freiherr Marschall von Bieberstein als Botschafter in Konstantinopel 1897-1912, Danzig 1934, s. 26-27.

⁶⁶Aynı yerde, s. 27.

⁶⁷Aynı yerde, s. 28.

⁶⁸Aynı yerde, s. 28-33.

⁶⁹Krş. Giesl, a. g. e., s. 28.

⁷⁰Marschall an das Auswärtige Amt, 14. Mai 1898, PA Türkei Nr. 142, Bd. 13,14.

⁷¹Marschall an das Auswärtige Amt, 17. Februar 1899, PA Türkei Nr. 142, Bd. 15,16.

⁷²Çetin, Alaaddin, Yıldız Ramazan, Sultan II. Abdülhamid Han, Devlet ve Memleket Görüşlerim, İstanbul 1976, s. 248-49.

⁷³Krş. Hubka Gustav, Die Reformaktion in Mazedonien in den Jahren 1904-08, Streffleurs Militärische Zeitschrift, Bd. 1, Nr. 2/1909, Jg. 86, s. 913-26. Vgl. auch Giesl, a. g. e., s. 137-49.

⁷⁴Kinderlen an den Reichskanzler von Bülow, 28. August 1907, PA Türkei Nr. 158, Bd. 9,10.

⁷⁵Çetin, Yıldız, a. g. e., s. 251.

⁷⁶Küntzer, a. g. e., s. 21.

⁷⁷Izzet Pascha, a. g. e., s. 72.

⁷⁸Mutlucağ, Hayri, Dost bildiğimiz ve ordumuzu ıslah için içimizde bulundurduklarımızın marifetleri, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Nr. 12, İstanbul 1968, s. 39.

⁷⁹Çetin, Alaaddin, a. g. e., s. 35-36.

⁸⁰Bozdağ, İsmet, Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İstanbul 2002, s. 28.

⁸¹Marschall an den Reichskanzler von Bülow, 4. September 1908, PA Türkei Nr. 159, Bd. 10,11.

⁸²Marschall an den Reichskanzler von Hollweg, 21. Januar 1910 PA Türkei Nr. 159, Bd. 11,12.

⁸³Marschall an das Auswärtige Amt, 15. April 1909, PA Türkei Nr. 159, Bd. 3,4.

⁸⁴Marschall an den Reichskanzler von Hollweg, 4. Januar 1910, PA Türkei Nr. 159, Bd. 11,12.

⁸⁵Wangenheim an das Auswärtige Amt, 19. März 1915, PA Türkei Nr. 159, Bd. 13,14.

⁸⁶Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 31. Oktober 1915, PA Türkei Nr. 159, Bd. 13,14.

⁸⁷Bernstorff an den Reichskanzler von Hertling, 16. November 1917, PA Türkei Nr. 159, Bd. 18,19.

⁸⁸Bu partinin gelişimi için bk. Ahmad, Feroz, The young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914, Oxford 1969.

⁸⁹Bodman an den Reichskanzler von Bülow, 15. August 1905, PA Türkei Nr. 158, Bd. 8,9.

⁸⁶Bodman an das Auswärtige Amt, 10. August 1905, PA Türkei Nr. 158, Bd. 8,9.

⁸⁷Hallgarten, Imperialismus vor 1914, a. g. e., Bd. 2, s. 97-98.

⁸⁸Wangenheim an den Reichskanzler von Hollweg, 17. Oktober 1915, PA Türkei Nr. 159, Bd. 13,14.

⁸⁹Kühlmann an das Auswärtige Amt, 22. März 1917, PA Türkei Nr. 159, Bd. 16,17.

⁹⁰Türkiye'de kadın hakları hareketlerinde önemli bir rol oynayan ve Asker Ailelerini Destekleme Derneğinin Kadınlar Komitesi Başkanı olan hanımı da savaşta gösterdiği yardım ve yararlıktan ötürü Alman Kızıl Haçı tarafından II. ve III. sınıf madalyalarla taltif edilmiştir (krş. Zimmermann'ın Raporu 2. Mai 1917, PA Türkei Nr. 159, Bd. 16,17).

⁹¹Marschall an das Auswärtige Amt, 10. Januar 1910, PA Türkei Nr. 159, Bd. 11,12.

⁹²Pourtales an den Reichskanzler von Hollweg, 12. Januar 1914, PA Türkei Nr. 159, Bd. 13,14.

⁹³Enver Paşa bir memur olan Mustafa Ahmed Paşa'nın oğlu olarak 1882 yılında dünyaya gelmiştir. Babasının memuriyeti nedeniyle daha çocukluğunda Manastır'a gelmiştir. 1897 yılında Harbiye'den yüzbaşı olarak mezun olan Enver Bey, 1902'ye kadar Türkiye'nin Avrupa vilayetlerinde görev yapmıştır. 1899 ila 1902 yılları arasında piyade subayı olarak Genelkurmay okuluna giren Enver Bey bu okulu ikincilikle bitirmiştir. Daha sonra bir süre Genelkurmayda görev yapan Enver Bey Sadrazam Hilmi Paşa'nın emrine verilmiştir. Enver Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ilk olarak kurmay binbaşı olarak Selanik'te irtibata geçmiştir. 1908 yılında Niyazi Bey'den sonra Enver Bey'de bir tim kurularak Tikveş dolaylarında çetelere karşı mücadele etmiştir. 1908 İhtilalinden sonra 23 Mayıs 1909 tarihinde askeri атаşe olarak Berlin'e giden Enver Bey burada Almanya'yı ve bu ülkenin kültürünü ve yakından tanıma fırsatı bulmuştur. 1910 yılında bir süre Londra'da da bulunan Enver Bey ertesi yıl Trablusgarp Savaşı'na katılarak Senusileri diğer Teşkilat-ı Mahsusa mensubu arkadaşlarıyla birlikte İtalyanlara karşı örgütlemiştir. İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'yi Bulgarlardan geri alan Enver Bey Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan ile evlenerek saraya damat olmuştur (vgl. Anlage zum Bericht vom 9. November 1917, an das Auswärtige Amt, PA Türkei Nr. 159, Bd. 18,19).

⁹⁴Von Stempel an das Kriegsministerium 28. Februar 1909, PA Türkei Nr. 159, Bd. 3,4.

⁹⁵Wangenheim an das Auswärtige Amt, 1. November 1913, PA Türkei Nr. 159, Bd. 13,14.

⁹⁶Wangenheim an das Auswärtige Amt, 5. März 1914, PA Türkei Nr. 159, Bd. 13,14.

⁹⁷Söz konusu arkeolojik bulguların Almanya'ya götürülmek istenmesi zamanla Türk hükümeti için bir prestij sorununa dönüşmüştür. Almanya Türkiye'deki arkeolojik kazı çalışmalarına büyük önem veriyordu. 1906 yılına kadar yürürlükte kalan Tarihi Eserleri Koruma Kanuna göre, Alman müze işletmeleri çıkarılan tarihi eserlerin yarısını Almanya'ya gönderme hakkına sahipti. Ancak söz konusu yıl kabul edilen yeni Tarihi Eserleri Koruma Kanuna göre çıkarılan bütün eserler Türk hükümetine bırakılmak zorundaydı. Bunun üzerine Prusya müzeleri müdürü Theodor Wiegand bulunan arkeolojik eserleri siyaset ve ekonomi alanında bir anlaşma zemini bulmak suretiyle Almanya'ya kazandırmanın yollarını aramıştır. Eski kanunun yeniden yürürlüğe sokulması için uğraşarak didinen Wiegand Alman hükümetine de o zamanlar Türkiye'ye verilecek olan kredinin tarihi eserler ile ilişkilendirilmesini teklif etmiştir. Hatta Wiegand bu krediyi müze kredisi olarak adlandırmıştır (krş. Dahlhaus, a. g. e., s. 209-10). Almanya'nın Türkiye'de yürüttüğü arkeolojik çalışmalar için bk. Wiegand, Theodor, Halbmond im letzten Viertel. Archäologische Reiseberichte, Bd. 29, Mainz 1985.

⁹⁸Wangenheim an das Auswärtige Amt, 25. Oktober 1914, PA Türkei Nr. 159, Bd. 13,14.

⁹⁹Wangenheim an das Auswärtige Amt, 4. Januar 1915, PA Türkei Nr. 159, Bd. 13,14.

¹⁰⁰Mutius an den Reichskanzler von Hollweg, 9. Januar 1914, PA Türkei Nr. 159, Bd. 13,14.

¹⁰¹Von der Goltz, Denkwürdigkeiten, a. g. e., s. 381.

¹⁰²Aynı yerde, s. 393.

¹⁰³Aynı yerde, s. 394.

¹⁰⁴Aynı yerde, s. 396-97.

¹⁰⁵Krş. Giesl, a. g. e., s. 282.

¹⁰⁶Mahmud Şevket Paşa Basra Valisi Süleyman Bey'in oğlu olarak 1856 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Çeçen annesi de Türk asıllı olan

M. Şevket Paşa, evvela Harp Okulunu bitirmiş ardından da 1878 yılında Harp Akademisinden yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. Harp Akademisinde von der Goltz ile birlikte çalışmıştır. 1886 yılında Silah Alma Komisyonu kurulduğunda M. Şevket Paşa bu komisyonun üyeliğine getirilmiş ve burada Mauser tüfekleri ile ilgilenmiştir (krş. Sarıgöl Adem, Mahmud Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul 2001, s. 5).

¹¹¹Von der Goltz, *Erinnerungen an Mahmud Şevket Pascha*, Deutsche Rundschau, Julius, Rodenberg (hrsg.), Band 157, Jg. 1913, s. 32-46 und 184-209, s. 33.

¹¹²Şakir, Ziya, Mahmud Şevket Paşa, Muallim Fuat Gücüyenerin Tarihi Eserler Serisi, s. 16-20.

¹¹³Von der Goltz, *Erinnerungen an Mahmud Şevket Pascha*, a. g. e., s. 34.

¹¹⁴Aynı yerde, s. 34.

¹¹⁵Aynı yerde, s. 35.

¹¹⁶Aynı yerde, s. 36.

¹¹⁷Krş. Swanson, Glen W., *War, Technology and Society in the Ottoman Empire from the Reign of Abdülhamid II to 1913*. Mahmud Şevket and German Military Mission, Parry, V., Yapp, M., *War, Technology and Society in the Middle East*, New York, Toronto 1975, s. 372. Bu Makale M. Şevket Paşa'nın resmi görevi hakkında çok detaylı bilgiler içermektedir.

¹¹⁸Von der Goltz, *Erinnerungen an Mahmud Şevket Pascha*, a. g. e., s. 36.

¹¹⁹Aynı yerde, s. 208.

¹²⁰Sarıgöl, a. g. e., s. 89.

¹²¹Radolin an den Reichskanzler von Hollweg, Paris 16. Januar 1910, PA Türkei Nr. 142, Bd. 29,30.

¹²²Von Stempel an das Kriegsministerium, 16. Januar 1910, PA Türkei Nr. 142, Bd. 29,30.

¹²³Von Stempel an das Kriegsministerium, 3. Januar 1913, PA Türkei Nr. 142, Bd. 35,36.

¹²⁴Sarıgöl, a. g. e., s. 91.

¹²⁵An den Reichskanzler von Hollweg, Athen 5. Januar 1911, PA Türkei Nr. 142, Bd. 32,33.

¹²⁶Wangenheim an den Reichskanzler von Hollweg, 11. Juni 1913, PA Türkei Nr. 159, Bd. 12,13.

¹²⁷Wangenheim an das Auswärtige Amt, 16. Juni 1913, PA Türkei Nr. 159, Bd. 12,13.

¹²⁸Wangenheim an den Reichskanzler von Hollweg, 28. August 1912, PA Türkei Nr. 142, Bd. 35,36.

¹²⁹Kriegsministerium an das Auswärtige Amt, 14. Februar 1905, PA Türkei Nr. 142, Bd. 5,6.

¹³⁰Bodman an das Auswärtige Amt, 9. August 1905, PA Türkei Nr. 142, Bd. 6,7.

¹³¹Schäfer, Jürgen, *Deutsche Militärhilfe an Südamerika. Militär und Rüstungsinteressen in Argentinien, Bolivien und Chile vor 1914*. Düsseldorf 1974, s. 113.

¹³²Aynı yerde, s. 113.

¹³³Von Stempel an das Königliche Kriegsministerium, 7. August 1908, PA, Türkei Nr. 159, Bd. 3,4.

¹³⁴Reşid Bey an die Kaiserliche Deutsche Gesandtschaft in Tanger, 27. August 1908, PA, Türkei Nr. 159, Bd. 3,4.

¹³⁵Von Stempel an das Kriegsministerium, 1. Mai 1909, PA, Türkei Nr. 159, Bd. 3,4.

¹³⁶Sanders Liman von, *Fünf Jahre Türkei*, Berlin 1920, s. 12.

¹³⁷Marschall an das Auswärtige Amt, 28. November 1909, PA, Türkei Nr. 159, Bd. 3,4.

¹³⁸İzzet Pascha, a. g. e., s. 182-83.

¹³⁹An das Auswärtige Amt, 7. April 1909, PA, Türkei Nr. 159, Bd. 3,4.

¹⁴⁰Marschall an das Auswärtige Amt, 13. September 1905, PA, Türkei Nr. 142, Bd. 6,7.

¹⁴¹Von Stempel an das Königliche Kriegsministerium, 7. August 1908, PA, Türkei Nr. 159, Bd. 3,4.

¹⁴²Von Stempel an das Kriegsministerium, 30. Juni 1909, PA, Türkei Nr. 142, Bd. 28,29.

¹⁴³Küntzer, Karl, a. g. e., s. 23.

¹⁴⁴Bodman an das Auswärtige Amt, 10. August 1905, PA, Türkei Nr. 158, Bd. 8, 9.

¹⁴⁵Sarıgöl, a. g. e., s. 59.

¹⁴⁶Kinderlen an den Reichskanzler von Bülow, 20. August 1908, PA, Türkei Nr. 158, Bd. 9,10.

¹⁴⁷Hız. Muhammed'in halifeleri bütün Müslümanların reisi konumundaydı. Halifelik payesi 1517'de Mısır'ın Yavuz Sultan Selim döneminde

fethedilmeyle birlikte Osmanlı sultanlarına geçmiştir. O zamanlar halifelik sadece sembolik bir anlam taşıyordu. Tarihte ilk kez Abdülhamid halifeliği siyasal bir araç olarak kullanmaya çalışmıştır. Halifelik Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında kaldırılmıştır.

¹⁴⁸Grothe, Deutschland, die Türkei und der Islam, a. g. e., s. 6-7.

¹⁴⁹Aynı yerde, s. 8-9.

¹⁵⁰Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, a. g. e., s. 101.

¹⁵¹Kaiserrede in Damaskus, 8. November 1898, Deutscher Geschichtskalender 1898, Bd. 2, s. 29.

¹⁵²Barckhausen, Joachim, Männer und Mächte am Bosphorus. Abdülhamid und seine Zeit, Berlin 1938, s. 252-53.

¹⁵³Schöllgen, a. g. e., s. 110.

¹⁵⁴Rathmann, a. g. e., s. 48-49.

¹⁵⁵Kampen van, a. g. e., s. 134-35.

¹⁵⁶Neue Wiener Journal, 15. Januar 1899, PA Türkei, Nr. 142, Bd. 15,16.

¹⁵⁷Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca azınlık sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Aslında bu problemin ortaya çıkmasında Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gayrimüslimler hakkındaki tutumları önemli bir rol oynamıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayrimüslimlerin koruyucuları olmuşlardır. Bunu izleyen yıllarda bu devletler doğrudan veya dolaylı olarak gayritürkler arasındaki milliyetçilik akımlarını körüklemişlerdir (vgl. Ortaylı, a. g. e., s. 117).

¹⁵⁸Aynı yerde, s. 117-21.

¹⁵⁹Künzer, Karl, a. g. e., s. 70.

¹⁶⁰Ortaylı, a. g. e., s. 123.

¹⁶¹Kampen van, a. g. e., s. 61-66.

¹⁶²Krç. Albrecht J., Mendelsohn, L., Thimme, F. (hrsg.), Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, Bd. 8, s. 143-47.

¹⁶³Gutsche, Willibald, Monopole, Staat und Expansion vor 1914. Zum Funktionsmechanismus zwischen Industriemonopolen, Großbanken und Staatsorganen in der Außenpolitik des Deutschen Reiches 1897 bis Sommer 1914, Berlin 1986, s. 183-88.

¹⁶⁴Hallgarten, Imperialismus vor 1914, Bd. 2, a. g. e., s. 604-10.

¹⁶⁵Gutsche, a. g. e., s. 112.

¹⁶⁶Alman Dışişleri Bakanlığı bu cadde üzerinde bulunduğundan bakanlığın adı yerine kullanılan bir kavram.

¹⁶⁷Rathmann, a. g. e., s. 46-47.

¹⁶⁸Richter, Stefan J., Die Orientreise Kaiser Wilhelms II. 1898. Eine Studie zur deutschen Außenpolitik an der Wende zum 20. Jahrhundert, Hamburg 1997, s. 56.

¹⁶⁹Günümüzde ise, Tarabya'da bulunan bu yazlık köşk Federal Almanya Cumhuriyeti'nin mülkiyetindedir.

¹⁷⁰Scherer, a. g. e., s. 388-90.

¹⁷¹Aynı yerde, 393-97.

¹⁷²Marschall an den Reichskanzler von Bülow, 5. September 1906, PA Türkei Nr. 142, Bd. 23,24.

¹⁷³Helfferich, a. g. e., s. 21.

¹⁷⁴Aynı yerde, s. 25.

¹⁷⁵Marschall an das Auswärtige Amt, 4. Februar 1907, PA Türkei Nr. 158, Bd. 9,10.

¹⁷⁶Pückler an den Bülow, München 19. Juni 1907, PA Türkei Nr. 158, Bd. 9,10.

¹⁷⁷Marschall an den Reichskanzler von Bülow, 27. März 1907, PA Türkei Nr. 158, Bd. 9,10.

¹⁷⁸Firma Krupp an den Marschall, 27. April 1905, PA Türkei Nr. 142, Bd. 23,24.

¹⁷⁹Miquel an den Reichskanzler von Hollweg, 8. September 1910, PA Türkei Nr. 142, Bd. 31,32.

¹⁸⁰Rheinmetall an das Auswärtige Amt, 11. November 1910, PA Türkei Nr. 142, Bd. 32,33.

¹⁸¹Das Schreckmittel Wilhelms II gegenüber dem Sultan, Übersetzt aus der Wetschernaja Poschta, Nr. 11./24. Januar 1905, PA Türkei Nr. 142, Bd. 22,23.

¹⁸²Gutsche, a. g. e., s. 111.

4. Alman Silah Sanayii

Almanya, 19. yüzyılın ortalarına kadar silah fabrikalarının yetersiz olması nedeniyle, silah ihtiyacının bir kısmını Fransa ve İngiltere'den ithal etmek zorunda kalmıştı. Bu ülkenin özel sektörünün kurmuş olduğu tüfek fabrikalarının geçmişine bakıldığında, bunların ilk önce Suhl, Solingen ve Essen gibi şehirlerde 15. yüzyılda kurulduğu görülür. Söz konusu bu fabrikalar özellikle Brandenburg ordusu için silah üretiyorlardı. Ancak bu fabrikalar ilk yıllarda sadece devlet için silah üretmişlerdi. 19. yüzyıla gelindiğinde Almanya'da önemli silah üreticilerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Söz gelimi Krupp Firması bu dönemde Prusya ve yabancı devletlerden aldığı silah siparişlerinin yardımıyla Almanya'nın ve Avrupa'nın en büyük silah üreticisi durumuna gelmiştir. Kapitalist ekonomik sistem ve sanayi devriminin etkisiyle Alman silah sanayii giderek o derece önem kazanmıştır ki, özel sektöre ait olan silah fabrikaları 1871'den itibaren Almanya'nın silah ihtiyacını karşılar duruma gelmişlerdir. Almanya'nın milli bütünlüğünün 1871 yılında Prusya öncülüğünde sağlanmasından sonra devlet silah sanayiini seri üretime geçebilmesi için var gücüyle desteklemiştir.¹ Matthias Erzberger'in bildirdiğine göre, Almanya'nın özel silah fabrikaları Birinci Dünya Savaşı'na kadar dünyanın en büyük silah ve mühimmat üreticisi durumuna gelmişlerdir.²

İrili ufaklı birçok silah atölyesinin yanında Krupp, Rheinmetall, Siemens, AEG, Daimler Benz ve Alman Silah ve Barut Fabrikaları gibi sektörün önde gelen firmaları 19. yüzyılda ortaya çıkmışlardır. Krupp Fabrikasının sahibi Alfred Krupp, 1859'da Prusya'ya 300 top kadesi sattıktan sonra Hohenzollern Hanedanı nezdinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. I. Wilhelm, Prusya tahtının vâliahdı olarak Krupp Ailesini Essen kentinde 1861 yılında ziyaret ettiği zaman, ev sahibini onun rakibi olan Bochumer Verein Firmasına

karşı destekleyeceğinin sinyalinin vermiştir.³ Diğer yandan Türkiye ile iş yapan Birleşik Köln-Rottweil Barut Fabrikaları gibi barut fabrikaları da bulunmaktaydı.⁴ Bu bağlamda anılması gereken diğer bir fabrika ise, faaliyetleri Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından da desteklenmiş olan Max von Förster adlı barut fabrikasıydı.⁵

Alman Genel Kurmayının kendi silah üreticilerine ülke içi üretimi azami düzeyde tutma doğrultusunda verdiği direktif sonucunda bir süre sonra iç piyasada eritilemeyen bir silah ve mühimmat stoku meydana gelmiştir. Bunun üzerine Alman silah üreticileri bu silah stokunu eritmek için dış pazarlara yönelmişlerdir. Böylece Türkiye, Balkanlar ve Çin gibi iç ve dış çatışmaların yoğun olarak yaşandığı bölgeler Alman silah üreticileri için Avrupa'da satmakta zorlandıkları eski model silahların elden çıkarıldıkları pazarlar konumuna gelmişlerdir. Jürgen Schaefer'e göre, Alman silah tacirleri araları iyi olmayan iki komşu ülkeyi daima silahlanmaya teşvik etmekten de geri kalmamışlardır. Bunu yaparken, bir müşterilerine diğer müşterilerinin mevcut silahın en son modelini satın aldığı yolunda telkinde bulunurlar bunun tutmaması durumunda ise, rakip devletin muhtemel bir savaş hazırlığında olduğuna dair gazete haberleri yayınlattırlardı. Alman bankaları silah ihracatını finanse etmek için yabancı ülkelere uygun kredi imkanı da sunmuştur.⁶ Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret her ne kadar 19. yüzyılın sonlarına kadar Bab-ı Ali'nin diğer ülkelerle yaptığı ticarete göre düşük düzeyde kalmışsa da, bu dönemi takip eden yıllarda Grafik 2'de gösterildiği gibi iki ülke arasındaki silah ticaretinde büyük bir artış olmuştur. Böylece, Almanya Birinci Dünya Savaşı'na gelinceye kadar Türkiye'de silah tekeli meydana getirmiştir. Türkiye'ye silah satmak isteyen ülkeler arasında Fransa da bulunuyordu. Ancak Schneider-Creuzot Firmasının İstanbul temsilcisi Krupp Firmasının tekeline kırmak için büyük bir gayret sarf etmiş olsa da bu konuda başarılı olamamıştır.⁷

Almanya'nın durumu donanmada da yukarıda anlatılardan farklı değildi. Almanlar başlangıçta gemi yapımı için gerekli olan teknolojiye sahip olmadıklarından, ihtiyaçları olan buharlı savaş gemilerini İngiltere ve Fransa'dan ithal ederek karşılamak zorunda kalmışlardı. Almanya planlı gemi üretimine ancak Kuzey Birliğinin (Norddeutscher Bund)

kurulmasından sonra başlayabilmiştir. Bunla birlikte Almanya'nın 1875 yılında İngiliz Thames Iron Work Terasanesi'ne gemi siparişi verdiği görülmektedir.⁸ Diğer yandan Almanya'da 1880'li yıllarında rekabet gücü yüksek bazı tersanelerin kurulduğu görülmektedir. Söz gelimi, gemi ve makine imalat firması olarak 25 Kasım 1882 tarihinde Kiel'de kurulan Germania Terasanesinin amacı hem ticari hem de savaş gemileri üretmektir. Germania atölyelerinde bundan başka demir döküm işleri, makine üretimi ve her çeşit demir işleri yapıyordu. 26 Eylül 1896 tarihinde Krupp Firması tarafından satın alınan Germania Terasanesinin sermayesi 5.500.000 mark idi.⁹ Diğer önemli Alman tersaneleri arasında ise; Howalswerke¹⁰ ve Fruchtenicht-Brock adlı tersaneler bulunuyordu.¹¹

4.1. Alman Silah Sanayii ve Siyaset

Almanya'da sanayileşme süreciyle birlikte bürokraside herhangi bir resmi görevleri olmasa da hükümetlerin politikaları üzerinde etkili olmak isteyen bir sanayici grubu ortaya çıkmıştır. Hükümetlerin politikası üzerinde sanayicilerin oluşturdukları bu tahakküm sonraları o hale gelmiştir ki, devlet adamlarına ve diplomatlara söz konusu sanayiciler tarafından alınmış kararları uygulamaktan başka bir şey kalmamıştır. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Almanya'nın tanınmış sanayicileri arasında; Emil Kirdorf, August Thyssen ve Friedrich Alfred Krupp gibi halkın gözünde adeta Alman militarizmi ve emperyalizmle özdeşleştirilmiş olan şahsiyetler yer alıyordu. Bu tutum gerçek ifadesini, Krupp Firmasının geliştirdiği "Krupp'un onuru-Almanya'nın onuru" sloganında buluyordu. Bu çalışmanın (5.1) kısmında ortaya konulacağı gibi Krupp Firması sürekli olarak yöneticilerle özellikle de II. Wilhelm ile iyi ilişkiler içinde olmuştur.¹²

Almanya'nın Türkiye ve Etiyopya gibi ülkelere yönelik dış politikasını belirlemeye çalışan Alman firmaları emperyalizmin altın çağında ülkelerinin dış politikasını etkilemeye çalışmışlardır. Bu durum bir örnekle netleştirilecek olursa, 20. yüzyılın başlarında 34 Alman firması hükümetlerine Etiyopya'daki ticari faaliyetlerini daha iyi yürütebilmek amacıyla Addis Abeba'da konsolosluk açması için bir

kuruluşlar arasında da sıkı bir işbirliği mevcuttu. Bu derneğin kurucusu Alfred Hugenberg'in 1909'da Alman Sanayici ve İşadamları Derneği ile Madencilik Derneğinin yönetim kurulu başkanlığına seçilmesi bu durumun göstergesidir. Diğer yandan Pancermen Derneğinin kurucu üyesi olan Reismann-Grone'nin ise Alman ağır sanayiinin propaganda organı olan Ren Westfalya Gazetesini (Rheinisch-Westfaelische Zeitung) idare ettiğini görüyoruz.

Kısaca söylemek gerekirse, Pancermen Derneği ve Alman Sanayii sıkı bir mesai içerisindeydi. Esasında Pancermen Derneği içerisinde uçuk kaçık siyasal amaçlar güden muhafazakar entelektüel bir grup bulunuyordu ve bu grubun hedeflerine ulaşabilmesi için ağır sanayicilerle birlikte çalışmaktan başka çaresi de yoktu. Friedrich Alfred Krupp ve Victor Schweinburg Nisan 1898 yılında Donanma Derneği adında bir dernek kurmuştur. Schweinburg söz konusu dönemde finansmanı Krupp Firması ve diğer ağır sanayiciler tarafından sağlanan "Berliner Neueste Nachrichten" adlı gazete çıkarıyordu. Dolanma Derneği, Savunma Derneği ve Sömürgecilik Hareketi gibi sivil toplum kurumlarının asıl amacı halk yığınlarını emperyalist amaçlar için kazanmaya yönelikti. Alfred Tirpitz ağır sanayiinin desteğini arkasına alarak içinde donanmayla ilgili 1.500 gazete ve dergi bulunan büyük bir örgüt meydana getirmeyi başarmıştı. Böylece 1906 yılına gelindiğinde bir milyondan fazla üyeye sahip olan Donanma Derneği Almanya'nın en büyük sivil toplum örgütü haline gelmişti.¹⁹ Banker Karl von der Heydt, Wilhelm von Kardorff ve Alman Doğu Afrika Topluluğunun Müdürü Lucas gibi ileri gelen kişiler Pancermen Derneğinin yönetim kurulunda yer alan kişilerdi. Pancermen Derneğinin kurucu üyeleri arasında Lübeckli sanayici ve işdamı Ludwig Possehl'de bulunmaktaydı. Ancak E. Kirdorf ve A. Hugenberg Pancermen Derneğinin muhteşem ikilisini oluşturmaktaydı. Bunlardan sonuncusunun 1909-1918 yılları arasında Krupp Firmasının müdürü olarak görev yapması Alman silah üreticileri ve aşırı milliyetçi örgütler arasındaki sıkı ilişkiyi bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Pancermen Derneğinin idare heyetindeki sanayicilerin oranı, bu dernek ile Alman sanayicileri arasındaki ilişkiyi rakamsal olarak ortaya koymaktadır. Söz gelimi, Pancermen Derneğinin idare heyetinde 1891'de

% 18, 1899'da % 16, 1904'de % 15,5 ve 1917'de % 23 oranında sanayici bulunmaktaydı.²⁰

Krupp Firması, Donanma Derneğinin kuruluşunu müteakiben bu kuruluşa 500.000 mark tutarında bir yardım yapmıştır. Büyük sanayicilerin bu dernek içerisindeki ağırlıkları onların dernek yönetiminde yakaladıkları sayısal çoğunluktan da anlaşılmaktadır. Söz gelimi 1912 yılında Donanma Derneğinin 50 kişilik genel idare heyetinin 12'si sanayici ve girişimcilerden oluşuyordu. Bu derneğin haricinde Pancermen Derneği ve Sömürge Derneği gibi kuruluşlarda büyük sanayicilerin etkisi ve nüfuzu altında bulunuyordu. Donanma Derneğinin 1900 yılında yaptığı bir toplantıya katılan 65 kişiden 20'sinin milyoner olması dikkate değer bir başka husustur.²¹

Krupp Firması ile Hohenzollern Hanedanı arasındaki ilişkilerden anlaşılacağı gibi, Almanya'da söz konusu dönemde ağır sanayi ile devlet ve devletin kurumları arasında daima iyi bir etkileşim olmuştur. Krupp Ailesi'ni alenen dostu olarak ilan eden II. Wilhelm bir çok kereler onların Essen'de bulunan malikanelerine (Villa-Hügel) misafir olmuştur. Hatta Alman İmparatorunun elinde 1908 yılı itibarıyla söz konusu firmaya ait 50.000 mark değerinde hisse senedi bulunuyordu. Bu yakın ilişkiden dolayı Krupp Firması diğer Alman rakiplerine oranla Krupp-Ehrhardt rakabetinde görüleceği gibi devlet tarafından kayırılan taraf olmuştur. Krupp Ailesi, Hohenzollern Hanedanı dışında kalan diğer üst düzey bürokratlarla da arasını iyi tutmasını bilmiştir. Buna bir örnek olarak Prusya Ulaştırma Bakanı von Thielen'in Krupp Firmasının yönetim kurulu üyeliği yapması verilebilir. Buna ilaveten Maliye Bakanı von Rheinbaben ve Donanma Genel Müdürüğü Başkanı von Hollmann da Krupp Ailesi'yle yakın dostluk ilişkisi içerisinde olan üst düzey bürokratlardı. Krupp Firmasının yüzüncü yıl kutlamaları etkinliklerine II. Wilhelm ve Alfred Tirpitz'in katılmaları Berlin ile Essen arasındaki yakın münasebeti bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.²² Diğer yandan ünlü silah üreticileri siyasal hayatla da yakından ilgileniyorlardı. Nitekim Friedrich Alfred Krupp 1893-1898 yılları arasında İmparatorluk Partisi (Reichspartei) ve Wilhelm Krupp ise 1901-1903 döneminde Merkez Partisi (Zentrumsparthei) milletvekilleri olarak parlamentoda görev yapmışlardır.

Diğer yandan Paul Mauser'de aynı şekilde 1898-1903 döneminde Liberal Milliyetçi Parti milletvekili olarak parlamentoda bulunmuştur.²³

Siyaset ve ekonomi arasındaki iç içine geçmişlik o kadar ileri bir düzeye gelmişti ki, devlet memurluğundan emekliye ayrılan bir üst düzey idareci veya bürokrat büyük holdinglerin yönetim kurullarında görev alıyordu. Örneğin Prusya Tarım Bakanı von Podbielski bürokrasidedeki görevinin sona ermesini müteakiben AEG Firmasının başına geçmiştir. Hatta Podbielski aktif görevdeyken dahi Krupp Firması için çalışmıştır. Prusya İçişleri Bakanı von Loebell ise bürokrasidedeki görevinin yanında eş zamanlı olarak Ehrhardt Fabrikaları namına çalışmıştır. Daha önce belirtildiği gibi, Prusya Maliye Bakanlığından Krupp Firmasına transfer olan Alfred Hugenberg'in ekonomideki bir diğer temsilcisiydi. Bürokratlar ve sanayiciler arasındaki bu yoğun iç içe geçmişlik Koramiral von Sack'ın eylemlerinde kendini bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır. Şöyle ki, Sack askerî bürokrasidedeki görevinden ayrılmasından sonra bir çok silah firmasının yönetim kurullarında eş zamanlı olarak görev almıştır. Onun görev yaptığı firmalar arasında; Krupp Firması, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları ve Köln Rottweil Barut Fabrikaları bulunuyordu.²⁴

Almanya'nın dünya politikasını destekleyen sivil toplum kuruluşları arasında Alman Sanayici ve İşadamları Derneğine ayrı bir önem atfedilmesi gerekir. Bu bağlamda milli ekonomik çıkarların küresel koordinatları ön plana çıkmış ve bu durum dünya gücü düşüncesinin temellerini oluşturmuştur. Ancak bu çerçevede belirtilmesi gereken önemli bir husus Alman Sanayici ve İşadamları Derneğinin II. Wilhelm'in ve Pancermen Derneğinin ırkçı söylemlerini benimsememiş olmasıdır. Çünkü Alman Sanayici ve İşadamları Derneği dünya gücü düşüncesini ekonomik parametreler doğrultusunda algılıyordu. Bu kuruluşu göre dış ticaret Almanya'nın ekonomik gelişmesinin ve büyümesinin temel nedeniydi.²⁵ Alman Sanayici ve İşadamları Derneği kuruluş döneminde Pancermen Derneği ile iyi ilişkiler içindeyken, sonraları bu dernekten uzaklaşmış, hatta hükümetten karar verirken bu derneğin düşüncelerini dikkate almasını rica etmiştir.²⁶

4.2. Ludwig Löwe Firması

En büyük Alman silah fabrikatörü olarak tarihe geçen Ludwig Löwe²⁷ kariyerinin başlangıcında makine alım-satımı ve bunların tamirati ile uğraşan bir kişiydi. Amerikan teknolojisi ile makine üretimi yapmak isteyen L. Löwe 1869 yılında dikiş makineleri imaline başlamıştır. Böylece Löwe 7 Aralık 1869 tarihinde 75.000 mark başlangıç sermayesi koyarak kendi adıyla anılan Ludwig Löwe Firmasını hayata geçirmiştir.²⁸ Ürettiği dikiş makinelerine yeterli talep olmayınca 1870'lerde üretimi durdurmak zorunda kalan Löwe bunun hemen akabinde Suhl kentinde silah sanayii için çalışan mühendis arkadaşı Eduard Barthelmes'in teşviki ile ateşli silah ve mühimmat işine girmiştir. Löwe, Berlin'de bulunan Prusya Tüfek Fabrikaları ile 1872 yılında bir iş bağlantısı kurduktan iki yıl sonra top barutu üretmeye başlamıştır. Löwe, 1877-1883 yılları arasında Alman ve Rus hükümetleri için silah ve mühimmat üretimi yapmıştır.²⁹

1886 yılında L. Löwe'nin ölümünden sonra firmanın yönetimini üzerine alan kardeşi Isidor Löwe³⁰ ilk iş olarak söz konusu dönemde Alman silah sanayiiinde önemli bir yere sahip olan Mauser Tüfek Fabrikasının kontrolünü ele geçirmeye çalışmıştır. O bu amacı gerçekleştirmek için Alfred Kaulla'nın³¹ yönetiminde olan Württemberg Vereinsbank ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Çünkü bu banka Mauser Firmasına kredi veren bankaydı. I. Löwe bir süre sonra Mauser Tüfek Fabrikası ile işbirliğine giderek Türk hükümetinden 37.000.000 mark değerinde büyük bir silah ihalesi almayı başarmıştır. Hırslı ve tuttuğunu koparan bir kişiliğe sahip olan I. Löwe kısa zamanda küçük çaplı silah ve makineli tüfekler için dumansız barut üretecek bir fabrika kurmuştur. Sonunda amacına ulaşan I. Löwe 1887 yılında Mauser Tüfek Fabrikasının 2.000.000 mark değerindeki hisse senetlerini Württemberg Vereinsbank'tan satın alarak bu silah fabrikasının yönetim kurulu başkanlığını da eline geçirmiştir.

Löwe ve Mauser silah fabrikaları 1887 yılında Türkiye'den silah ihalesi aldıklarında 9.000.000 marklık mühimmat üretimi payıda Alman Metal Mermi Fabrikası Lorenz'e düşmüştü. Ancak I. Löwe, Steiner, A. Kaulla ve Max Duttendorfer gibi kişileri de yanına alarak Wilhelm Lorenz'e o kadar baskı yapmıştır ki, sonunda o almış olduğu

şiparişin dörtte üçünü Löwe ve Duttenhofer'e vermek zorunda kalmıştır. I. Löwe ve arkadaşları Lorenz'in fabrikasını almak için bin bir türlü entrika çevirmişlerdir. Artan baskılara daha fazla dayanamayan W. Lorenz 1889 yılında fabrikasını 6.000.000 mark karşılığında I. Löwe ve Max Duttenhofer'e bırakmak zorunda kalmıştır. Silah sanayiinde yapılan bu operasyonlar sonunda I. Löwe Krupp Firması haricinde özel sektöre ait olan silah fabrikalarını kontrol edecek duruma gelmiştir. Ayrıca aynı yıl Belçika Milli Silah Fabrikalarının % 50 hissesi de ona geçmiştir. Bu gelişmeler ışığında 1896 yılına gelindiğinde I. Löwe'nin Alman Silah ve Cephane Fabrikaları (ASCF) adı altında silah üretimi alanında bir kartel meydana getirdiği görülmektedir. Bu kartel ve konsorsiyum içerisinde yer alan silah fabrikaları arasında; Köln-Rottweil Birleşik Barut Fabrikaları, Karlsruhe Metal Mermi Fabrikası, Mauser Tüfek Fabrikası, Ludwig Löwe Silah Fabrikası, Düren Metal Fabrikaları ve Belçika Milli Silah Fabrikaları gibi girişimciler bulunuyordu. Alman Silah ve Cephane Fabrikaları; tüfekleri Mauser, tabancaları Borchardt-Luger, makineli tüfekleri ve topları da Hiram Maxim modeline göre üretmekteydi. Böylece 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Alman Silah ve Cephane Fabrikaları 11.000 çalışanıyla Almanya'nın en büyük işletmeleri arasında sayılıyordu.³²

4.3. Alman Silah ve Cephane Fabrikaları

Yukarıda işaret edildiği gibi L. Löwe 4 Kasım 1896 tarihinde ASCF'yi kurmadan önce Şubat 1889'da 6.000.000 marka Lorenz Firmasını renklerine katmıştı. Son anılan firma faaliyetlerini Alman Metal Mermi Fabrikası adı altında 1896 yılına kadar Karlsruhe'de sürdürmüştü. Bir süre sonra merkezi Berlin'e taşınan Alman Metal Mermi Fabrikası'nın adı ASCF olarak değiştirilmiştir. Diğer yandan Ludwig Löwe Silah Firması da 1 Ocak 1897 tarihi itibarıyla ASCF ile bütünleşmişti. Alman Metal Mermi Fabrikası; Türkiye, Hollanda, Rusya, İsveç, Norveç, Şili, Meksika ve Japonya gibi ülkelere daha önceleri silah sattığı için, bu isim değişikliğinden sonrada fabrika yurtdışıyla iyi ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir.³³

ASCF, L. Löwe Firmasıyla yapılan anlaşma gereğince; Berlin Martinkefelde'de bir silah fabrikası, Maksim tüfeklerinin üretildiği atölyeler ve 2.000.000 mark tutarında nominal değere sahip Mauser Tüfek Fabrikasına ait hisse senetleri gibi mal varlıklarına sahip olmuştur. ASCF Almanya sınırları içerisindeki bu büyümenin yanında Budapeşte Silah ve Makine Fabrikalarından 300.000 florin, Belçika Milli Silah Fabrikasından (Herstal) ise toplam nominal değeri 2.925.000 frank olan hisse senetleri almak suretiyle bu fabrikalara ortak olmuştur. Varılan anlaşmaya göre, Ludwig Löwe Firması 25 yıl boyunca doğrudan ve dolaylı olarak hiç bir şekilde silah ve cephane işine girmeyeceğini taahhüt etmiştir. Bu yaptırıma paralel olarak Löwe Firmasının, Almanya, Belçika ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi ülkelerde de silah fabrikası inşa etmesi veya silah üretmeye yarayan makineler üretmesi yasaklanmıştır. Bütün bu taahhütlerine karşılık Löwe Firması 6.000.000 mark almıştı. Toplam sermayesi 15.000.000 mark olan ASCF ise kendine hedef olarak bütün silah ve mermi çeşitlerini üretmeyi ve bunları ticari olarak pazarlamayı seçmişti. Mühimmat üretiminde sınır tanımayan ASCF daha sonra Maksim'in patentini alarak ürün yelpazesini bu modelin makineli tüfeklerini ve otomatik toplarını kapsayacak şekilde genişletmiştir.³⁴ Yaşanan bu gelişmeler ASCF'nin ateşli el silahları, tüfek, karabina ve mermi üretiminde tek elde etmesine yardımcı olmuştur.

ASCF'nin yönetim kurulunda emekli tümgeneraller (Herman Bude ve Alexis Riese) ve yarbaylar (Adolf Simon, H. Platz ve R. Wagenblast) görev almışlardır.³⁵ ASCF ayrıca uluslararası alanda da rekabeti önleyici anlaşmalar yapmaya özen göstermiştir. Söz gelimi ASCF, Avusturya Silah Fabrikası (Steyr) ile uluslararası arenayı nüfuz bölgelerine ayırarak kendi aralarında rekabeti önleyici bir anlaşmaya varmıştı. Bu ASCF'nin karşısında uluslararası alanda rakip olarak sadece İngiltere ve Fransa'nın kaldığı anlamına geliyordu. Esasında Avusturya Silah Fabrikası³⁶ 1885 yılında Mannlich tüfeklerini üretmeye başladığından bu yana ASCF'nin önemli bir rakibi haline gelmişti. Tıpkı Krupp Firması örneğinde olduğu gibi, ASCF ile hükümet üyeleri arasında da sıkı bir çıkar ilişkisi vardı. Yukarıda adından bahsedilen Emekli Tümgeneral H. Budde, 1900-1902 yılları arasında ASCF'nin, kardeşi ise Krupp Firmasının Genel Müdürlüğünü

yapmıştır. H. Budde'nin daha sonra Prusya kabinesinde görev aldığı görülmektedir. Gontard kardeşlerden ASCF'de müdürlük yapan Paul von Gontard II. Wilhelm'in yakın arkadaş çevresinde yer alıyordu. Kısaca ASCF anlaşılır nedenlerden dolayı firmanın özel temsilciliklerinde terchen subay çalıştırmıştır.³⁷

4.3.1. Türkiye'ye Yapılan Silah Sevkiyatları

Osmanlı Harbiye Nezareti ile Aman silah fabrikaları (Mauser Tüfek Fabrikası, Ludwig Löwe Firması ve Wilhelm Lorenz Metal Mermi ve Makine Fabrikası) arasında 500.000 adet 9,5'lik M-1887 Mauser tüfeği ve 50.000 adet 9,5'lik M-1887 karabina alımı üzerine 9 Şubat 1887 tarihinde bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre bir tüfeğin fiyatı 363 Osmanlı lirasına tekabül ediyordu. Türkiye'ye bu anlaşma çerçevesinde 1893 yılına kadar 220.000 adet M-1887 piyade tüfeği ve 4.000 adet M-1887 karabina sevki edilmiştir. Şakir Paşa, söz konusu bu anlaşmaya ilaveten aynı firmalarla 1890 yılında ayrı bir anlaşma daha imzalamıştır. Bir bakıma ek protokol olan bu anlaşmaya göre 1887 anlaşmasıyla verilen siparişin geri kalanı, yani 280.000 piyade tüfeği ve 46.000 karabina 7,65'lik M-1890 modeline göre üretilirdi. Bundan başka fabrika üretecek 46.000 adet M-1887 model karabina yerine aynı sayıda M-1890 piyade tüfeği yapmayı da taahhüt etmişti. Yani ASCF Türkiye'ye toplam olarak 326.000 piyade tüfeği sevki etme yi taahhüt etmişti.

Türk hükümeti ile Köln-Rottweil Birleşik Barut Fabrikaları arasında 20 Eylül 1887 tarihinde 9,5'lik M-1887 model Mauser tüfekleri için 100.000.000 mermi alım anlaşması imzalanmıştır. Her biri 1000 adet mermi ihtiva eden bir sandığın fiyatı ise 473 Osmanlı lirasıydı. Bu anlaşma uyarınca Türkiye'ye 1893 yılına kadar 93.500 sandık yani 93.500.000 mermi çıkarılmıştır. Türk Harbiye Nezareti 29 Ekim 1892 tarihinde aynı fabrikayla M-1890 tüfekleri için 50.000.000 mermi alımını ön gören bir başka anlaşma daha yapmıştır. Bu kez bir sandık mermisinin fiyatı 650 Osmanlı lirası olarak belirlenmiştir. Abdülhamid, Köln-Rottweil Birleşik Barut Fabrikalarına Türkiye'de bir cep hane fabrikası kurdurmak düşüncesiyle de oynamıştır.³⁸

Türk hükümeti ile Karlsruhe-Rottweil Barut Fabrikaları arasında 7 Haziran 1894 tarihinde piyade tüfeklerinde kullanılmak üzere 50.000.000 adet mermi alımını ön gören bir anlaşma imzalanmıştır. Firma bu anlaşmada sandık başına fiyatı 650 Osmanlı lirasından 647'ye düşürmüştür.³⁹ Alman Büyükelçisi Bieberstein bu silah ve mühimmat ihalelerinin Alman firmalarında kalması için büyük bir çaba harcamıştır. Alman diplomatlarının silah ticaretindeki aracılık rolleri aşağıdaki ifadelerden de net bir şekilde anlaşılmaktadır:

"Sultan ve Karlsruhe Metal Mermi Fabrikası arasında dün (19 Mayıs 1898) benim aracılığım ile bir anlaşma vuku bulmuştur ki, buna göre söz konusu fabrika Türkiye'ye sandığı 560 Osmanlı lirasından 200.000.000 mermi göndermeyi taahhüt etmiştir [...]"⁴⁰

Norddeutsche Allgemeine Zeitung gazetesinin bildirdiğine göre Türk hükümeti 1898 ilkbaharında 400.000 Osmanlı lirası değerinde 120.000 adet 7,65'lik Mauser tüfeği ve bu tüfekler için 11.000.000 marklık 100.000.000 adet mermi ihalesi yapma kararı almıştır. Türkiye ayrıca topçu birlikleri için de kilosu 10 marktan 30.000 kg az dumanlı top barutu ve sahra topları için 100.000 parça tesirli top mermisi (şarapnel) ve değişik ilk hızlarda ve üst açılışla sütre gerisine atış yapabilen obüs topları alma niyetindedir. Bunlardan başka Türk hükümeti üç Alman tersanesine (Vulkan, Germania-Werft ve Schichau) toplam değeri 100.000.000 mark olan üç adet savaş gemisi siparişi vermeyi de planlamıştır. Yukarıda sayılan ve verilmesi düşünülen mühimmat siparişleri çerçevesinde Mayıs 1898'e kadar sadece Berlinli barut imalatçısı von Förster Firmasına 20.000 kg az dumanlı barut siparişi verilmiştir. Bu ihale için her ne kadar Avusturyalı, İngiliz ve Fransız firmaları da teklif vermişlerse de sadece Alman firmalarının tekliflerinin dikkate alındığı görülmüştür.⁴¹

ASCF'den mühimmat alımlarının ilerleyen yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Türk Harbiye Nezareti ve ASCF Şubat 1903'te 270.000 kg az dumanlı top barutu - bu barutun 100.000 kilogramının iki ay içerisinde Türkiye'ye gönderilmesi öngörülmüştür -, 200.000 adet iki kapsüllü şarapnel ve 50.000 şarapnel kapsülü alımı üzerine görüşmeler yapmışlardır. 1911 yılının başlarında ise aynı firmaya 49.000.000 atış mermisi, 4.000.000 talim mermisi ve 100 adet

firma söz konusu dönemde sert gömleklili metal mermilerin uzun süre muhafaza edildiğinde kovanlarında gerilme meydana gelebileceğini bilmiyordu. Bundan başka mermi metalleri kısmen barut üretiminde kullanılan civa kloridin etkisiyle değişime uğramıştır. Mermilerin kovanında meydana gelen yırtılmalar yukarıda anlatılan teknik nedenlerden kaynaklanıyordu. Abdülhamid'in mermileri tekrar gözden geçirme ve dönüştürme teklifini reddetmesi üzerine fabrika yönetimi 23 Temmuz 1898 tarihli anlaşma metnine koyduğu bir maddeyle Türkiye'ye bedava olarak 9.500.000 mermi göndereceğini açıklamıştır. Böylece Almanlar bir taraftan o zamana kadar büyük çapta kârlı iş yaptıkları Türklere bir jest yapmak istemiş, diğer taraftan da diğer Avrupalı rakiplerinin onların bu zaaflarını kullanarak Türk silah pazarını kapmalarını engellemek istemişlerdir. Bu sebepten dolayı Avrupalı rakiplerinin hücumlarına uğramamak için fabrika yönetimi büyük bir özveride bulunmak zorunda kalmıştır. Türkiye'ye 9.500.000 bedava merminin sevkıyatı ve bu mermilerin geçici olarak kiralanana bir gemide boğazda bekletilmek zorunda kalınması ve uzun ve zahmetli fabrikasyon süreci Karlsruhe Mermi Fabrikasına pahalıya mal olmuştur.⁴⁶

Türkiye, ASCF'nin sattığı mermilerin kalitesinin düşüklüğünden dolayı şikayetçi olmaya başlaması üzerine, firma Türkiye gibi sadık bir müşterisini kaybetmemek için müdürü Riese'yi İstanbul'a göndermiştir. Yıllardan beri Türk ordusu için mermi üreten firmanın Karlsruhe şubesi Türkiye'ye takriben 100.000.000 dumansız barutlu mermi satmıştır. Firma her ne kadar mermilerin kontrolden geçirildikten sonra teslim alındığını dile getirmişse de, mermiler yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı teknik bakımdan arızalıydı. Firma Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğundan kendilerine Türk hükümeti nezdinde yardımcı olmasını talep etmiştir.⁴⁷

Bir diğer problemlili alan ise alınan silahların finansmanı hususudur. Türkiye dışarıdan aldığı silahları yabancı bankalardan aldığı kredilerle finanse ettiği için bunların taksit ödemelerinde oldukça zorlanıyordu. Alman silah sanayii İstanbul Konsolosluğundan sürekli olarak günü gelen taksit ödemelerinin zamanında yapılması için Türk hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmasını rica etmiştir. ASCF'nin

müdürü Türkiye'den alacağını ancak, ülkesinin İstanbul temsilciliğinin firması lehine yaptığı girişim neticesinde tahsil edebileceğini teyit etmektedir. Diğer yandan Türk hükümeti gerçekten taksitleri ödeyemeyecek durumda olduğunda ise Alman silah üreticileri bir daha Türkiye'ye silah ve mühimmat satışı yapmama tehdidinde bulunmuşlardır. Söz gelimi Türkiye İstanbul Boğazı'nda gemilerde depolanmış olan mermiler için gerekli ödemeyi yapamayınca, ASCF'nin Karlsruhe şubesi üretimi dahi durdurmuştur. Esasında Karlsruhe şubesi bu kararın birçok işçinin çıkarılması anlamına geldiğini bildiğinden bu adımı atmak istememiştir. Bundan dolayı da Alman Dışişleri Bakanlığına müracaat ederek Türk hükümetinin ödeme yapması doğrultusunda harekete geçirilmesini talep etmiştir.⁴⁸ Neticede Alman Dışişleri Bakanlığı da bu isteği İstanbul'a ileterek gereğinin yapılmasını emretmiştir.⁴⁹

ASCF vadesi dolan bir alacağını temsilcilerinin yardımıyla Türkiye'den tahsil ettikten sonra, firmanın İstanbul temsilcisi Huber Frères Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğuna bu yardımı ve ilgisinden dolayı teşekkür etmiştir. Söz konusu bu ödeme haberinin Karlsruhe'ye ulaşmasıyla birlikte üretim tekrar başlamıştır.⁵⁰ Ne var ki, Türkiye'nin taksit ödemelerinde sıkıntı çektiği tek silah üreticisi ASCF değildi. Bunun haricinde taksit ödemeleri İstanbul ile Krupp Firması arasında da sürekli sorun olmuştur. Buna örnek olarak Türk hükümetinin Krupp Firmasına Kasım 1907 itibarıyla ödemekle yükümlü olduğu 4.000.000 marklık borcunu ödememesi verilebilir. Alman askeri ataşesi von-Strempel bu durumu borcun bağımlılık yaratma özelliği nedeniyle Krupp Firmasının lehine değerlendirmiştir.⁵¹

20. yüzyılın başlarında Türkiye ödeme gücünü iyiden iyiye kaybettiğinden, Alman silah fabrikaları bu eski müşterilerine artık pek silah satmak istememişlerdir. ASCF Türkiye ile Haziran 1914'te 200.000 tüfek ve 150.000.000 mermi alımına ilişkin bir sözleşme imzalamış olmasına rağmen, merkez Türkiye'nin yeterli ödeme gücü olmadığını ileri sürerek söz konusu anlaşmayı onaylamamıştır. Bu duruma Alman elçiliğinin müdahalesi de işe yaramamış ve anlaşmanın yersiz kaygılar yüzünden yapılamaması esefle karşılanmıştır.⁵²

lirası tutarındaki mühimmat siparişinden Alman silah fabrikatörleri yararlanamayacaktı. Hatta bu şartlar altında Almanlar Türkiye pazarını dahi kaybedebilirlerdi. Bu yüzden Wangenheim Almanya'nın çıkarlarına zarar vermemek için Deutsche Bank ve Krupp Firmasının kredi konusunda anlaşmaları gerektiğini öğütüyordu.⁶⁵ Diğer yandan Deutsche Bank Alman silah sanayiine hazine bonoları çıkarmak suretiyle yardımcı olmak istemiştir. Böylece Deutsche Bank Türkiye'ye vereceği krediyi hazine bonoları karşılığında nakit olarak ödemeyi taahhüt ediyordu. Türkiye ancak bu surette Almanya'dan aldığı silahları finanse edebilecekti. Krupp Firması Türkiye ile finansman sorununu halledilmesine büyük önem vermekteydi. Şöyle ki söz konusu firma için eski alacaklarının tahsili yeni sipariş almaktan daha önemlidir.⁶⁶ Bundan dolayı Türkiye Germania Tersanelerine dört tane denizaltı sipariş vermek istediği vakit, Krupp Firması Türkiye'ye yerine getirilmesi çok zor şartlar ileri sürmüştü.⁶⁷

Deutsche Bank ve Krupp Firması Türk hükümetine kredi açma konusunda zamanla sıkı bir işbirliğine gitmişlerdi. Deutsche Bank 17 Nisan 1905 tarihinde Türkiye ile 2.640.000 Osmanlı lirası değerinde bir kredi anlaşması imzalamıştır. Bu kredinin ilk diliminin (750.000 Osmanlı lirası) aslan payı (650.000) Krupp Firmasından alınan mühimmat karşılığında (91 top ve barutu) avans olarak doğrudan bu şirkete ödenmişti. Bu kredi anlaşmasının imzalanması bir taraftan Krupp Firması ile Deutsche Bank arasındaki işbirliğini gözler önüne sererken diğer yandan da firma ile Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.⁶⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda silah ticaretinin finansmanı için kredi temin edilmesi hususunda Fransa ve Almanya arasında kıyasıya bir rekabet vardı. Krupp Firması ve Deutsche Bank Marschall'ın yanında yer alırken, Fransız Konsolosu M. Constans'ı ise Osmanlı Bankasının temsilcileri ve Vitali Grubu desteklemekteydi. Gerek Almanlar gerekse Fransızlar Abdülhamid'i veya bir bürokratını etkileyerek kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Daha önce de vurgulandığı gibi, Fransızlar saray çalışanlarının tamamını kendi yanlarına

çekebilmişken, Almanlar ise sadece Dışişleri Bakanlığını ve Sadrazamı kazanabilmişlerdi.⁶⁹

4.4. Lorenz Metal Mermi Fabrikası

Lorenz Metal Mermi Fabrikası⁷⁰ hem ateşli el silahları hem de top mermileri için kovan ürettiğinden bu firma ile Krupp Firması arasında daha başlangıçta işbirliği için sağlam bir temel mevcut idi. Krupp Firması, Lorenz Firmasına 1880 yılında 2.000 adet 4-cm'lik kovan siparişi vermiştir. 19. yüzyılın sonlarında metal top mermileri için kovan üretiminde tekel konumunda olan Lorenz Firması yabancı ülkelere de sipariş alan bir işletme durumundaydı. Mauser tüfeklerinin Srbistan ordusunda piyade tüfeği olarak kabul edilmesinden sonra Lorenz Firmasının bu ülkede tam teçhizatlı bir mermi fabrikası kurmak için harekete geçtiğini görüyoruz. Sırp yetkililerin bu Alman firması lehinde karar vermeden önce Avrupa'da bulunan bazı mermi fabrikalarında inceleme ve temaslarda bulunarak sonuçta Lorenz Firması lehine karar vermiş olmaları söz konusu firma yönetimi tarafından büyük bir başarı olarak değerlendirilmiştir. Lorenz Firmasının Mauser ve Krupp fabrikaları ile sıkı ilişkiler içinde olması firmanın üretim azmini kamçılayan bir husus olmuştur. Lorenz ve Krupp firmaları arasında 5-cm'lik pirinç mermi kovana üretimi üzerine 28 Ağustos 1884 tarihinde bir anlaşma imzalanmıştır.⁷¹

Türkiye'nin 1887'de vermiş olduğu büyük mühimmat siparişi Lorenz firmasına pek uğur getirmemiştir. Şöyle ki, Türkiye Mauser modellerini piyade tüfeği olarak kabul ettikten sonra bu tüfekler için mühimmat alımı öncelikli konular arasına girmişti. Söz konusu mühimmat siparişi için yapılan ihaleye birçok firma gibi Löwe ve Lorenz firmaları da katılmıştı. Her ne kadar Löwe Firması o tarihe kadar bağımsız olarak mühimmat üretimi yapmamış olsa da yapılan görüşmelerde öncü rol oynamıştı. Löwe Firması Türklerden ihaleyi almış olmasına rağmen bu mermileri nerede ve nasıl üretebileceğini net olarak bilmiyordu. Bu şartlar altında Lorenz Firması Löwe Firmasına işbirliği yapılabilecek bir ortak olarak gözükmeye başladı. Böylece Şubat 1887'ye gelindiğinde Lorenz Firması Löwe'ye söz konusu ihalede

ortak hareket etme teklifinde bulunmuştur. Ancak Löwe, rakibini tamamen ortadan kaldırmayı kafasına koyduğundan bu ortaklık teklifiyle fazla ilgilenmemiştir. Bir süre sonra Lorenz Löwe'ye bu ihalede kovan yapımı işinin kendisine verilmesi şartıyla ihaleden çekilebileceği yolunda yeni bir teklif getirmiştir. İki firma arasında yürütülen uzun görüşmelerden sonra 18 Nisan 1887 tarihinde varılan anlaşma uyarınca Lorenz Türkiye'nin verdiği mermi siparişinin (150.000.000) bir kısmını (37.500.000) almış ve ihaleden geri çekmiştir. Bu ihale çerçevesinde İstanbul'da yapılan görüşmelerde Hamburg Rottweil Barut Fabrikası, Ren-Vestfalya Birleşik Barut Fabrikaları ve Ludwig Löwe adlı firmalar Türkiye'nin verdiği siparişleri gerçekleştirmek için ortak bir mermi fabrikası kurmayı da kararlaştırmışlardır.⁷² Daha sonra yukarıda adları geçen firmalar bu mutabakata binaen Karlsruhe'de 14 Şubat 1889 tarihinde Alman Metal Mermi Fabrikası adı altında ortak bir şirket kurmuşlardır. Ludwig Löwe, 5.000.000 mark karşılığında Wilhelm Lorenz'den aldığı bütün makineleri kurulan bu yeni firmaya devretmiştir. Varlığını 1889-1896 yılları arasında sürdüren Alman Metal Mermi Fabrikasının kuruluş sermayesinin 1.000.000 marklık bölümü ise diğer ortaklar tarafından ortaya konmuştur.⁷³

4.5. Ren Metal Eşya ve Makine Fabrikası⁷⁴

Heinrich Ehrhardt⁷⁵ 13 Nisan 1889 tarihinde Hörder Maden ve Demir Ocaklarının yardımıyla Ren Metal Eşya ve Makine Fabrikasını kurmuştur. Ehrhardt'ın amacı bu fabrikada metal eşya, makine, bisiklet demiri ve küçük çaplı top üretmektir. Ehrhardt Fabrikaları 1900 yılında Eisenach Otomobil Fabrikası ile birlikte Ehrhardt modeli seri ateşlemeli top üretimine başlamıştır. Ehrhardt Fabrikalarının bundan başka Sömerda'da bulunan Dreyse Mühimmat Fabrikası ve Düsseldorf'ta üretim yapan haddhanede de ortaklığı bulunuyordu. Ehrhardt Fabrikalarının sermayesi 9.200.000 mark idi.⁷⁶ Heinrich Ehrhardt 1920 yılına kadar fabrikalarını bizzat kendisi yönetmiştir. Bu yüzden söz konusu firma A'dan Z'ye kadar kurucusu Ehrhardt'ın damgasını taşıyordu. Ehrhardt adı adeta bu firmaların adıyla özdeşleşmişti. Bu çalışmada da "Ehrhardt Fabrikaları" tamlaması "Ren Metal

Eşya ve Makine Fabrikası" yerine kullanılmaktadır. Ehrhardt, o dönem için topçuluk alanında bir devrim sayılan uzun namlulu geri tepmeli⁷⁷ sahra toplarını icat etmişti. Ehrhardt bağımsız olarak top, top mermisi ve bunların aksamlarını üretmek istediğinden Rather Metal Fabrikası ve Eisenach Araba Fabrikasını da yanına almıştır.⁷⁸

Ehrhardt Fabrikalarının yönetim kurulunda başkan olan Heinrich Ehrhardt'ın haricinde Max Trinkaus, L. Zuckermantel, Hermann Köhler, Fritz Pühler ve Korgeneral von Reichenau gibi kişiler bulunmaktaydı.⁷⁹ Ehrhardt Fabrikaları o dönemde Almanya'nın en yetkin silah üreticisi olarak addedilmekteydi. Ehrhardt Fabrikaları Krupp Firması ile daha etkin bir şekilde rekabet edebilmek için, Rath Metal Fabrikalarını 1896'da kendi bünyesine katarak güçlenmiştir. Ehrhardt bu gelişimde Sömerda Silah ve Mühimmat Fabrikasını havan topları (dik mermi yollu ve kısa mesafeli piyade topçu silahı) ve top mermisi kovani üretmek için renklerine katmıştır. Uzun namlulu geri tepmeli topların kullanılmaya başlanması Ehrhardt için büyük bir avantaj oluşturmuştur. Ehrhardt yeni bulduğu sıkıştırma tekniğini devlete ait silah fabrikalarının da kullanımına sunduğu için Alman Savaş Bakanlığı tarafından diğer rakiplerine oranla tercih edilmekteydi. Daha sonraki bölümlerde görüleceği gibi, Alman Savaş Bakanlığı Ehrhardt Fabrikalarını Krupp'a karşı daima koruyup kollamıştır.⁸⁰

4.5.1. Türkiye'ye Mühimmat Satışı

Türkiye ile Ehrhardt Fabrikaları arasında 5 Ocak 1899 tarihinde 50.000 adet parça tesirli top mermisi (kapsülü ile birlikte) alınmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Ehrhardt Fabrikaları aradan bir yıl geçtikten sonra bu siparişlerin tamamını Türkiye'ye göndermiş bulunuyordu. Türkiye, varılan anlaşmaya göre almış olduğu mühimmatın bedelini 27 Ağustos 1900 tarihinden itibaren ödemeye başlayacaktı. Ancak Türk hükümeti tam da günü gelmiş taksit ödemelerine başlayacağı sırada kapsüllerde bir fabrikasyon hatası tespit edilmiştir. Bunun üzerine fabrikanın sahibi Ehrhardt en az 6000 ila 8000 kapsülü tamamen onaracağını taahhüt etmiştir. Türkiye bunun üzerine arızalı kapsülleri Nisan 1902'de Almanya'ya göndermiştir. Sonuçta Türkiye

20. yüzyılın başlarına kadar Ehrhardt Fabrikalarını görmezden gelmeye çalışmış olsalarda, 1904'ten itibaren söz konusu firmanın ürettiği malların teknolojik üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bir diğer ifadeyle Ehrhardt Fabrikaları kesinlikle Krupp Firması ile teknik olarak yarışabilecek kapasitedeydi. Bu bağlamda Ehrhardt Fabrikalarında 1914 yılında 8000 işçi çalıştığını belirtmekte yarar vardır.⁸⁹ Önceleri Krupp Firmasında çalışan bir mühendis olan Konrad Haussner toplarda geri tepmeyi önleyen bir sistem geliştirmiş olmasına rağmen çalıştığı firmanın onun bu buluşuna gereken ilgiyi gös-
 termemesi üzerine O, bu sistemin patent hakkını Ehrhardt Fabrikalarına devretmiştir. Hausner'in eskiden kendi işçisi olduğundan hareket eden Krupp yetkilileri Ehrhardt Fabrikalarının bu sistemi kullanamaması için mahkemeye gitmiştir. Alman ordusu tam da bu sırada Spandau adı verilen yeni bir top modeli icat etmiştir ki bu modelde Krupp namı ve Ehrhardt'in geri tepmesiz düzeneği birleştirilmiştir. Ancak Alman Kara Kuvvetlerinin bu kararından Krupp Firması olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu yenilik Krupp'un imal ettiği çok sayıda eski model topun Almanya'da satılmasının önünü tıkağındaan firma elinde kalan bu ürünlerini satabilmek için Türkiye ile olan ilişkilerini yeniden canlandırmaya karar vermiştir. Yeni açılan ihalede Ehrhardt her ne kadar Türkiye'yi Krupp'un eski model toplarını almaktan vazgeçirmeye çalışmış ise de Krupp yetkilileri Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğunun desteğiyle söz konusu modelleri fahiş fiyata Türkiye'ye satabilmiştir. Hallgarten'in ifadesine göre, Türk hükümeti her bir topun ederi 12.000 mark olmasına rağmen adet başına 150.000-160.000 mark ödemiştir.⁹⁰

Alman Savaş Bakanlığı mümkün mertebe Ehrhardt Fabrikalarını desteklemeye çalışmış, hatta Türkiye'nin 1898 yılında silah alımı için açtığı ihaleye her iki firmanın da (Krupp ve Ehrhardt) ortaklaşa katılması yönünde görüş bildirmiştir. Ancak bakanlık resmi olarak herhangi bir firmadan yana tavır takınmamaya özen göstermiştir. Alman Savaş Bakanlığı her zaman Türkiye'de yapılan bir ihaleyi hangi Alman firmasının kazanacağından çok her hangi bir Alman firmasının kazanması hususunu ön planda tutmuştur.⁹¹ Yukarıda anılan tarihten bir yıl sonra Alman Savaş Bakanlığı, ülkesinin İstanbul Başkonsolosluğundan iki Alman firmasını da aynı ölçüde desteklemesini istemiştir.

Bu bağlamda aşağıdaki ifadeler Alman Savaş Bakanlığının her iki firmaya da eşit derecede önem verdiğini gözler önüne sermektedir:

"[...] Alman ordusuna çelik şarapnel satan Krupp Firması ve Ren Metal Eşya Fabrikası ile titiz bir şekilde çalışıyoruz ve bu durum bizi ziyadesiyle memnun etmektedir. Bundan dolayı Alman Savaş Bakanlığı birbiriyle rekabet eden bu iki Alman firmasının da Türkiye'den silah siparişi almasını can-ı gönülden arzu etmektedir"⁹²

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Alman Savaş Bakanlığı esasında iki rakip firma arasındaki çekişmeyi ve mücadeleyi önlemek için büyük bir uğraş vermiştir. Bu kurum için önemli olan şey bir ihale söz konusu olduğunda bunun Alman firmasına kalmayıydı. Alman Savaş Bakanlığı gösterdiği çabaların sonuçsuz kalması üzerine bu firmalar ile arasındaki ilişkilere resmen mesafe koymak durumunda kalmıştır. Alman Konsolosluğu ise herhangi bir firmayı destekliyor görüntüsü vermemeye gayret etmiştir.

Diğer yandan Ehrhardt Fabrikalarının temsilcisi La Valette St. Georges'in Almanya'nın dış temsilciliklerinden fabrikasının yabancı ülkelerde girdiği ihalelerde desteklemesini rica ettiğini görüyoruz. Böyle bir yardım tam da Ehrhardt Fabrikalarının bir başka Alman firmasıyla kıyasıya mücadele ettiği bir ihalede yapılmalıydı. La Valette'ye göre şayet Alman silah sanayiinin parçalanması ve yurtdışı ihalelerde başarı şanslarının azaltılması istenmiyorsa Krupp Firmasının Almanya'nın dış temsilcilikleri tarafından alenen desteklenmesinden vazgeçilmesi gerekiyordu. Gerçekten de Almanya'nın yurtdışı temsilcilikleri Krupp Firmasına Alman silah sanayiinin önemli bir temsilcisi olarak daima destek vermiştir.⁹³

Bir Türk delegasyonunun Ehrhardt fabrikalarını 30 Ocak 1906 tarihinde ziyaret etmesi münasebetiyle fabrika yönetimi Alman Dışişleri Bakanlığına müracaat ederek Abdülhamid'in açtığı ihalelerde İstanbul'daki konsoloslukları tarafından desteklenmelerinin sağlanması ricasında bulunmuştur. Bu mektupta ayrıca Ehrhardt fabrikaları Krupp Firması ile girdiği bir ihalede (toplam değeri 60.000.000 frank) bu firmanın verdiği tekliften 17.000.000 frank daha ucuz bir teklif vermiş olmasına rağmen Krupp karşısında mağlup olduklarını

vurgulamıştır. Ehrhardt fabrikalarının Alman yetkililerden isteği tek şey, kendilerini diğer Alman rakipleriyle bir tutması ve Abdülhamid'e sadece Krupp'un değil diğer Alman sanayicilerinin de tanıtılmasıydı.⁹⁴

Alman Askeri Ataşesi von Claer, yabancı devletlerin kendilerinden Krupp ya da Ehrhardt fabrikalarından hangisinin daha iyi olduğunu sorduğunu söylemektedir. Aynı ihalede rekabet eden Alman rakipler karşısında tarafsız kalmanın imkansız olduğunu altını çizen ateşe böyle durumlarda Alman konsolosluklarının tutumuna yön veren temel faktörün ihalenin kesinlikle bir Alman firmasında kalması hususu olduğunu ifade etmektedir. Alman hükümeti yurt içinde ihtiyacı olan mühimmatı daha ucuza mal edebilmek için silah fabrikaları arasındaki rekabeti teşvik ederken, yurt dışında kendi firmalarının birbirleriyle rekabetine karşı çıkmıştır. Ancak böyle bir rekabetin iki Alman firması arasında önlenememesi durumunda ise güçlü olan firmadan yana tavır almıştır. Krupp ve Ehrhardt fabrikalarının öteden beri anlamsız bir rekabet içinde olduğunu vurgulayan von Claer bu iki firmanın 19. yüzyılın sonunda Romanya'dan silah siparişi alabilmek için birbirlerine çamur attıklarından dolayı ihaleyi ezeli rakipleri olan bir Fransız firmasına kapırdıklarını söylemektedir. Bu ihalede Fransızlar da başarılı olabilmek için Alman rakiplerini birbirlerine karşı kullanmaya gayret etmişlerdir. Söz gelimi Fransız firması ihaleyi Krupp Firmasının almasını önlemek için göreceli olarak güçsüz olan Ehrhardt Fabrikalarını desteklemiştir. Diğer yandan Fransızlar, Alman Savaş Bakanlığının Krupp'tan memnun olmadığı için mühimmat siparişlerini artık Ehrhardt'a vermeye başladığı yolunda dedikodu haberleri yayımlamıştır. Von Claer'e göre, Alman firmaları böyle durumlarda karşılaşmak istemiyorlarsa yurt dışı ihalelerde başarılı olabilmek için kartel oluşturmaliydılar. Tabii ki, bu hususta da başı Krupp ve Ehrhardt fabrikaları çekmeliydi.⁹⁵

Ehrhardt-Krupp rekabeti Alman Parlamentosu Reichtag'da dahi tartışılmıştır. Eickhoff Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğunu yurkarda anılan ihalede uygun teklif vermesine rağmen yanlı ve taraflı olarak Ehrhardt karşısında devletin imkanlarını Krupp için seferber ettiği gerekçesiyle suçlamıştır. Krupp Firması 1897 sonu itibarıyla aynı kalitede bir silah parçasını 35 marka satarken, aynı mal Ehrhardt

Fabrikalarından 30,15 marka satın alınabiliyordu. Hemen tüm ihalelerde Krupp Firması Ehrhardt Fabrikalarından daha pahalı teklif verse de Türkiye Alman Elçiliğinin baskısıyla çoğu kere Krupp malları lehine karar vermiştir. Bir başka milletvekili Beumer ise yurtdışı ihalelerde daha tanınmış ve köklü firmaların desteklenmesinin ve tavsiye edilmesinin doğal olduğunu söylemiştir. Eickhoff ayrıca Türklerin Krupp'tan rüşvet aldığından dolayı ihaleyi onlara verdiğini iddia etmiştir.⁹⁶ Reichstag'da yapılan bu tartışmadan sonra Alman Dışişleri Bakanlığı bu konuda bir açıklama yapma gereğini duyarak Krupp Firmasının Ehrhardt Fabrikalarının aleyhine olacak şekilde kayrılmasının söz konusu olmadığını bildirmiştir. Yetkililer kendileri için önemli olan şeyin yurt dışında sanayici ve işadamlarının çıkarlarını korumak olduğunu altını çizerek özellikle tavsiye ettikleri firmaların güvenilirliği ve iş yapma kapasitelerinin belirleyici olduğunu beyan etmişlerdir. Alman firmaları karşısında her zaman tarafsız kalmaya gayret ettiklerini vurgulayan dışişleri mensupları ihalenin hangi Alman firması tarafından alındığının hiç bir öneminin olmadığını bildirmişlerdir. Diğer yandan Alman Dışişleri Bakanlığı bu bildiride Krupp Firmasının Türkiye pazarında diğer rakiplerine üstünlüğünün bu firmanın uzun zamandan beri bu ülke ile top ticareti yapmasından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, von Bieberstein ise, Türkiye'nin açacağı top ihalesi hususunda Abdülhamid ile 1905 yılında üç kere bir araya geldiğini ancak hiç bir Alman firmasının adını ağzına almadığını söylemektedir.⁹⁷

Başka bir raporda dış temsilciliklerin Alman silah fabrikalarının desteklenmesi hususunda oynadığı rol daha açık ve net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bazı devletler dış etkilere oldukça açık durumdadırlar. Bu devletler, silah ihtiyaçlarını ülkelerinin dış temsilcilikleri vasıtasıyla desteklenen yabancı firmalardan karşılamaktadırlar. Bu kategorideki ülkeler arasında Türkiye ve Çin gibi silah ihalelerini objektif kriterlere göre vermeyen ülkeler bulunmaktadır. Böyle durumlarda dışarıya verilen mühimmat siparişi bir güç gösterisi ve siyasal bir pazarlığın ürünü olarak algılanmaktadır. Bir bakıma, siyasal açıdan güçlü olan ülkenin desteği (Almanya) güçsüz olan ülke tarafından (Türkiye) güçlü olan ülkenin silah fabrikalarına sipariş verilerek satın alınmaktadır. Bu durumda böyle bir sipariş verilirken fiyatın

veya kalitenin pek önemli bir rol oynamayacağı aşikardır.⁹⁸ Esasında Alman Konsolosluğu Krupp Firmasını yabancı rakipler karşısında da-ima desteklemiştir. Bu yadsınamaz bir gerçektir. Söz gelimi İngiliz Armstrong Firması Türkiye'nin açtığı bir donanma ihalesi için talip olduğunda, Alman Elçiliği bu firmayı saf dışı edebilmek için büyük bir gayret içerisine girmiştir. Almanlar bu mücadelede hiç şüphesiz Abdülhamid'e güveniyorlardı. Çünkü sultan von Bieberstein'a defalarca bütün donanma ihtiyaçlarının Almanya'dan karşılanacağı garantisini vermiştir. Ancak Almanlar işi daha da ileri götürerek sultanın başka devletlere verebileceği silah siparişleri üzerine adeta ipotek koymaya çalışmışlardır. Hatta Almanlar bu işi o kadar abartmışlardır ki, açılan bir ihalenin Alman firmaları tarafından kazanılamaması Türkiye'deki çıkarlarının zedelenmesi olarak algılanmıştır. Böyle bir gelişme Alman silah sanayiinin Türk pazarından atılmasıyla bir tutulmuştur. Almanlar bunu Türkiye'de izledikleri siyasetin başarısızlığa uğraması olarak telakki etmişlerdir.⁹⁹

4.5.3. Uluslararası Rekabet

Türkiye 19. yüzyılın sonlarına doğru yabancı silah tacirlerinin ihale almak için birbirleriyle kıyasıya mücadele ettikleri cazip bir pazar konumundaydı. Alman silah fabrikaları Türkiye'den silah siparişi koparabilmek için hem birbirleriyle hem de Avrupalı rakipleriyle kıyasıya mücadele etmişlerdir. Türkiye pazarı için rekabet eden Alman firmaları arasında Polte gibi küçük firmalarda bulunmaktaydı. Bu fabrikanın müdürü Riese de Türkiye'de 100.000.000 tüfek mermisi ihalesine girmeden önce von Bieberstein'ı ziyaret ederek onun desteğini talep etmiştir. Ancak von Bieberstein Riese'ye ihaleye teklif veren Alman firmaları arasında tarafsızlığını korumak zorunda olduğunu söylemiştir. Polte yanına bir başka Alman firması olan Förster'i de alarak bu ihaleyi kazanmak için var gücüyle mücadele etmiştir. Bu ihaleyi almaları durumunda Polte İstanbul'a mermi kapsülleri Förster ise barut göndermeyi taahhüt etmiştir. Diğer taraftan aynı ihaleye Mauser, Duffenhofer ve L. Löwe ile birlikte çalışan Karlsruhe Metal Mermi Fabrikası da teklif vermiştir. Bu ihale için teklif veren Alman firmaları

haricinde Viyana'daki Hirtendorfer Silah Fabrikası ile bir Fransız ve Belçika firması da bu ihaleye katılmışlardır.¹⁰⁰

Almanya'nın haricinde Türk pazarından pay alabilmek için birbirleriyle rekabet eden ülkeler arasında; Avusturya, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler bulunuyordu. Alman silah fabrikaları Türkiye ile silah alımı üzerine bir anlaşma imzaladığında, bu durum doğrudan diğer Avrupa devletleri tarafından protesto edilmiştir. Alman silah fabrikalarının Türkiye'deki başarısı daha çok Avusturya firmalarının kiskançlığını ve husumetini üzerine çekmiştir. Bundan dolayı Avusturyalılar, Almanları Türk pazarından atabilmek için basın-yayın organları aracılığıyla Alman silah fabrikaları aleyhinde acımasız bir karalama kampanyası yürütmüşlerdir. Bu kampanya çerçevesinde Avusturyalılar Goltz'a Reichwehr¹⁰¹ adlı gazetede çamur atmaktan bile geri kalmamışlardır. Bu bağlamda Avusturyalılar Goltz'un icazeti ile 9,5 milimetrelilik Mauser tüfeklerinin Türk ordusunda piyade tüfeği olarak kabul edildiğini dahi gündeme getirmişlerdir.

Fransızlar öteden beri Türk silah pazarında etkin olduklarından doğal olarak Harbiye Nezaretinin açmış olduğu ihaleleri kendi silah sanayii için kazanmaya çalışmıştır. Fransız silah tacirlerinin İstanbul'daki destekçileri arasında; Fransa'nın İstanbul Başkonsolosluğu, Abdülhamid'in yakın çevresi, İstanbul basını ve Paris gazeteleri bulunuyordu. Fransız silah fabrikalarının Türkiye'den ihale almasında bu faktörlerin etkisi yadsınamaz. Alman ve Fransız silahları İstanbul'da denendiğinde Fransızlar Alman silahları aleyhine karalama kampanyası düzenlemişlerdir. Fransızlar Lebel tüfekleri ve bu tüfeklerde kullanılan barutlar için sürekli reklam yaptıkları halde yapılan atış denemelerinde bu model Alman modeli karşısında üstünlüğünü ispatlayamamıştır. Özellikle Bange toplarının Krupp topları karşısında deneme atışlarında tam isabet sağlayamaması Fransız modellerinin Türkiye'deki başarısızlığını perçinlemiştir. Bir diğer ifadeyle Krupp ve Bange topları karşılaştırıldığında Alman top tekniği Fransa'ninkine üstün olduğunu göstermişti.¹⁰²

Avusturya silah sanayiinin Alman silah sanayiine karşı saldırıları daha sistemliyd. Avusturyalı firmalar Haziran 1892'de yapılan deneme atışlarında ürettikleri mühimmatın üstün geldiğini ve küçük

modern seri ateşlemeli top ile bir adet 10,5 santimetrelik obüs getirilmesini emredebiliyordu.¹⁰⁹ Bunu müteakiben Fransız Creuzot Firmasına önemli miktarda silah siparişi verildiği yolunda haberler yayılmıştır. Ancak bu haberlerin doğruluğu Marschall tarafından teyit edilmemiştir. Hatta Rıza Paşa Fransız toplarını St. Chamond fabrikasında incelemiş ve bunun üzerine olumlu bir rapor yazmıştır. Ancak incelenen bu modellerin Türk ordusunda kullanılması teknik açıdan - farklı top modellerinin farklı mühimmat gerektirmesi - mümkün olmadığından Auler ve Imhoff gibi Türk hizmetinde çalışan Alman subaylarının da görev yaptığı savunma komisyonu tarafından oy birliği ile reddedilmiştir. Marschall'a göre bu şekilde Fransa'ya mühimmat siparişi verme tehlikesinin de önüne geçilmiş oluyordu.¹¹⁰

Türkiye'deki Alman lobisi, Türk hükümetinin açtığı silah ihalelerini Almanların alması için büyük gayret sarf etmiştir. Bu durum kendini net bir şekilde orduya kumaş temini için açılan ihalede ortaya koymuştur. Generallerin bir Alman fabrikasına vermek istedikleri söz konusu siparişi 16 firmadan oluşan bir İngiliz-Levanten konsorsiyumu almıştır. Özellikle M. Şevket Paşa bu konsorsiyuma bir Alman firmasının katılmasını istemiştir. Yeterli sermayeye sahip olmayan Lehmann Firmasının Türkiye'den ön ödeme talebinde bulunması yüzünden bedeli takriben 7 ila 8.000.000 mark civarında olan ihale böyle bir ön ödeme şartı koymayan İngiliz-Levanten konsorsiyumuna bırakılmıştır.¹¹¹ Uluslararası rekabet bağlamında bir Avusturya firması olan Skoda'nın Türkiye'den 100 adet 10,5 santimetrelik çelik obüs namlusu siparişi aldığı da kaydedilmelidir. Bunun haricinde aynı firmaya 35.000 adet mermi siparişi de verilmiştir.¹¹² Türkiye'ye öteden beri top satan bir başka firma olan Whitworth ise, Krupp tarafından ezeli rakip olarak görülmekteydi.¹¹³

4.6. Piyade Tüfeklerinin Teknik Gelişimine Kısa Bakış

19 yüzyıl Alman silah sanayiinin büyük bir gelişme gösterdiği bir yüzyıl olarak tarihe geçmiştir. Alman silah mucitleri arasında Nikolaus Dreyse'ye özel bir önem vermek gerekmektedir. Çünkü O, söz konusu yüzyılın başlarında dolmalık tüfek üretimini gerçekleştirmeyi

düşleyen birisiydi. Fransa'da bir silah fabrikasında çalışan Dreyse 1814 yılında Almanya'ya geri dönmüştür. Bunu müteakiben tüccarlık yapan Kronbiegel adlı biri ile birlikte çeşitli metal eşyalar üreten bir fabrika kurmuştur. Prusya Savaş Bakanlığı Dreyse'nin üretilen tüfeklerine sunduğu yedi tüfek modelini mükemmel bir icat olarak nitelendirmesine rağmen, söz konusu bu tüfek modellerinin askeri amaçlar için kullanılmasının uygun olmadığını bildirilmiştir. Ancak bu tüfeklerin kalitesine güvenen ve bu modellerin Prusya ordusunda kullanılmasını sağlamak isteyen yüzbaşı von Priem Dreyse ile birlikte iğneli tüfekler üzerine çalışmaya başlamıştır. Yapılan görüşmeler sonunda 1834 yılında o zamana kadar önden dolmalık tüfeklerle donatılmış olan bir Prusya taburuna 1.100 tane Dreyse tüfeği dağıtılmıştır. Dreyse'nin ürettiği arkadan dolmalık, yatarak, oturarak veya ayakta daha kolay bir şekilde atış yapılabilen tüfekler Ekim 1836'da deneme atışlarına tabi tutulmuştur. Dreyse'nin ürettiği arkadan dolmalık tüfekler söz konusu deneme atışlarında elde ettiği isabetlilik nedeniyle Prusya'da keskin nişancı tüfeği olarak büyük bir nam salmıştır.

Uzun yıllar süren lobi faaliyetleri sonunda Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm tahta çıktıktan kısa bir süre sonra 60.000 Dreyse tüfeğinin yapımı için emir vermiştir. Bunun üzerine 15 Ekim 1841 tarihinde Sömmerda şehrinde içerisinde yüzbinlerce iğneli tüfeğin üretileceği bir fabrika kurulmuştur. Bu iğneli tüfeklerin sağladığı teknik üstünlük sayesinde ki, Prusya orduları Avusturya ordularını Prusya-Avusturya Savaşı'nda (1866) yenilgiye uğratmıştır.¹¹⁴ Avusturya geleneksel olarak silahlarını Ferlach ve Steyr gibi şehirlerde üretmekteydi. Söz gelimi 1800 ila 1815 yılları arasında 300.000'den fazla tüfek sadece Ferlach'ta bulunan tesislerde üretilmiştir. Ünlü Steyr Silah Fabrikası ise Josef Werndl tarafından kurulmuştur. Werndl yanında çalışan Mannlicher adlı bir mühendis ile birlikte 1882 yılında sonraları bütün dünyada "Mannlicher tüfeği" olarak nam salan seri atışlı model icat etmiştir.¹¹⁵

Diğer yandan Mauser Kardeşler ilk tüfek modellerini (14 milimetre çapında) 1865 yılında geliştirmişlerdir. Wilhelm Mauser icat ettikleri bu tüfek modelini Württemberg hükümetine sunmuş olmasına rağmen, yetkililerden beklediği ilgiyi görememiştir. Bunun nedeni

ise, Württemberg ordusunda halihazırda Dreyse tüfeklerinin kullanılıyor olmasıydı. Sonunda Mauser Kardeşlerin ürettiği tüfek modeli, Prusya hükümetinin yeni model bir piyade tüfeğini kullanıma sokmak için düğmeye basmış olmasından dolayı Berlin'de bulunan Prusya Atış Okulunun dikkatini çekmiştir. Prusya'yı yeni model arayışlarına iten neden ise, Alman-Fransız Savaşı'nda (1870-1871) Fransız Chassepot tüfeklerinin Alman iğneli tüfeklerine üstünlüğünü ispat etmiş olmasıydı, Fransız modeli tüfekler Almanlarinkine oranla daha uzak mesafelerden tam isabet kaydetmiş ve daha seri ve hızlı bir şekilde doldurulabilir olduğunu göstermişti. Uzun yıllar süren yorucu görüşmelerin sonunda Mauser tüfekleri (M-1871 model) Alman ordusunda piyade tüfeği olarak kabul edilmesine rağmen Mauser Kardeşler tüfekleri üretecek fabrikaları bulunmamasından dolayı Alman hükümetinden sipariş alamamışlardır. Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacak olan Mauser Tüfek Fabrikası Neckar Nehri kıyısında kurulmuş olan Oberndorf şehrinde Mayıs 1874'te kurulmuştur.

Söz konusu dönemde daha mükemmel bir piyade tüfeği geliştirme çabası içindeki ülkeler kervanına İngiltere'de katılmıştır. Bu bağlamda İngiliz Parlamentosu 1864'te kamuoyuna bir çağrıda bulunarak o zamana kadar kullanılan Enfield tüfeklerini ikame edecek yeni bir modelin geliştirilmesini ve hükümete bildirilmesini istemiştir. İngiltere'de iki yıllık deneme döneminden sonra Snider tüfekleri kullanılmaya başlanmıştır. İngiliz Gazetesi Times'ın bir haberine göre bu yeni model tüfekler hakkında özetle şunlar söylenebilir:

"Arkadan dolmalı İngiliz tüfeği, iğneli tüfeğe nazaran hedefi tutturma isabeti ve ateş etme hızı bakımından takriben dört kat daha fazla üstünlüğe sahipti. Emniyetli oluşu ve rahat kullanım açısından bakıldığında bu üstünlük daha da belirgindi. Bir iğneli tüfeği doldurmak ve ateş etmek için sekiz aşama veya hareket gerekliyken, Snider tüfeği için sadece dört aşama yeterli idi. Prusya tüfeği ile dakikada en fazla yedi, ortalama olarak sadece dört atış yapılabilirken, bizim (İngilizler) arkadan dolmalı tüfeklerimiz aynı sürede azami 21, ortalama 10 atış yapabilmekteydi."¹¹⁶

Tipki iğneli tüfeğin 1866'da ünlü olduğu gibi, 1877 yılında da bir denbire seri ateşlemeli ve bir kerede üç, beş hatta altı adet mermiyi

art arda atabilen çok iğneli tüfekler aranır hale gelmiştir. Çok iğneli tüfek modelinin ününün artmasında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı önemli bir rol oynamıştır. Çünkü Türkler, Ruslara karşı bu İngiliz tüfekleri sayesinde Plevne'de bir zafer kazanabilmişlerdi.¹¹⁷

Dumansız barutun ve fonksiyonel bir makineli tüfeğin icadının yanında toplarda önemli bir sıkıntı olan geri tepme olayının aşılması o zamanki silah teknolojisinde çağır açan gelişmelerdi. Söz gelimi, dumansız barutun mühimmat ve makineli tüfek üretimi açısından önemi yadsınamazdı. Mucidi Hiram Maxim adında Amerikalı bir mühendis olan makineli tüfek yüksek ilk hızı sayesinde büyük bir vuruş gücüne sahipti. H. Maxim, icat ettiği makineli tüfek modelinin Avusturya Silah Alım ve Teftiş Komisyonu tarafından reddedilmesinden sonra, ünlü İngiliz silah fabrikası Vickers tarafından 1897'de 1.353.334 sterline satın alınan Nordenfeld Firmasıyla 1888 yılında irtibata geçmişti.¹¹⁸ Maxim icat ettiği makineli tüfeği bu tarihten sonra söz konusu firmayla geliştirmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm bu modeli tanıdıktan sonra ilk makineli Alman tüfekleri 1895'te üretilmeye başlanmıştır. Böylece Birinci Dünya Savaşı başladığında Alman ordusunun elinde Maxim modeli makineli tüfeklerden takriben 3.500 adet bulunuyordu.¹¹⁹

4.7. Mauser Tüfek Fabrikası

Wilhelm Mauser¹²⁰ icat ettiği tüfeği Alman ordusunda piyade tüfeği olarak kabul ettirebilmek için iki yıl boyunca Berlin'de mücadele etmek zorunda kalırken, kardeşi Paul ise Oberndorf'ta kalarak yeni tüfek modelleri geliştirmeye çalışmıştır. Daha önce belirtildiği gibi uzun görüşmeler ve pazarlıklar sonunda "model 71" adı verilen Mauser tüfeği Prusya ordusunda piyade tüfeği olarak kabul edilmiştir.¹²¹ Bu tüfek modeli iğneli tüfeklerle karşılaştırıldığında sahip olduğu ateş etme hızı, menzili ve hedefi tutturma oranı bakımlarından birçok üstünlüğe sahipti. 23 Aralık 1872 tarihinde "Paul ve Wilhelm Mauser Kardeşler" adlı bir firma kurulmuştur. Ancak Mauser Tüfek Fabrikasının asıl kuruluş ve işletme tarihi Württemberg Kraliyet Silah Fabrikasının Mauser Kardeşler tarafından 1874 yılında

satın alınmasıyla başlamıştır. Bu fabrika on yıl sonra Württemberg Vereinsbank'ın yardımıyla "Mauser Kardeşler Komandit Şirketi" haline dönüştürülmüştür. Bu firma ilk silah siparişini (100.000 tüfek) Württemberg hükümetinden almıştır. Mauser Tüfek Fabrikası 23 Nisan 1897 tarihinden itibaren değeri 2.000.000 mark olan anonim bir şirket haline gelmiştir.¹²²

Kardeşinin ölümünden sonra Paul Mauser¹²³ fabrikanın teknik yönetimi üzerine yoğunlaşmak durumunda kalırken, Alfred Kaulla 1884'te firmanın diğer alanlarından sorumlu müdürü olarak görev yapmaya başlamıştır. Bundan başka yeni kurulan komandit şirketin kuruluş sermayesinin yarısından fazlası Kaulla'ya aitti. Uzun süren araştırma ve geliştirme çalışmaları sonunda 98 model Mauser tüfekleri dünyanın birçok ordusunda piyade tüfeği olarak kabul görmüştür.¹²⁴

4.7.1. Türkiye'nin Mauser Tüfek Fabrikasına Verdiği İhaleler

P. Mauser'in fabrikasının varlığını sürdürebilmesi için yurtdışından silah siparişi alması gerekiyordu ve Prusya Savaş Bakanlığının işletmesine üretim döngüsünü sağlayabilmek için 1871/84 model seri ateşlemeli tüfekler için herhangi bir ihale vermemesi üzerine 5 Kasım 1886 tarihinde silah ihalesi koparmak amacıyla İngiltere'ye gitmiştir. P. Mauser yeni tüfek ihaleleri alabilmek ve işletmesinde çalışan insanların işine son vermemek için yurtdışına çok sık seyahat yapmanın zorunda kalmıştır. İngiltere'den eli boş dönen P. Mauser 17 Kasım 1886 tarihinde Türk hükümetinden tüfek ve mühimmat siparişi alabilmek ümidiyle bu kez İstanbul'a seyahat etmiştir.¹²⁵ P. Mauser'in belirttiğine göre, Türk-Alman silah ticaretinin başlamasında İngiliz çelik tüccarı Sir Josef Jonas önemli bir rol oynamıştır. Esasen Jonas'ın P. Mauser'i bu bağlamda Türk ordusunda yapılması düşünülen silah tekniği değişikliği hakkında bilgilendirmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Mauser Tüfek Fabrikasına ve diğer silah üreticilerine Sheffield çeliği satan Jonas Almanya doğumlu birisi olarak Alman silah sanayii ile daima iyi ilişkiler içinde olmuştur.¹²⁶

ASCF ile İngiliz silah fabrikası Vickers arasında sıkı bir işbirliği mevcuttu 1897'den vefatına kadar Vickers'ı yöneten Sigmund Löwe 1901 yılından itibaren de L. Löwe Firmasının yönetim kurulunda yer almaya başlamıştır. S. Löwe aynı zamanda ASCF'nin hisse senetlerinin üçte birine sahip olmuştur. Buna karşılık Albert Vickers de Löwe Firmasında yönetim kurulu üyeliği yapmıştır. Bu bağlamda vurgulanması gereken önemli bir hususta söz konusu iki şahsın da ünlü Yahudi Lord Rothschild'e yakınlığıdır.¹²⁷

P. Mauser'in anılarında belirttiğine göre, kendisi Türk hükümetiyle silah ihalesi konusunda bir anlaşma yapmak için 22 Kasım 1886 tarihinde İstanbul'a intikal etmiştir. Daha önceki bölümlerde vurgulandığı gibi, Mauser tüfeklerinin Türk ordusunda piyade tüfeği olarak kabul edilmesinde önemli rol oynayan M. Şevket Paşa İstanbul'da yapılan silah atış denemelerine bizzat katılmıştır. Bu atış denemeleri 11 ve 9,5 milimetrelik Mauser tüfekleriyle yapılmıştır. Mauser modelinden başka, Belçika tüfeği, Avusturya Mannlich tüfeği, Martini tüfeği ve Hotchkiss tüfeği gibi modeller bu atış denemelerinde yer almışlardır. Abdülhamid Mauser Tüfek Fabrikası ile yapılan uzun görüşmelerden sonra 500.000 adet 9,5 milimetrelik seri ateşlemeli tüfek ve 50.000 adet seri ateşlemeli karabina alımı üzerine 10 Şubat 1887 tarihinde bir anlaşma imzalanmıştır. Toplam değeri 37.000.000 mark olan bu anlaşmaya göre, bir adet tüfeğin fiyatı 362 Osmanlı lirası idi ki bu 68,8 marka tekabül ediyordu. Ayrıca bu anlaşma çerçevesinde 9.000.000 marklık bir mermi ihalesi de Alman silah sanayiine verilmiştir. Mauser Tüfek Fabrikası bu anlaşma uyarınca yeni tüfek modellerinin çıkması durumunda Türk hükümetinin isteyeceği her değişikliği ve düzeltmeyi siparişin geri kalanı için yapmayı da taahhüt etmiştir. Türkiye'nin bu tadilat için ödemek zorunda olduğu katkı payı 5 Osmanlı lirasını geçmeyecekti. Mauser'in Türkiye'ye karşı taahhüt ettiği bir başka yükümlülük ise, firma Türkiye'ye yapacağı silah teslimatını gerçekleştirmeden başka ülkelerden silah siparişi alamayacağıdır.¹²⁸ Mauser Tüfek Fabrikasının bir işletme olarak gelişmesine ve büyümesine önemli katkı yapan bu ihalenin alınmasında Goltz'un büyük payı olmuştur.

Yıllar	Türkiye'nin Almanya'dan İthal Ettiği Silah ve Cephaneler 1888-1897 (mark)				
	Mausers-Tüfekleri	Mermi	Top (barutu ile birlikte)	Barut	Toplam
1888	2.269.839				2.269.839
1889	5.812.265	611.480			6.423.745
1890	6.341.111	2.515.648		613.312	8.856.759
1891	1.690.595	3.556.181			5.860.088
1892	8.703.288	1.392.125			10.095.413
1893	8.992.022	4.064.450			13.056.472
1894	2.447.800	3.463.940	69.190		5.980.930
1895	7.258.086	3.005.547	1.974.782		12.238.415
1896	2.762.744	1.605.113			4.367.857
1897	---	1.362.889	226.403	56.854	1.646.146
Toplam	46.277.750	21.577.373	2.270.375	670.166	70.795.664

Tablo 3: Türkiye'nin Almanya'dan İthal Ettiği Silah ve Cephaneler 1888-1897 (Kaynak: Deutsches Handelsarchiv, Reichsamt des Innern (hrsg.), Bd. 2, Jg. 1898, s. 512.)

Tablo 3'te görüldüğü gibi Türkiye 1888 ile 1897 yılları arasında tüfek, mühimmat ve barut ithali için toplam olarak 68.525.289 mark ödemiştir. Bu tutar aynı dönemde ödenen toplam miktarın (70.795.664) % 96'sından fazlasına tekabül etmektedir.

Isidor Löwe Türkiye'den alınan silah ihalelerinin önemini aşağıdaki şekilde yorumlamaktadır:

" [...] eski şansölyenin tam desteği ve Goltz Paşa'nın fedakarene çabaları sonucunda bu silah ihalelerini almaya muvaffak olduk [...] Bu ihale Mauser Silah Fabrikasının bir işletme olarak gelişmesine ve inkişaf etmesine büyük katkıda bulunmuştur."¹²⁹

Bu durumda kendi öz kaynaklarıyla yatırım yapacak durumda olmayan Mauser Tüfek Fabrikası işletmede üretimi artırılabilmesi için hisselerin çoğuna sahip olan Württemberg Vereinsbank'ı ikna edilmesi gerekiyordu. Daha önce belirtildiği gibi, Württemberg Vereinsbank

fabrikadaki üretime yatırım yapacağı yerde Mauser Tüfek Fabrikasındaki 2.000.000 mark tutarındaki bütün hisselerini L. Löwe Firmasına satmıştır.¹³⁰

August Gaiser'in verdiği bilgilere göre, Türk piyade birlikleri için çeşitli Mauser modelleri üretilmiştir (bk. Tablo 4).¹³¹ Anlaşmanın imzalanmasından sonra söz konusu tüfekler 10 Şubat 1887 tarihinde Oberndorf şehrinde üretilmeye başlanmıştır. 1887 ile 1896 yılları arasında Türk ordusu için 486.120 tüfek üretilmiştir. Söz konusu ihalenin 550.000 tüfeği kapsadığı hatırlanacak olursa, bunun Oberndorf'un kentsel büyümesi, gelişimi ve ekonomisi için oynadığı rol daha net bir şekilde anlaşılır.

Model	Adet	Üretim Dönemi
M 1887 Tüfek	220.000	11 Mart 1887-16 Mart 1891
M 1890 Tüfek	280.000	1 Ocak 1891-5 Ocak 1893
M 1893 Tüfek	200.100	5 Aralık 1893-16 Mart 1896
M 1893 Tüfek	1.800	27 Ağustos 1896-21 Eylül 1896
M 1887 Karabina	4.000	19 Ocak 1890-29 Aralık 1890

Tablo 4: Türk Ordusunda Kullanılan Mauser Modelleri (Kaynak: Seel, Wolfgang, Türkenmauser, DWJ, Nr.10, Jg. 1981, s. 1423.)

4.7.2. Mauser Tüfeklerinin Kabulünden Önce Türk Ordusunda Kullanılan Tüfek Modelleri

Mauser tüfeklerinin piyade tüfeği olarak kabulünden önce Türk ordusunda bir çok tüfek modeli bir arada kullanılıyordu. Her ne kadar Mauser tüfekleri zamanla Türk ordusunda tekel konumu elde etmiş olsa da, önceki modellerin hepsinin birden ortadan kalktığını iddia etmek pek doğru olmaz. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Türkiye kendi ordusunda kullanabileceği modern bir tüfek icat etmekten yoksun olduğu için, Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) Springfield, İngiltere'den ise Enfield modeli tüfekler ithal etmek zorunda kalmıştı. Söz konusu bu tüfekler önden ateşlemeli modeller olduğundan bunların zamanın gereklerine uydurularak arkadan dolmalı tüfekler haline getirilmeleri Tophane Silah Fabrikasında gerçekleştirilmiştir. Türk ordusunda 1872 yılında Peabody-Martini tüfekleri piyade tüfeği olarak

kabul edildikten sonra bu modellerden 600.000 adet sipariş verilmiştir. Buna karşılık süvari birliklerinde Winchester karabinaları kullanılmaktaydı. Winchester Firması Türkiye'ye 1870 yılının Kasım ayına kadar 15.000 adet seri ateşlemeli tüfek ile 5.000 adet seri ateşlemeli karabina ihraç etmiştir. Buna ilaveten Türkiye 19 Ağustos 1871 tarihine kadar aynı firmadan 30.000 adet seri ateşlemeli tüfek satın almıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdiğinde Türk ordusunda Tablo 5'te gösterilen farklı tüfek çeşitleri kullanılıyordu.¹³² Bu tabloda görüldüğü gibi, söz konusu dönemde Türk ordusunda birbirinden farklı modellerde toplam 692.000 tüfek bulunmaktaydı. Savaş nedeniyle yeni silah alımına gidildiğinden iki yıl zarfında Türk ordusundaki silah envanteri 692.000'den 790.000'e çıkmıştır. Wolfgang Seel'e göre Türkler savaş sırasında Ruslardan savaş ganimeti olarak Löwe Firması tarafından üretilmiş olan Smith & Wesson tabancaları ele geçirmişlerdir.

Tüfek Modelleri	Adet (1877/78)	1880'e Kadar Artış
Peabody-Martini	310.000	350.000
Snider	323.000	400.000
Winchester	39.000	20.000
Revolver	20.000	-
Remington	-	20.000

Tablo 5: Osmanlı-Rus Savaşı (1877/78) Döneminde Türk Ordusunda Bulunan Tüfek Modelleri (Kaynak: Seel, Wolfgang, Türkenmauser, DWJ, Nr. 11, Jg. 1981, s. 1578-79.)

1881 yılında Providence Toll Company adlı şirkete 100.000 adet Peabody tüfeği sipariş veren Türkiye, Winchester Firmasına da yüklü miktarda tüfek ihalesi tevdi etmiştir. Kara birliklerinde kullanılan farklı tüfek modelleri haliyle orduda kullanılan mermi ve mühimmat çeşitliliğine de yol açmıştır. Bundan dolayı 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşında cephelere gönderilen mermiler söz konusu cephede kullanılan tüfek modeli dikkate alınmadan gönderildiğinden büyük bir karışıklığa neden olmuştur. Bunun nedeni, Türk askerlerinin her cephede farklı model tüfeklerle savaşmasıydı. Takriben on yıl depolarda

saklanan Mauser tüfekleri ilk olarak 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda kullanılmaya başlanmıştır. Buna karşılık karabinalar ise 20. yüzyılın başlarına kadar depolarda saklanmıştır. Gerekli incelemelerden sonra 154.000 adet Mauser tüfeği (M/1887) ve takriben 105.000 adet 7,65 milimetrelik Mauser tüfeği dağıtılmıştır. Sadece 16 nizam taburu 9,5 milimetrelik Mauser tüfekleriyle donatılmıştır. Goltz'un sınırlı ve savunma birliklerine 7,65 milimetrelik Mauser tüfekleri dağıtılmasını tavsiye etmesi dikkate alınmamıştır. 1896 sonuna gelindiğinde Türk ordusunda tablo 6'da gösterilen tüfek çeşitleri kullanılıyordu.¹³³ Tablo 6 Mauser tüfeklerinin Türk piyasesinde kullanılan en yaygın tüfek çeşidi olduğunu göstermektedir. Söz konusu dönemde Türk ordusunda çeşitli model ve çapta toplam olarak 705.900 Mauser tüfeği bulunmasına karşılık, diğer modellerden toplam 750.000 adet tüfek vardı. Başka bir ifadeyle söylenecek olursa, Türk ordusunda bulunan tüfeklerin aşağı yukarı yarısı Mauser modellerinden meydana geliyordu. Mauser tüfeklerinin çapları 7,65 ve 9,5 milimetre iken, diğer modeller 10,8 ve 12 milimetre çapındaydı (bk. Tablo 6). Bu tüfek modelleri silah teknolojisi bakımından değerlendirilecek olursa, küçük çaplı Mauser modelleri büyük çaplı olan diğer modellere nazaran büyük bir üstünlüğe sahipti. Bu yüzden Türk ordusunun elinde bulunan büyük çaplı Henry-Martini ve Peabody tüfekleri fırsatlar el verdikçe 7,65 milimetrelik Mauser tüfekleriyle uyumlulaştırılmışlardır. Tablo 5'te gösterilen 1878 yılına ait tüfek sayısı (692.000), Tablo 4'te ortaya konan 1896 yılı Mauser modellerinin sayısı (705.900) ile karşılaştırıldığında dengenin Mauser modelleri lehine değiştiği görülmektedir.

Model	Çap	Adet
Mauser-Tüfekleri M 1887	9,5 mm	220.000
Mauser-Karabina M 1887	9,5 mm	4.000
Mauser M 1890	7,65 mm	280.000
Mauser M 1893	7,65 mm	201.900
Peabody-,Martini ve Henry-Martini	11,43 mm	500.000 takriben
Snider	12 mm.	150.000 takriben
Winchester	10,8 mm	50.000 takriben
Remington	11 mm	50.000 takriben

Tablo 6: 1896 Sonu İtibarıyla Türk Ordusunda Mevcut Olan Tüfek Modelleri (Kaynak: Seel, Wolfgang, Türkenmauser, DWJ, Nr. 11, Jg. 1981, s. 1579.)

Mauser Tüfek Fabrikasının Türkiye ile yaptığı ticaret o kadar geniş kapsamlı ve kârlıydı ki fabrika yönetimi Abdülhamid'e hediye vermek zorunda kalmıştı. Buna örnek olarak 20 adet lüks M/1890 model piyade tüfeğinin hediye olarak 2 Aralık 1892 tarihinde sultana gönderilmesi verilebilir.¹⁴⁰

Türk ordusunda hem M/1887 hem de M/1890 Mauser karabinaları kullanılmıştır. Mauser Tüfek Fabrikası 30 marka mal ettiği bir tüfeği Türkiye'ye 70 marka satmaktaydı. Bu fiyat diğer ülkelere satılan fiyatın üzerindedir. Abdülhamid P. Mauser'e Türkiye'ye tüfek satışında herhangi bir tekele sahip olmadığını göstermek için Türk süvarisini başka sistem karabina modeliyle donatmaya karar vererek diğer Avrupa ordularında kullanılan karabinaları deneme atışlarına almıştır. Örneğin Fransız ordusu tarafından kullanılan Bertier marka karabinalar denenmiştir. Hatta Türk hükümeti bununla da kalmayarak İsveç'in kullandığı 7,62'lik Krag-Jörgensen Tüfek Fabrikasının Müdürü Ole Hermann'ı Krag sistemini tanıtmak için İstanbul'a davet etmiştir. Hermann İstanbul'a gelirken Avusturya silah fabrikasıyla Türklerden ihaleyi alması durumunda kendi modelinin üretilme ihtimali üzerinde görüş alış verişinde bulunmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak Türkiye Steyr'deki silah fabrikasıyla irtibata geçerek bu fabrikaya karabina satıp satamayacağı yolunda bir soru yönelmiş ve olumlu cevap almıştır. Bütün bu manevralar ve işgüzarlıklardan sonra Eylül 1893'te Türk ordusunda Krag-Jörgensen karabinalarının kullanılmayacağı yönünde karar verilmiştir. Doğal olarak bu karar üzerine Mauser yönetimi rahat bir nefes almıştır.¹⁴¹ Esasında bu Abdülhamidin tedarikçi değiştirmekten ziyade tedarikçileri birbirine düşürmeye ve huzursuz etmeye yönelik izlemiş olduğu bir politikadan başka bir şey değildi.

4.7.3. Oberndorf'ta Görev Yapan Türk Silah Teslimat Komisyonları

Oberndorf'ta görev yapan ilk Türk Silah Teslimat Komisyonu 11 Mart 1887 tarihinde şehre varan Tefvik Paşa başkanlığındaki

komisyondur. Daha önce Maliye Bakanlığı yapmış olan Tefvik Paşa bu göreve getirilmeden önce Tophane'de çalışıyordu. Esasında Silah Teslimat Komisyonunun başına daha önceleri böyle önemli görevlerde bulunmuş olan bir paşanın atanması Türk hükümetinin bu işe ne kadar önem verdiğini ortaya koyuyordu. Tefvik Paşa Silah Teslimat Komisyonu olarak tarihe geçen bu birinci heyette, daha önce Viyana'da askeri ataşe olarak görev yapan Albay İzzet Bey ve Binbaşı M. Şevket Bey (daha sonra meşhur M. Şevket Paşa) gibi subaylar da bulunmuşlardır. Harp Akademisinde öğretmen olarak görev yapan M. Şevket Bey Genel Kurmay Başkanlığında ve silah deneme komisyonlarında bilirkişi olarak çalışmıştır. Mauser sisteminin Türk piyade tüfeği olarak kabul edilmesinde hiç kuşkusuz önemli bir rol oynamış olan M. Şevket Bey bu komisyon içindeki en önemli kişi konumundaydı. Birinci Silah Teslimat Komisyonunda silahların teknik özellikleri konusunda deneyimli olan bir diğer kişi, daha önce benzer bir görev için ABD'ye gönderilen Üsteğmen Hasan Sabri Bey'dir. Komisyonunda görev yapan Topçu Binbaşı Tahir Bey ise daha önceleri Harbiye'de profesör olarak çalışmıştı. Komisyonun bir diğer üyesi Topçu Yüzbaşı Ahmet Hamdi Efendi de tıpkı Hasan Sabri Bey gibi ABD'ye gönderilen Silah Teslimat Komisyonunda görev yapmış biri idi. Mauser Tüfek Fabrikasının, Türkiye'den almış olduğu bu silah ihalesi fabrikasının o tarihe kadar almış olduğu en büyük ihale olduğundan P. Mauser 15 Mayıs 1887 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Diğer yandan Mauser Tüfek Fabrikasını 23 Mayıs 1887 tarihinde ziyaret eden Goltz Paşa Abdülhamid'e bu fabrika hakkında olumlu görüş bildirmiştir. Daha sonra Goltz'un bu fabrikayı 2 Ekim 1894 tarihinde ikinci kez ziyaret ettiğini görüyoruz. Türkiye'nin Mauser Tüfek Fabrikasına vermiş olduğu bu ihaleler fabrikanın fiziksel mekanının genişlemesine önemli katkıda bulunmuştur. Böylece fabrikada makinelerin bulunduğu büyük salon adı verilen yer 4 Haziran 1887 tarihinde tadilat geçirerek genişletilmiştir. Silah Teslimat Komisyonunun daha sonra desteklenmediği görülmektedir. Söz gelimi çoğu topçu sınıfına mensup 13 subay komisyonu desteklemek ve güçlendirmek için 9 Eylül 1887 tarihinde Oberndorf'a gönderilmiştir.¹⁴²

M. Şevket Bey 22 Aralık 1893 tarihinde Oberndorf'a tekrar geldiğinde artık Mauser Tüfek Fabrikası için önemli bir şahsiyet durumdaydı.

Bu yüzden başta P. Mauser olmak üzere fabrikanın müdürü Groniki ve fabrikada çalışan memurlar tarafından istasyonda görkemli bir törenle karşılanmıştı. P. Mauser böyle büyük bir ihaleyi almanın sevinçleriyle (200.000 adet M/1893 tüfeği imalatı) M. Şevket Paşa'nın onuruna bütün Türk subayları ile fabrikada çalışan Alman memurların katılımıyla 28 Aralık 1893 tarihinde bir akşam yemeği vermiştir. P. Mauser bu yemekte yaptığı konuşmada M. Şevket Bey'e bu ihalenin kendilerine verilmesinden dolayı teşekkür ederek ondan bu memnuniyetinin ve şükranlarının Sultan Abdülhamid'e bildirmesini rica etmiştir. M. Şevket Bey ise bu ihalenin Mauser Tüfek Fabrikasına verilmesini sultanın bir iyi niyet göstergesi olarak yorumlanması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴³ Oberndorf'ta görev yapan Türk subayları bu şehrin sosyal hayatına da yeterince uyum sağlamış durumdaydılar. Aşağıdaki ifadeler Türk subaylarının şehrin sosyal hayatıyla tam manasıyla bütünleştiklerini net bir şekilde ortaya koymaktadır:

"[...] Oberndorf şehrinin sakinleri Türk subaylarına o kadar yakınlık ve sempati besliyorlardı ki burada görev yapan Hüseyin Hüsnü Bey, Hayrettin ve İbrahim adlı üç Türk subayı bu şehirde yaşayan Alman kadınlarla evlenmişlerdi."¹⁴⁴

P. Mauser'in Türklere ve Abdülhamid'e gösterdiği iltifat bununla da bitmiyordu. Söz gelimi, Abdülhamid'in tahta çıkış yıldönümünü olan 31 Ağustos Oberndorf'ta her yıl düzenlenen törenler ve havai fişek gösterileriyle kutlanmıştır.

23 Nisan 1903 tarihinde Tümgeneral Rıfat Bey başkanlığında Oberndorf'a gelen İkinci Silah Teslimat Komisyonu burada üç yıl görev yaptıktan sonra 1906 baharında şehri terk etmiştir. Rıfat Beyin aniden ölmesi üzerine komisyon başkanlığına kardeşi Tümgeneral Rüştü Hüseyin Bey getirilmiştir. Bu komisyonun diğer üyeleri arasında; Hüseyin Bey, Hüseyin Tefik Vidin, Mahmud Fethi, Ahmed Kerim, Ali Emrullah, Hasan Ahmed, Mehmet Ali Recep, ve Mustafa Kamil gibi subaylar bulunuyordu.¹⁴⁵ Seel'in bildirdiğine göre Türkiye'den giden bir üçüncü silah teslimat komisyonu daha Oberndorf'ta görev yapmıştır.¹⁴⁶ İkinci komisyonunda görev yapan Hasan Ahmed ve Mehmet Ali Recep adlı kişiler daha önce gönüllü¹⁴⁷ olarak Oberndorf'ta çalışmışlardır.

4.7.4. Paul Mauser ve Osmanlı Hanedanı Arasındaki İlişkiler

Sultan Abdülhamid'in Mauser Ailesini madalya ile taltif etmesi Osmanlı Hanedanı ile Oberndorf arasında sıkı bir ilişkinin göstergesi olarak değerlendirilmelidir. P. Mauser'in eşi Maria Magdalena'ya kadınlar için düzenlenmiş olan üçüncü sınıf "Nişan-ı Şefkat" adı verilen bir madalya 29 Nisan 1893 tarihinde verilmiştir. Diğer yandan sultan silah ustası Fidel Feederle'yi 13 Mart 1893 tarihinde gümüş onur madalyası ile taltif etmiştir. P. Mauser'in hayatı boyunca aldığı toplam 24 madalyadan beşini Abdülhamid'in elinden almış olması onunla sultan arasındaki kişisel ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. İlk olarak Abdülhamid tarafından 1887 yılında üçüncü sınıf yıldızlı Mecidiye madalyası ile onurlandırılan P. Mauser bundan üç yıl sonra "Altın Liyakat Madalyası", "Altın İftihar Madalyası" ve "Gümüş İftihar Madalyası" adlı madalyalar verilerek onurlandırılmıştır. P. Mauser'in Abdülhamid'ten aldığı madalyalar bununla da bitmiyordu. Ona Türk ordusunun teçhiz edilmesine yaptığı katkılardan dolayı 10 Haziran 1893 tarihinde sultan tarafından kabulünde ikinci sınıf yıldızlı Osmaniyeye madalyası verilmiştir.¹⁴⁸ Ayrıca Abdülhamid P. Mauser'i 27 Haziran 1893 tarihinde düzenlenen ve sadece yüksek rütbeli memurlar ve askerlerin çağırıldığı Ramazan Bayramı kutlamalarına davet ederek onurlandırmıştır.¹⁴⁹ Bundan bir yıl sonra Abdülhamid Mauser Tüfek Fabrikasından aldığı ürünlerden memnuniyetini belirtmek için bu kez Oberndorf şehrinin ileri gelen siyasetçilerini dördüncü sınıf Osmaniyeye madalyası ile taltif etmiştir.¹⁵⁰

4.7.5. İttihat ve Terakki Partisi Dönemi

Jön Türklerin iktidara geldikten sonra ateşli silahlar üzerindeki itihal yasağını¹⁵¹ kaldırması Türkiye'ye ateşli el silahlarının girişinde büyük bir patlama yaşanmasına yol açmıştır. Bu süreçte Türkiye'ye büyük miktarda revolver ve otomatik tabanca sokulmuştur. Bu silahlarda da önemli bir pazar payını elinde bulunduran Mauser Tüfek Fabrikası devreye girerek bu ürünlerin satışından yüksek oranda kâr sağlamıştır. Bir süre sonra Mauser tabancalarının ithali yasaklanırken, Browning

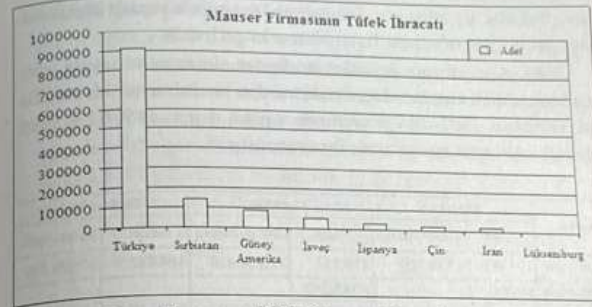

ihalelerin önemi uluslararası perspektiften de açık ve net bir şekilde anlaşılmaktadır. Türkiye, sahip olduğu dört farklı Mauser modelinde 908.700 adet tüfek ile ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'yi üç farklı modelde 147.800 adet tüfek ile Sırbistan takip etmektedir. Buna karşılık Çin üç farklı Mauser modeline sahip olmasına rağmen sadece 23.800 adet tüfek ithal etmiştir. Tablo 7'de Latin Amerika ülkelerinin Oberndorf'tan farklı modellerde toplam olarak 90.500 Mauser tüfeği ithal ettikleri görülmektedir. Türkiye tek başına 908.700 adet Mauser tüfeği satın almasına karşılık diğer ülkelerin hepsinin ithal ettiği toplam tüfek sayısı 374.300 olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum Türk Harbiye Nezaretinin Mauser Firmasına diğer ülkelerin toplamından üç kat daha fazla tüfek siparişi verdiğini ortaya koymaktadır.

Ülkeler	Model ve Miktar							
	M/87	220.000	M/90	280.000	M 93/97	201.000	M 98/07	207.700
Türkiye	M/87	220.000	M/90	280.000	M 93/97	201.000	M 98/07	207.700
Çin	M/71	13.500	M/80	6.000	M 98/07	4.300		
Sırbistan	M/71	100.000	M 71/84	8.000	M 98/07	39.800		
İspanya	M 91/92	2.200	M 93/07	30.000				
Bolivya	M/07	6.000						
Brezilya	M/07	2.000						
Şili	M 98/07	20.000						
Meksika	M/98	11.600						
Paraguay	M 98/07	9.100						
Lüksemburg	M 93/97	500						
İran	M 98/07	22.500						
Peru	M 98/07	29.800						
İsveç	M 93/07	57.000						
Uruguay	M/07	12.000						

Tablo 7: Yabancı Ülkelerin Sahip Olduğu Mauser Modelleri (Kaynak: Wolf, Hellmut, Die wirtschaftliche Entwicklung der Stadt Oberndorf am Neckar mit besonderer Berücksichtigung der Mauserwerke und der Schwarzwälder Boten, Tübingen 1933, s. 50).

Tablo 7'de yer alan ülkelerin haricinde Mauser Tüfek Fabrikasının müşterileri arasında; Belçika, Portekiz, İtalya, Kolombiya, Ekvator ve Kongo gibi ülkeler yer alıyordu. Bu bağlamda vurgulanması gereken husus Belçika'nın Mauser tüfeklerini lisanslı olarak Herstal'daki silah fabrikasında kendisinin üretmiş olduğudur. İtalya (5.000 adet) ve Portekiz (1.450 adet) ise söz konusu fabrikadan sadece otomatik tabanca ithal etmiştir.¹⁶⁷

Grafik 3: Mauser Firmasının Tüfek İhracatı (Kaynak: Tablo 7)

Tablo 8'de görüldüğü gibi yabancı ülkelerden alınan tüfek ve mühimmat ihaleleri Mauser Tüfek Fabrikasının gelişmesinde 1874 ila 1904 yılları arasında yeri doldurulamaz bir rol oynamıştır. P. Mauser bu yıllar arasında yurt içinde 190.000 adet tüfek satarken, yurt dışına ihraç ettiği tüfek adedi ise 1.525.064'ü bulmuştu. Diğer bir ifadeyle yurt dışında yurt içindekinden sekiz kat daha fazla ürün satılmıştı. Yukarıdaki ifade yüzde olarak söylenecek olursa 1874 ila 1904 yılları arasında fabrikanın toplam satışında yurtdışının payı % 88'i buluyordu. Yabancı ülkeler Mauser Tüfek Fabrikasına 1890-1904 döneminde toplam olarak 1.165.212 adet tüfek ihalesi vermiştir. Almanya içinde 1874/1904 (190.000) ve 1904/1914 (313.950) dönemlerinde satılan tüfek adedi karşılaştırıldığında, yurt içinde gerçekleşen satışların Birinci Dünya Savaşı arifesinde yapıldığı görülmektedir. Mauser Tüfek Fabrikası 1904'ten 1914'e kadar geçen on yıllık süre zarfında

yurtdışına toplam 311.837 adet tüfek ihraç etmiştir. Şu halde bu rakam ile aynı dönemde yurt içinde satılan tüfek sayısı hemen hemen birbiriyle aynı düzeydeydi. Yabancı ülkeler Mauser Tüfek Fabrikasının 1874 ila 1904 yılları arasında toplam olarak 1.525.064 adet tüfek almış olmalarına rağmen, 1904-1914 döneminde satın aldıkları tüfek sayısı 311.837 rakamına gerilemiş bulunuyordu. Almanya'da bir tüfeğin fiyatı ortalama 50 mark iken, yabancı ülkeler bir tüfeğe takriben 59 mark ödüyorlardı. Ancak yabancıların ödedikleri fiyat ülkeden ülkeye farklılık arz ediyordu. Söz gelimi Türkiye'nin verdiği büyük ihalede bir tüfeğin ortalama fiyatı 69 marka geliyordu.

Tablo 8'de yabancı devletler tarafından alınan ve az sayıda üretilen hususi silah alımları değerlendirme dışı bırakılmıştır. Mauser Tüfek Fabrikası 1907-1914 döneminde toplam değeri 14.936.286 mark olan 293.418 adet hususi silah ihraç etmiştir.¹⁶⁸

Dönem	Almanya		Yurtdışı		Toplam Satış	
	Adet	Tutar (mark)	Adet	Tutar (mark)	Adet	Tutar (mark)
1874-1890	125.000	6.339.300	359.852	21.260.430	484.852	27.599.730
1890-1904	65.000	10.732.000	1.165.212	75.810.600	1.461.012	86.542.600
1904-1906	134.000	8.318.095	96.800	13.091.308	394.987	21.409.403
1907-1914	179.950	8.318.095	215.037	13.091.308	394.987	21.409.403
Toplam	503.950	25.389.395	1.836.901	110.162.338	2.340.851	135.551.733

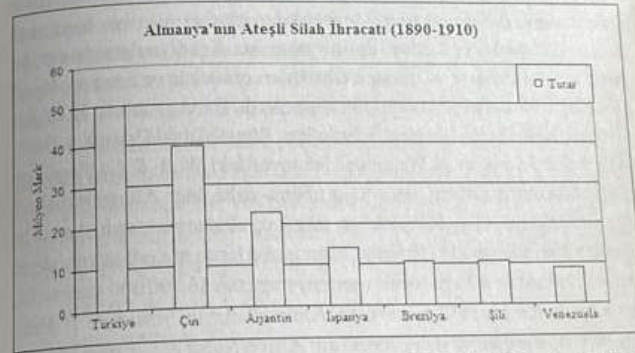
Tablo 8: Mauser Tüfek Fabrikasının Toplam Üretiminde Almanya ve Yabancı Ülkelerin Payı (Kaynak: Wolf, Hellmut, Die wirtschaftliche Entwicklung der Stadt Oberndorf am Neckar mit besonderer Berücksichtigung der Mauserwerke und der Schwarzwälder Boten, Tübingen 1933, s. 51.)

Yurtdışından alınan ihaleler Mauser Tüfek Fabrikasının sadece bir işletme olarak genişlemesini sağlamakla kalmamış, tüfeklerin teknik açıdan yenilenmesine ve gelişmesine de olumlu katkı yapmıştır. Aşağıdaki ifadeler bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır:

"[...] Mauser Tüfek Fabrikası yurt dışından alınan ihaleler olmasaydı bu büyüklüğe ulaşamazdı. Yabancı devletlerden çok sayıda ihale alındığından dolayı Mauser Tüfek Fabrikası böyle yüksek bir teknolojik düzeye erişebilmiştir."¹⁶⁹

Mauser Tüfek fabrikasının bir işletme olarak genişlemesinin mantıksal sonucu fabrikada çalışan işçi sayısındaki artıştır. Yabancı ülkelere ihalelerde kimi zaman süreklilik sağlanamadığından fabrikada istihdam edilen işçi sayısı da inişli çıkışlı olmuştur. Fabrikada çalışan işçi sayısındaki dalgalanmayı anlayabilmek için aşağıdaki ifadelere kulak vermek gerekmektedir:

"1884 yılına kadar fabrikada çalışan işçi sayısı 500 ila 600 arasında gidip gelmiştir, sayı 1890 yılında 1.600 işçiye, 1895'te ise yuvarlak olarak 2.500'e yükselmiştir. Ancak hiçbir zaman bu sayılar istikrarlı olmamıştır. 1891-1893 yılları arası dönemde 600'e gerileyen çalışan sayısı, 1897'de 500'e inmiş, 1900'de tekrar 1500 işçi sayısını yakalayan fabrika 1901 yılında en düşük seviye olan 400'e gerilemiştir. 1906-1907 döneminde fabrikanın işçi sayısı 2.800'e yükselerek bu tarihten sonra tekrar ortalama 1.300 rakamı yakalanmıştır. Birinci Dünya Savaşı yılları hariç tutulacak olursa 1914'te fabrikanın işçi sayısı en yüksek rakam olan 3.200'e ulaşmıştır."¹⁷⁰

Grafik 4: Almanya'nın Ateşli Silah İhracatı 1890-1910 (Kaynak: Vollmer, Erhard, Die deutsche Gewehr-Industrie, Düsseldorf 1913, s.113.)

Türkiye 1890-1910 döneminde Obendorf'a verdiği ihaleler için ödediği meblağ (50.100.000 mark) bakımından yabancı ülkeler arasında

birinci sırada yer almaktadır (bk. Grafik 4). İkinci sırada gelen Çin'i (41.700.000 mark) üçüncü büyük ithalatçı ülke Arjantin (22.900.000) izlemektedir. Bu durum, Türkiye'nin Mauser Tüfek Fabrikası için diğer yabancı ülkelerle karşılaştırıldığında yeri doldurulamayacak bir müşteri olduğunu ortaya koymaktadır.

4.8. Dipnotlar

¹ Bontrup, Heinz, Zđrowomyslaw, Norbert, Die deutsche Rüstungsindustrie. Vom Kaiserreich bis zur Bundesrepublik, Heilbronn 1988, s. 51.

² Erzberger, Matthias, Rüstungsaufgaben des Deutschen Reiches, Stuttgart 1914, s. 49.

³ Messerschmidt, Manfred (hrsg.), Die politische Geschichte der preußisch-deutschen Armee, Militärgeschichtliches Forschungsamt, Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648-1939, Bd. 2, München 1940, s. 373.

⁴ 7 Haziran 1890'da kurulan bu fabrikanın Berlin, Düneberg, Hamburg ve Rottweil şehrinde şubeleri bulunmaktaydı. Bu ortaklık Köln'deki Ren Vestfalya Barut Fabrikaları ve Rottweil'deki Rottweil-Hamburg Barut Fabrikasının birleşmesi suretiyle meydana gelmişti ve amacı barut, mü-himmat ve patlayıcı madde ticareti yapmaktı. Kendi aralarında ayrı bir grup oluşturan barut ve dinamit fabrikaları ortak kâr ve zarar paylaşımı temelinde bir kartel anlaşması imzalamışlardı. Barut grubunu; Köln'deki Birleşik Köln-Rottweil Barut Fabrikaları, Rönsahl'daki Cramer & Buchholz Barut Fabrikası ve Walsrode/Hannover'deki Wolf & Co Kommandit Şirketi oluştururken, patlayıcı grubunu daha önce Alman birliği adı altında birleşmiş olan dört patlayıcı fabrikası oluşturmaktaydı. Ancak bu gruplar içinde yer alan firmalar bağımsızlıklarını muhafaza etmişlerdi. Bu birliğin sahip olduğu toplam sermaye miktarı 16.500.000 marktı. Diğer yandan Kasım 1882'de kurulan Alman Patlayıcı Şirketi ile 25 Haziran 1876'da kurulan ve daha önceki adı Alfred Nobel & Co. olan Dinamit Şirketi, Nobel Dinamit Tröst Birliğine üye olmuşlardı (Bu konuda ayrıntılı olarak bk. Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften. Jahrbuch der deutschen Börsen, Ausgabe 1902/03, Bd. 2, Leipzig 1903, s. 1531. Krş. Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften. Jahrbuch der deutschen Börsen, Ausgabe 1902/03, Bd. 1, Leipzig 1903, s. 1533).

⁵ Bu fabrika askeri ve sivil kullanım amacıyla dumansız barut çeşitleri ve her çeşit nitroselülöz üretmekteydi. Bunun haricinde C/89 iri barut ve aynı özelliklere sahip muhtelif mühimmat ta imal ediliyordu. Bu barut çeşidi Krupp Firması tarafından piyasaya sürülmüştü (krş. An das Auswärtige Amt, 5. August 1898, PA Türki Nr. 142, Bd. 14,15).

⁶ Schäfer, a. g. e., s. 29.

⁷ Hallgarten, George W., Imperialismus vor 1914, Bd. 1, a. g. e., s. 404-405.

⁸ Bontrup, Zđrowomyslaw, a. g. e., s. 61.

⁹ Krş. Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften. Bd. 1, a. g. e., s. 1093-1097.

¹⁰ Howalds Fabrikaları 4 Mayıs 1889'da Kiel'de kurulmuştur. Bu fabrika; makine yapımı, demir, çelik ve döküm işleri ile gemi yapımına yoğunlaşmış idi. Bu firma aynı zamanda Kiel'de faaliyette bulunan Swentine-Dock-Şirketine de ortaktı (krş. Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften, Bd. 1, a. g. e., s. 1099-1100).

¹¹ Stettin'de 1851 yılında kurulan bu firma Almanya'nın ilk metal gemi üretimi gerçekleştirilen tersanesi durumundaydı. Askeri ve sivil amaçlı gemi ve gemi makineleri yapımına ağırlık veren bu firma 29 Ocak 1857 tarihinde adını Stettin Makine Fabrikası "Volkan" olarak değiştirmiştir. Bu tersanenin genişletme ve modernizasyon çalışmaları için 1885 ile 1886 yılları arasında aşağı yukarı 3.500.000 mark harcanmıştır (krş. Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften, Bd. 1, a. g. e., s. 1103-1104).

¹² Jerusalemski, Arkadi S., Die Außenpolitik und Diplomatie des Deutschen Imperialismus Ende des 19. Jahrhunderts, Berlin 1954, s. 54-58.

¹³ Sarnow, Gabriele, Waffen- und Munitionshandel als Mittel zur "friedlichen Durchdringung" Äthiopiens durch den deutschen Imperialismus 1905 bis 1914, Militärgeschichte 6/1988, Jg. 27, s. 551.

¹⁴ Sarnow, a. g. e., s. 553.

¹⁵ Aynı yerde, s. 552.

¹⁶ Gutsche, a. g. e., s. 90.

¹⁷ Hallgarten, George W., Radkau, Joachim, Deutsche Industrie und Politik von Bismarck bis heute, Frankfurt a. M., Köln 1974, s. 69-70.

¹⁸ Hallgarten, Imperialismus vor 1914, Bd. 2, a. g. e., s. 129.

¹⁹ Hallgarten, Radkau, a. g. e., s. 70-75.

²⁰Pancermen Derneği ve Alman silah sanayii arasındaki ilişkiler için ayrıntılı olarak bkz. Jäger, Hans, *Unternehmer in der deutschen Politik 1890-1918*, Bonn 1967, s. 132-141.

²¹Jäger, a.g.e., s. 143-146.

²²Aynı yerde, s. 175-180.

²³Alman Parlamentosundaki işadamları ve sanayiciler için bkz. aynı yerde, s. 313-25.

²⁴Aynı yerde, s. 169.

²⁵Kälble, Hartmut, *Industrielle Interessenpolitik in der Wilhelminischen Gesellschaft, Zentralverband Deutscher Industrieller 1895-1914*, Berlin 1967, s. 147-151.

²⁶Aynı yerde., s. 155-160.

²⁷Yahudi bir öğretmenin oğlu olarak dünyaya gelen Ludwig Löwe (1837-1886), politika ile ilgili olduğundan Terakki Partisine üye olmuştu. Böylece 1863 yılından itibaren Berlin'de belediye meclis üyeliği yapan Löwe 1877 yılında Prusya Parlamentosuna milletvekili olarak girmiştir. Bundan bir yıl sonra Terakki Partisinin tek Yahudi milletvekili olarak Alman Parlamentosu "Reichstag" in üyesi olmuştu. Parlamentoda gümrük tarifeleri komisyonunda üyelik yapan Löwe ekonomide korumacı tedbirlere şiddetle karşı çıkmıştır. Löwe bundan başka Berlin Yahudi Cemaati ve Doğu Yahudileri Kültür Derneği gibi sivil toplum örgütlerine de katılmıştı (bk. *Neue Deutsche Biographie, die historische Kommission bei der bayerischen Akademie der Wissenschaft (hrsg.)*, Bd. 16, Berlin 1990, s. 77-78).

²⁸*Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften*, Bd. 1, a. g. e., s. 991-992.

²⁹*Neue Deutsche Biographie*, Bd. 16, a. g. e., s. 77-78.

³⁰Isidor Löwe (1848-1910) bankacılık eğitimini tamamladıktan sonra 1870 yılında kardeşi ile birlikte ABD'ye gitmiştir. Orada Amerikan ekonomisini ve finansal hayatını harekete geçiren dinamikler hakkında gözlemlerde bulunmuştur. Silah, elektronik ve otomobil sanayiine büyük ilgi duyan I. Löwe 1875 yılında kardeşi Ludwig'in fabrikasında çalışmaya başlamıştır. Kaiserreich Almanyası'nın güçlü ve çok yönlü sanayicileri arasında yer alan I. Löwe, Yahudi olması münasebetiyle de II. Wilhelm'in etkili Yahudi müşavirleri arasında yer almıştır. O bunların haricinde

bir çok işletme ve şirketin yönetim ve denetleme kurullarında da görev almıştır (krş. *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 16, a. g. e., s. 78-79).

³¹Alfred Kaulla (1852-1924) eğitiminin ardından 1875 yılında girdiği Württemberg Vereinsbank'ta 1882'de müdür yardımcılığı 1888'de ise yönetim kurulu başkanlığı görevlerine getirilmiştir. A. Kaulla bu bankada 1884 yılından itibaren de satış müdürü olarak hizmette bulunmuştur. Württemberg Vereinsbank, Mauser Firmasının hisselerinde çoğunluğu elinde bulunduruyordu. Aynı zamanda Mauser Firmasının dış ticaretinden de sorumlu olan Kaulla, Mauser ve Ludwig Löwe firmaları adına Türkiye ile silah ve mühimmat işi bağlamak ve silah ticaretinin finansmanını sağlamak amacıyla 1887'de İstanbul'a gitmiştir. Ancak Kaulla'nın bu girişimi Fransız finans çevrelerinin bu işe para yatırmak istememeleri yüzünden akamete uğramıştır. Çünkü Fransızlar Almanların Türkiye'de nüfuz kazanmalarından endişe ediyorlardı (krş. *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 16, a. g. e., s. 359-364).

³²Aynı yerde, s. 79.

³³Hassler, Friedrich, Bihl, Adolf, *50 Jahre Deutsche Waffen- und Munitionsfabriken*, Berlin 1939, s. 55.

³⁴Ayrıntılı olarak bk. *Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften*, Bd. 1, a. g. e., s. 929-930., ve krş. Hassler, Bihl, *50 Jahre Deutsche Waffen- und Munitionsfabriken*, a. g. e., s. 53-54.

³⁵Krş. *Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften*, Bd. 1, a. g. e., s. 931.

³⁶Mauser tüfekleri ile pazar payı kapmak için mücadele eden Manlich tüfekleri 19. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Bulgaristan ve Yunanistan gibi bazı ülkelerde Manlich sistemi kabul edilmiştir. Ateşli el silahları sınıfına mensup ve kısa namlusu olan bu tüfeğin mermisi çelik bir iğneyle ateşlenir (krş. *Wörterbuch zur deutschen Militärgeschichte*, Bd. 2, Berlin 1985, s. 1103-1104).

³⁷Kössler, a. e. e., s. 96.

³⁸An den Reichskanzler von Caprivi, 6. Februar 1893, PA Türkei Nr. 142, Bd. 6,7.

³⁹An den Reichskanzler von Caprivi, 20. Juli 1894, PA Türkei Nr. 142, Bd. 8,9.

⁴⁰Marschall an das Auswärtige Amt, 20. Mai 1898, PA Türkei Nr. 142, Bd. 13,14.

- ⁴¹ Die Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 8. Mai 1998, PA Türkei Nr. 142, Bd. 13,14.
- ⁴² Von Stempel an das Kriegsministerium, 31. Mai 1911, PA Türkei Nr. 142, Bd. 33,34.
- ⁴³ Von Morgen an das Auswärtige Amt, 26. April 1898, PA Türkei Nr. 142, Bd. 12,13.
- ⁴⁴ An das Auswärtige Amt, 4. Juli 1898, PA Türkei Nr. 142, Bd. 13,14.
- ⁴⁵ Marschall an den Reichskanzler von Bülow, 9. November 1901, PA Türkei Nr. 142, Bd. 19,20.
- ⁴⁶ An den Rosen, 16. Dezember 1901, PA Türkei Nr. 142, Bd. 19,20.
- ⁴⁷ An das Auswärtige Amt, PA Türkei Nr. 142, Bd. 12,13.
- ⁴⁸ Die DW & MF an das Auswärtige Amt, 4. November 1898, PA Türkei Nr. 142, Bd. 15,16.
- ⁴⁹ An das Auswärtige Amt, 7. November 1898, PA Türkei Nr. 142, Bd. 15,16.
- ⁵⁰ An das Auswärtige Amt, 11. Januar 1899, PA Türkei Nr. 142, Bd. 15,16.
- ⁵¹ Von Stempel an das Kriegsministerium, PA Türkei Nr. 142, Bd. 25,26.
- ⁵² Wangenheim an den Reichskanzler von Hollweg, 13. Juni 1914, PA Türkei Nr. 142, Bd. 38,39.
- ⁵³ Seel, Wolfgang, Mauser-Gewehre unter dem Halbmond, DWJ, Nr. 11/1981, s. 1582.
- ⁵⁴ Die DW & MF an das Auswärtige Amt, 28. Februar 1907, PA Türkei Nr. 142, Bd. 24,25.
- ⁵⁵ Marschall an den Reichskanzler von Bülow, 10. März 1907, PA Türkei Nr. 142, Bd. 24,25.
- ⁵⁶ Marschall an das Auswärtige Amt, 5. Februar 1904, PA Türkei Nr. 142, Bd. 21,22.
- ⁵⁷ Von Stempel an das Kriegsministerium, PA Türkei Nr. 142, Bd. 25,26.
- ⁵⁸ An die DW & MF, 16. Oktober 1907, PA Türkei Nr. 142, Bd. 25,26.
- ⁵⁹ Von Stempel an das Kriegsministerium, PA Türkei Nr. 142, Bd. 25,26.
- ⁶⁰ Scherer, a. g. e., s. 477.

- ⁶¹ Aynı yerde, s. 478.
- ⁶² Aynı yerde, s. 479-483.
- ⁶³ Krş. Dipnot 185 (1. ve 2. Bölüm).
- ⁶⁴ Marschall an den Reichskanzler von Bülow, 30. Januar 1906, PA Türkei Nr. 142, Bd. 23,24.
- ⁶⁵ Wangenheim an das Auswärtige Amt, 9. Juni 1914, PA Türkei Nr. 142, Bd. 38,39.
- ⁶⁶ An das Auswärtige Amt, 17. Juni 1914, PA Türkei Nr. 142, Bd. 38,39.
- ⁶⁷ Wangenheim an das Auswärtige Amt, PA Türkei Nr. 142, Bd. 38,39.
- ⁶⁸ Schöllgen, a. g. e., s. 234.
- ⁶⁹ Gutsche, a. g. e., s. 110.
- ⁷⁰ Bu firma için bk. Hassler, Bihl, 50 Jahre Deutsche Waffen- und Munitionsfabriken, a. g. e., s. 22.
- ⁷¹ Aynı yerde, s. 23-27.
- ⁷² Aynı yerde, s. 38-39, ve krş., Seel, Wolfgang, DWJ Nr. 7/1981, s. 977.
- ⁷³ Hassler, Bihl, 50 Jahre Deutsche Waffen- und Munitionsfabriken, a. g. e., s. 40-41.
- ⁷⁴ Ren Metal Eşya ve Makine Fabrikası bünyesinde Ehrhardt'in idaresi altında aşağıdaki fabrika ve işletmeler birlikte hareket etmişlerdir: Ren Metal Eşya ve Makine Fabrikası (Düsseldorf), Haddehane (Düsseldorf/Reizholz), Araba Fabrikası (Eisenach) ve Zella St. Blasii Fabrikası. Bu fabrikaların hepsi birden kısaca "Ehrhardt Fabrikaları" olarak anılmıştır. Bu fabrika ve atölyelerde genellikle; top, top kundağı, taşit, tüfek, mermi ve bilimüm mühimmat üretimi yapılmıştır (krş. Rheinische Metallwaren- und Maschinenfabrik Düsseldorf, Auszüge aus Berichten über Versuche mit Schnellfeuergeschützen, System Ehrhardt, Düsseldorf 1903, PA Türkei Nr. 142, Bd. 19,20).
- ⁷⁵ Heinrich Ehrhardt (1840-1928) mesleki eğitimini tamamladıktan sonra uygulamada birçok bilgi ve beceri elde etmiş ve Zella'da açtığı makine fabrikasının iflas etmesi üzerine Düsseldorf'a giderek mühendis olarak çalışmaya başlamıştır. Ehrhardt çok kısa zamanda burada fabrika makineleri yapımı ve kurulumu konusunda bir otorite haline gelmiştir (Krş. Wenzel, Georg, Deutsche Wirtschaftsführer. Lebensläufe deutscher Wirtschaftspersönlichkeiten, Hamburg 1929, s. 527).
- ⁷⁶ Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften, Bd. 2, a. g. e., s. 1467-1468.

- ⁷⁷Bu konuda geniş bilgi için bk. Ehrhardt, Heinrich, Hammerschläge, 70 Jahre deutsche Arbeiter und Erfinder, Leipzig 1922, s. 71-75.
- ⁷⁸Neue Deutsche Biographie, Bd. 4, a. g. e., s. 579-580.
- ⁷⁹Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften, Bd. 1, a. g. e., s. 1469.
- ⁸⁰Bontrup, Zdrowomyslaw, a. g. e., s. 56.
- ⁸¹Rittmeister an den Marschall, 22 April 1902, PA Türkei Nr. 142, Bd. 19,20.
- ⁸²Ehrhardt-Werke an das Auswärtige Amt, 28. Oktober 1903, PA Türkei Nr. 142, Bd. 21,22.
- ⁸³Auszüge aus Berichten über Versuche mit Schnellfeuergeschützen, System Ehrhardt, PA Türkei Nr. 142, Bd. 19,20.
- ⁸⁴Ehrhardt-Werke an den Unterstaatssekretär des Auswärtigen Amtes von Richthofen, 29. Januar 1904, PA Türkei Nr. 142, Bd. 21,22.
- ⁸⁵Von Stempel an das Kriegsministerium, 2. Dezember 1908, PA Türkei Nr. 142, Bd. 27,28.
- ⁸⁶Ehrhardt, a. g. e., s. 24.
- ⁸⁷Sarıgöl, a. g. e., s. 66.
- ⁸⁸An das Auswärtige Amt, 18. April 1898, PA Türkei Nr. 142, Bd. 12,13.
- ⁸⁹Bontrup, Zdrowomyslaw, a. g. e., s. 57.
- ⁹⁰Hallgarten, George W. F., Das Wettrüsten. Seine Geschichte bis zur Gegenwart, Frankfurt a. M. 1967, s. 58-63.
- ⁹¹Kriegsministerium an den Reichskanzler Hohenlohe, 14. Mai 1898, PA Türkei Nr. 142, Bd. 13,14.
- ⁹²Kriegsministerium an das Auswärtige Amt, 25. Februar 1899, PA Türkei Nr. 142, Bd. 15,16.
- ⁹³Erhardt-Werke an das Kriegsministerium, 19. Februar 1903, PA Türkei Nr. 142, Bd. 20,21.
- ⁹⁴Erhardt-Werke an das Auswärtige Amt, 14. Februar 1906, PA Türkei Nr. 142, Bd. 23,24.
- ⁹⁵Die chinesische Botschaft an das Kriegsministerium, 30. Dezember 1905, PA Türkei Nr. 142, Bd. 23,24.
- ⁹⁶Menne, Bernhard, Krupp Deutschlands Kanonenkönige, Zürich, 1937, s. 248.

- ⁹⁷Stellungnahme des Auswärtigen Amtes, 19. März 1906, PA Türkei Nr. 142, Bd. 23,24.
- ⁹⁸An den Unterstaatssekretär des Auswärtigen Amtes von Richthofen, 18. Januar 1898, PA Türkei Nr. 142, Bd. 11,12.
- ⁹⁹An den Unterstaatssekretär des Auswärtigen Amtes von Richthofen, 20. Januar 1898, PA Türkei Nr. 142, Bd. 11,12.
- ¹⁰⁰Marschall an das Auswärtige Amt, 24. April 1898, PA Türkei Nr. 142, Bd. 12,13.
- ¹⁰¹Reichwehr Avusturya'da söz konusu dönemde oryantalizm üzerine yayın yapan bir gazetedeydi.
- ¹⁰²Deutsch-türkische Korrespondenz und Handelsnachrichten aus der Levante, Nr. 3, 19. Juli 1893, PA Türkei Nr. 142, Bd. 8,9.
- ¹⁰³Kölnische Zeitung, 10. Juni 1892, PA Türkei Nr. 142, Bd. 8,9.
- ¹⁰⁴An den Reichskanzler von Caprivi, 19. März 1893, PA Türkei Nr. 142, Bd. 6,7.
- ¹⁰⁵An das Auswärtige Amt, 21. Dezember 1898, PA Türkei Nr. 142, Bd. 15,16.
- ¹⁰⁶An Mühlberg, 22. Dezember 1898, PA Türkei Nr. 142, Bd. 15,16.
- ¹⁰⁷Kalau von Hofe an das Auswärtige Amt, 3. Dezember 1899, PA Türkei Nr. 142, Bd. 17,18.
- ¹⁰⁸Firma Krupp an Mühlberg, 13. November 1900, PA Türkei Nr. 142, Bd. 18,19.
- ¹⁰⁹An das Auswärtige Amt, 27. November 1902, PA Türkei Nr. 142, Bd. 20,21.
- ¹¹⁰An das Auswärtige Amt, 11. März 1904, PA Türkei Nr.142, Bd. 21,22.
- ¹¹¹An das Kriegsministerium, 4. August 1909, PA Türkei Nr. 142, Bd. 28,29.
- ¹¹²Kageneck an das Auswärtige Amt, 2. Mai 1914, PA Türkei Nr. 142, Bd. 38,39.
- ¹¹³Die Firma Krupp an H. Haas, 17. Februar 1870, HA Krupp, WA/III 31.
- ¹¹⁴Pachtner, Fritz, Waffen. Ein Buch vom Schaffen und Kämpfen im Waffenbau, Leipzig 1942, s. 213-214.
- ¹¹⁵Aynı yerde, s. 216-219.

- ¹¹⁶ Hassler, Friedrich, Bihl, Adolf, Geschichte der Mauser Werke, a. g. e., s. 49-52.
- ¹¹⁷ Aktaran Pachtner, a. g. e., s. 243.
- ¹¹⁸ Aynı yerde, s. 244-225.
- ¹¹⁹ Hallgarten, Das Wettrüsten, a. g. e., s. 55-59.
- ¹²⁰ Max Ebell'in yazmış olduğu "Wilhelm Mauser, ein deutscher Erfinder sein Leben anhand seiner Briefe, München 1921." adlı biyografi Wilhelm Mauser'in hayatı hakkında kısa ve öz bilgiler sunmaktadır. Bu biyografide özellikle W. Mauser'in Sırbistan, Rusya ve İsveç'e yaptığı iş seyahatleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmakta ve W. Mauser'in mektupları ışığında Sırbistan hükümeti ile yürütülen görüşmeler etraflıca ortaya konmaktadır.
- ¹²¹ Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 20, Historische Kommission bei der Königlichen Akademie der Wissenschaften (hrsg.), Leipzig 1884, s. 712-713.
- ¹²² Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften, Bd. 1, a. g. e., s. 962-963.
- ¹²³ 1882 ila 1891 yılları arasında Oberndorf Belediye Meclisi üyesi olan Paul Mauser (1838-1914) şehirin sosyal hayatının gelişmesine önemli katkı yapmış olan birisiydi. P. Mauser 1898-1903 döneminde Alman Parlamentosu Reichstag'da Liberal-Milliyetçi Fraksiyona dinleyici olarak katılmıştır (krş. Neue Deutsche Biographie, Bd. 16, s. 448-449).
- ¹²⁴ Aynı yerde, s. 448-449.
- ¹²⁵ Seel, Wolfgang, Mauser-Gewehre unter dem Halbmond, Türkenmauser, DWJ, Nr. 6/1981, s. 798.
- ¹²⁶ Josef Jonas'ın hayat hikayesi için bkz. Seel, aynı yerde, s. 779-780.
- ¹²⁷ Aynı yerde, s. 800.
- ¹²⁸ Aynı yerde, s. 800-801.
- ¹²⁹ Aktaran Seel, aynı yerde, s. 802.
- ¹³⁰ Aynı yerde, s. 802.
- ¹³¹ Krş. Seel, DWJ, Nr. 10/1981, s. 1423.
- ¹³² Seel, DWJ, Nr. 11/1981, s. 1578-1579.
- ¹³³ Aynı yerde, s. 1579.
- ¹³⁴ Bu modelin (M/1887) teknik özellikleri için ayrıntılı olarak bk. Seel, DWJ, Nr. 6, a. g. e., s. 802-803.

- ¹³⁵ Krş. Seel, DWJ, Nr. 7/1981, s. 976.
- ¹³⁶ Aynı yerde, s. 976.
- ¹³⁷ Aynı yerde, s. 977.
- ¹³⁸ Aynı yerde, s. 980.
- ¹³⁹ Seel, DWJ, Nr. 8/1981, s. 1160-1161.
- ¹⁴⁰ Aynı yerde, s. 1163-1164.
- ¹⁴¹ Aynı yerde, s. 1164.
- ¹⁴² Bu Topçu subaylar arasında; Binbaşı Mustafa Efendi, Emir Subayı Binbaşı Azmi Efendi, Bahaddin Efendi, Hakkı Efendi, Hasan Efendi, Yüzbaşı Yusuf, Vasfi, İbrahim, Rahmi, Ali Rıza Hüseyin ve Mehmet gibi kişiler bulunuyordu (krş. Seel, DWJ, Nr. 7, a. g. e., s. 977-978).
- ¹⁴³ Seel, DWJ, Nr. 10, a. g. e., s. 1418.
- ¹⁴⁴ Aynı yerde, s. 1421.
- ¹⁴⁵ Krş. Seel, DWJ, Nr. 12/1981, s. 1722-1725.
- ¹⁴⁶ Aynı yerde, s. 1724.
- ¹⁴⁷ Otuz Türk genci gönüllü olarak Mart 1895'te Mauser Tüfek Fabrikası ve Karlsruhe Mermi Fabrikasına Türkiye'nin duyduğu kalifiye eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla gönderilmiştir (krş. Seel, Nr. 10, a. g. e., s. 1420).
- ¹⁴⁸ Krş. Seel, DWJ Nr. 9/1981, s. 1264-1265.
- ¹⁴⁹ Aynı yerde, s. 1266.
- ¹⁵⁰ Seel, DWJ, Nr. 10, a. g. e., s. 1420.
- ¹⁵¹ İthal yasağı için ayrıntılı olarak bkz. Mertens an den Reichskanzler von Bülow, 13. August 1908, BArch Türkei Nr. 43, Bd. 3, Handels und Schiffssache. Vgl. auch GStA I. HA Rep. 120 C XIII 15 Nr. 1, Bd. 12.
- ¹⁵² Die Waffenfabrik Mauser an das Auswärtige Amt, 19. Januar 1909, Handels- und Schiffssache, BArch Türkei Nr. 42, Bd. 4.
- ¹⁵³ An den Reichskanzler von Bülow, 20. Januar 1909, Handels- und Schiffssache, BArch Türkei Nr. 42, Bd. 4.
- ¹⁵⁴ Firma Allendorff Schönebeck an das Auswärtige Amt, 8. März 1911, Handels- und Schiffssache, BArch Türkei Nr. 42, Bd. 4.
- ¹⁵⁵ Marschall an die Firma Allendorff, 22. Mai 1911, Handels und Schiffssache, BArch Türkei Nr. 42, Bd. 4.
- ¹⁵⁶ Die deutsche Botschaft an die Firma Allendorff, 4. November 1911, Handels- und Schiffssache, BArch Türkei Nr. 42, Bd. 4.

¹⁵⁷ Bu fabrikalar şunlardır: A & W Allendorff, Braun & Bloem GmbH, G. C. Dornheim GmbH, Dreyse & Collenbusch, Gustav Genschow & Co. AG, J. P. Hösterey Barmen, Lindener Zündhütchen & Thonwarenfabrik Linden, Patronenhülsenfabrik Bischweiler, Walbinger Menschel & Co. und Die Rhein Westfälische Sprengstoff AG (krş. Die deutsche Munitionsfabriken an das Auswärtige Amt, 10. November 1911, Handels- und Schiffssache, BAArch Türkei Nr. 42, Bd. 4).

¹⁵⁸ Continental-Telegraphen-Compagnie Wolff's Telegraphisches Bureau, 11. April 1903, PA Türkei Nr. 142, Bd. 20,21.

¹⁵⁹ Wangenheim an das Auswärtige Amt, 9. März 1914, PA Türkei Nr. 142, Bd. 38,39.

¹⁶⁰ Wangenheim an das Auswärtige Amt, 14. März 1914, PA Türkei Nr. 142, Bd. 38,39.

¹⁶¹ Wolf, Hellmut, Die wirtschaftliche Entwicklung der Stadt Oberndorf am Neckar mit besonderer Berücksichtigung der Mauserwerke und der Schwarzwälder Boten, Tübingen 1933, s. 45-46.

¹⁶² Aynı yerde, s. 47.

¹⁶³ Seel, Nr. 6, a. g. e., s. 802.

¹⁶⁴ Seel, Nr. 9, a. g. e., s. 1266.

¹⁶⁵ Wolf, Hellmut, a. g. e., s. 48.

¹⁶⁶ Aynı yerde, s. 49-50.

¹⁶⁷ Aynı yerde, s. 50.

¹⁶⁸ Aynı yerde, s. 51.

¹⁶⁹ Aynı yerde, s. 51.

¹⁷⁰ Aynı yerde, s. 68.

5. Krupp Firması

Krupp Ailesi her ne kadar Alman İmparatorluğu kurulmadan önce de Essen'de silah üretimi ile uğraşmaktaysa da, firmasının Almanya'nın önde gelen top imalatçısı konumuna yükselmesi Alfred Krupp'un (1812-1887) idaresinde olmuştur. A. Krupp sahip olduğu işletmecilik yeteneği sayesinde babasının kurduğu bu fabrikayı dökme çelik ve çelik saç üretimi hususunda kısa zamanda daha ileri bir noktaya taşımıştır. İlk kurulduğu yıllarda Prusya'ya demiryolu aksamaları satan Krupp Firması, 1859 yılında Berlin'den 300 top yapımını ön gören ilk silah ihalesini almıştır. A. Krupp'un güçlü vatanseverlik duygularından dolayı Krupp Ailesi ve Alman İmparatoru I. Wilhelm arasında kısa zamanda yakın bir ilişki meydana gelmiştir. Dolayısıyla Krupp Firması ve Prusya arasında temeli demiryolu yapımı ve top imaline dayanan bir ticari ilişkiler yumağı meydana gelmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında dünya genelinde savaşların artması Krupp Firmasının ürettiği top çeşitlerinin tanınmasına yol açmıştır. Böylece Krupp Firması ilk yurtdışı top ihalesini (36 adet top) Mısır hidivinden almıştır.¹

1848 yılında işçi sayısı 70 olan Krupp Firmasının insan gücü bundan tam dokuz yıl sonra 1.000 kişiye ulaşmıştır. Rusya'nın Krupp Firmasına 1865 yılında 4.500.000 mark değerinde bir top ihalesi vermesi, bu firmanın uluslararası camiada meşhur olmasına yol açmıştır. Esasında Krupp Firmasının böylesine bir ün kazanmasında Almanya'nın Fransa'ya karşı yaptığı Sedan Savaşı'nda (1870-1871) bu ülkeyi söz konusu firmanın ürettiği toplar vasıtasıyla dize getirmesi büyük bir rol oynamıştı. Bu sebepten dolayı Krupp topları dünya pazarında en çok aranan savaş silahı hâline gelmişti. Krupp Firması bu şartlar altında kendini Almanya ve yurtdışında kabul ettirerek top üretiminde dünya çapında bir tekelci haline gelmiştir.²

Krupp Firması gelişmesini kararlı bir şekilde sürdürerek Friedrich Alfred Krupp döneminde (1854-1902) Almanya'nın en büyük endüstri devleri arasındaki yerini almıştır. Krupp Firması bu atılım sürecinde önemli rakiplerini de ortadan kaldırmayı ihmal etmemiştir. Söz gelimi F. Alfred Krupp 1893 yılında can düşmanı olan Her- mann Gruson'a ait olan Gruson Fabrikasını satın alarak renklerine katmıştır. Krupp Firması 1889-1902 döneminde yurtdışına muhtelif çaplarda toplam 16.000 adet top ihraç etmiştir. Hatta bazı yıllarda üretilen top ve mühimmatın % 70'i yabancı ülkelere satılmıştır. Firmanın işçi sayısı ise bu dönemde ikiye katlanmıştır. Sonuçta 1902 yılına gelindiğinde Krupp Firması, bünyesinde 42.600 kişi çalıştıran bir işletme konumuna gelmişti. 19. yüzyılın sonunda Almanya'da savaş gemisi yapımı önemli bir sanayi faaliyeti haline geldiğinden F. Alfred Krupp 1896'da bu alanda rakipleriyle başa çıkabilmek amacıyla Germania Tersanesini satın almıştır. Bu gelişmeler sonucunda Krupp Firması 20. yüzyılda savaş gemisi yapımı alanında önemli bir yer kazanmıştır. Krupp Ailesinin ticari faaliyetleri aynı zamanda Şansölye Bismarck'ın da özel finans danışmanlığını yapmış olan Samuel Bleichröder tarafından finanse edilmiştir.³

5.1. Krupp Firması ve Alman İmparatorluğu

5.1.1. Krupp Ailesi ve Hohenzollern Hanedanı

Alfred Krupp bir iş adamının devlet ile iyi ilişkiler kurması gerektiğine inandığı için Alman İmparatorluğu'nun izlemiş olduğu siyasete kayıtsız şartsız destek veriyordu. Prusya ordusunu sonuna kadar destekleyen A. Krupp devlet yöneticileriyle ilişkilerini ancak 1890 yılında Bismarck'ın görevden ayrılmasıyla istenen noktaya getirebilmiştir. Onun iyi ilişkiler içerisinde olduğu idareciler arasında; sonraları Prusya Şansölyesi olan Hohenzollern Hanedanından Prens Karl Anton ve daha sonra Savaş Bakanlığı Müdürlüğüne getirilen Bernard von Voigts-Rhetz gibi kimseler bulunuyordu. Bu şahsiyetler daha sonra geldikleri bu etkili görevlerde A. Krupp ve firmasına sonuna kadar destek vermişlerdir. Krupp Firması bu destekler sayesinde Prusya'dan rahatlıkla ilk büyük ihalesini koparmıştı. A. Krupp

her fırsatta vatansız olduğunu ortaya koyduğundan Alman Kayzeri I. Wilhelm onu Almanya'nın ilerlemesi için mücadele eden milli bir kahraman olarak görüyordu. Prens Wilhelm Krupp Firmasını ilk olarak 1853 yılında daha Alman Kayzeri olmadan ziyaret etmişti.⁴ Aşağıdaki örnek Prens Wilhelm ve Krupp Ailesi arasındaki yoğun ilişkileri gözler önüne sermektedir. Prusya Ticaret Bakanı von der Heydt Krupp Firmasının patent süresini uzatma isteğini 1860 yılında geri çevirdiğinde, A. Krupp Prens Wilhelm'e müracaat etmiştir. Çünkü Prens Wilhelm bu tarihten bir yıl önce Prusya Savaş Bakanlığı nezdinde Krupp Firması lehine ricada bulunarak bu firmadan ismarlanana top sayısının dört kat artırılmasını sağlamıştı.⁵ Kayzer I. Wilhelm tahta çıktıktan sonra yanına oğlu Prens Wilhelm ve Savaş Bakanı Albrecht von Roon'u alarak Krupp Firmasının dökme çelik atölyelerinde Ekim 1861'de Essen'de inceleme ve temaslarda bulunmuştur. Bu ziyaret I. Wilhelm'in Krupp Firmasına verdiği önemi açıkça ortaya koyuyordu.⁶ Bununla yetinmeyen I. Wilhelm Krupp Ailesini ikinci kez 2 Eylül 1877 tarihinde Essen'de ziyaret etmiştir.⁷

Krupp Firması Hohenzollern Hanedanı ile I. Wilhelm döneminde kurduğu ilişkileri Kayzer II. Wilhelm zamanında daha da ileri götürmüştür. Prusya devleti, işletmesinin önemli bir müşterisi olduğu için A. Krupp başta II. Wilhelm olmak üzere devletin diğer görevlileriyle de iyi geçinmeye çalışmıştır. Krupp yönetimi devlet ileri gelenleri ve askerlerle o kadar sıkı bir ilişki kurmuştu ki, bu kimselerden bazıları emekli olduktan sonra firmanın çeşitli kademelerinde istihdam edilmişti. Söz gelimi, top atış ve deneme komisyonunda görev yapan Binbaşı Wangemann Krupp Ailesinin çıkarları doğrultusunda girdiği taahhütten dolayı emekli olduktan sonra Krupp Firması tarafından aylığa bağlanmıştı.⁸

A. Krupp, Alman İmparatorluğu'nda kayzerin mutlak söz sahibi olmasından dolayı yetkili bakanlıkların itirazlarına rağmen çoğu kere araya imparatoru sokarak ibreyi kendi lehine çevirmeyi başarmıştır. Böylece yukarıda vurgulandığı gibi, A. Krupp Ticaret Bakanı von der Heydt'in karşı çıkmasına rağmen demiryolu malzemeleri üretme patentini yedi yıl daha uzatabilmiştir.⁹ Esasında A. Krupp Almanya ve diğer ülkelerden top ihalesi alabilmek için Kayzer II. Wilhelm'in

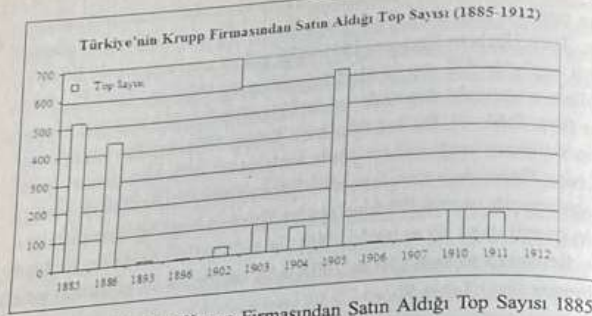

Grafik 6: Türkiye'nin Krupp Firmasından Satın Aldığı Top Sayısı 1885-1912 (Kaynak: Tablo 11 und 12).

Grafik 6'da görüldüğü gibi Türkiye 1885 ila 1907 yılları arasında, bir diğer ifadeyle Abdülhamid döneminde Essen'den 1.924 adet Krupp topu satın almıştır. Bu durum bir önceki dönemle (bk. Grafik 5) karşılaştırıldığında 108 adet top artışı ifade etmektedir. Goltz döneminde (1885-1895) Krupp Firmasından toplam değeri 70.145.383 mark olan 1.035 adet top ithal edilmiştir. Bu rakam söz konusu dönemde Türkiye'nin verdiği toplam siparişlerin % 31'ine tekabül etmektedir. Goltz'un öncülüğünde orduda yapılan reformlar özellikle yeni ordu birliklerinin kurulması veya var olanların birlik sayısının ve mevcudunun artırılması Türkiye'nin Krupp Firmasına verdiği top ihalelerinin artmasını tetiklemiştir.

Türkiye ile Krupp Firması arasında Haziran 1885'te 428 adet sahra topu, 29 adet kıyı topu ve 60 adet havan topu alınımı ön gören bir ihale anlaşması imzalanmıştır (krş. Tablo 10). Bu ihale kapsamında satın alınan 7 adet 35,5 santimetrelilik kıyı topunun 4 adedi İstanbul Boğazı'nın, 3 adedi de Çanakkale Boğazı'nın savunması için ön görülmüştü. Bu ihalenin finansmanının gerçekleşmesi için Türkiye 700.000 Osmanlı lirası tutarında bir krediye ihtiyaç duymaktaydı.²⁹

Model	Sahra Topu		Kıyı Topu		Havan Topu		
	L/27	L/24	KL/35; C/80	KL/35; C/80	L/6,3	L/6,4	L/6,4
Çap	7,5 cm	8,7 cm	24 cm	35,5 cm	12 cm	15 cm	21 cm
Adet	39	389	22	7	20	20	20

Tablo 10: Türkiye'nin Krupp Firmasına 1885 Yılında Verdiği Top Siparişi (Kaynak: Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, HA Krupp, S 3 WT 1/3, 5a VII f 862, s. 44 ve 44a).

Lahey'de yapılan silahsızlanma konferansları³⁰ Almanya'nın silah ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu bağlamda Abdülhamid'in en büyük korkusu Türkiye'nin de silahsızlanma zorunda kalma ihtimali idi. Sultan bu endişesini Almanya'nın İstanbul Başkonsolosu Marschall'a ilettiğinde, O Rus Çarı II. Nikola'nın silahsızlanma teklifine itibar edilmediği sürece ülkesinin Türkiye'ye silah ihraç etmeye devam edeceğini bildirmişti.³¹

Yıl	Sahra Topu Model/Çap					Dağ Topu		Dağ Havanı			Çokamacı/Top		Toplam
	L/27 7,5 cm	L/24 8,7 cm	L/20 10,7 cm	L/30 7,5 cm	L/50 7,5 cm	L/13 7,5 cm	L/14 7,5 cm	L/6,3 12 cm	L/6,4 15 cm	L/6,4 21 cm	L/6,4 7,5 cm	L/20 3,7 cm	
1885	39	389						20	20	20			488
1886	20	404	2										426
1893						6							6
1896												2	2
1903				96							2		98
1904							8					10	18
1905				462			138					12	612
1906												4	4
1907												4	4
1910				90	8								98
1911				88									88
1912				1									1
Toplam	59	793	2	737	8	6	146	20	20	20	2	32	1.845

Tablo 11: Türkiye'nin Krupp Firmasına Verdiği Top İhaleleri 1885-1912 (Kaynak: Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, HA Krupp, S 3 WT 1/3, 5a VII f 862, s. 44 ve 44a).

Tablo 11 ve 12'de gösterilen toplar haricinde 1885 ila 1912 yılları arasında Krupp Firmasından çeşitli model ve çaplarında olmak üzere toplam 211 adet top daha satın alınmıştır. Bunlar arasında 72 adet sahra topu ve 10 adet makineli tüfek bulunmaktaydı. Tablo 9, Tablo 11 ve 12 ile karşılaştırıldığında 1885 ila 1912 yılları arasında bir önceki döneme göre (1861-75) Türk topçu birliklerinde bulunan topların model ve çaplarında büyük bir çeşitliliğin olduğu göze çarpmaktadır.

Yıl	Kıyı ve Deniz Topları / Model/Çap										Toplam	
	KL/35 C/80 24 cm	KL/35 C/80 35,5 cm	SKL/35 C/00 3,7 cm	SKL/40 C/00 15 cm	SKL/40 C/00 5,7 cm	SKL/40 C/00 12 cm	SKL/40 C/97 21 cm	SKL/40 C/97 4,7 cm	SKL/40 C/97 5,7 cm	SKL/40 C/97 7,5 cm		SKL/40 C/97 10,5 cm
1885	22	7										29
1886	10		4									14
1896				2								2
1902				15	6	7	4					32
1904								6	30	18	5	59
1905						12						12
Toplam	32	7	4	17	18	7	4	6	30	18	5	148

Tablo 12: Türkiye'nin Krupp Firmasından Aldığı Kıyı ve Deniz Topları 1885-1912 (Kaynak: Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, Krupp, S 3 WT 1/3, 5a VII f 862, s. 44 ve 44a).

Türkiye Krupp Firmasına 1903'te toplam değeri 723.857 Osmanlı lirası olan 96 adet L/30 model ve 7,5 santimetrelik³² seri atışlı sahra topu ihalesi vermiştir. Bunların haricinde bu ihale kapsamında Krupp Firmasına; değeri takriben 9.845 Osmanlı lirası olan 2 adet dağ topu ve bu toplara ait mermi ile toplam değeri 76.464 Osmanlı lirası olan 24 adet kıyı topu³³ ile birliklerde mevcut eski toplar için toplam değeri 3.158 Osmanlı lirası olan barut ve mermi siparişi verilmiştir. Bu ihalenin toplam tutarı 736.860 Osmanlı lirası idi. Bu meblağa listede yer almayan 24 kıyı topunun bedeli olan 76.464 Osmanlı lirası dahil edilmemiştir. Diğer yandan Krupp Firması Türkiye'ye ivedilikle sahra topçu bataryası göndermeyi taahhüt etmiştir. Ancak bunların gerçekleştirilmesi için Türkiye'nin 100.000 Osmanlı lirası tutarında olan ilk taksiti ödemesi gerekiyordu. Türk topçu birliklerinde uzun

zamandan bu yana Krupp topları kullanıldığından teknik olarak başka bir top sistemine geçilmesi söz gelimi başka bir ülkeden (Fransa) top ithal edilmesi imkansız hale gelmişti. Yani Türk ordusu belli ölçüde Krupp toplarına bağımlı hale gelmişti. Abdülhamid işine geldiğinde Krupp Firmasını başka firmalara top ihalesi verme kozuyla tehdit etmiş olsa da, meydana gelen teknik bağımlılıktan dolayı bu düşüncesini fiiliyata geçirememiştir.³⁴

Türkiye'nin Krupp Firmasından Satın Aldığı Top Sayısı ve Tutarı (1861-1912)

Yıl	Adet ¹	Tutar (Mark)
1861	1	14.066
1863	48	112.528
1864	60	748.056
1867	48	675.168
1868	127	1.532.636
1870	88	1.081.964
1871	178	2.487.764
1873	834	123.354.312
1874	231	2.891.527
1875	201	3.101.659
1885	517	39.965.707
1886	440	10.365.936
1893	78	19.813.740
1896	4	237.776
1898	1	11.530
1902	32	5.589.790
1903	98	1.229.940
1904	72	662.870
1905	668	9.506.876
1906	4	22.752
1907	4	22.752
1910	106	1.200.036
1911	90	1.045.384
1912	6	475.860
Toplam	3936	226.050.629

¹Krupp Firmasından alınan toplam top sayısı tam olarak 3.942'dir. 1902 yılında alınan 2 adet 7,65 milimetrelik ve 1905 yılında alınan 4 adet 8 milimetrelik makineli tüfekler bu tabloda dikkate alınmamıştır.

Tablo 13: Türkiye'nin Krupp Firmasından Satın Aldığı Top Sayısı ve Tutarı 1861-1912 (Kaynak: Topların fiyatlarıyla ilgili hesaplama, Krupp Firmasının Tarih Arşivinde Türkiye'nin satın aldığı topların fiyatlarına ilişkin bilgi ve-rilmemesi üzerine, Deutsches Handelsarchiv, Reichsamt des Innern (hrsg.),

Jg. 1898, Bd. 2, s. 512'de yer alan Türkiye'nin Krupp Firmasına yaptığı bir ödemedan yola çıkılarak bu satırların yazarı tarafından yapılmıştır. Bu hesaplamanın temeli Türkiye'nin Krupp Firmasına 1894'te 6 adet 7,5 santimet-saplamanın temeli Türkiye'nin Krupp Firmasına 1894'te 6 adet 7,5 santimet-relik top için ödediği 69.190 marklık meblağa dayanmaktadır. Buna göre bir adet 7,5 santimetrelilik topun fiyatı 11.530 mark olarak tespit edilmiştir. Elde edilen bu rakamın 7,5'e bölünmesiyle 1 santimetrelilik topun fiyatı olan 1537 rakamı elde edilmiştir. Bundan sonra satın alınan diğer topların fiyatları da çap büyüklüğüne göre doğru orantı metodu kullanılarak ayrı ayrı hesaplanmıştır. Ancak bu hesaplamada topların modeli hesaba katılmamıştır ki bu da doğal olarak fiyat üzerine etki eden bir faktördür. Tabloda elde edilen rakamlar 1894 yılı rakamları baz alınarak hesaplandığı için büyük ihtimalle Türk hükümeti ithal ettiği toplar için Krupp Firmasına daha fazla para ödemiş olmalıdır.

Tablo 13'te görüldüğü gibi Türkiye 1861 ila 1912 yılları arasında Krupp Firmasına ihale ettiği toplar için 226.050.629 mark ödemiştir. Dönemler itibarıyla toplar için ödenen meblağa bakıldığında, 1873 yılı 123.354.312 marklık ödeme tutarıyla bariz bir şekilde zirvede yer almaktadır. Tablo 13 Türkiye'nin ödediği toplam meblağı ortaya koyarken, Tablo 14 ise dönemler itibarıyla bu ihaleler için yapılan harcama miktarını göstermektedir. Tablo 14 ayrıca 1861-1875 yılları arasında Türkiye'nin firmaya ödediği para (135.999.680 mark) ile bir işletme olarak söz konusu firmanın gelişimine yaptığı katkıyı gözler önüne sermektedir. Türkiye'nin Krupp Firmasına 1861-1875 döneminde vermiş olduğu ihale bedeli olan rakam (135.999.680 mark) aynı dönemde firmanın yapmış olduğu toplam ciro (363.004.480 mark)³⁵ ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin verdiği ihalelerin firmanın büyümesine yaptığı katkı daha iyi bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin yapmış olduğu ödeme firmanın yapmış olduğu cironun % 37'sine tekabül etmektedir.

Türkiye'nin Krupp Firmasına Dönemler İtibarıyla Ödediği Meblağ (1861-1912)	
Dönem	Tutar (mark)
1861-1875	135.999.680
1876-1908	87.329.669
1908-1912	2.721.280
1861-1912	226.050.629

Tablo 14: Türkiye'nin Krupp Firmasına Dönemler İtibarıyla Ödediği Meblağ 1861-1912 (Kaynak: Tablo 13.)

5.2.1. Krupp Firmasının Türkiye Temsilciliği

Krupp Firmasının İstanbul'daki daimi temsilciliği 1869 yılında açılmış olmasına rağmen, 1855 yılında söz konusu firmanın Paris temsilciliğine getirilen Heinrich Haass aynı zamanda İspanya, Portekiz, İsviçre'nin Fransız Kantonları, Mısır ve Türkiye gibi ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinden de sorumlu idi. Krupp Firmasının İstanbul temsilciliği 1869 yılında, 1867 ila 1886 yılları arasında firmanın Balkan ülkeleri temsilciliğini yapmış olan Otto Dingler tarafından kurulmuştur. Firmanın temsilciliğini 1889'da August Huber üstlenmiştir. Huber Freres olarak ünlenen bu temsilcilik Birinci Dünya Savaşına kadar varlığını sürdürmüştür. Freres İstanbul Boğazı'nda 64.000 metrekare alan üzerine kurulu bir villa yaptırmıştır ki bu villa günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığının yazlık rezidansı olarak kullanılmaktadır. Krupp Firmasının Paris temsilcisi Carl Menshausen, F. Alfred Krupp döneminde firmanın Türkiye temsilciliğini yapmıştır.³⁶ Krupp Firması Türkiye'de daha sonraları Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da temsilcilik açmıştır.³⁷

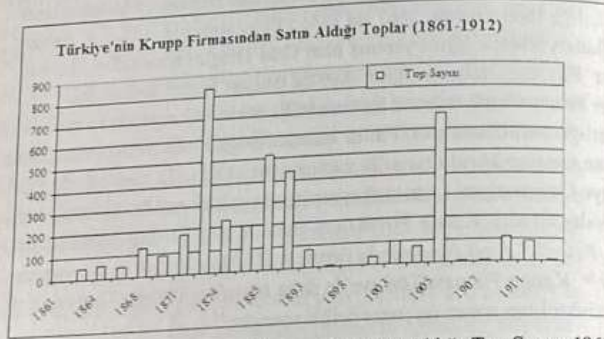
5.2.2. Yabancı Ülkelerin Krupp Firmasından İthal Ettiği Toplar

Türk hükümeti 1873 yılında İstanbul ve Çanakkale boğazlarını tahkim etmek amacıyla Krupp Firmasına farklı model ve çaplarda 834 adet sahra ve kıyı topu siparişi vermiştir (bk. Tablo 9). Türkiye'nin vermiş olduğu bu silah ihalesi o dönemde krizde bulunan Krupp

Firmasına doping etkisi yapmıştır. Bir diğer ifadeyle bu siparişler Krupp Ailesine firmalarının yaşamını idame ettirme fırsatı vermiştir. Söz konusu dönemde Balkanlarda Türk- Rus rekabeti tırmanmaya başladı için, Moskova İstanbul'un vermiş olduğu top ihalelerinden büyük rahatsızlık duymuştur. Rusya, Krupp Firmasına 1877 yılında 1.128 adet top siparişi vermiştir.³⁸ Sırbistan ile Türkiye arasında yapılan savaşta her iki tarafta Krupp topları kullanılmıştır. Türklerin 60, Romenler ile Rusların ise birlikte Türklerin sahip olduğundan iki kat daha fazla topa sahip olduğu 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nda yapılan Plevne savunmasında ağırlıklı olarak Krupp topları kullanılmıştır.³⁹ A. Krupp ürettiği topların Plevne savunmasında kullanılması hakkında şunları söylemektedir:

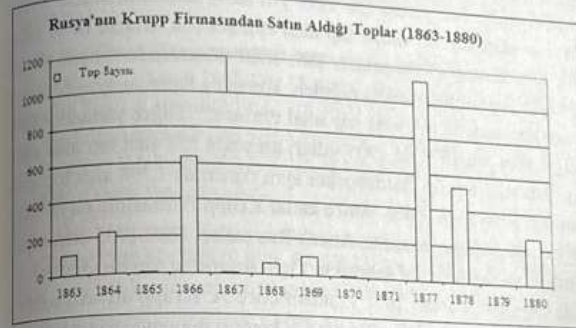
"1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nda Türk, Rus ve Romen topçu birlikleri benim sistemimle üretilen topları kullanmışlardır. Öğrendiğime göre bu toplar büyük bir memnuniyet uyandırmıştır."⁴⁰

Grafik 7: Türkiye'nin Krupp Firmasından Satın Aldığı Top Sayısı 1861-1912 (Kaynak: Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, HA Krupp, S 3 WT 1/3, 5a VII f 862, s. 44 ve 44a).

Grafik 7'de Türkiye'nin Krupp Firmasından 1861 ila 1912 yılları arasında aldığı top sayısı bir bütünlük içinde gösterilmiştir. Türk Harbiye Nezareti, Krupp Firmasından bu dönem zarfında çeşitli model

ve çaplarda toplam 3.740 adet top ve havan satın almıştır. Türkiye'nin Essen'den 1871 ila 1880 yılları arasında aldığı top adediyle (Grafik 7) Rusya'nın bu firmadan aynı dönemde ithal ettiği (Grafik 8) top sayısı karşılaştırıldığında, Rusya'nın Krupp Firmasına Türk-Rus Savaşı'nda (1877) 1.128 adet top siparişi verdiği görülmektedir. Rusya Essen'e bu dönemde toplam olarak 1.917 adet top siparişi verirken, Türkiye aynı fabrikaya aynı dönemde 1.443 adet top siparişi verirken, Türkiye aynı firmasından 1878 yılında ise 522 adet top siparişi vermiştir. Ruslar Krupp kamplar esasında Alman silah sanayiinin 1877/78 Türk-Rus Savaşı'ndanrapeyce kâr elde ettiğini açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. Grafik 7'nin ortaya koyduğu bir diğer sonuç ise Türkiye'nin 1880'li yılların ikinci yarısında (1876-1880) içinde bulunduğu mali krizden dolayı Essen'e top siparişi vermemiş olmasıdır. Bu bağlamda Rusların kullandıkları Krupp topları sayesinde Türk-Rus Savaşı'nda Türklerle karşı zafer kazandıkları söylenebilir.

Grafik 8: Rusya'nın Krupp Firmasından Satın Aldığı Top Sayısı 1863-1880 (Kaynak: Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, HA Krupp, S 3 WT 1/3, 5a VII f 862, s. 38).

Krupp Firmasının müşterileri arasında iki büyük ülkenin (Türkiye ve Rusya) haricinde birbirinden çok farklı ülkeler yer alıyordu. Söz gelimi Krupp Firması Güney Amerika ülkelerine 1871-1880 döneminde toplam olarak 321 adet top ihraç etmişti.⁴² Essen, 1871 yılında

yabancı ülkelere toplam olarak 740 adet top ihraç etmişti. Bu ülkeler içinde aslan payını ise, toplam 678 adet top ithalatıyla Türkiye (178) ve Mısır (500) alıyordu. Yabancı ülkelerin 1873 yılında Krupp Firmasına verdiği toplam 1.074 adet top siparişinin 834'ü Türkiye tarafından verilmiştir. 1871-1880 döneminde Türkiye'nin Essen'e verdiği top ve mühimmat ihaleleri 1872 yılı dışlanacak olursa özellikle 1870'li yılların ilk beş yılına yoğunlaşmıştır. Buna karşılık Rusya aynı üreticiden özellikle söz konusu on yılın ikinci yarısında daha fazla top satın almıştır. Krupp Firması 1877 yılında yurtdışına toplam olarak 1.362 adet top ihraç etmiştir.⁴³

Grafik 7 ve 8'in ortaya koyduğu verilerden anlaşıldığı kadarıyla Türkiye ve Rusya 1861 ile 1880 yılları arasında Krupp Firması tarafından eşit muameleye tabi tutulmamıştır. Krupp yönetimi Rusya'ya yaklaştığı oranda Türkiye'den uzaklaşmıştır. Petersburg ve İstanbul'dan başka Pekin ve Tokyo'da Krupp Firmasının iyi müşterileri arasında bulunuyordu. Söz gelimi Çin 1879 yılı hariç tutulacak olursa Krupp Firmasından düzenli olarak top ithal etmiştir (bk. Grafik 10 ve Tablo 16). Çin, Krupp Firmasından 1861-1880 döneminde toplam olarak 454 adet top satın almasına rağmen, komşusu Japonya aynı dönemde Essen'den sadece 165 adet top ithal etmiştir.⁴⁴ Diğer yandan Petersburg Essen'den 1877 ile 1905 yılları arasında 359 adet top ithal ederken, İstanbul Krupp Firmasından aynı dönemde 1.798 adet top satın almıştır. Rusya, 1871'den 1880'e kadar Krupp Firmasının en iyi müşterileri arasında yer almıştır. Ancak Rus çarları 1880-1905 döneminde kendi silah sanayilerini kurdukları için dışarıdan top ithaline pek ihtiyaç duymamışlardır. 1871 yılından önce A. Krupp'un vazgeçilmez müşterisi konumunda olan Rusya söz konusu dönemde Essen'den toplam olarak 1.157 tane top satın almıştır. Ancak Rusya'nın verdiği siparişlerin çoğunun 1860'lı yıllara yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer yandan Türkiye ise aynı fabrikadan 1861 ile 1871 yılları arasında toplam olarak 372 adet top ithal etmiştir. Bu veriler ışığında Rusya'nın Krupp Firmasına verdiği ihalelerin fabrikanın emekleme döneminde büyük bir destek sağladığı sonucuna varmak yanlış olmayacaktır.⁴⁵

Krupp Ailesinin müşterileri arasında Balkan ülkeleri de yerini almakta gecikmemiştir. Bulgaristan büyük çoğunluğu bağımsızlığını

elde ettikten sonra olmak üzere Krupp Firmasına 1886-1911 döneminde toplam olarak 487 adet top siparişi vermiştir.⁴⁶ Yunanistan'a gelince bu ülke Essen'den 1877 ile 1912 yılları arasında 348 adet top satın almıştır. Söz gelimi Yunanistan'ın Krupp Firmasına 1912 yılında sadece 8 adet top siparişi verdiği görülmektedir.⁴⁷ Bir başka Balkan devleti olan Romanya ise aynı fabrikadan 1867 ile 1888 yılları arasında 474 adet, 1904-1912 döneminde ise 752 adet top ithal etmiştir.⁴⁸

Dönem	Krupp Firmasının Yurtdışına ve Yurtiçine Satmış Olduğu Top ve Top Namlusu Adedi						
	Almanya	Yurtdışı toplam	Yurtdışı (Rusya ve Türkiye hariç)	Rusya	Türkiye'	Yıllık ortalama	Toplam
1860-1887	10.666	13.908	8.044	3.091	2.773	910	24.574
1888-1911	15.634	13.390	12.146	81	1.163	1.261	29.024
1860-1911	26.300	27.298	20.190	3.172	3.936	526	53.598

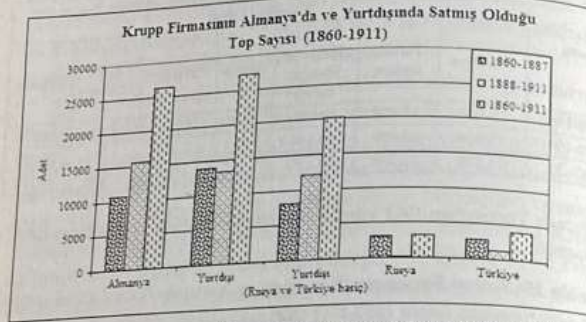
⁴³Burada Türkiye'nin 1912 yılında ithal ettiği 6 adet top hesaplama katılmamıştır.

Tablo 15: Krupp Firmasının Yurtdışına ve Yurtiçine Satmış Olduğu Top ve Top Namlusu Adedi 1860-1911 (Kaynak: Zdenek, Jindra, Der Rüstungskonzern Fried. Krupp AG 1914-1918, Prag 1986, s. 81. ve Verzeichniss der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, HA Krupp S 3 WT 1/3, 5a VII f 862, s. 38 ve 38a, 44 ve 44a ve yazarın kendi hesaplamaları).

Tablo 15'te görüldüğü gibi, Krupp Firması 1860-1887 döneminde dışarıya 13.908 adet top satışı gerçekleştirirken aynı dönemde iç pazarda eritebildiği top adedi 10.666 idi (bk. Tablo 15 ve Grafik 9). Alman devleti 1888 ile 1911 yılları arasında Essen'den toplam olarak 15.634 adet top satın almıştır. Bu dönemde firmanın ihraç ettiği top sayısında küçük bir gerileme göze çarpmaktadır. Tablo 15 dikkatle incelenecek olursa, Türkiye ve Rusya fabrikanın yıllık ortalama top üretiminden aldıkları pay bakımından Krupp Ailesinin önemli müşterileri arasında bulunuyordu. Rusya'nın 1888-1911 döneminde vermiş olduğu 81 adet top siparişi her ne kadar marjinal bir durum sergilese

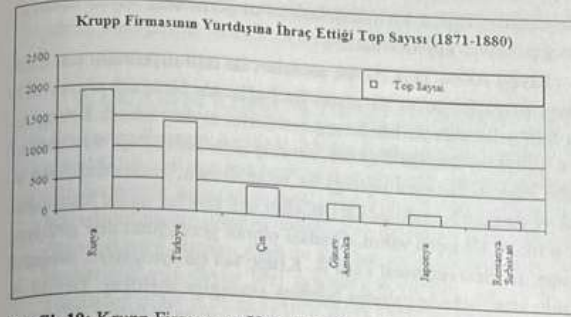
de, bunun yukarıda yargulandığı gibi Rusya'nın kendi silah sanayi-
ini kurması ile ilgili olduğu görülür. Türkiye'nin 1860 ila 1911 yılları
arasında Krupp Firmasına verdiği ihaleler yabancıların verdiği ihale-
lerin % 14,5'ine tekabül etmektedir. Buna karşılık aynı dönemde ya-
abancı ülkelerin vermiş olduğu ihalelerin % 11,5'i ise Rusya menşeli
idi. Netice itibarıyla yurtdışından Krupp Firmasına verilen siparişle-
rin dörtte birinden fazlası (% 26) Türkiye ve Rusya tarafından ger-
çekleştirilmiştir.

Grafik 9: Krupp Firmasının Almanya ve Yurtdışına Satmış Olduğu Top Sa-
yısı 1860-1911 (Kaynak: Tablo 15).

Krupp Firmasından Top İthal Eden Ülkeler (1871-1880)									
Yıl	Türkiye	Rusya	Çin	Japon.	Rom.	Sırb.	Brezil.	Arjan.	Şili
1871	178	1	18			6	1		
1872			50	33			14		16
1873	834		75	6			13	12	
1874	231		149	49			36		
1875	200		77	29			1		
1876			10						
1877		1.128	45	30					
1878		522	1	2					
1879		1		13					30
1880		265	29	3	120		1	66	65
Toplam	1.443	1.917	454	165	120	6	66	78	111

Tablo 16: Krupp Firmasından Top İthal Eden Ülkeler 1871-1880 (Kaynak:
Ausländische Geschützbestellungen bei Friedrich Krupp von 1871 bis 1880,
Statistisches Bureau, HA Krupp, WA VII f 854).

Grafik 10: Krupp Firmasının Yurtdışına İhrac Ettiği Top Sayısı 1871-1880
(Kaynak: Tablo. 16).

5.2.3. Krupp Firmasını Ziyaret Eden Türkler

Krupp tesisleri Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar pek çok
Türk devlet ve hükümet adamı tarafından ziyaret edilmiştir. Bunlar
arasında Osmanlı Hanedanına mensup kişiler de bulunuyordu.⁴⁹ Krupp
Fabrikaları ilk olarak 1868 yılında Almanya'ya iş bağlamaya giden
Arıstarıcı Bey tarafından ziyaret edilmiştir. Gazi Muhtar Paşa Krupp
tesislerinde 1883 yılında incelemelerde bulunan bir diğer devlet ada-
mıdır. Bir Türk subay heyetinin Krupp Fabrikalarını Temmuz 1891'de
ziyaret etmesinden uzun yıllar sonra, 2 Şubat 1906 tarihinde fabrika
bu kez General Hıfzı Paşa'yı ağırlamıştır.⁵⁰ Bu şahsiyetlerin dışında
Essen'i ziyaret edenler kervanına Bahriye mensupları da katılmıştır.
Böylece 26 Nisan 1911 tarihinde General Rüştü Paşa başkanlığında
üyeleri arasında Albay Hasan Rıza, Kaptan Hakkı ve Enver (Enver
Paşa değil) beylerin de dahil olduğu bir bahriye heyeti Krupp tesisle-
rini ziyaret etmiştir. Daha sonraları Cemal Paşa Bahriye Nazırı sıfı-
tıyla Krupp Fabrikalarında inceleme ve temaslarda bulunan bir başka
üst düzey yetkili olarak göze çarpmaktadır.⁵¹ Krupp Fabrikaları Cum-
huriyetin kuruluşuna kadar takriben 116 Türk devlet adamı veya asker
tarafından ziyaret edilmiştir. Yapılan ziyaretlerin yoğunluğu Krupp

yönetiminin Türk askerlerinin tesislerini görmesine büyük önem atfettiğini ortaya koymaktadır.⁵²

Krupp Ailesi Türk devlet adamları ile ikili ilişkilerini sıcak tutmaya büyük bir önem vermiştir. Bu bağlamda bir örnek olarak 1879 ve 1889 yıllarında iki kez Krupp tesislerini ziyaret ederek Krupp Ailesi ile iyi ve dostane ilişkiler kurmuş olan Sabit Paşa verilebilir.⁵³ Sabit Paşa A. Krupp'a yazdığı bir mektubunda, onun tarafından sıcak ve dostane bir şekilde karşılandığı için kendini mutlu hissettiğini ve artık A. Krupp'u yakın arkadaşı olarak gördüğünü dile getiriyor. Bununla kalmayan Sabit Paşa A. Krupp'tan bir fotoğrafını isteyerek göndermesi halinde çalışma odasına asacağını söylüyor. Tabi ki A. Krupp Sabit Paşa'nın bu isteğini severek yerine getiriyor. Bu husus Sabit Paşa'nın başka bir mektubunda A. Krupp'a fotoğraflarını gönderdiği için teşekkür ettiğinden anlaşılmaktadır.

Krupp Firması tesislerini ziyaret eden devlet adamlarıyla yetinmeyerek sarayda görev yapan kişileri de etkilemeye çalışmıştır. A. Krupp'un bildirdiğine göre Abdülhamid'in odacısı Ragıp Bey sultanın çevresinde yer alan Krupp Firmasına ve Almanya'ya dostluk besleyen kimselerden biriydi. Söz gelimi Ragıp Bey, A. Krupp'a Abdülhamid'in Fransızlara gemi yapımı için verdiği sözden vazgececeğini bildirmiştir. Ancak A. Krupp'a göre Ragıp Beyin Abdülhamid nezdinde Almanya açısından faydalı olabilmesi için Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğunun bu işe eğilmesi lazımdır. A. Krupp'un ifadesine göre Alman diplomasisi kendi silah sanayiinin çıkarlarına kayıtsız kaldığı için Abdülhamid'in çevresinde Krupp Firmasının çıkarlarına hizmet eden tek destekte yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.⁵⁴ Kısaca söylemek gerekirse Krupp Firması Türkiye'de etkili siyasetçilerle iyi ilikiler kurmuş ve var olanları geliştirmeye gayret etmiştir. Hatta Krupp Firması yöneticileri İstanbul'da meydana gelen siyasi olaylara da kayıtsız kalmamışlardır. Söz gelimi A. Krupp 1872'de yazdığı bir mektupta İstanbul'da meydana gelen siyasal olaylara ilgisiz kalamayacağını vurgulayarak kendi çıkarlarının korunması için gerektiğinde hükümetlerin dahi değiştirilebileceğine inandığını belirtmiştir. A. Krupp aynı mektubunda İstanbul'da söz konusu

dönemde yapılacak olan muhtemel bir bakan değişikliğinin firması lehine olacağını söylemekten de geri kalmamıştır.⁵⁵

5.2.4. Alfred Krupp'un Türkiye Hakkındaki Görüşleri

Krupp Firması özellikle Alman İmparatorluğu'nun kuruluş yılı olan 1871 yılından sonra hem yurtiçinden hem de yurtdışından ihale almaya büyük çaba sarfetmişti. Söz konusu dönem ekonomik zorluklarla mücadele dönemi olduğu için bu esasında bir zorunluluktan ziyade gösterildiği gibi devlet ileri gelenleriyle kurmuş olduğu iyi ilişkiler yüzünden diğer Alman işletmelerine oranla hüküm süren krizden daha az etkilenmişti.⁵⁶ Böylece A. Krupp işçilerini istihdam edebilmiş ve firmasının mevcudiyetini devam ettirmesini sağlayabilmişti. Yukarıda vurgulandığı gibi, Türkiye ve Rusya'nın Krupp Firmasına vermiş olduğu top ve mühimmat ihaleleri bu firmanın krize girmesini engelleyerek daha sonra Almanya'nın endüstri devleri arasına girmesine önemli bir katkı yapmıştır.⁵⁷ Berdrow'un bildirdiğine göre, A. Krupp Türklere karşı büyük bir sempati hatta minnettarlık duyuyordu. A. Krupp'un Türklere hakkında sarf ettiği aşağıdaki ifadeler Türkiye'nin firmasına verdiği ihalelerin önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Onlar (Türkler) bize (Krupp Firması) karşı iyi davrandılar [...] biz zor zamanları Türkler sayesinde atlattık ve onlardan kazandığımız paralarla işçilerimizin ücretlerini ödeyebildik. [...] Türkiye'siz halimiz nice olurdu?"⁵⁸

A. Krupp Türkiye ile firmasının ilişkilerine daima özel bir önem atfederek bu yöndeki görüşlerini zaman zaman dile getirmekten de geri kalmamıştı:

"Doğu'da kaçınılmaz bir savaş çıktığında Türkiye kalelerini savunmak için topa ihtiyaç duyacaktır [...] Bu noktada kaçırılmış fırsatlar telafi edilmelidir [...] Böyle bir durumda Türkiye'ye top satışı yapılmaması firmanın kapısına kilit vurulmasıyla aynı anlamda gelir."⁵⁹

Krupp Firmasının İstanbul temsilcisi O. Dingler'in söz konusu hediye ile gönderilen mektubu Abdülhamid'e şahsen vermek istemesi dönemin Harbiye Nazırının itirazı ile karşılaşmıştır. Abdülhamid'in bu hediyeyi ve mektubu aldığı anda 5.000 Osmanlı lirası değerinde bir hediye verecek olması nedeniyle, Harbiye Nazırı bu yazıyı sultana bizzat kendisi vermek istemiştir. Hatta Harbiye Nazırı Dingler'e sulbattanın çevresinde yer alan birinci odacıbaşı ve diğer bazı kişilere A. Krupp adına 4.000 Osmanlı lirası değerinde bir hediye vermesi gerektiğini söylemiştir. Bunlara karşılık Harbiye Nazırı Dingler'e söz konusu dönemde görüşmeleri sürdürülen bir mühimmat siparişi konusuna kadar iç içe geçmiş olduğunun en açık göstergesidir.

F. Alfred Krupp bir seyahat programı çerçevesinde Avrupa ülkelerinin monarklarını ziyaret ettiği vakit, Sultan Abdülhamid tarafından da Eylül 1887'de İstanbul'da kabul edilmiştir. Gert von Klass'a bakılacak olursa, Abdülhamid F. Alfred Krupp'u sevinç ve büyük bir memnuniyetle kabul etmiştir. Bunda söz konusu dönemde Türkiye'nin Krupp Firmasına ödemesi gereken taksitleri ödeyememiş olması etkili olmuştur. F. Alfred Krupp kabulde sultana bahçelerinin resimlerini göstermiş Abdülhamid ise buna karşılık ona doğa ve bahçe işleriyle uğraşmanın büyük bir bahtiyarlık olduğunu söylemiştir. İddialara bakılacak olursa Abdülhamid bu görüşmenin sonunda F. Alfred Krupp'a Alman Şansölyesi Bismarck'a iletmek üzere içinde Türkiye'yi Bulgar sorununda destekleme ricası yer alan bir mektup vermiştir.⁶⁹

Tıpkı Mauser Ailesi gibi Krupp Ailesi de Abdülhamid tarafından madalya ile taltif edilmiştir. 1934 yılına ait bir belgeden anlaşıldığına göre Krupp Firması bir adet Türk madalyasına sahip bulunmaktadır. Madalyanın ön yüzünde hilal şeklinde Abdülhamid'in arması ve "El Gazi" ibaresi bulunmaktadır. Hilalin altında ise "vatan sevgisi" ve "başka insanlara yardım et" sözleri yer almaktadır. Madalyanın arka yüzünde ise meşe yaprağından yapılmış daire şeklinde bir çelenk bulunmaktadır. Bu yuvarlağın içinde "Krupp Fabrikaları" ibaresi ve çelenkin altında ise 1312 tarihi yer almaktadır.⁷⁰ Bu tarih ise Gregoryen Takvimine göre 1894 yılına tekabül etmektedir. Bu durumda bu madalyanın Türk-Yunan Savaşı münasebetiyle verildiği

iddiası geçerliliğini yitirmektedir.⁷¹ Çünkü Türk-Yunan Savaşı 1897 yılında meydana gelmişti.

5.2.6. Firma Krupp ve Silah Ticaretinin Finanse Edilmesi

Daha önceki bölümlerde işaret edildiği gibi Türkiye zamanla Krupp Firmasının sadık ve bağımlı bir müşterisi durumuna gelmişti. Türk hükümeti Krupp Firmasına 1905 yılında top ihalesi vermek istediğinde⁷² bu ihalenin finanse edilebilmesi amacıyla Deutsche Bank'ın liderliğinde bir konsorsiyum oluşturulmuştur.⁷³ Bundan sonra Deutsche Bank Türkiye'ye Krupp Firmasına en az 2.000.000 Osmanlı lirası değerinde top siparişi vermek şartıyla 50.000.000 franklık bir bağlı kredi açmıştır.⁷⁴

Krupp Firması ile Türkiye arasında yapılan silah ticaretinde fiyat indirimi hususu yapılan görüşmelerde önemli bir yer oluşturuyordu. Bu konuda Alman Dışişleri Bakanlığı aracı bir rol oynamaya gayret etmiştir. Söz gelimi Türk Harbiye Nezareti 1900 yılında sahra topu alımında fiyat indirimi talep ettiğinde, Krupp Firması % 3'lük bir fiyat indirimine gidebileceğini bildirmiştir. Ancak Tefik Paşa Krupp topları ve Avrupa'nın diğer top modelleri arasında fiyat karşılaştırması yaptıktan sonra, Essen'in İstanbul'un taleplerini yerine getirme konusunda isteksiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tefik Paşa bu karşılaştırmasında % 3'lük fiyat indirimi ve topların kalitesini dikkate almamıştır.⁷⁵ Krupp Firması yapılan görüşmeler sonunda imal edilecek topların kalitesini biraz düşürmek kaydıyla % 8'lik bir indirim yapmayı kabul etmiştir.⁷⁶

Türkiye'nin içinde bulunduğu kötü mali durum nedeniyle devlet Krupp Firmasına olan borçlarının taksitlerini zamanında ödeyememiştir. Bir diğer ifadeyle Krupp Firması Türkiye'den alacaklarını zamanında tahsil edememiştir. Bu yüzden A. Krupp ve oğlu F. Alfred Krupp Alman Dışişleri Bakanlığını alacaklarını tahsil edebilmek için sürekli teyakkuzda tutmuştur. Krupp Firması Alman makamlarının kendisini yeterince desteklemediğini düşünüyordu. F. Alfred Krupp kendilerinin günü gelmiş alacaklarını tahsil etmede zorlanırken, İtalyan Tersanesi Ansaldo'nun Türkiye'den alacaklarının büyük bölümünü

tahsil ettiğini dahi dile getirmiştir. Hatta O, İngiliz Cramp & Armstrong Tersanesinin dahi alacaklarının % 70-80'ini Türkiye'den aldığıını vurguluyordu. Buna karşılık Krupp Firması ise alacaklarının % 20'sini dahi tahsil edememişti.⁷⁷

Krupp Firması Türkiye'den 28.000.000 marklık bir silah siparişi koparabilmek için 1914 yılının başında Türk hükümetine ödemelerde kolaylık sağlamayı garanti etmiştir. Çünkü Balkan savaşları nedeniyle Türkiye Krupp Firmasının ödeme isteğini uzun zaman yerine getirememiştir.⁷⁸ Türkiye'nin ödeme gücünü artırmak için Krupp Firması aracılığı ile yeni bir devlet kredisi ayarlama yoluna gidilmiştir. Böyle bir kredinin verilmesi durumunda Türkiye'nin ASCF'ye olan borçlarını da ödeyebileceği ümit ediliyordu.⁷⁹

Alman tarafı silah ticaretinin finansmanını ciddi bir problem olarak ele almıştır. Almanlar el verdiği ölçüde Türkiye'deki pazar paylarını diğer yabancı ülkelere özellikle de Fransa'ya kaptırmamak için bu ülkenin silah alımlarını finanse etmek amacıyla kredi bulmaya veya bankaları bu konuda ikna etmeye çalışmıştır. Buna bir örnek vermek gerekirse, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim 27 Şubat 1914 tarihinde Berlin'e Türk Harbiye Nezaretinin beş yıl içinde başta sahra topu olmak üzere 6.000.000 Osmanlı lirası değerinde silah ve mühimmat alımına gideceğini bildirerek bu alımların ilk ayağını yapabilmek için 3.000.000 Osmanlı lirası tutarında bir krediye ihtiyaç duyduğunu bildirmiştir. Alman tarafının bu bağlamda dikkat ettiği önemli bir husus, Türkiye'nin ödeme güçlüğünden Fransızların yararlanmasını mümkün mertebe engellemektir.⁸⁰ Ancak hemen belirlemek gerekir ki, Fransız yetkililer kendi bankalarını Türkiye'ye kredi verme konusunda Almanlara nazaran daha kolay ikna edebilmektedirler. Fransa'nın Türkiye'nin çektiği nakit sıkıntısını kullanarak siyasal ve ekonomik avantajlar elde edebileceğinden endişe eden Wangenheim'in düşüncesine göre Paris silah ticaretinin finansmanı konusunda Berlin'den daha güçlü olduğundan dolayı uzun vadede Alman silah sanayiini Türkiye pazarından çıkarma ihtimali bulunuyordu. O özellikle Krupp Firmasının Fransız rakibi Schneider-Creuzot karşısında dejavantajlı konumda olduğunu vurgulayarak, bu durumun

ancak Türkiye'ye uygun bir devlet kredisi sağlamakla aşılabileceğini bildirmiştir.⁸¹

5.2.7. Rüşvet Olayları

Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut olan memuriyet satışı⁸² gibi uygulamalar rüşveti sisteme içkin bir hale getirmişti. Esasında memuriyet satışı devletin gelirlerini artırmak için başvurduğu bir yoldu. Gerçekten de bu suretle devletin hazinesine çok para giriyordu. Bu sistem şu şekilde işliyordu. Devletten memuriyet satın almak isteyen kişi söz konusu memuriyet için belirlenmiş olan meblağı yüksek faizle borçlanarak bir bankerden temin ediyordu. Buna karşılık devlet memuriyet alan kişiyi görev yaptığı bölgede serbest bırakıyordu. Bu şekilde memuriyete gelen kimse sarrafa veya bankere borçlandığı meblağı geri ödeyebilmek için gittiği bölge halkını var gücüyle soymaya çalışıyordu. Bir diğer ifadeyle söylenecek olursa memuriyeti satın alan kişi kredi borçlarını böylece rahatça geri ödeme imkanı buluyor dahası zenginleşiyordu. Bu uygulamanın haricinde Türk siyasal sisteminde rüşvet, hediye veya bahşiş şeklinde oldukça yaygındı. Söz gelimi bir vatandaş bir devlet dairesinde iş yaptığında işini yapacak memurun yanına varabilmek için ona hediye vermesi gerekiyordu. Helmut von Moltke'nin de belirttiği gibi söz konusu dönemde memur ve askerler hediye kabul etmekte herhangi bir sakınca görmüyorlardı.⁸³

Türkiye'de Batı Avrupa'da olduğu gibi soyluluk bulunmadığı için önemli devlet görevleri asalet, onur ve devlete sadakat ilkeleri esas alınarak verilmiyordu. Bunun yerine bu tarz görevlere ya para ile ya da padişahların bahşetmesiyle gelinebiliyordu. Devlet, kendisine hizmet eden memurların ve hizmetlilerin maaş ve aylıklarını zamanında ödeyemediği için, bu görevlilerin önemli bir kısmı hediye olarak algılanan rüşvetle geçinmek zorunda kalıyorlardı.⁸⁴ Bursa ile Mudanya arasında yapılan planlanan demiryolu için gönderilen meblağın (17.353.579 Osmanlı lirası) memurların cebine inmesi, rüşvetin siyasal sistemde ne kadar kök salmış olduğunu ortaya koymaktadır. Hazine bu meblağın tamamını bölgedeki kurumlara göndermiş ise de, bir metre demiryolu dahi yapılmamıştır.⁸⁵ Bu rüşvet olayının baş aktörü olan

tahsil ettiğini dahi dile getirmiştir. Hatta O, İngiliz Cramp & Armstrong Tersanesinin dahi alacaklarının % 70-80'ini Türkiye'den aldığını vurguluyordu. Buna karşılık Krupp Firması ise alacaklarının % 20'sini dahi tahsil edememişti.⁷⁷

Krupp Firması Türkiye'den 28.000.000 marklık bir silah siparişi koparabilmek için 1914 yılının başında Türk hükümetine ödemelerde kolaylık sağlamayı garanti etmiştir. Çünkü Balkan savaşları nedeniyle Türkiye Krupp Firmasının ödeme isteğini uzun zaman yerine getirememiştir.⁷⁸ Türkiye'nin ödeme gücünü artırmak için Krupp Firması aracılığı ile yeni bir devlet kredisi ayarlama yoluna gidilmiştir. Böyle bir kredinin verilmesi durumunda Türkiye'nin ASCF'ye olan borçlarını da ödeyebileceği ümit ediliyordu.⁷⁹

Alman tarafı silah ticaretinin finansmanını ciddi bir problem olarak ele almıştır. Almanlar el verdiği ölçüde Türkiye'deki pazar paylarını diğer yabancı ülkelere özellikle de Fransa'ya kaptırmamak için bu ülkenin silah alımlarını finanse etmek amacıyla kredi bulmaya veya bankaları bu konuda ikna etmeye çalışmıştır. Buna bir örnek vermek gerekirse, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim 27 Şubat 1914 tarihinde Berlin'e Türk Harbiye Nezaretinin beş yıl içinde başta sahra topu olmak üzere 6.000.000 Osmanlı lirası değerinde silah ve mühimmat alımına gideceğini bildirerek bu alımların ilk ayağını yapabilmek için 3.000.000 Osmanlı lirası tutarında bir krediye ihtiyaç duyduğunu bildirmiştir. Alman tarafının bu bağlamda dikkat ettiği önemli bir husus, Türkiye'nin ödeme güçlüğünden Fransızların yararlanmasını mümkün mertebe engellemektir.⁸⁰ Ancak hemen belirlemek gerekir ki, Fransız yetkililer kendi bankalarını Türkiye'ye kredi verme konusunda Almanlara nazaran daha kolay ikna edebilmekteydiler. Fransa'nın Türkiye'nin çektiği nakit sıkıntısını kullanarak siyasal ve ekonomik avantajlar elde edebileceğinden endişe eden Wangenheim'in düşüncesine göre Paris silah ticaretinin finansmanı konusunda Berlin'den daha güçlü olduğundan dolayı uzun vadede Alman silah sanayiini Türkiye pazarından çıkarma ihtimali bulunuyordu. O özellikle Krupp Firmasının Fransız rakibi Schneider-Creuzot karşısında dejavantajlı konumda olduğunu vurgulayarak, bu durumu

ancak Türkiye'ye uygun bir devlet kredisi sağlamakla aşılabileceğini bildirmiştir.⁸¹

5.2.7. Rüşvet Olayları

Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut olan memuriyet satışı⁸² gibi uygulamalar rüşveti sisteme içkin bir hale getirmişti. Esasında memuriyet satışı devletin gelirlerini artırmak için başvurduğu bir yoldu. Gerçekten de bu suretle devletin hazinesine çok para giriyordu. Bu sistem şu şekilde işliyordu. Devletten memuriyet satın almak isteyen kişi söz konusu memuriyet için belirlenmiş olan meblağı yüksek faizle borçlanarak bir bankerden temin ediyordu. Buna karşılık devlet memuriyet alan kişiyi görev yaptığı bölgede serbest bırakıyordu. Bu şekilde memuriyete gelen kimse sarrafa veya bankere borçlandığı meblağı geri ödeyebilmek için gittiği bölge halkını var gücüyle soymaya çalışıyordu. Bir diğer ifadeyle söylenecek olursa memuriyeti satın alan kişi kredi borçlarını böylece rahatça geri ödeme imkanı buluyor dahi zenginleşiyordu. Bu uygulamanın haricinde Türk siyasal sisteminde rüşvet, hediye veya bahşiş şeklinde oldukça yaygındı. Söz gelimi bir vatandaş bir devlet dairesinde iş yaptırdığında işini yapacak memurun yanına varabilmek için ona hediye vermesi gerekiyordu. Helmut von Moltke'nin de belirttiği gibi söz konusu dönemde memur ve askerler hediye kabul etmekte herhangi bir sakınca görmüyorlardı.⁸³

Türkiye'de Batı Avrupa'da olduğu gibi soyluluk bulunmadığı için önemli devlet görevleri asalet, onur ve devlete sadakat ilkeleri esas alınarak verilmeyordu. Bunun yerine bu tarz görevlere ya para ile ya da padişahların bahşetmesiyle gelinebiliyordu. Devlet, kendisine hizmet eden memurların ve hizmetlilerin maaş ve aylıklarını zamanında ödeyemediği için, bu görevlilerin önemli bir kısmı hediye olarak algılanan rüşvetle geçinmek zorunda kalıyorlardı.⁸⁴ Bursa ile Mudanya arasına yapılması planlanan demiryolu için gönderilen meblağın (17.353.579 Osmanlı lirası) memurların cebine inmesi, rüşvetin siyasal sistemde ne kadar kök salmış olduğunu ortaya koymaktadır. Hazine bu meblağın tamamını bölgedeki kurumlara göndermiş ise de, bir metre demiryolu dahi yapılmamıştır.⁸⁵ Bu rüşvet olayının baş aktörü olan

Bursa Valisinin haksız kazanç sağlaması Abdülhamid'i de rahatsız etmiş ve sonunda Fransa'nın da bastırmasıyla valiyi görevden almak zorunda kalmıştır.⁸⁶ Rüşvet yüksek düzey memur ve bürokratlar arasında oldukça yaygın durumdaydı. 1835'lerde Harbiye Nazırlığı görevini yürüten Mehmet Hüsrev Paşa'nın zamanının en rüşvetçi bürokrati olduğunu yazan von Moltke o zamanlar İstanbul'da iş yapmak isteyen bir kişinin Hüsrev Paşa'yı görmesi gerektiğini ileri sürmüştür. İstanbul'da yapılacak her işte icazeti alınması gereken Hüsrev Paşa çok miktarda rüşvet almıştır.⁸⁷

Türk devlet sisteminde rüşvetin kök salmasında Sultan Abdülhamid'in rüşvet konusundaki tutumu da önemli bir rol oynamıştır. Hatıratında rüşvet üzerine görüşlerini de bildiren Abdülhamid bu hususta Türk memuru ile Avrupalı memurun birbiriyle karşılaştırılmayacağını vurgulamaktadır. Türkiye'de memurlara maaşları düzenli olarak ödemediği için haliyle geçimlerini sağlamaları mümkün olamamaktadır. Bu yüzden gördükleri işin karşılığında rüşvet veya bahşis almak suretiyle bir bakıma maaşlarını telafi etmektedirler. Sultan, maaşlarının zamanında ödenememesi gerekçesine sığınarak adeta rüşveti olağan bir şeymiş gibi göstermeye çalışmaktadır. Hatta Abdülhamid bir adım daha ileri giderek ailesini besleyecek parası olmayan bir memurun rüşvet almasından daha doğal bir şey olamayacağını altını çiziyor. Abdülhamid'e göre şayet Avrupalı memurlar Türk meslektaşlarının durumunda olsalar onlarda vatandaşlarından yaptıkları iş karşılığında rüşvet almak durumunda kalacaklardı.⁸⁸ Abdülhamid başka bir yerde de alt kademelerde görev yapan memurların maddi ihtiyaçlarını karşılayamadıklarından yakınmaktadır. Rüşveti devlet için zararlı bir hastalık olarak nitelendiren Abdülhamid, düşük dereceli memurların maaşlarını alamadıkları zaman rüşvet alabileceklerini salık verirken, kendi geçimlerine yetecek kadar kazanan yüksek dereceli memurların veya subayların rüşvet almalarının kesinlikle hoş görülmeceğini savunmuştur.⁸⁹ Sultan bir yandan rüşvetin devletin ekonomik sistemi üzerindeki yıkıcı etkisini kabul ederken diğer yandan memurların ailelerini geçindirebilmek için rüşvet almaya hakları olduğunu ileri sürmüştür. Abdülhamid'in bu konuyla ilgili çelişkili görüşleri esasında onun çaresizliğini ortaya koyuyordu.

Abdülhamid döneminde yaşanan bir diğer rüşvet olayı, Beyrut Valisi ve Emniyet Müdürünün karıştığı Doğu Avrupa'dan Osmanlı topraklarına kaçak olarak gelen Yahudilere hüviyet cüzdanı verme karşılığında kişi başına üçer Osmanlı lirası alınmasıdır. Doğal olarak bu rüşvet skandalı devlet hazinesine büyük zarar vermiştir.⁹⁰

Sultandan herhangi bir ihale izni almak büyük oranda rüşvet verilmesine bağlıydı. Böylece devletten ihale alacak bir kişi merakını önce padişahın odacısına anlatmak zorundaydı. Ancak odacısının bu konuyla ilgilenmesi kendisine verilen rüşvetin miktarının yüksekliğine bağlıydı. Aslında bu devletin bütün memurları için geçerliydi. Bu durum kaynak bakımından sıkıntı çeken yabancı bir firmanın Türkiye'de iş bağlantısı kurmasının ne denli zor olduğunu ortaya koymaktadır.⁹¹

Rüşvet, ihale almada bu kadar önemli olunca, Türkiye'de iş yapan Alman silah fabrikalarının rüşvetten uzak kalmaları düşünülemezdi. Söz gelimi Leipziger Neueste Nachrichten⁹² adlı Alman gazetesinin haberine göre, Abdülhamid'in iki hizmetlisi Krupp Firması için büyük bir top ihalesi koparma vaadiyle firmanın İstanbul Temsilciliğini yapan Huber Frères'ten 8.000 Osmanlı lirası tutarında rüşvet talep etmişlerdir. Yapılan görüşmeler sonunda bu görevliler yukarıda anılan meblağın yarısını ceplerine indirmişlerdir.⁹³ Provizyon ödemeleri araçlar ve silah üreticileri arasında sorun üreten başka bir husustu. Bu durum bir örnek ile somut hale getirilecek olursa, Macar uyruklu bir aracının Fransız Schneider-Creuzot Firmasına 14.000.000 franklık silah ihalesi sağlama karşılığında söz verilen 140.000 franklık provizyonun ödenmemesi üzerine mahkemeye başvurması gösterilebilir. Davacının Avukatı mahkemeye bu firmanın ihale almasına aracılık ederek rüşvet alanların isimlerinin yer aldığı bir liste sunmuştur. Schneider-Creuzot firmasından yaptığı aracılığın karşılığı olarak rüşvet alanlar arasında Fransız Konsolosu Constans'ın adının yer alması devlet yetkilileriyle firma temsilcileri arasındaki ilişkilerin boyutunu göstermesi bakımından manidardır. Bu listeye göre Fransız konsolosu yaptığı aracılığa karşı firmadan 200.000 frank almıştır.⁹⁴

Abdülhamid'in yaveri olan Alman Subayı Kamphövener Paşa'nın yabancı silah fabrikalarının verdikleri ihale tekliflerini almaya yetkili

olması, diğer Avrupa devletlerinin rüşvet iddiaları ileri sürmesine neden olmuştur.⁹⁵ Kamphövener'in görevi yabancı silah fabrikalarının verdiği tekliflerin karşılaştırmasını yapmak olduğu için, silah fabrikalarının temsilcileri Türkiye'den ihale koparabilmek amacıyla onu rüşvet vermek suretiyle etkilemeye çalışmışlardır. Kamphövener'in anılarında belirttiğine göre, İngiliz Armstrong Firması kendisine silah ihalesi temin etmesi karşılığında rüşvet teklif etmiştir.⁹⁶ Kamphövener'e atfedilen rüşvet iddiaları o kadar ileri gitmişti ki, sonunda Alman su-bayları ve P. Mauser kendilerini sultanın huzurunda savunmak zo-runda kalmışlardır.

5.3. Uluslararası Rekabet

Avrupa ülkelerinin büyük silah üreticileri - özellikle Krupp Fir-ması - Türkiye'den aldıkları ihalelere süreklilik kazandırabilmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele etmişlerdir. Ancak belirtmek gere-kir ki, Krupp Firması Türk Harbiye Nezareti ile ihale anlaşması ko-tarmada diğer Avrupalı ve Alman rakiplerine oranla açık ara üstün-lüğe sahip olmuştur.⁹⁷ Yabancı silah firmaları ihaleleri alabilmek için rüşvet vasıtasıyla Abdülhamid'in çevresinde yer alan kişileri etkile-mek için var güçleriyle mücadele etmişlerdir. Almanlar, Fransızların Türkiye'de nüfuz elde etmelerinden büyük bir endişe duyduğundan sultanın çevresinde yuvalanmış Fransız etkisini kırmak için her ça-reye başvurmaktan çekinmemişlerdir.⁹⁸

Türkiye, Fransız Chamand Firmasına bir adet dağ ve havan topu siparişi vermek istediğinde, söz konusu firma bu ihaledeki silah adet sayısının az olduğunu ileri sürerek bu talebi geri çevirmiştir. Türk yet-kililer daha sonra aynı silahların alımı için bir diğer Fransız firması olan Schneider-Creuzot'a müracaat etmiş ancak bu firma da bu ta-lebi yerine getirmemiştir. Bu isteğin yerine getirilmeme nedeni esa-sında verilmesi düşünülen siparişin hacminin küçük oluşuydu. Asker-ler teknik nedenlerden dolayı orduda başka model ve sistem bir topun kullanmasına muhalefet ettiklerinden dolayı Türk Harbiye Nezareti sistemi temelden değiştirecek büyük çaplı bir silah ihalesi verme du-rumunda değildi.⁹⁹ Esasında bu tarz girişimler Abdülhamid'in Alman

tedarikçileri tedirgin etme taktiğinden başka bir şey değildi. Bu ger-çek, Türkiye'nin Krupp Firması gibi belli başlı silah fabrikalarına olan bağımlılığını bütün çıplaklığı ile ortaya koyması bakımından dikkate şayan bir noktadır.

Almanya'nın Askeri Ataşesi von Stempel, Alman silah sanayii-nin gelecekte Türkiye'nin top ihtiyacının tamamını tekel oluşturacak şekilde karşılamasının zor olacağını vurgulamaktadır. Bunun nedeni sadece modern sahra topraklarında ihtiyaç fazlası olmasıydı. Bu alanda Alman silah sanayii ancak ilave siparişlerin gelebileceğini hesaba katmalıdır. Von Stempel'in düşüncesine göre Fransızlar Türkiye'ye dağ topu ihraç etme hususunda daha avantajlı bir konuma sahipti.¹⁰⁰

5.4. Krupp Firması ve Alman Askeri Ataşeleri

Avrupalı silah üreticileri ve ülkelerinin askeri ataşeleri arasında daima sıkı bir işbirliği mevcut olmuştur. Bu durumu daha iyi açık-layabilmek için Avusturya'nın İstanbul Başkonsolosluğu Askeri Ata-şesi Vladimir Giesel'in sözlerine kulak verilecek olursa:

"Saray ile sıkı kişisel ilişkiler kurmuş olan yabancı silah fabri-kalarının temsilcileriyle iyi bir diyalog kurmuş olmam sayesinde Avusturyalı silah fabrikalarının çıkarlarını Krupp Firması kar-şında daha etkili bir şekilde savunma imkanı bulabildim. Çünkü bu bağlantılarım sayesinde komisyonlarda neler konuşulduğu ko-nusunda tam olarak bilgilendiriliyordum."¹⁰¹

Avrupa ülkelerinin Türkiye'de ve bazı Balkan ülkelerinde gö-rev yapan askeri ataşelerinin görevleri arasında buldukları ülke-lerde kendi silah üreticilerinin çıkarlarını savunmak ta bulunuyordu. Giesel'in aşağıdaki sözleri bu durumu açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Benim görevim, Alman ve Avusturyalı silah üreticilerinin Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan gibi ülkelerde silah ihalesi ko-tarmak için girdikleri amansız mücadelede Avusturya silah sana-yiinin haklarını ve çıkarlarını korumaktan ibaretti. Genellikle Bul-gar ve Yunan hükümetlerine Avusturya yapımı silahların teknik

özellikleri ve kaliteleri hakkında bilgi vermem gerekiyordu. Bu konudaki görevimi hakkıyla yerine getirebilmem için 1902 yılında senelik iznimin bir kısmını Skoda (Pilsen) ve Krupp (Essen) fabrikalarında bu iki işletmenin ürettiği ürünlerin kalitesini karşılaştırarak geçirdim.¹⁰²

Krupp Firması Alman askeri ataşeleriyle daima iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir.¹⁰³ Almanya Goltz döneminde Türkiye'de askeri atışe bulundurma ihtiyacı duymadığı için daha sonra ataşelerin yaptığı silah üreticilerinin Türkiye'deki gözü kulağı olma vazifesini bu komutan üstlenmiştir.¹⁰⁴ Krupp Firması ve Goltz arasındaki ilişkiler o kadar ileri bir düzeydeydi ki, arkadaşı Dr. Kapp ile F. Alfred Krupp'u 1899 yılında tanıştıran onun yönetim bilimlerinde kabiliyeti olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵ Tabii ki bunun üzerine F. Alfred Krupp Dr. Kapp'ı fabrikasında istihdam etmiştir.¹⁰⁶ Hatta F. Alfred Krupp Goltz'un böyle bir talebi açık ve net bir şekilde dile getirmesinden dolayı da büyük bir sevinç duymuştur.¹⁰⁷

Krupp yöneticileri yurtdışındaki Alman askeri heyetlerinin şefleri ve askeri ataşeler ile tesis ettiği dostane ilişkileri nesilden nesile aktararak devam ettirmiştir. Söz gelimi daha sonraları firmanın başına geçen Gustav Krupp von Bohlen Halbach Alman Askeri Ataşesi Binbaşı von Stempel'i Almanya'da bulunduğu bir zamanda misafir olarak Bavyera'ya davet etmiştir. Bu davetin yapılmasına Gustav Krupp'un sözleriyle kulak verilecek olursa:

"Siz (von Stempel) buraya gelişinizle bana ve karıma büyük onur verecek ve bizi sevindireceksiniz [...] Sizi ilkin birkaç gün av evimde misafir edeceğim. Daha sonra sizi birkaç gün de kendi malikanemde ağırlayacağım."¹⁰⁸

Bernard Menne Alman Ataşesi Binbaşı von Stempel'in silah ticaretinde oynadığı rolü aşağıdaki ifadelerle dile getirmektedir:

"[...] Silah ticaretinde şaşılacak derecede kabiliyetli olan Binbaşı von Stempel İstanbul'da yaptığı görevin doruk noktasının Türklere eski savaş gemileri ve modası geçmiş silahlar pazarlamak olduğunu düşünmektedir."¹⁰⁹

5.5. Türk Donanması ve Krupp Firması

5.5.1. Türk Donanması

Ruslar Türk donanmasına 1853 yılında büyük kayıplar verdirmişler ve imzalanan Paris Anlaşmasına (1856) göre, Karadeniz, Rus ve Türk donanmaları açısından tarafsız bir deniz haline gelmiştir. Bu şartlar altında Türkiye'nin Karadeniz filosundan bahsetmek artık mümkün değildi. Türkiye, Abdülaziz döneminde (1861-1876) İngiltere'den çok sayıda gemi ithal ettiği için (bk. Tablo 17) epeyce borçlanmış durumdaydı.¹¹⁰ Sonuçta Abdülaziz'in saltanatının son yıllarına gelindiğinde Türk donanmasında 30'u savaş gemisi olmak üzere toplam olarak 106 adet gemi bulunuyordu.¹¹¹ Türk-Yunan Savaşı'ndan (1897) sonra ise donanmanın mevcudu 19'u savaş gemisi olmak üzere toplam 64 idi.¹¹²

Geminin Adı	Yapıyeri/yılı	Modernizasyon
Mahmudiye	Blackwell, 1864	1903-04
Avni-İllah	Blackwell, 1869	1903-06
Feth-ü Bülend	Blackwell, 1870	1903-06
Mesudiye	Blackwell, 1874	-----
Osmaniye	Glasgow, 1864	1890-04
Aziziye	Glasgow, 1864	1890-04
Orhaniye	Glasgow, 1865	-----
Muin-i Zafer	England, 1869	1903-06
Nejm-i Şevket	La Seyne, 1868	-----
Asar-ı Tefvik	La Seyne, 1868	1902-06
Mukaddeme-i Hayr	İstanbul, 1872	-----
Hamidiye	İstanbul, 1885	-----

Tablo 17: Türk Savaş Gemilerine Toplu Bakış (Kaynak: The Standard, 17. Dezerember 1908, PA Türki Nr. 142, Bd. 27,28).

Söz konusu dönemde Türk donanmasının durumunu aşağıdaki gibi resmetmek mümkündür. Sahip olunan gemi sayısı temel kıstas olarak alındığında Abdülaziz döneminde Türk donanması İngiltere'ninkinden

sonra Avrupa'da ikinci sırada geliyordu. Donanmada personel ve teknik eleman sıkıntısı had safhada olduğundan İngiliz teknikerler çanıklaştırılıyordu. Söz gelimi, Amiral Kalau von Hofe donanmada teknik subay olarak görev yapıyordu. Bunun haricinde tersanelerin teknik donanımı da oldukça yetersiz durumdaydı.¹¹³ M. Şevket Paşa'nın dile getirdiği gibi donanmada geleneksel olarak bir İngiliz hayranlığı hüküm sürüyordu.¹¹⁴ Bu nedenden dolayı M. Şevket Paşa Almanya'dan modern ve yapımı tamamlanmış bir savaş gemisi ithal etmek istediğinde, şiddetli bir muhalefete karşılaşmıştır. Bu direnişin nedeni Bahriye subaylarının Alman tersanelerinde yapımı tamamlanmış gemilere karşı önyargılı oluşlarıydı. Bu şartlar altında Alman silah sanayiinin Türkiye'deki konumunu güçlendirmek için acilen bir şeyler yapması gerekiyordu. Aksi takdirde Alman tersaneleri Türkiye pazarından atılabilirlerdi. Diğer yandan M. Şevket Paşa von Stempel'e Almanya'dan yapımı tamamlanmış ve uygun fiyata bir gemi ithalinin önünü açması durumunda ülkesinden gemi alımına karşı olan subayları cezalandıracağı sözünü vermiştir. İttihat ve Terakki döneminde özellikle 23 Ocak 1913 tarihinde meydana gelen Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra devlet ileri gelenleri silah ve mühimmat siparişlerini genellikle açık ihale usulüne gitmeden Alman firmalarına vermeye başlamışlardır. Buna örnek olarak, M. Şevket Paşa'nın Almanya'dan "Weissenburg" ve "Friedrich Wilhelm" adlı iki gemi alımına karar verirken Donanma Bakanı Salih Paşa'yı bilgilendirmemesi verilebilir. M. Şevket Paşa bu kararını gerekçelendirirken söz konusu gemilerin yeni ve fiyatının da diğerlerinden daha uygun olduğunu ileri sürmüştür.¹¹⁵ Yukarıda adı geçen iki gemiye 20.000.000 mark ödenmişti.¹¹⁶

Muhripler	Yapıldığı Firma	Yapımıyeri/yıl
Berk-i Efsan	Gaarden	Almanya, 1894
Tayyar	Gaarden	Almanya, 1894
Basra	Creuzot	Fransa, 1907
Samsun	Creuzot	Fransa, 1907
Muhrip (2 adet)	Creuzot	Fransa, (yapımda)

Tablo 18: Türk Donanmasında Bulunan Muhripler (Kaynak: The Standard, 17. Dezerember 1908, PA Türki Nr. 142, Bd. 27,28).

Tablo 17'ye göz atıldığında İngiltere'nin 1876 yılına kadar Türkiye'den donanma ihalesi kotarmada belli bir tekel konumuna sahip olduğu görülmektedir. Bir diğer deyişle Fransa'da yapılan iki savaş gemisi hariç tutulursa Abdülaziz döneminde yapılan gemilerin tamamı İngiliz tersanelerinde yapılmıştır. Türkiye, Alman tersanelerinden ise ancak 19. yüzyılın sonlarından itibaren torpidolar (bk. Tablo 19) ve muhripler (bk. Tablo 18) ithal etmiştir. Alman tersaneleri özellikle donanmaya ait eski gemilerin restore edilmesinde önemli rol oynamışlardır.

Torpedo Botları	Yapımıyeri-yıl
Netmet	Gaarden, 1890
Pelenk-i Derya	Gaarden, 1890
Şahin-i Derya	İstanbul, 1892
Peyk-i Şevket	Germania/Kiel, 1907
Berk-i Satvet	Germania/Kiel, 1907

Tablo 19: Türk Donanmasında Yer Alan Torpedo Botları (Kaynak: The Standard, 17. Dezerember 1908, PA Türki Nr. 142, Bd. 27,28).

Kruvazörler	Yapımıyeri-yıl
Feth-ü İslam	Bordeaux, 1864
Heybet-ü Nüma	İstanbul, 1890
Lütf-ü Hümayun	İstanbul, 1892
Kilid-i Bahir	İstanbul, 1894
Zuhaf	İstanbul, 1894
Marmaris	İstanbul, 1897
Mecidiye	Philadelphia, 1903
Abdülhamid	Elswick, 1903

Tablo 20: Türk Donanmasında Bulunan Kruvazörler (Kaynak: The Standard, 17. Dezerember 1908, PA Türki Nr. 142, Bd. 27,28).

Tablo 20'de görüldüğü gibi, 8 kruvazörden 5 tanesi Abdülhamid döneminde İstanbul'da imal edilmiştir. Genel olarak söylenecek olursa, bu dönemde Alman tersaneleri Türkiye'den gemi modernizasyonu ihalesi alma hususunda diğer Avrupalı rakiplerinden daha başarılıydı.

5.5.2. Donanma İhalelerinde Uluslararası Rekabet

Alman Krupp, Fransız Schneider-Creuzot ve İngiliz Armstrong & Vickers firmaları sadece Türkiye'de değil Çin'de de pazar payı kapabilmek amacıyla birbirleriyle kıyasıya mücadele ediyorlardı.¹¹⁷ Fransa 1880'li yıllara kadar Türkiye'nin silah ve mühimmat ticaretine hakim olduğu için Almanya'nın Türkiye pazarında 1882 ila 1892 yılları arasında tekel konumu elde etmesinden rahatsız olmuştu. Diğer yandan başta Almanya ve Fransa'nın temsilcilikleri olmak üzere söz konusu Avrupa ülkelerinin İstanbul başkonsoloslukları da Türk hükümetinden silah ihalesi alabilmek için kendi silah fabrikalarını lehine harıl harıl çalışıyorlardı. Abdülhamid Alman silah fabrikalarını tedirgin etmek için Canet toplarını yerinde incelemek amacıyla Fransa'ya 1891 yılında söz konusu toplarla yapılan atış denemelerine de katılan bir heyet göndermiştir. Fransa'nın saraydaki lobisinin güçlü olmasına rağmen, Fransız yapımı topların Türk topçu birliklerinde kullanılması esasen teknik bakımdan tamamen farklı bir sitemin uygulanmasından kaynaklanan zorluklar yüzünden mümkün değildi. Öncelikle Türkiye'de görev yapan Alman askeri uzmanlar bu konuda kulis yaparak farklı bir top sisteminin orduda kullanılmayacağı doğrultusunda bir rapor hazırlamışlardı. Bu şartlar altında Türkiye'ye top ihracatında başarılı olamayacağını anlayan Fransa bu kez bütün gücünü gemi ihalesi almaya teksif etmiştir. Böyle bir ortamda Abdülhamid Fransa'ya kredi açması halinde bu ülkeden bir yelkenli gemi alabileceğini ifade etmiş ancak bundan bir sonuç çıkmamıştır.¹¹⁸

Fransa, Maliye Bakanı Cavid Bey'e 500.000.000 frank tutarında kredi sözü verdiği vakit Almanya'nın eli ayağına karışmış ve Wangenheim ülkesine gönderdiği raporda Krupp Firmasının Türkiye'deki yerinin Schneider-Creuzot tarafından tehdit edildiğini yazmıştır. Almanya Dışişleri Bakanlığı cevabi yazısında, Türkiye'nin Fransa'dan kredi almasına şiddetle karşı olduğunu ve Krupp Firmasının çıkarlarına kimsenin zarar veremeyeceğini aksi taktirde yani kredi alınması durumunda Türkiye'de görev yapan Alman askeri uzmanların geri çekileceğini bildirmiştir.¹¹⁹ Alman silah sanayii Türkiye'den sadece top ve tüfek ihaleleri değil donanma ihaleleri almak için de büyük bir gayret sarf etmiştir. Almanya'nın Türkiye'den gemi ihalesi

alabilecek güçteki tek temsilcisi Krupp Firması olduğu için hükümet yetkilileri uluslararası rekabette bu firmayı desteklemişlerdir.¹²⁰ Kimi zaman da tıpkı 1897 yılında olduğu gibi, Alman firmaları Krupp Firması ve Schichau Tersanesi (Elbing) örneğinde olduğu gibi Türkiye pazarında lüzumsuz rekabeti ortadan kaldırmak ve güç birliği sağlamak amacıyla işbirliği anlaşmaları imzalamışlardır.¹²¹

Yukarıda vurgulandığı gibi, Abdülhamid fiyat indirimi elde etmek ve inisiyatifin kendi elinde olduğunu göstermek için bazen silah fabrikalarını birbirine karşı kışkırtarak kullanıyordu. Bunu sağlamak için çelişkili durumlar sergileniyordu. Söz gelimi Sultan bir yandan Mayıs 1897'de savaş gemilerinin modernize edilmesi işini Krupp Firmasına ihale ederken, diğer yandan Osman Paşa başkanlığında oluşturulan silah alım satım komisyonunu Schichau (Almanya) ve Ansaldo (İtalya) tersanelerine yollayarak fiyat alınmasını sağlıyordu. Almanya Başkonsolosluğu bu girişimi öğrenir öğrenmez Abdülhamid nezdinde protesto etmiştir. Abdülhamid'in Mayıs 1898'de hem Alman Generali Grumbkow'u seri atışlı toplar ve savaş gemileri hakkında bilgi toplamak üzere Almanya'ya göndermesi hem de iki savaş gemisinin modernize edilmesi işini Ansaldo Tersanesine (İtalya) vermesi bu duruma gösterilebilecek başka bir örnektir.¹²² F. Alfred Krupp, Türkiye'de Almanya'nın çıkarlarının korunmasını iki savaş gemisinin modernizasyonunun kendi firmasına ihale edilmesiyle eşdeğer olarak gördüğünden bunun gerçekleşmemesi üzerine Alman devletini Kayzer II. Wilhelm tarafından kurulan ve Almanya'nın üç büyük tersanesinin üye olduğu Donanma Derneğinin lağvedilmesi gerektiği hususu ile tehdit etmiştir. Bunun sebebi ise, Krupp yönetiminin sultanın istikrarsız davranışları sonucunda Türkiye'de donanma ihalesi almakta zorlanacağını düşünmesiydi.¹²³

Türkiye 1898 yılında Krupp Firmasına sekiz adet eski savaş gemisi ve dört korvet yollayarak bu gemilerin gözden geçirilip tamire gerek olup olmadığının tespit edilmesini istemiştir. Firma yaptığı kontrollerden sonra gemilerin durumunun tamirata gerektirmeyecek kadar bozuk olduğunu bildirerek tadilata gerek olmadığı sonucuna varmıştır. Krupp Firmasının bu gemilerin modernizasyonunu reddetmesi üzerine Ansaldo Tersanesi ile Türkiye arasında 1900 yılında 560.000

Osmanlı lirası değerinde bir ihale anlaşması imzalanmıştır. Türk hükümeti Krupp Firmasının bu ihaleyi kârlı görmediği için almadığı hususuna aldırış etmeden bu gemilerin donatımını 648.000 Osmanlı lirasına bu firmaya havale etmiştir.¹²⁴ Ansaldo ve Armstrong tersaneleri modernizasyonunu tamamladıkları ve adları sırasıyla; Antalya, Urfa, Ankara, Tokat, Sivas, Musul ve Kütahya olan yedi torpidoyu 29 Kasım 1906 tarihinde Türkiye'ye teslim etmişlerdir.¹²⁵

Diğer yandan Türk hükümeti ve Krupp Firması arasında 30 Kasım 1900 tarihinde Asar-ı Tevfik (bk. Tablo 17) adlı savaş gemisinin tadilat edilmesi üzerine bir ihale anlaşması yapılmıştır. Bunun toplam maliyeti gemiye teçhiz edilen toplarla birlikte 280.000 Osmanlı lirasını bulmuştur.¹²⁶ Aradan üç yıl geçtikten sonra bu kez 19 Ocak 1903'te Asar-ı Tevfik'in yeniden teçhiz edilmesi üzerine 164.000 Osmanlı lirası tutarında yeni bir anlaşmaya imza konulmuştur. Türkiye bundan başka toplam tutarı 200.000 Osmanlı lirası olan iki adet torpido kruvazörü daha sipariş vermiştir.¹²⁷

Krupp Firması girdiği bir gemi ihalesini Fransız rakibi Schneider-Creuzot Firmasına kaptırınca durumu Alman Dışişleri Bakanlığına bildirerek yakınması üzerine¹²⁸ iş M. Şevket Paşa'ya yansımış o da ürünlerinin kalitesi yüzünden Alman silah fabrikalarının Türkiye'deki durumunun eskiyle nazaran daha iyi olduğunu söylemiştir.¹²⁹ Von Stempel M. Şevket Paşa ile arasıra Alman havacılık sanayiinin Türkiye'deki çıkarları üzerine görüş alışverişinde bulunmuştur. Bu sohbetlerin birinde M. Şevket Paşa von Stempel'e uçak alım komisyonunda Fransa lehine güçlü bir lobi grubunun varlığından söz etmişti. Sonuçta M. Şevket Paşa bu grubun gücünü kıramadığı için uçak ihalesini Fransa'ya vermek zorunda kalmış ve buna karşılık alınması düşünülen yönlendirilebilir uçak ihalesinin açık ihale usulüne gitmeden Almanya'ya verileceğini teminat altına almıştı.¹³⁰ Görüldüğü gibi, yüksek rütbeli subaylar Alman fabrikalarına silah ve mühimmat siparişi verilmesinde öncü bir rol oynamışlardır.

Türk hükümeti Nisan 1913'te donanma için birkaç adet ikinci el gemi satın almak istediği vakit bu araçların Blohm & Voss Tersanesinden alınması yönünde güçlü bir eğilim oluşmuştu.¹³¹ Böyle bir havanın oluşmasında Alman gemisi Goeben'in İstanbul'u ziyaret etmesinin

uyandırdığı hayranlık kadar donanma bünyesinde gemi yapım bölümü şefi olan İsmail Hakkı Bey'in söz konusu Tersane lehine propaganda yapması da etkili olmuştu. Bunun nedeni ise, İ. Hakkı Bey'in eğitiminin bu tersane tarafından finanse edilmiş olmasıydı. Hal böyle olunca onun da vaktiyle ekmeğini yediği efendisine hizmet etmesi kaçınılmaz oluyordu.

Alman bankaları donanma ihalelerinin finansmanı konusunda da oldukça etkili olmuşlardı. Bu durum Türkiye'nin İngiltere'de Güney Amerika için yapılmış olan dretnotları (zırhlı savaş gemisi) satın almak istediğinde kendini açık ve seçik bir şekilde göstermişti. Sonunda Türkiye, Brezilya için yapılmış ve herbiri 36.000.000 frank değerinde olan iki dretnot ile Güney Amerika ülkeleri için imal edilmiş ve adedi 3.750.000 frank olan dört torpido alımına ilişkin anlaşmayı Nisan 1913'te İstanbul'da imzalamıştır. Bu ihalenin finansmanı, 18.240.000 frank tutarındaki ilk taksit ödemesi için Tophane binası ve borsa arsasisına ipotek koyduran Orientbank adlı bir Alman bankası tarafından sağlanmıştır.¹³²

Türkiye ile Armstrong & Vickers ve Witworth tersanelerinin oluşturduğu bir İngiliz konsorsiyumu arasında 2 Aralık 1913 tarihinde Haliç Tersanesi'nin modernizasyonu ve İzmit'te hareketli bir dok (gemilerin doldurma boşaltma yaptıkları rıhtımla çevrili havuz) yapımı üzerine anlaşmaya varılmıştır. Bu projenin hayata geçirilebilmesi için 30 yılına savaş gemilerinin yapımı ve modernizasyonu gerçekleştirecek olan ve sermayesi 1.485.000 Osmanlı lirası olan "Société Imperiale Ottomane Cointeresse des Chantiers, Docks et Constructions Navales" (Osmanlı İmparatorluğu Dok ve Tersane Yapım Şirketi) adlı bir şirket hayata geçirilmiştir.¹³³ Türk hükümeti Almanya'ya her ne kadar ihalenin İngilizlere verilmesinin tekel oluşturmak anlamına gelmediğini söylemişse de, bazı uzmanlara göre bu anlaşma kapsamı itibarıyla tam bir tekel olarak değerlendirilebilirdi.¹³⁴ Türkiye'de görev yapan Alman askerlerine rağmen İngilizlerin böyle bir ihaleyi almaları üzerine Berlin daha çok Türk Kara Kuvvetleri üzerindeki etkilerini pekiştirmeye odaklanmıştır. Esasında bu ihalenin alınmasıyla birlikte İngilizler adeta donanmanın tamamını kontrol edebilecek bir nok-

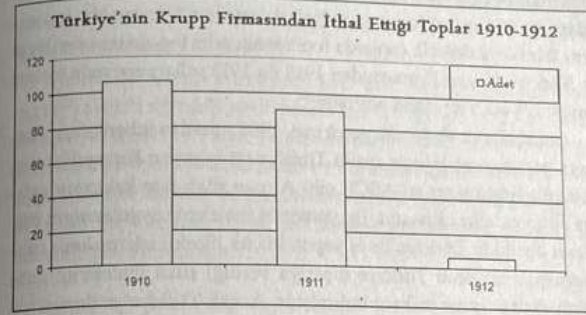
taya gelmişlerdi. Böylece İngilizlerin Türk donanmasında oluşturmuş oldukları gücün önünde direnecek hiçbir güç kalmamıştı.¹³⁵

Krupp Firması, İngiltere ve Türkiye arasında yapılan bu dok anlaşmasını İngiliz gemi inşaatı sektörünün bir zaferi olarak yorumlamıştı. Gerçekte Krupp Firması gemi inşaatı alanında İngiltere ile aşık atacak kapasitede değildi. Bu yüzden Portekiz ve Çin gibi ülkelerde de İngiliz rakibi Armstrong & Vickers Firmasıyla girdiği rekabette başarısız olmuştu.¹³⁶ Wangenheim ise bu anlaşmayı Rusya'nın yüzüne indirilmiş bir şamar¹³⁷ ve diğer Avrupa devletleri nezdinde Liman von Sanders¹³⁸ Misyonunu haklı gösterecek bir gerekçe olarak nitelendirmişti.¹³⁹ Hatta Pancermen Derneği bu anlaşmayı İngilizlere Bağdad Demiryolunun çıkış noktasını kontrol etme fırsatı verdiği gerekçesiyle protesto etmişti. Bu anlaşma, Türkiye'nin İngiltere'den başka bir ülkeye gemi ihalesi vermesini yasakladığından, Türkler bu sorunu halihazırda yapımı tamamlanmış gemi satın almak suretiyle halletmeye çalışmışlardır. Buna bir örnek vermek gerekirse, Enver Paşa'nın von Stempel'i 1 Şubat 1914 tarihinde Yunanistan'ın sahip olduğu Averoff kruvazöründen daha üstün teknik özelliklere sahip olan iki adet yapımı tamamlanmış kruvazör satın alınıp alınamayacağını araştırılmasıyla görevlendirilmesi gösterilebilir.¹⁴⁰

5.6. İttihat ve Terakki Dönemi ve Krupp Firması

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) 1908 yılında iktidara gelmesinden sonra yeni rejim ile Krupp Firması arasında güvensizlik meydana gelmişti. Bir diğer ifadeyle Krupp Firmasının eski bir müşterisi olan Türkiye bu firmaya karşı duyduğu güveni bir çırpıda kaybediyordu. Abdülhamid döneminde devlet ihtiyaç duyduğu top ihalelerinin tamamını diğer Avrupalı tedarikçileri es geçerek Krupp firmasına vermişti. Ancak şimdi durum değişmişti. İTC bundan sonra ihaleleri verirken devletin çıkarlarının gözetileceğini ve ihalenin en uygun teklifi veren firmada bırakılmasına azami derecede dikkat edileceğini ilan ediyordu. İTC yönetimi Abdülhamid döneminde Krupp Firmasına verilen ihalelerin fahiş fiyata gittiğini düşünüyordu. Söz gelimi, Yeni Gazetede yayınlanan bir habere göre Abdülhamid döneminde

Krupp Firması Türkiye'den aldığı her ihale başına fazladan 150.000 Osmanlı lirası kazanmıştır.¹⁴¹ Krupp Firması hakkında dillendirilen şikayetler arasında ithal edilen silah ve mühimmata fahiş fiyat ödendiği yolundaki iddialar başı çekiyordu. Krupp Firmasının İstanbul temsilciliğini yürüten Huber Frères Abdülhamid döneminde saray ile iyi ilişkiler kurmuş olduğundan yeni yönetim tarafından istenmeyen adam ilan edilmişti. İstanbul'daki iktidar değişikliğini fırsat bilen Ehrhardt Fabrikaları İTC'nin bazı ileri gelen üyeleriyle irtibata geçmekte gecikmemiştir. M. Şevket Paşa Düsseldorf'ta bulunan Ehrhardt Fabrikalarında 22 Eylül 1909 tarihinde inceleme ve temaslarda bulunmuştur.¹⁴²

Grafik 11 : Türkiye'nin Krupp Firmasından İthal Ettiği Toplar 1910-1912 (Kaynak: Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, HA Krupp, S 3 WT 1/3, 5a VII f 862, s. 44 ve 44a).

1908 Devrimi'nden sonra Türkiye'nin Krupp Firmasına verdiği ihaleler önemli ölçüde azalmıştır. Bunun iki nedeni vardı: Birincisi Türkiye'nin kendi iç sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmasıydı ikincisi ise hükümetin ödeme gücünün dibe vurmuş olmasıydı. Türkiye Krupp Firmasından 1910 yılında toplam olarak 106 adet top ithal etmiştir (bk. Tablo 21).

Model	Deniz Topu		Sahra Topu
	S.K.L./40	S.K.L./50	L/30 m.Rrl.
Çap	5,7 cm	7,5 cm	7,5 cm
Adet	8	8	90

Tablo 21: Türkiye'nin Krupp Firmasından 1910 Yılında İthal Ettiği Toplar (Kaynak: Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, HA Krupp, S 3 WT 1/3, 5a VII f 862, s. 44 ve 44a).

Türkiye, Krupp Firmasına 1911 yılında 88 adet (L/30) model ve 7,5 santimetre çapında sahra topu ve iki adet (L/12) model küçük parçalara ayrılabilir dağ havan topu ihalesi vermiştir. Bundan bir yıl sonra aynı fabrikaya değişik çaplarda toplam altı adet top siparişi verilmiştir. Türkiye Krupp Firmasından 1910 ila 1912 yılları arasında toplam olarak 198 adet top satın almıştır.¹⁴³

Genel olarak söylemek gerekirse, 1908 yılından itibaren uygulanmaya başlanan açık ihale usulü Türkiye ile iş yapan Krupp Firması, Ehrhardt Fabrikaları ve ASCF gibi Alman silah fabrikalarının zararına bir uygulama olmuştur. Bu yöntemin ihalelerde uygulanmaya başlaması özellikle Türkiye ile iş yapan küçük ölçekli işletmelerin işine yaramıştır. Böylece Türkiye dışarıya verdiği silah ihalelerini daha uygun fiyata verme imkanı bulmuştur. Ancak Türkiye'ye ihracat yapan yabancı silah fabrikaları o kadar güçlüydüler ki, bir süre sonra tekrar eski usullerin uygulanmasına geri dönülmesini sağlamışlardır. Bu durumda ihaleler tekrar ilana çıkılmadan gizli kapaklı bir şekilde Alman firmalarına verilmeye başlanmıştır.¹⁴⁴ Bu şartlar altında Türk Harbiye Nezareti Nisan 1912'de açık ilana gitmeden Krupp Firmasına 4.000 adet 12 santimetrelik, 96.000 adet 15 santimetrelik top mermisi ile 320 adet 24 santimetrelik, 70 adet 35 santimetrelik ve 500 adet 21 santimetrelik el bombası ihale etmiştir.¹⁴⁵

M. Şevket Paşa bir Fransız firmasına az sayıda dağ topu siparişi verdiği vakit bu durum von Stempel tarafından endişeyle karşılanmıştı. Alman Ataşe, M. Şevket Paşa'nın yerini Almanya sayesinde sağlamlaştırdığını düşünüyordu ve bundan dolayı da onun verdiği silah ihaleleri öncelikli olarak bir Alman firmasının hanesine yazılmalıydı.

Von Stempel ayrıca Alman kamuoyundaki yaygın kanının aksine İTC döneminde verilecek bütün silah ihalelerinin Almanya'ya gideceği düşüncesinin doğru olmadığını vurgulamaktadır. Onun düşüncesine göre Türkiye'den silah ihalesi kotarmak eskiden olduğu gibi ileri gelen devlet adamlarıyla kurulan ilişkilerin düzeyine bağlıydı. Türkiye'nin dağ topu alımında Fransız firmalarına yönelmesinin nedeni Krupp Firmasının ürettiği dağ toplarının kalitesinin düşük olmasıydı.¹⁴⁶ Alman top üreticilerinin M. Şevket Paşa'yı iyi anlamaları gerektiğini kaydeden von Stempel Alman sanayicilerin Balkan savaşlarından sonra tam zamanında Harbiye Nazırı ile görüşmelere başladıklarının altını çiziyor. Şayet Krupp Firması talep edildiği vakit Türkiye'ye 24 adet 10,5 santimetrelik seri atışlı sahra havanı göndermiş olsaydı, Balkan savaşlarından sonra verilecek top ihalelerini garanti altına almış olurdu.¹⁴⁷

Hakikatte Krupp Firmasının İTC döneminde Türkiye'de biraz prestij kaybına uğradığı söylenebilir. Enver Paşa bir keresinde Krupp Firmasının temsilcisi Huber Frères'i beklettikten sonra kabul ettiğinde, Alman Büyükelçisi Wangenheim bu durumu Talat Paşa'ya şikayet etmiştir. Bunun üzerine Wangenheim'dan özür dileyen Talat Paşa Enver Paşa'nın yeterince devlet tecrübesine sahip olmadığından böyle davrandığını belirtmiştir.¹⁴⁸

5.7. Balkanlarda Krupp ve Schneider-Creuzot Rekabeti

Avrupalı silah üreticileri kendi top ve tüfek sistemlerinin Balkan ülkelerinde kabul edilmesi için birbirleriyle kıyasıya mücadele etmişlerdir. Söz gelimi Yunanistan Avusturya Mannlich tüfek sistemini benimserken,¹⁴⁹ top sistemi olarak ta Fransız Schneider-Creuzot sisteminden yana karar vermişti.¹⁵⁰ Diğer yandan Sırp topçu birliklerinde de Schneider-Creuzot yapımı toplar kullanılıyordu.¹⁵¹ Buna karşılık Bulgar ordusunun elinde hem Krupp hem de rakibi Schneider-Creuzot modelleri yan yana bulunuyordu. Sayısal olarak ifade etmek gerekirse, Bulgarların sahip olduğu 858¹⁵² topun 487'sini¹⁵³ Krupp Firmasının ürünleri oluşturuyordu. Buna karşılık Krupp Firması Birinci Dünya Savaşı'na kadar top ihracatında Türkiye'nin tek tedarikçisi

konumundaydı. Bernard von Menne'ye bakılacak olursa Schneider-Creuzot Firması Balkan ülkelerinin Türklere karşı kazandığı Kırklarli ve Lüleburgaz muharebelerini kendi toplarının zaferi olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁴ Bulgar ordusunun sahip olduğu topların yarısından fazlasının Krupp menşeli olduğu dikkate alınır, bu iddianın doğruluğuna şüphe ile bakmak gerekir.

Türk ve Bulgar ordularının Balkan savaşlarında kullanmış olduğu mühimmatın kalitesi üzerine Ernst Jäckh aşağıdaki ifadeleri dile getirmektedir:

“Türklerde Krupp Bulgarlarda Creuzot modeli topların olması hiç önemli değildir. Bu toplarda kullanılan top mermileri Krupp ve Ehrhardt fabrikalarından barutlar ise Köln Rottweil'dan alınmıştır. Üstüne üstlük Bulgarlar Creuzot toplarını daha da modern hale getirmişlerdir.”¹⁵⁵

Model	Dağ Topu					Sahra Topu					
	M/04	M/05	M/06	M/07	MD	M/07	M/03	M/05	M/06	M/12	
Çap	7,5 cm					7 cm	7,5 cm				
Türkiye	K ¹			S			K		S		
Bulgaristan		K		S						S	
Yunanistan			S ²			S			S	S	
Sırbistan							K				
Romanya											

¹ Krupp

² Schneider

Tablo 22: Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Balkan Ülkelerinin Sahip Oldukları Hafif Toplar (Kaynak: Kosar, Franz, Leichte Feldgeschütze, Bd.1, München 1971, s. 26, 34, 46, 51 ve 55).

Tablo 22'de Bakan ülkelerinin sahip oldukları dağ ve sahra topları toplu bir şekilde gösterilmiştir. Türkiye ve Yunanistan söz konusu dönemde hafif sahra havanları ve sahra toplarına sahip olmadıklarından bu karşılaştırmada söz konusu modeller dikkate alınmamıştır. Balkan ülkelerinin topçu birliklerinde ilk bakışta göze çarpan husus, Schneider modeli topların çok oluşuydu. Türkiye'nin kullandığı

Krupp modelleri ise diğer ülkelerin kullandıklarına oranla daha eski durumdaydı.

Jäckh'e göre, Balkan devletlerinin ordularının sahip olduğu silah ve mühimmatın teknik olarak üstün olmasının yanı sıra Türkiye'nin Bulgaristan'a yenilmesinin nedenlerinden biri de Nazım Paşa'nın Goltz'un hazırladığı plana uymamasıydı.¹⁵⁶ Jäckh yenilginin faturasını Harbiye Nazırına çıkararak bu konuda aşağıdaki ilginç ifadeleri dile getirir:

“Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın ne entelektüel ne de askeri anlamda Almanya ile bir bağlantısı bulunmaktadır. O eğitimini Fransız Harp Okulu Sen Cry'da almıştır. Bundan dolayı Alman askeri sisteminin uygulanmasından yana değildir. Nazım Paşa sırf Fransız ekolünden olmasının vermiş olduğu gururdan dolayı Goltz'un planına rağbet etmemiştir. Diğer yandan Alman ekolünden gelen Donanma Bakanı Mahmud Muhtar Paşa Goltz'un ortaya attığı planın uygulanmasını savunmuş ancak bu konuda yalnız kalmıştır.”¹⁵⁷

Türk ordularının Balkan savaşlarında yenilgiye uğramalarının bir diğer nedeni de orduda özellikle de topçu birliklerinde modern silahları kullanabilecek kalifiye eleman bulunmamasıydı. Aşağıdaki cümleler bu durumu bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır:

“[...] Komanova muharebesinden sekiz gün önce orduya üç tane yeni Krupp topu getirilmişti. Ancak bu topları kullanma görevi daha önce bu silahı hiç görmemiş redif birliklerine mensup askerlere verilmişti.”¹⁵⁸

5.8. Dipnotlar

¹ Kössler, a. g. e., s. 91-92.

² Schäfer, Jürgen, a. g. e., s. 30.

³ Boelcke Willi (hrsg.), Krupp und die Hohenzollern in Dokumenten. Krupp- Korrespondenz mit Kaisern, Kabinettschefs und Ministern 1850-1918, Frankfurt a. M. 1970, s. 63.

⁴Gall, Lothar, Krupp. Der Aufstieg eines Industrieimperiums, Frankfurt a. M. 2000, s. 141.

⁵Aynı yerde, s. 146.

⁶HA Krupp, FAH 2 b 177 und auch HA Krupp, WA 9 d 476, Menne, Krupp Deutschlands Kanonenkönige, a. g. e., s. 86-87 ve Gall, Lothar, aynı yerde, s. 156.

⁷HA Krupp, FAH 2 b 67.

⁸Menne, Krupp Deutschlands Kanonenkönige, a. g. e., s. 272-276.

⁹Aynı yerde, s. 89-90.

¹⁰Hallgarten, Imperialismus vor 1914, Bd. 1, a. g. e., s. 361-362.

¹¹Gall, a. g. e., s. 153.

¹²Menne, Krupp Deutschlands Kanonenkönige, a. g. e., s. 209.

¹³Boelcke, Krupp und die Hohenzollern in Dokumenten, a. g. e., s. 66-67.

¹⁴Aynı yerde, s. 111.

¹⁵Aynı yerde, s. 66-67.

¹⁶Krupp Firması Almanya'yı Fransa'ya karşı yapılacak savaş için donatmak amacıyla Prusya'dan 1866 yılında milyonluk bir kredi almıştır. Firma bu girişiminde Şansölye Otto von Bismarck tarafından da desteklenmiştir (bk. Bontrup, Zdwomyslaw, a. g. e., s. 53).

¹⁷Boelcke, Willi, Krupp und die Hohenzollern, Berlin 1956, s. 9-13.

¹⁸Schmid, Michael, Der eiserne Kanzler und die Generäle. Deutsche Rüstungspolitik in der Ära Bismarck 1871-1890, Paderborn, München 2003, s. 58.

¹⁹Bontrup, Zdwomyslaw, a. g. e., s. 53.

²⁰Aynı yerde, s. 54.

²¹Bu ihale kapsamında takriben 2.000 adet 8,8 santimetrelik ve 930 adet 7,85 santimetrelik top siparişi verilmiştir. Söz gelimi topçu birliklerinin desteklenmesi amacıyla ayrılan 63.000.000 mark tutarındaki ödenğin büyük kısmı Krupp Firmasının kasasına girmiştir (krş. Schmid, a. g. e., s. 67).

²²Aynı yerde, s. 67.

²³Aynı yerde, s. 586-587.

²⁴Boelcke, Krupp und die Hohenzollern, a. g. e., s. 35-39.

²⁵Aynı yerde, s. 63.

²⁶Aynı yerde, s. 64-65.

²⁷Krupp Firmasının Türkiye ile kurduğu ilişkiler sadece Osmanlı İmparatorluğu dönemiyle sınırlı kalmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra askeri malzeme üretmesi yasaklanan Krupp Firması bu kez sivil malların üretimine yoğunlaşmak durumunda kalmıştır. Böylece Cumhuriyet döneminde de Essen'den Türkiye'ye sivil malzeme satışı yapılmaya başlamıştır. Söz gelimi Türkiye bu bağlamda Krupp Firmasından Devlet Demiryolları için 1933'te buharlı lokomotif ithal etmiştir. Tıpkı 1923 öncesinde olduğu gibi Krupp Firması Türkiye'den üst düzey yetkililerce ziyaret edilmeye devam edilmiştir. Başbakan Adnan Menderes'in 5 Ekim 1954 tarihinde Krupp Firmasında inceleme ve temaslarda bulunması Cumhuriyet döneminde bu kez Essen ile Ankara arasında iyi bir ilişki kurulmuş olduğunu göstermektedir (krş. HA Krupp, D 22 und WA XVI z 125 und Bildbericht, Krupp'sche Mitteilungen. 38 Jg., Nr. 4, Oktober 1954). Türkiye ve Krupp Firması arasında Cumhuriyet döneminde kurulan ilişkiler için ayrıntılı olarak bk. Essener Nachrichten, 1./2. Juni 1957, HA Krupp, E II 22a., Ruhrnachrichten, 1. Juni 1957, HA Krupp, FAH V H 5, WAZ, 14. Juni 1957, HA Krupp, D 22, Machinery Lloyd, London 13. Juli 1957, HA Krupp, D 22., WAZ, 1. Oktober 1958, HA Krupp, E II 22 h., Türkei Kurier, November/Dezember 1987, HA Krupp, E II 22 d.

²⁸Aktiennotiz vom 25. Mai 1916, HA Krupp, WA VII f 886.

²⁹Kölnische Zeitung, 1. August 1885, PA Türkei No. 142, Bd. 5,6.

³⁰Bu konferanslar için bk. Wehberg, Hans, Die internationale Beschränkung der Rüstungen, Stuttgart, Berlin 1919, s. 124-40.

³¹Menne, Krupp Deutschlands Kanonenkönige, a. g. e., s. 213.

³²Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, HA Krupp, S 3 WT 1/3, 5a VII f 862, s. 44.

³³Mühlberg an das Auswärtige Amt, 13. Juni 1904, PA Türkei Nr. 142, Bd. 22,23. Krupp Firmasının 1847-1912 dönemi top imalat listesinde söz konusu 24 adet kıyı topunun verildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁴Mühlberg an das Auswärtige Amt, 13. Juni 1904, PA Türkei Nr. 142, Bd. 22,23.

³⁵Gall, a. g. e., s. 373.

³⁶HA Krupp, D 22.

³⁷ Krupp Firmasının Türkiye Temsilciliği İstanbul'da bulunan G. Dielmann Firması tarafından 1924 yılında üstlenilmiştir. Sonraki yıllarda Krupp Firması, Süha Fazlı Orak Ticaret ve Sanayi Evi (1936) ve Üç Halka Firması (1942) ile temsilcilik anlaşmaları imzalanmıştır (bk. HA Krupp, D 22).

³⁸ Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, a. g. e., s. 38 ve 38 a. 39 Menne, Bernhard, Krupp or the Lords of Essen, London, Edinburgh 1937, s. 110.

⁴⁰ Aktaran Menne, Krupp Deutschlands Kanonenkönige, a. g. e., s. 136.

⁴¹ Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, a. g. e., s. 38 ve 38 a.

⁴² Söz konusu Güney Amerika ülkelerinin Krupp Firmasından satın aldıkları top miktarı aşağıdaki şekildedir: Güney Amerika (9), Peru (24), Nikaragua (6), Honduras (1), Guatemala (18), Arjantin (78), Bolivya (6), Brezilya (66) ve Şili (113) (bk. Ausländische Geschützbestellungen bei Fried. Krupp von 1871 bis 1880, Statistisches Bureau 19. September 1914, HA Krupp, WA/VII f 854).

⁴³ Aynı yerde, Statistik, HA Krupp WA/VII f 854.

⁴⁴ Aynı yerde, Statistik, HA Krupp WA/VII f 854.

⁴⁵ Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, a. g. e., s. 38 ve 38 a ve 44 ve 44 a.

⁴⁶ Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, a. g. e., s. 6.

⁴⁷ Aynı yerde, s. 17.

⁴⁸ Aynı yerde, s. 37.

⁴⁹ Yusuf İzzettin Efendi 4-5 Eylül 1911 tarihleri arasında aralarında Alman Askeri Ataşesi Yüzbaşı von Stempel'in de bulunduğu subaylardan oluşan altı kişilik bir heyet ile birlikte Essen'de inceleme ve temaslarda bulunmuştur (bk. HA Krupp, WA 48/89). 15-17 Temmuz 1915 tarihleri arasında bu kez Osmanlı şehzadelerinden; Abdülrahim, Abdülhalim ve Osman Fuad efendiler emir subayları Üstteğmen Remzi, Asaf ve Hayri beylerin refakatinde Krupp fabrikalarını ziyaret etmişlerdir (bk. HA Krupp, WA 48/120). 22 Aralık 1917'de velayet Vahdetin yaveri Yarbay Mustafa Kemal (daha sonraları Atatürk) ile birlikte toplam 15 kişiden oluşan bir heyetle Krupp fabrikalarında inceleme ve temaslarda bulunmuştur (bk.

HA Krupp, WA 48/141). Krupp Ailesinin ünlü Türk konukları arasında Cemal Paşa da yer almıştır. Cemal Paşa Almanya'da resmi davetli olarak bulunduğu sırada 27 Ağustos 1917 tarihinde G. Krupp von Bohlen Halbach'ın daveti üzerine Essen'de Krupp tesislerini gezmiştir (bk. Kölnische Zeitung, 28. August 1917, PA Türkei Nr. 159, Bd. 17,18).

⁵⁰ Bu heyetin üyelerinin kimlikleri için bk., HA Krupp, WA 48/68.

⁵¹ HA Krupp, WA 48/124.

⁵² HA Krupp, WA 48, s. 185-189.

⁵³ Sabit Pascha an F. Alfred Krupp, 21. Mai 1889, HA Krupp, FAH III B, s. 227.

⁵⁴ Notizen über Türken, HA Krupp, FAH 3C, s. 217.

⁵⁵ HA Krupp, FAH II B, 314 b, s. 3-7.

⁵⁶ Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, a. g. e., s. 6 b.

⁵⁷ Berdrow, Wilhelm, Alfred Krupp und sein Geschlecht. 150 Jahre Krupp-Geschichte 1787-1937, Berlin 1937, s. 251-255.

⁵⁸ Aynı yerde, s. 256.

⁵⁹ Alfred Krupps Niederschrift, 12. Mai 1876, HA Krupp, WA/IX d 556, s. 17.

⁶⁰ An die Kruppvertretung in Paris, 9. Mai 1870, HA Krupp, WA III 31, s. 89-90.

⁶¹ An die Kruppvertretung in Paris, 9. Mai 1870, HA Krupp, WA III 31, s. 96-97.

⁶² An den Grafen Keißerling, 14. Juli 1870, HA Krupp, WA II 247, s. 76-79.

⁶³ A. Krupps Niederschrift, 29. November 1876, HA Krupp, WA IX a 106, s. 372-373.

⁶⁴ A. Krupps Niederschrift, 28. Juli 1873, HA Krupp, WA IX a 170.

⁶⁵ An das Auswärtige Amt, 21. September 1903, PA Türkei Nr. 142, Bd. 21,22.

⁶⁶ HA Krupp, HA Krupp, WA IX d 304.

⁶⁷ Alfred Krupps Niederschrift, 13. April 1876, HA Krupp, WA IX a 170.

⁶⁸ Dingler an die Firma Krupp, 4. April 1876, HA Krupp, WA IX d 304.

⁶⁹ Klass, Gert von, Die drei Ringe. Lebensgeschichte eines Industrieunternehmens, Tübingen 1953, s. 229. Krş. Mühlen, Norbert, Die Krupps, Frankfurt a. M. 1960, s. 82-83.

⁷⁰ Hicri yılın miladi yıla çevrilmesi aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır: Hicri yıl (H) Miladi yıl (M) ile gösterilsin

$$H - 3 \cdot H / 100 + 622 = M$$

$$\text{Örnek: } H = 1312$$

$$1312 - 3 \cdot 1312 / 100 + 622 = M$$

$$1312 - 3936 / 100 + 622 = M$$

$$1312 - 39,36 + 622 = M$$

$$1312 - 40 + 622 = M$$

⁷¹ 1272 + 622 = 1894 (bk. Matuz, Josef, Das Osmanische Reich, Grundlinien seiner Geschichte, Darmstadt 1985, s. 285).

⁷² An das Privatsekretariat von Schuppener, 3. Februar 1934, HA Krupp, FAH III B 56.

⁷³ Menne, Krupp Deutschlands Kanonenkönige, a. g. e., s. 254.

⁷⁴ Aynı yerde, s. 255-256.

⁷⁵ Firma Krupp an Huber Frerés, 13. Januar 1905, PA Türkei Nr. 142, Bd. 22,23.

⁷⁶ Menshausen an das Auswärtige Amt, 26. Juni 1900, PA Türkei Nr. 142, Bd. 18,19.

⁷⁷ F. Alfred Krupp an den Reichskanzler von Bülow, 21. Juli 1900, PA Türkei Nr. 142, Bd. 18,19.

⁷⁸ Friedrich Krupp an das Auswärtige Amt, 23. Juli 1903, PA Türkei Nr. 142, Bd. 20,21.

⁷⁹ Firma Krupp an H. Frerés, 13. Januar 1905, PA Türkei Nr. 142, Bd. 22, 23.

⁸⁰ Mutius an den Reichskanzler von Hollweg, 22. Januar 1914, PA Türkei Nr. 142, Bd. 37,38.

⁸¹ Wangenheim an das Auswärtige Amt, 27. Februar 1914, PA Türkei Nr. 142, Bd. 38,39.

⁸² Wangenheim an den Reichskanzler von Hollweg, 1. März 1914, PA Türkei Nr. 142, Bd. 38,39.

⁸³ Bk. Dipnot 122 (2. Bölüm).

⁸⁴ Moltke von, a. g. e., s. 56.

⁸⁵ Bkz. Dipnot 8 (3. Bölüm).

⁸⁶ Totomjanz, Toptschan, a. g. e., s. 108-109.

⁸⁷ Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, a. g. e., s. 79-80.

⁸⁸ Moltke von, a. g. e., s. 41.

⁸⁹ Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, a. g. e., s. 54-55.

⁹⁰ Aynı yerde, s. 61.

⁹¹ Aynı yerde, s. 80-81.

⁹² Giesl, a. g. e., s. 28.

⁹³ Wilhelm Almanyasında Ulusal-liberal çizgide yayın yapan gazete.

⁹⁴ Leipziger Neueste Nachrichten, 14. September 1906, PA Türkei Nr. 142, Bd. 23,24.

⁹⁵ An den Reichskanzler von Bülow, 15. Februar 1908, PA Türkei Nr. 142, Bd. 25,26.

⁹⁶ Kamphövener, Elsa Sophia von, Damals im Reiche der Osmanen. Ein Märchen der Wirklichkeit aus der Türkei des Sultan Abdülhamid, Gütersloh 1959, s. 197.

⁹⁷ Aynı yerde, s. 271.

⁹⁸ Menne, Krupp Deutschlands Kanonenkönige, a. g. e., s. 155.

⁹⁹ Ein Schreiben der deutschen Militärmission in İstanbul, 21. Dezember 1891, HA Krupp, FAH 3C 217.

¹⁰⁰ An das Auswärtige Amt, 11. Juli 1904, PA Türkei Nr. 142, Bd. 22,23.

¹⁰¹ Bestellung türkischer Kanonen bei den Skoda-Werken in Pilsen, Narodni Listy, 29. September 1913, PA Türkei Nr. 142, Bd. 36,37.

¹⁰² Giesl, a. g. e., s. 21.

¹⁰³ Aynı yerde, s. 74-75.

¹⁰⁴ Goltz döneminde Almanya Türkiye'ye askeri atışe gönderme ihtiyacı hissetmemişti. Goltz'un İstanbul'dan ayrılmasından sonra 1897 yılında Yüzbaşı Kurt von Morgen askeri atışe olarak İstanbul'a gelmiştir. Onu Binbaşı von Leipziger takip etmiş ondan sonra da Yüzbaşı von Stempel Almanya'nın askeri atışesi olarak Türkiye'ye görev yapmıştır (bk. Giesl, a. g. e., s. 63).

¹⁰⁵ Goltz Türkiye'nin hizmetinde bulunduğu yıllarda Krupp Firmasının yöneticileriyle sürekli yazışmıştır (bk. Brief an den Geheimrat, 10. Juli 1891, HA Krupp, FAH III B 207).

¹⁰⁶ Brief Neu-Breisach, 15. Mai 1899, HA Krupp, FAH III B 207.

- ¹⁰⁶ F. Alfred Krupp, 24. Mai 1899, HA Krupp, FAH III B 207.
- ¹⁰⁷ F. Alfred Krupp an von der Goltz, 1. Juni 1898, HA Krupp, FAH III B 207.
- ¹⁰⁸ A. Krupp von Bohlen und Halbach an den von Stempel, HA Krupp, FAH 4 E, s. 1138.
- ¹⁰⁹ Menne, Krupp Deutschlands Kanonenkönige, a. g. e., s. 299.
- ¹¹⁰ Bk. Grafik 2 Türkiye'nin Dış Borçları 1850-1914, s. 77.
- ¹¹¹ Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, 7. 3. Cilt, Ankara 1983, s. 191.
- ¹¹² Büyüktuğrul, Afif, Sultan Abdülhamid Donanmamızı Neden Bağlamıştı?, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Nr.12, 1968, s. 73-74.
- ¹¹³ Ortaylı, a. g. e., s. 122-123.
- ¹¹⁴ Von Stempel an das Kriegsministerium, 3. Juli 1910, PA Türkei Nr. 142, Bd. 30,31.
- ¹¹⁵ Miguel an den Reichskanzler von Hollweg, 28. Juli 1910, PA Türkei Nr. 142, Bd. 30,31.
- ¹¹⁶ Vertragstext, PA Türkei Nr. 142, Bd. 30,31.
- ¹¹⁷ Krupp Firmasının diğer Avrupalı firmalarla Çin pazarında girdiği rekabet için ayrıntılı olarak bk. Jerussalimski, Arkadi S., Der deutsche Imperialismus. Geschichte und Gegenwart, Berlin 1968, s. 137-140.
- ¹¹⁸ The Times, 26. Januar 1892, PA Türkei Nr. 142, Bd. 5,6.
- ¹¹⁹ Menne, Krupp Deutschlands Kanonenkönige, a. g. e., s. 301.
- ¹²⁰ Das Auswärtige Amt an Marschall, 11. November 1897, PA Türkei Nr. 142, Bd. 11,12.
- ¹²¹ Die Firma Krupp an den Admiral von Senden-Bibran, 9. November 1897, HA Krupp, FAH 3C 205.
- ¹²² Die Firma Krupp an das Auswärtige Amt, 18. Februar 1899, PA Türkei Nr. 142, Bd. 15,16.
- ¹²³ Frankfurterzeitung, 14. Januar 1899, PA Türkei Nr. 142, Bd. 15,16.
- ¹²⁴ Deutsche Botschaft an den Reichskanzler von Bülow, 22. März 1904, PA Türkei Nr. 142, Bd. 21,22.
- ¹²⁵ Deutsche Botschaft in Genua an den Reichskanzler von Bülow, 30. November 1906, PA Türkei Nr. 142, Bd. 24,25.
- ¹²⁶ Marschall an das Auswärtige Amt, 30. November 1900, PA Türkei Nr. 142, Bd. 18,19.

- ¹²⁷ Marschall an das Auswärtige Amt, 20. Januar 1903, PA Türkei Nr. 142, Bd. 20,21.
- ¹²⁸ An das Auswärtige Amt, 31. Juli 1911, PA Türkei Nr. 142, Bd. 33,34.
- ¹²⁹ Krupp Germania an das Auswärtige Amt, 14. August 1911, PA Türkei Nr. 142, Bd. 33,34.
- ¹³⁰ Von Stempel an das Kriegsministerium, 25. April 1912, PA Türkei Nr. 142, Bd. 34,35.
- ¹³¹ Von Stempel an das Kriegsministerium, 12. April 1913, PA Türkei Nr. 142, Bd. 36,37.
- ¹³² Von Stempel an das Kriegsministerium, 12. Mai 1913, PA Türkei Nr. 142, Bd. 36,37.
- ¹³³ Neue Freie Presse, 10. Dezember 1913, PA Türkei Nr. 142, Bd. 37,38.
- ¹³⁴ Wangenheim an den Reichskanzler von Hollweg, 9. Dezember 1913, PA Türkei Nr. 142, Bd. 37,38.
- ¹³⁵ Kölnische Zeitung, 18. Dezember 1913, PA Türkei Nr. 142, Bd. 37,38.
- ¹³⁶ F. Krupp an das Auswärtige Amt, 11. November 1913, PA Türkei Nr. 142, Bd. 36,37.
- ¹³⁷ Otto Liman von Sanders Heyetine karşı Rusya'nın takınmış olduğu tutum için bk. Bühler, Johannes, Vom Bismarck-Reich zum geteilten Deutschland, Berlin 1960, s. 356-359.
- ¹³⁸ McGarity, a. g. e., s. 147-53.
- ¹³⁹ Wangenheim an das Auswärtige Amt, 3. Dezember 1913, PA Türkei Nr. 142, Bd. 37,38.
- ¹⁴⁰ Mutius an das Auswärtige Amt, 2. Februar 1914, PA Türkei Nr. 142, Bd. 38,39.
- ¹⁴¹ Marschall an den Reichskanzler von Bülow, 28. November 1908, PA Türkei Nr. 142, Bd. 27,28.
- ¹⁴² Aufzeichnung von Nahmer, 26. August 1908, PA Türkei Nr. 158, Bd. 9,10.
- ¹⁴³ Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, a. g. e., s. 44 ve 44 a.
- ¹⁴⁴ An den Reichskanzler von Hollweg, 1. Mai 1912, BArch, Türkei Nr. 298, Bd. 3.
- ¹⁴⁵ Von Stempel an das Kriegsministerium, 29. April 1912, PA Türkei Nr. 142, Bd. 34,35.

¹⁴⁶ Von Stempel an das Kriegsministerium, 1. Mai 1910, PA Türki Nr. 142, Bd. 29,30.

¹⁴⁷ Von Stempel an das Kriegsministerium, 22. März 1913, PA Türki Nr. 142, Bd. 35,36.

¹⁴⁸ Wangenheim an das Auswärtige Amt, 4. März 1914, PA Türki Nr. 142, Bd. 38,39.

¹⁴⁹ Giesl, a. g. e., s. 170.

¹⁵⁰ Aynı yerde, s. 173-174.

¹⁵¹ Streffleurs Militärische Zeitschrift, Grzesicki, Viktor (hrsg.), Bd. 1 und 2, Heft 2, 1909, s. 310.

¹⁵² Streffleurs Militärische Zeitschrift, Grzesicki, Viktor (hrsg.), Bd. lund 3, Heft 3, 1909, s. 464.

¹⁵³ Krş. Verzeichnis der von der Gussstahlfabrik und vom Grusonwerk von 1847 bis 1912 gefertigten Kanonen, a. g. e., s. 6.

¹⁵⁴ Menne, Deutschlands Kanonenkönige, a. g. e., s. 294.

¹⁵⁵ Jäckh, Ernst, Deutschland im Orient nach dem Balkankrieg, München 1913, s. 71.

¹⁵⁶ Bu plana göre Bulgarlar saldıya geçtiklerinde Türkler önce savunmaya geçecekler zaman kazanıp ikmallerini tamamladıktan ve başarı şansı yakaladıktan sonra karşı saldırıya geçeceklerdi (Jäckh, a.g.e., s. 60).

¹⁵⁷ Aynı yerde, s. 61-62.

¹⁵⁸ Aynı yerde, s. 68.

6. Sonuç

Bu bölümde bu çalışmanın tezi doğrultusunda ortaya konulmuş sonuçların Türk-Alman ilişkilerini 1871-1914 dönemi açısından açıklayıcı bir güce sahip olup olmadığının tartışılması gerekmektedir. Bu bağlamda bilinçli olarak dar bir analiz çerçevesinde elde edilen sonuçlar esasında bir yap-boz gibi bir bütünün parçalarını oluşturmaktadır. Bundan dolayı bu çalışmada elde edilen sonuçlar değersizleştirilmeden tekrar büyük resim ile bütünleştirilmeye çalışılacaktır. Esasında bu sonuçlar karmaşık bir bütünün parçaları olarak görülebilir ki, böyle bir yaklaşım tarzı günümüze kadar Türk-Alman ilişkileri üzerine yapılan araştırmalarda yeterince dikkate alınmamıştır.

Bu çalışmada Ulrich Albrecht'in uluslararası ilişkilerin doğasını açıklamak amacıyla ileri sürdüğü "silahlanma ve silah ticareti yaklaşımının" (rüstungswirtschaftlicher Erklärungsansatz) benimsenmesiyle dikkatler askeri yardımın (silah ve mühimmat ihracatı) önemli bir göstergesi sayılan "silah ticareti" üzerine çevrilmiştir. Bu tezde silah ve mühimmatın 1880-1898 döneminde Türkiye ve Almanya arasında yapılan ticaretin önemli bir kısmını oluşturduğu ortaya konmuştur. Türkiye ve Almanya arasındaki ilişkilerin geliştiği dönemin şartları ve özellikleri ikinci bölümde geriye dönük olarak tarihsel süreç içinde çözümlendikten sonra söz konusu dönemde atılan temel sayesinde ikili ilişkilerin daha sonra ivme kazandığı ortaya konmuştur. Türkiye'nin sanayileşme alanında geri kalması, ülkenin gittikçe kötüleşen mali durumu ve kapitülasyonlar adeta üretimin durmasına yol açmıştı. Osmanlı Devleti 18. yüzyılın başlarına kadar silah üretimi ve teknolojilerinde Avrupa devletleriyle boy ölçüşecek düzeyde olmasına rağmen, yukarıda sözü edilen nedenlerden dolayı Avrupa'nın gerisinde kalmıştır. Türkiye'de silah fabrikalarının yetersiz olması

nedeniyle Harbiye Nezareti ordunun ihtiyaçlarını kendi öz kaynaklarından karşılayamıyordu. Bu yüzden de silah ve mühimmat ihtiyacını genelde diğer Avrupa ülkelerinden özelde ise Almanya'dan karşılamak zorunda kalmıştır.

Almanya'nın askeri yardımlarının önemli bir parçası olan heyetler Türkiye'nin Alman silah sanayiine bağımlı hale gelmesine büyük bir katkı yapmışlardır. Goltz'un ele alındığı bölümde vurgulandığı gibi Türkiye'de görev yapan askeri heyetler Alman sistemi silahların Türk ordusunda kabulünde ve yerleşmesinde yardımcı olmuşlardır. Özellikle Goltz'un askeri okullarda hocalık yapması genç Türk subayları arasında bu komutanın şahsında Prusya/Alman ordusuna büyük bir sempati duyulmasına neden olmuştur. Almanya'nın yaptığı askeri yardımların bir başka boyutu olan Türk subaylarının Almanya'da bulunan askeri okul ve kışlalarda eğitilmesi Alman hükümetleri tarafından desteklenerek teşvik edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümlerinde Alman arşiv belgelerinin ışığında ortaya konulduğu gibi birçok Türk subayı ya Almanya'da askeri eğitim almış ya da eğitiminin bir bölümünü bu ülkede tamamlamışlardır. Hatta bir kısım Türk subayı Alman ordusunda resmen kıta hizmeti yapmıştır. Nitekim Almanya'da eğitim almış olmak subaylara hızlı bir şekilde meslek kariyer yapma şansı sağladığından tercih ediliyordu. Yurtdışında eğitimlerini veya kıta hizmetlerini tamamlayarak Türkiye'ye dönen subaylar Harbiye Nazırı İzzet Paşa örneğinde olduğu gibi ikbal basamaklarını hızlı bir şekilde tırmanıyorlardı. Türk hükümeti Alman Generali Kamphövener'in tavsiyesi üzerine Almanya'ya seri atışlı topoların kullanımını konusunda eğitilmek üzere astsubay düzeyinde asker göndermiştir. Silah teknolojisi transferi bağlamında teknik askeri bilgilerin (know-how) aktarılması büyük önem taşımaktadır. Karar alma mekanizmalarında Alman yanlısı devlet adamlarının bulunması - M. Şevket Paşa'nın Alman Mauser tüfeklerinin kabulünde etkili olması - kararların bu ülke lehine çıkmasını kolaylaştırmıştır. Diğer yandan Türk siyasal sisteminde kök salmış olan çürümüşlük ve rüşvette silah ticaretinde önemli bir rol oynamıştır. Devlet ileri gelenlerinin atıkları imza karşılığında silah fabrikalarından menfaat elde etmeleri

hususunu bizzat Abdülhamid tarafından -Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa rüşvet alarak Henry-Martini tüfekleri lehine görüş bildirmişti- dile getirilmişti. Silah ticaretinde ihalenin alınma şansı verilen rüşvet ile doğru orantılı olarak artıyordu. Bu anlatılanların ortaya koyduğu gibi silah ticaretinde rüşvet daima önemli bir faktör olmuştur. Söz gelimi Krupp yönetimi bütün kapıları açabilen bu sihirli anahtarını iyi bir şekilde kullanmasını bilmişti.

Alman silah sanayii Türkiye'ye askeri yardım yapabilmek için ülkesinin dış temsilciliklerinin ve kurumlarının desteğine ihtiyaç duyuyordu. Ancak bu kurumların yardımı sayesinde Alman subayları Türkiye'ye Türk subayları da Almanya'ya gönderilebilmiştir. Sultan Abdülhamid Almanya ile Türkiye arasındaki silah ticaretini gerektiğinde diğer Avrupa devletlerine karşı siyasal silah olarak ta kullanıyordu. Böylece onlara menfaat temin ederek devletin yaşam süresini uzatmaya çalışıyordu. Diğer yandan Abdülhamid Alman silah fabrikalarına karşı olumlu bir düşünce besliyordu. Bu durum onun ihaleye çıkmadan veya silah ve mühimmat alım komisyonunu bilgilendirmeye gerek duymadan Alman fabrikalarına ihale vermesinden anlaşılmaktadır. Ancak Abdülhamid Alman silah fabrikalarına fiyat indirimi yaptırabilmek için diğer Avrupalı silah fabrikalarına her an ihale verecekmışçesine bir tavır sergilemiştir.

Kayzer II. Wilhelm, Almanya Dışişleri Bakanlığı ve Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu Türkiye ve Almanya arasındaki silah ticaretinin önemli üç sac ayağını oluşturuyordu. Emperyalizm çağında Alman sanayicilerinin Avrupa dışındaki faaliyetleri Alman İmparatorluğunun idarecilerini sevindiren bir husustu. Beşinci bölümde çözümlendiği gibi, genellikle Alman silah sanayiinin Türkiye'deki faaliyetlerini destekleyen II. Wilhelm gerektiğinde Krupp Firması için bizzat aracılık yaparak bu firmanın ihale almasına yardımcı olmuştur. Söz gelimi II. Wilhelm'in Abdülhamid nezdinde yaptığı girişim sonunda verdiği fiyat teklifi yüksek olmasına rağmen Karlsruhe Mermi Fabrikası yüklü bir mermi ihalesi alabilmişti. Almanya Dünya Politikası (Weltpolitik) takip etmeye başladıktan sonra Dışişleri Bakanlığı ve yurtdışı temsilcilikleri vasıtasıyla dünyanın her yerinde sanayicilerinin

menfaatlerini korumak için kolları sıvıydı. Diplomatik temsilcilikler Alman silah üreticileri için yabancı ülkelerden silah siparişi koparmada yararlandıkları bir araçtan başka bir şey değildi. Diğer yandan Alman silah sanayii ve siyasetçiler arasında da sıkı bir ilişki vardı. Ancak bu ilişkiler yumağı sayesinde iç siyasal süreçler dış politika-nın emrine verilebilirdi. Siyaset ve ekonomi arasındaki ilişki söz ko-nusu dönemde o derece iç içe geçmişti ki, devletteki görevlerinden emekliye ayrılan birçok siyasetçi belli başlı firmaların yönetim ku-rullarında görev alıyorlardı. Yukarıda vurgulandığı gibi Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu Berlin'i sürekli olarak teyakuzda tutarak Alman silah sanayiine yani Krupp Firması gibi bazı ayrıcalıklı silah fabrikalarına yardımcı olmaya gayret ediyordu. Özellikle Marschall von Bieberstein döneminde Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu ta-mamen silah fabrikalarının emrine girmişti.

Lorenz Metal Mermi Fabrikası örneğinde gösterildiği gibi, Türkiye'nin Alman silah fabrikalarına vermiş olduğu ihaleler bu en-düstri kolunda kartelleşmeye de büyük katkı sağlamıştır. Bunun en yetkin örneği Ludwig Löwe'nin 1889 yılında ASCF'yi kurmasıdır. Ancak Türkiye ile ASCF arasında yapılan ticaret defolu mermiler örneğinde ortaya konulduğu gibi bazı sorunların yaşanmasına ne-den olmuştur. Türkiye'nin ihaleleri yabancı bankalardan aldığı yük-sek faizli kredilerle finanse etmesi bu bağlamda vurgulanması gere-ken bir diğer noktadır.

Krupp Firması ile Ehrhardt Fabrikaları arasındaki rekabete Essen'in kâr kaygısı damgasını vurmuştur. Krupp Firması rakibi Ehrhardt Fab-rikalarını dize getirebilmek için Fransız Schneider Firması ile işbirliği yapmaktan dahi çekinmemiştir. Diğer yandan Krupp Firması her ne kadar Avrupalı rakipleriyle kıyasıya mücadele etmişse de söz gelimi Schneider modellerinin (bk. Tablo 22) Balkan ülkelerinde hakimiyeti ele geçirmesine engel olamamıştır. Abdülhamid ülkesinin Krupp Fir-masına bağımlılığını kırabilmek için ordunun ihtiyaç duyduğu silah ve mühimmatı Fransız fabrikalarından karşılamak istediği vakit, bu talep Auler ve Imhoff gibi Alman subaylarının da üyesi olduğu Sa-vunma Komisyonu tarafından Fransız silahlarının teknik yetersizliği

gereksesiyle reddedilmiştir. Esasen bu durum kendini Mauser mode-line karşı Krag-Jørgensen modelinin piyade tüfeği olarak önerilme-sinde de göstermişti.

Türk-Rus Savaşı (1877-1878) başladığında Türk ordusunda hiç bir Alman modeli (bk. Tablo 5) bulunmazken, bu tarihten tam 20 yıl sonra Mauser modelleri (bk. Tablo 6) piyade tüfeği olarak üstünlü-günü kabul ettirmişti. Bu durum bir bakıma Türkiye'nin Mauser Tü-fek Fabrikasına bağımlılığının tescil edilmesi anlamına gelir. Mau-ser ve Krupp firmaları tarafından Türkiye'ye yapılan silah teknolojis-i transferi "üretim tesisleri kurma veya personel gönderilmesi" şeklinde değil "tüfek ve topların hizmete sunulması" şeklinde gerçekleştiril-miştir. Ülkenin içinde bulunduğu müzminleşmiş finansman sorunu ve Alman silah üreticilerinin Türkiye'yi ne pahasına olursa olsun ken-dilerine bağımlı kılma yönündeki sarsılmaz iradeleri yüzünden Tür-kiye kendi silah sanayiini kuramamıştır. Yukarıda ortaya konulduğu gibi, Türkiye'nin Mauser Fabrikasına vermiş olduğu 50.000.000 mark tutarındaki ihaleler bu işletmenin gelişmesine yaptığı katkıyı gözler önüne sermektedir. Mauser Tüfek Fabrikasının yurtdışına ithal ettiği tüfekler karşılığında kazandığı 110.000.000 mark ile (bk. Tablo 8) iç piyasada erittiği ürünlerin tutarı olan 25.000.000 mark karşılaştırıldı-ğında, yabancı ülkelerin vermiş olduğu ihaleler bu fabrikanın bir iş-letme olarak gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

Mauser Ailesi ve Osmanlı Sarayı arasındaki yakınlaşma, "yeni bir silahın (tüfek) kullanıma sokulması ürünü ithal eden ülkeyi (Tür-kiye) ürünün imalatçısıyla (Mauser Tüfek Fabrikası) çok yönlü bir iş-kiye sokar" önermesi ışığında anlaşılmalıdır. Bu ilişkilerin çok yönlü gelişmesiyle birlikte Abdülhamid, P. Mauser'e, eşine ve firmasının önde gelen yöneticilerine madalya vemiştir. Yabancı ülkelerin Mau-ser Tüfek Fabrikasına vermiş olduğu silah ihaleleri fabrikanın bir iş-letme olarak hem üretim kapasitesinin artmasına hem de fabrikada istihdam edilen işçi sayının yükselmesine neden olmuşlardır. Söz ko-nusu bu ihaleler, Mauser Tüfek Fabrikasının 19. yüzyılın önemli si-lah üreticileri arasında yer almasını sağlamıştır.

Bir tedarikçinin ürettiği silahı (top) müşterisinin hizmetine sokması Krupp Firması örneğinde net bir şekilde anlaşılmaktadır. Grafik 5 ve Tablo 9'da gösterildiği gibi A. Krupp için firmasının ölüm-kalım savaşı verdiği bir dönemde Türkiye gibi bir ülkeye top ihraç etmesi çok önemliydi. Türkiye, Krupp Firmasından 1861-1875 döneminde farklı model ve çaplarda toplam tutarı 135.999,680 mark olan (bk. Tablo 13 ve 14) 1.861 adet top ithal etmiştir. Buna karşılık Harbiye Nezareti Krupp Firmasından 1885 ila 1907 yılları arasında (bk. Grafik 6) toplam olarak 1.924 adet top satın almıştır. Abdülhamid döneminde Krupp Firmasından ithal edilen topların hem model hem de çap olarak çeşitliliği (bk. Tablo 11 ve 12) gerçekten İstanbul'un de çap olarak çeşitliliği (bk. Tablo 11 ve 12) gerçekten İstanbul'un Essen'e teknik olarak bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır ki, işte bu yüzden sultan tek top tedarikçisi konumunda olan Krupp Firmasını bir başka Avrupalı silah üreticisiyle ikame edememiştir. Goltz döneminde (1883-1893) Krupp Firmasından çok sayıda top satın alınmasının 1.035 adet top (70.145.383 mark) temel nedeni orduda yapılan reformlar çerçevesinde yeni birliklerinin kurulmasıydı.

Yabancı ülkelerin Krupp Firmasına vermiş olduğu ihaleler, Türkiye ve Rusya örneğinde gösterildiği gibi söz konusu işletmenin gelişmesine önemli bir katkı yapmıştır. Moskova'nın Essen'den 1871-1880 döneminde toplam olarak 1.917 adet top ithal etmesine karşılık İstanbul aynı yıllar arasında çeşitli model ve çaplarda 1.443 adet top satın almıştır. Rusya 1871 ila 1880 yılları arasında Krupp Firmasının müşterileri arasında birinci sırayı alırken, Türkiye de 1861-1914 döneminde aynı tedarikçiden 3.936 adet top ithal ederek birinci olmuştur.

Yabancı bir ülkeden silah tedarik edilmesi (top) ithalatçı ülke ile ihracatçı firma veya ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini teşvik ettiği bir çok şahzade, asker ve devlet görevlisi Krupp Fabrikasını ziyaret ederek Essen'i şereflendirmiştir. A. Krupp'un sultanın odacılarından Ragıp Bey ile kurmuş olduğu ilişki de bu bağlamda değerlendirilebilir. Osmanlı Hanedanı ve Krupp Ailesi arasındaki ikili ilişkilerin gelişmesine önemli katkı yapan bir diğer husus karşılıklı hediyeleşmelerdir. Her ne kadar A. Krupp Türklere karşı sempati duyduğunu ortaya koymuş olsa da, doğal olarak bir iş adamı olarak onu

ilgilendiren tek şey, hiç kuşkusuz ürünlerini satabilmektir. A. Krupp Türkiye gibi bazı ülkelerde barut fabrikaları (üretim araçlarının transferi) kurmayı düşünmüş ancak bunu can-ı gönülden istemediği için gerçekleştirilememiştir. Bunun temel nedeni A. Krupp'un müşterilerinin ürünlerine bağımlılığını sürdürmeyi amaçlamış olmasıydı.

Krupp Firması top ihracatının yanında Türkiye'nin geleneksel olarak İngilizlere vermeye alıştığı donanma ihalelerine de yoğunlaşmıştı. Ancak İngiltere 1876 yılına kadar Türkiye'ye savaş gemisi ihraç eden tek ülke konumunda olduğundan donanmada büyük bir İngiliz etkisi vardı. Bundan dolayı Alman tersaneleri Türkiye'ye ancak 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde az sayıda torpido ve savaş gemisi satabilmişti.

Krupp Firmasının Abdülhamid döneminde Türkiye'ye yaptığı top satışlarından fahiş kar elde etmiş olması İTC iktidarında bu firmaya karşı geçici de olsa bir infial uyanmasına neden olmuştur. Diğer yandan İTC döneminde öteki Avrupalı silah fabrikalarının da ihale sürecine dahil edilmeleriyle birlikte, Essen'e verilen top siparişlerinde büyük bir düşüş yaşanmıştır. Bu gerilemenin nedenleri arasında; iç olaylarda yaşanan tırmanış ve devletin maliyesinin tamtakir olması yer alıyordu. İTC iktidarında dışarıdan satın alınan ürünler için açık ihale usulünün getirilmiş olmasına rağmen, özellikle M. Şevket Paşa bu ilkeyi devre dışı bırakarak ihaleleri gene de Alman firmaları özellikle de Krupp Firmasına vermiştir. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Türkiye'nin ödeme gücünün daha da zayıflamasıyla birlikte Krupp Firması eski müşterisine artık ön ödeme yapmadan silah satamayacağına bildirmiştir.

Alman silah sanayiinin Türkiye ile ilişkileri sadece Osmanlı dönemiyle sınırlı kalmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Almanlar Türkiye'de üç adet silah ve mermi fabrikası ile iki adet barut fabrikası kurmuşlardır. Yani Cumhuriyet döneminde silah ve mühimmat transferi bu kez "üretim araçları ve personel transferi" şeklinde gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın Türkiye'ye yaptığı silah ve mühimmat transferi bu kez NATO çerçevesinde gerçekleşen yardımlar aracılığıyla iki ülke ilişkileri bağlamında önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Diğer yandan

20. yüzyılın sonlarında Alman yapımı silahların (Leopard tanklarının) Güneydoğu Anadolu bölgesinde PKK terör örgütüne karşı kullanılması Almanya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin kimi zaman gelişmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak makro düzeyde şu soru ortaya atılabilir: Silah ticaretine hangi firmanın katıldığına bakılmaksızın ikili veya uluslararası düzeyde devletler arasında meydana gelen karşılıklı etkileşim silahsızlanmayı ne dereceye kadar sağlayabilir? Bu bağlamda incelenmesi gereken diğer olgular ise silah ticaretinin veya silahlanma yarışının küresel ekonomiyi, ulusal-, sosyal- ve siyasal sistemleri nasıl etkileyeceğidir. Uluslararası silah ticaretinin kazananları ve kaybedenleri kimlerdir? Tam da bu noktada silahlanmanın gelişmekte olan ülkeler açısından incelenmesi önem arz etmektedir. Silahsızlanma bağlamında tartışılan bir diğer konu ise, silahlanmanın istihdama hizmet edip etmediği hususudur.

7. Tablolar

Sayfa

Tablo 1: Türkiye ile Almanya Arasındaki Ticaret 1880-1913	44
Tablo 2: Osmanlı Lirasının 1844 Yılında Yabancı Paralar Karşısındaki Kuru	88
Tablo 3: Türkiye'nin Almanya'dan İthal Ettiği Silah ve Cephaneler 1888-1897	190
Tablo 4: Türk Ordusunda Kullanılan Mauser Modelleri	191
Tablo 5: Osmanlı-Rus Savaşı (1877/78) Döneminde Türk Ordusunda Bulunan Tüfek Modelleri	192
Tablo 6: 1896 Sonu İtibarıyla Türk Ordusunda Mevcut Olan Tüfek Modelleri	193
Tablo 7: Yabancı Ülkelerin Sahip Olduğu Mauser Modelleri ...	204
Tablo 8: Mauser Tüfek Fabrikasının Toplam Üretiminde Almanya ve Yabancı Ülkelerin Payı	206
Tablo 9: Krupp Firmasından Türkiye'nin Satın Aldığı Sahra ve Kıyı Topları 1861-1875	227
Tablo 10: Türkiye'nin Krupp Firmasına 1885 Yılında Verdiği Top Siparişi	229
Tablo 11: Türkiye'nin Krupp Firmasına Verdiği Top İhaleleri 1885-1912	229
Tablo 12: Türkiye'nin Krupp Firmasından Aldığı Kıyı ve Deniz Topları 1885-1912	230
Tablo 13: Türkiye'nin Krupp Firmasından Satın Aldığı Top Sayısı ve Tutarı 1861-1912	231
Tablo 14: Türkiye'nin Krupp Firmasına Dönemler İtibarıyla Ödediği Meblağ 1861-1912	233
Tablo 15: Krupp Firmasının Yurtdışına ve Yurtiçine Satmış Olduğu Top ve Top Namlusu Adedi 1860-1911	237

Tablo 16: Krupp Firmasından Top İthal Eden Ülkeler	
1871-1880.....	238
Tablo 17: Türk Savaş Gemilerine Toplu Bakış.....	253
Tablo 18: Türk Donanmasında Bulunan Muhripler.....	254
Tablo 19: Türk Donanmasında Yer Alan Torpido Botları.....	255
Tablo 20: Türk Donanmasında Bulunan Kruvazörler.....	255
Tablo 21: Türkiye'nin Krupp Firmasından 1910 Yılında İthal Ettiği Toplar.....	262
Tablo 22: Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Balkan Ülkelerinin Sahip Oldukları Hafif Toplar.....	264

8. Grafikler

	<u>Sayfa</u>
Grafik 1: Türkiye'nin Alman Gümrük Birliğinden Yaptığı İthalat.....	45
Grafik 2: Türkiye'nin Dış Borçları 1850-1914.....	77
Grafik 3: Mauser Firmasının Tüfek İhracatı.....	205
Grafik 4: Almanya'nın Ateşli Silah İhracatı 1890-1910.....	207
Grafik 5: Türkiye'nin Krupp Firmasından Satın Aldığı Top Sayısı 1861-1875.....	226
Grafik 6: Türkiye'nin Krupp Firmasından Satın Aldığı Top Sayısı 1885-1912.....	228
Grafik 7: Türkiye'nin Krupp Firmasından Satın Aldığı Top Sayısı 1861-1912.....	234
Grafik 8: Rusya'nın Krupp Firmasından Satın Aldığı Top Sayısı 1863-1880.....	235
Grafik 9: Krupp Firmasının Almanya ve Yurtdışına Satmış Olduğu Top Sayısı 1860-1911.....	238
Grafik 10: Krupp Firmasının Yurtdışına İhraç Ettiği Top Sayısı 1871-1880.....	239
Grafik 11: Türkiye'nin Krupp Firmasından İthal Ettiği Toplar 1910-1912.....	261

9. Kaynakça

9.1. Arşiv Belgeleri ve Kaynakça

9.1.1. Arşiv Belgeleri

Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasal Arşivi (Politisches Archiv
des Auswärtigen Amtes Berlin)

R 13285,13286,13288

R 13291-13299

R 13300-13306, 13308-13319, 13357,13358

R 13744-13746, 13795-13798

R 13801-13803 , 13808

R 13939

R 14114, 14115

Krupp Firmasının Tarih Arşivi (Historisches Archiv Krupp)

FAH Familienarchiv Hügel

FAH 2 B, 67

FAH 2 B, 177

FAH II B, 314 b

FAH III B, 56, 207 und 227

FAH 3 C, 205 und 217

FAH 4 E

Werkarchiv

WA II, 247

WA III, 31, 32

WA IV, 646

WA VII f, 854 und 886

WA IX a, 106 und 170
WA IX d, 304, 476 und 556

WA IX h 147

WA IX z, 154

WA XVI z, 125

WA 48 (Besuchswesen)

48/68, 48/89, 48/120, 48/124, 48/141

S 3 (Drucksachen und technischer Bereich)

WT 1/3, 5 a VII f 862

D 22

E II, 22 a, 22 d, 22 g und 22 h

Federal Arşiv (Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde)

Handels- und Schiffssache (R 6675)

Türkei Nr. 43, Bd. 3

Türkei Nr. 42, Bd. 4

Prusya Gizli Devlet Arşivi (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin)

I. HA Rep. 120 C XIII 15, Nr.1, Bd.11 und 12

9.1.2. Diğer Birincil Kaynaklar

Alldeutsche Blätter, Nr. 49, Jg. 5, Dezember 1895.

Deutsches Waffenz Journal, Nr. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12/1981 und Nr. 1/1982.

Deutscher Geschichtskalender, Bd. 2, Jg. 1898.

Deutsches Handelsarchiv, Reichsamt des Innern (hrsg.), Bd. 2 Jg. 1898.

Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, Lepsius, Johannes, Mendelssohn, Albrecht, Thimme, Friedrich (hrsg.), Bd. 8. Flugschrift, Alldeutscher Verband (hrsg.), München 1896.

Krupp'sche Mitteilungen., Nr. 4, Jg. 38, Essen 1954.

Krupp'sche Mitteilungen, Nr. 1, Jg. 9, Essen 1918.

Ludwig Löwe & Co. AG Berlin 1869-1929 (hrsg.), Berlin 1930.

9.2. İkincil Kaynaklar

Agoston, Gabor, Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire, Cambridge 2005.

Ahmad, Feroz, The young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-14, Oxford 1969.

Ahmed Cemal Pascha, Erinnerungen eines türkischen Staatsmannes, München 1922.

Aktaş, Hayati, Türk-Alman Askeri İlişkileri 1913-18, Konya 1994.

Albrecht, Ulrich, Der Handel mit Waffen, München 1971.

Albrecht, Ulrich, Ernst Dieter, Lock Peter, u. a., Rüstung und Unterentwicklung. Iran, Indien, Griechenland, Türkei. Die verschärfte Militarisierung, Hamburg 1976.

Albrecht, Ulrich, Sommer Birgit A., Deutsche Waffen für die Dritte Welt. Militärhilfe und Entwicklungspolitik, Hamburg 1972.

Anderson, M. S., The Eastern Question 1774-1923, New York 1966.

Barckhausen, Joachim, Männer und Mächte am Bosphorus. Abdülhamid und seine Zeit, Berlin 1938.

Barth Boris, Die deutsche Hochfinanz und die Imperialismen. Banken und Außenpolitik vor 1914, Stuttgart 1995.

Berdrow, Wilhelm, Alfred Krupp und sein Geschlecht. 150 Jahre Krupp-Geschichte 1787-1937, Berlin 1937.

Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 5. Aufl., İstanbul 2003.

Birken, Andreas, Die Wirtschaftsbeziehungen zwischen Europa und dem Vorderen Orient im ausgehenden 19. Jahrhundert, Wiesbaden 1980.

Bode, Friedrich H., Der Kampf um die Bagdadbahn 1903-14. Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-englischen Beziehungen, Breslau 1941.

- Boelcke, Willi (hrsg.), Krupp und die Hohenzollern in Dokumenten. Krupp- Korrespondenz mit Kaisern, Kabinettschefs und Ministern 1850-1918, Frankfurt a. M. 1970.
- ....., Krupp und die Hohenzollern, Berlin 1956.
- Bonhard, Otto, Geschichte des Alldeutschen Verbandes, Leipzig, Berlin 1920.
- Bontrup Heinz, Zdwomyslaw Norbert, Die deutsche Rüstungsindustrie. Vom Kaiserreich bis zur Bundesrepublik, Heilbronn 1988.
- Bozdağ, İsmet, Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İstanbul 2002.
- Braun, Oscar, Wirtschaftliche Abhängigkeit und imperialistische Ausbeutung Senghaas, Dieter (hrsg.), Peripherer Kapitalismus Analysen über Abhängigkeit und Unterentwicklung, 2. Aufl., Frankfurt a. M. 1977, s. 137-55.
- Butterfield, Paul K., The Diplomacy of the Bagdad Railway 1898-1914, Göttingen 1932.
- Bühler Johannes, Vom Bismarck-Reich zum geteilten Deutschland, Berlin 1960.
- Büyüktuğrul, Afif, Sultan Abdülhamid Donanmamızı Neden Bağlamıştı?, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Nr.12, Jg. 1968.
- Carmel, Alex, Die Siedlungen der württembergischen Templer in Palästina 1868-1918, Stuttgart 1973.
- ....., The Political Significance of German Settlement in Palestine 1868-1918, Wallach, Jehuda L. (hrsg.), Germany and the Middle East 1835-1939, Tel Aviv 1975, s. 45-71.
- ....., Die deutsche Palästinalpolitik 1871-1914, Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte, Grab, Walter (hrsg.), Bd. 4, Tel Aviv 1975, s. 205-55.
- Chapman, M. K., Great Britain and the Bagdad Railway 1888-1914, Northampton 1948.
- Cem, İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, 4. Aufl., İstanbul 1974.
- Çetin, Alaaddin, Yıldız Ramazan, Sultan II. Abdülhamid Han. Devlet ve Memleket görüşlerim, İstanbul 1976.

- Coetzee, Marilyn S., The German Army League. Popular Nationalism in Wilhelmine Germany, New York, Oxford 1990.
- Dahlhaus, Friedrich, Möglichkeiten und Grenzen auswärtiger Kultur- und Pressepolitik. Dargestellt am Beispiel der deutsch-türkischen Beziehungen 1914-18, Frankfurt a. M., Bern, Paris 1990.
- Dann, Otto, Nation und Nationalismus in Deutschland 1770-1990, München 1993.
- Earle, Edward M., Turkey, the Great Powers and The Bagdad Railway. A Study in Imperialism, New York 1923.
- Ebell, Max, Wilhelm Mauser, Ein deutscher Erfinder sein Leben anhand seiner Briefe, München 1921.
- Ehrhardt, Heinrich, Hammerschläge. 70 Jahre deutsche Arbeiter und Erfinder, Leipzig 1922.
- Eldem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında bir Tedkik , y. Y. 1970.
- Emre, Gültekin, 300 Jahre Türken an der Spree. Ein vergessenes Kapitel Berliner Kulturgeschichte, Berlin 1983.
- Engelbrechten, C. A., Kaiser Wilhelms Orientreise und deren Bedeutung für den deutschen Handel. Neue Bahnen und Wege für den deutschen Ausfuhrhandel, Berlin 1890.
- Erzberger, Matthias, Rüstungsaufgaben des Deutschen Reiches, Stuttgart 1914.
- Farah, Irmgard, Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-18 unter besonderer Berücksichtigung des "Osmanischen Lloyd", Stuttgart 1993.
- Fischer, Fritz, Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschlands 1914-18, Düsseldorf 1961.
- Fitzner, Rudolf, Wirtschaftsgeographie, Berlin 1902.
- Friedjung, Heinrich, Das Zeitalter des Imperialismus 1884-1914, 3 Bände, Berlin 1922.
- Fröhlich, Michael, Imperialismus Deutsche Kolonial- und Weltpolitik 1880-1914. Deutsche Geschichte der neuesten Zeit vom 19. Jahrhundert bis Gegenwart, München 1994.

- Gall, Lothar, Krupp. Der Aufstieg eines Industrieimperiums, Frankfurt a. M. 2000.
- Galtung, Johan, Eine strukturelle Theorie des Imperialismus, Senghaas, Dieter (ed.), Imperialismus und strukturelle Gewalt. Analysen über abhängige Reproduktion, 1. Aufl., Frankfurt a. M. 1972, s. 29-104.
- ....., Strukturelle Gewalt. Beiträge zur Friedens- und Konfliktforschung, Hamburg 1975.
- Gencer, Mustafa, Bildungspolitik. Modernisierung und kulturelle Interaktion. Deutsch-türkische Beziehungen 1908-18, Münster, Hamburg, London 2002.
- Genth, August, Die preußischen Heereswerkstätten, Diss. Phil., Berlin 1926.
- Giesl, Wladimir, Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient, Steinitz, Ritter von (ed), Berlin 1927.
- Grothe, Hugo, Die asiatische Türkei und die deutsche Interessen. Gedanken zur inneren Umgestaltung des Osmanischen Reiches zu den Zielen der deutschen Kulturpolitik, Der Neue Orient, 2. Aufl., Halle 1913, s. 37-62.
- ....., Deutschland, die Türkei und der Islam, Leipzig 1911.
- ....., Türkisch Asien und seine Wirtschaftswerte, Frankfurt a. M. 1916.
- Gutsche, Willibald, Monopole, Staat und Expansion vor 1914. Zum Funktionsmechanismus zwischen Industriemonopolen Großbanken und Staatsorganen in der Außenpolitik des Deutschen Reiches 1897 bis Sommer 1914, Berlin 1986.
- Halle, William, Türkiye'de Ordu ve Siyaset, çev. Fethi, Ahmed, İstanbul 1994.
- Hallgarten, George W., Imperialismus vor 1914. Die soziologischen Grundlagen der Außenpolitik europäischer Großmächte vor dem ersten Weltkrieg, Bd. 2, München 1963.
- ....., Imperialismus vor 1914. Theoretisches. Soziologische Skizzen der außenpolitischen Entwicklung in England und Frankreich, Bd.1, München 1951.

- ....., Das Wettrüsten. Seine Geschichte bis zur Gegenwart, Frankfurt a. M. 1967.
- Hallgarten, George W., Radkau, Joachim, Deutsche Industrie und Politik von Bismarck bis heute, Frankfurt a. M., Köln 1974.
- Hammann, Otto, Der missverstandne Bismarck. Zwanzig Jahre Deutscher Weltpolitik, Berlin 1921.
- Hammer Oberstleutnant a. D., Das Gerät der Gebirgsartillerie vor, in und nach dem Weltkrieg, Berlin 1943.
- Harting, Paul, Die Bagdadbahn. Idee und Verwirklichung, Zeitschrift für Geopolitik, Heft 11, Jg.17, 1940, s. 543-47.
- Hassler, Friedrich, Bihl, Adolf, 50 Jahre Deutsche Waffen- und Munitionsfabriken, Berlin 1939.
- ....., Geschichte der Mauser-Werke, Berlin 1938.
- Helfferrich, Karl, Deutschlands Volkswohlstand 1888-90, Berlin 1913.
- ....., Die deutsche Türkenpolitik, Berlin 1921.
- Hennig, Richard, Die deutschen Bahnbauten in der Türkei. Ihr politischer, militärischer und wirtschaftlicher Wert, Leipzig 1915.
- Hering, Rainer, Konstruierte Nation. Der Alldeutsche Verband 1890 bis 1939, Hamburg 2003.
- Heyersberg, Fritz A., Maschinenverwendung im Wirtschaftsleben der Türkei, Berlin 1934.
- Hobson, John A., Der Imperialismus, Köln, Berlin 1968.
- Holborn, Hajo, Deutschland und die Türkei 1878-90, Berlin 1926.
- Huber, Reinhard, Die Bagdadbahn, Berlin 1943.
- Hubka Gustav, Die Reformaktion in Mazedonien in den Jahren 1904-08, Streffleurs Militärische Zeitschrift, Bd. 1, Nr. 2, Jg. 86, Wien 1909, s. 913-26.
- Ibbeken, Rudolf, Das außenpolitische Problem Staat und Wirtschaft in der deutschen Reichspolitik 1880-1914, Diss. phil., München 1929.
- İzzet, Pascha, Denkwürdigkeiten des Marschalls İzzet Pascha, Klinghardt, Karl (hrsg.), Leipzig 1927.
- Jerussalimski, Arkadi S., Die Außenpolitik und die Diplomatie des deutschen Imperialismus Ende des 19. Jahrhunderts, Berlin 1954.

- ....., Der deutsche Imperialismus. Geschichte und Gegenwart, Berlin 1968.
- Jäckh, Ernst, Der aufsteigende Halbmond. Beiträge zur türkischen Renaissance, Berlin 1911.
- ....., Die Beziehungen der deutschen Industrie zum türkischen Reich, Technik und Wirtschaft, Heft 5, Jg. 9, 1916, s. 189-204.
- ....., Deutschland im Orient nach dem Balkankrieg, München 1913.
- Jäger, Hans, Unternehmer in der deutschen Politik 1890-1918, Bonn 1967.
- Kampen, Wilhelm van, Studien zur deutschen Türkeipolitik in der Zeit Wilhelms II., Kiel 1968.
- Kamphövener, Elsa Sophia von, Damals im Reiche der Osmanen. Ein Märchen der Wirklichkeit aus der Türkei des Sultan Abdülhamid, Gütersloh 1959.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Bd. 8, 1. Aufl., Ankara 1962.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Bd. 7, 3. Aufl., Ankara 1983.
- Käbble, Hartmut, Industrielle Interessenpolitik in der Wilhelminischen Gesellschaft. Zentralverband Deutscher Industrieller 1895-1914, Berlin 1967.
- Kärger, Karl, Kleinasien. Ein deutsches Kolonisationsfeld, Berlin 1892.
- Kettenbach, Hans Werner, Lenins Theorie des Imperialismus. Grundlagen und Voraussetzungen, Köln 1965.
- Klass, Gert von, Die drei Ringe. Lebensgeschichte eines Industrieunternehmens, Tübingen 1953.
- ....., Krupps. The Story of an Industrial Empire, London 1954.
- Kloosterhuis, Jürgen, "Friedliche Imperialisten" Deutsche Auslandsvereine und auswärtige Kulturpolitik 1906-08, Bd. 1 und 2, Frankfurt a. M., Bern, New York, 1981.
- Kocabaş, Süleyman, Pancermenizmin "Şarka Doğru" Politikası. Tarihte Türkler ve Almanlar, İstanbul 1988.
- Kosar, Franz, Leichte Feldgeschütze, Bd.1, München 1971.

- Kössler, Armin, Aktionsfeld Osmanisches Reich. Die Wirtschaftsinteressen des Deutschen Kaiserreiches in der Türkei 1871-1908, New York 1981.
- Krauss, Jakob, Deutsch-türkische Handelsbeziehungen. Seit dem Berliner Vertrag unter besonderer Berücksichtigung der Handelswege, Jena 1901.
- Kruck, Alfred, Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890-1939, Wiesbaden 1954.
- Küntzer, Karl, Abdülhamid II. und die Reformen in der Türkei, Dresden, Leipzig 1897.
- Lindenberg, Paul, Auf deutschen Pfaden im Orient. Reisebilder, Berlin 1902.
- Lindow, Erik, Freiherr Marschall von Bieberstein als Botschafter in Konstantinopel 1897-1912, Danzig 1934.
- Manchester, William, Krupp. Chronik einer Familie, München 1978.
- ....., The Arms of Krupp 1587-1968, Canada, 1965.
- Matuz, Josef, Das Osmanische Reich, Grundlinien seiner Geschichte, 1. Aufl., Darmstadt 1985.
- McGarity, Madison J., Foreign Influence on the Ottoman Turkish Army 1880-1918, Washington 1968.
- Mejcher, Helmut, Die Bagdadbahn als Instrument deutschen wirtschaftlichen Einflusses im Osmanischen Reich, Geschichte und Gesellschaft, Mommsen, Wolfgang J. (ed.), Heft 4, Jg. 1, 1975, s. 447-81.
- Menne, Bernhard, Krupp Deutschlands Kanonenkönige, Zürich 1937.
- ....., Krupp or the Lords of Essen, London, Edinburgh 1937.
- Messerschmidt, Manfred, Die Armee in Staat und Gesellschaft. Die Bismarckzeit, Michael Stürmer (hrsg.), Das kaiserliche Deutschland. Politik und Gesellschaft 1870-1918, 2. Aufl., Düsseldorf 1984, s. 89-118.
- ....., Die politische Geschichte der preußisch-deutschen Armee, Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648-1939, Bd. 2, Militärgeschichte im 19. Jahrhundert 1814-1890, München 1975, s. 3-380.

- Mohr, Anton, Der Kampf um Türkisch-Asien. Die Bagdadbahn, Meißen 1919.
- Moltke, Helmuth von, Moltke'nin Türkiye Mektupları, çev. Örs, Hayrullah, İstanbul 1995.
- Mommsen, Wolfgang J., Imperialismustheorien. Ein Überblick über die neueren Imperialismusinterpretationen, Göttingen 1977.
- ....., Europäischer Finanzimperialismus vor 1914. Ein Beitrag zu einer pluralistischen Theorie des Imperialismus, HZ, Bd. 224, 1977, s. 17-81.
- ....., The Age of Bureaucracy. Perspectives on the Political Sociology of Max Weber, Oxford 1974.
- Mühlen, Norbert, Die Krupps, Frankfurt a. M. 1960.
- ....., The Incredible Krupps. The Rise, Fall and Comeback of Germany's Industrial Family, New York 1959.
- Mühlmann, Carl, Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg, Leipzig 1940.
- ....., Deutschland und die Türkei 1913-14, Berlin 1929.
- Mutlucağ, Hayri, Dost bildiğimiz ve ordumuzu ıslah için içimizde bulduğumuz marifetleri, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Nr. 12, İstanbul 1968, s. 34-41.
- Naumann, Edmund, Vom Goldenen Horn zu den Quellen des Euphrats, München, Leipzig 1893.
- Nipperdey, Thomas, Deutsche Geschichte 1866-1918. Machtstaat vor der Demokratie, Bd. 2, München 1993.
- O'Connor, James, Die Bedeutung des ökonomischen Imperialismus, Senghaas, Dieter, Imperialismus und strukturelle Gewalt. Analysen über abhängige Reproduktion, 1. Aufl., Frankfurt a. M. 1972, s. 123-186.
- Olson, Ludwig, Mauser Bolt Rifles, Iowa 1976.
- Önsoy, Rifat, Türk-Alman İktisadi Münasebetleri 1871-1914, İstanbul 1982.
- Orhan, Tuna, Durchbruch der Türkei zur nationalen Staatswirtschaft, Philippsburg 1938.

- Ortaylı, İlber, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, 1. Aufl., İstanbul 1998.
- Özgüldür, Yavuz, Türk-Alman İlişkileri 1923-45, Ankara 1993.
- Özyüksel, Murat, Türk-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdad Demiryolları, İstanbul 1988.
- Pachtner, Fritz, Waffen. Ein Buch vom Schaffen und Kämpfen im Waffenbau, Leipzig 1942.
- Palmer, Alan, Verfall und Untergang des Osmanischen Reiches, München 1992.
- Pick, Walter, Der deutsche Pionier Heinrich August Meissner Pascha und seine Eisenbahnbauten im Nahen Osten 1901-1917, Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte, Grab, Walter (ed.), Bd. 4, Tel Aviv 1975, s. 257-99.
- Pröhl, Karl, Die Bedeutung preußischer Politik in den Phasen der orientalischen Frage. Ein Beitrag zur Entwicklung deutsch-türkischer Beziehungen von 1606 bis 1871, Frankfurt a. M., Bern 1986.
- Raab, Alfons, Die Politik Deutschlands im Nahen Orient von 1878 bis 1908, Wien 1936.
- Rathmann, Lothar, Berlin-Bagdad. Die imperialistische Nahostpolitik des kaiserlichen Deutschlands, Berlin 1962.
- Regel, Fritz, Die deutsche Forschung im türkischen Vorderasien, Leipzig 1915.
- Richter, Stefan J., Die Orientreise Kaiser Wilhelms II. 1898. Eine Studie zur deutschen Außenpolitik an der Wende zum 20. Jahrhundert, Hamburg 1997.
- Ritter, Gerhard A., Das deutsche Reich 1871-1914, Göttingen 1977.
- Rohrbach, Paul, Die Bagdadbahn, Berlin 1911.
- Ross, Ludwig, Kleinasien und Deutschland. Briefe und Aufsätze mit Bezugnahme auf die Möglichkeit deutscher Niederlassungen in Kleinasien, Halle 1850.
- Şakir, Ziya, Mahmud Şevket Paşa, Muallim Fuat Gücüyener'in Tarihi Eserler Serisi, y. Y. y. Y.
- Sanders, Otto Liman von, Fünf Jahre Türkei, Berlin 1920.

- Sarıgöl Adem, Mahmud Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul 2001.
- Sarnow, Gabriele, Waffen- und Munitionshandel als Mittel zur "friedlichen Durchdringung" Äthopiens durch den deutschen Imperialismus 1905 bis 1914, Militärgeschichte Nr. 6, Jg. 27, 1988, 551-54.
- Sautter, Udo, Deutsche Geschichte seit 1815. Daten, Fakten, Dokumente, Bd.1 und 3, Tübingen, Basel 2004.
- Seel, Wolfgang, Mauser-Gewehre unter dem Halbmond. Türkenmauser, DWJ, Nr. 6/1981, s. 798-803.
- ....., Mauser-Gewehre unter dem Halbmond. Türkenmauser, DWJ, Nr. 7/1981, s. 976-81.
- ....., Mauser-Gewehre unter dem Halbmond. Türkenmauser, DWJ, Nr. 8/1981, s. 1160-64.
- ....., Mauser-Gewehre unter dem Halbmond. Türkenmauser, DWJ, Nr. 9/1981, s. 1264-69.
- ....., Mauser-Gewehre unter dem Halbmond. Türkenmauser, DWJ, Nr. 10/1981, s. 1418-23.
- ....., Mauser-Gewehre unter dem Halbmond. Türkenmauser, DWJ, Nr. 11/1981, s. 1578-82.
- ....., Mauser-Gewehre unter dem Halbmond. Türkenmauser, DWJ, Nr. 12/1981, s. 1722-27.
- ....., Mauser-Gewehre unter dem Halbmond. Türkenmauser, DWJ, Nr. 1/1982, s. 52-57.
- Senghaas, Dieter, Rüstung und Militarismus, Frankfurt a. M. 1972. Schäfer, Carl, Deutsch-türkische Freundschaft, Berlin 1914.
- Schäfer, Jürgen, Deutsche Militärhilfe an Südamerika. Militär- und Rüstungsinteressen in Argentinien, Bolivien und Chile vor 1914, Düsseldorf 1974.
- Scherer Friedrich, Adler und Halbmond. Bismarck und der Orient 1878-90, Paderborn, München 2001.
- Scherzer, Call von, Das türkische Münzwesen. Die Maße und Gewichte in der Türkei, Wien 1882.

- Schieder, Theodor, Nationalismus und Nationalstaat, Dann, Otto, Wehler, Ulrich (ed.), Studien zum nationalen Problem in modernen Europa, Frankfurt a. M., 1990.
- Schmid, Michael, Der Eiserne Kanzler und die Generäle. Deutsche Rüstungspolitik in der Ära Bismarck 1871-90, Paderborn, München 2003.
- Schmidt, Hermann, Das Eisenbahnwesen in der Asiatischen Türkei, Berlin 1914.
- Schnee, Heinrich, Nationalismus und Imperialismus, Berlin 1928.
- Schölch, Alexander, Wirtschaftliche Durchdringung und politische Kontrolle durch die europäischen Mächte im Osmanischen Reich (Konstantinopel, Kairo und Tunis), Geschichte und Gesellschaft, Mommsen, Wolfgang J. (ed.), Heft 4, Jg. 1, 1975, s. 404-45.
- Schöllgen, Gregor, Stationen deutscher Außenpolitik. Von Friedrich dem Großen bis zur Gegenwart, München 1992.
- Steinhaus, Kurt, Soziologie der türkischen Revolution. Zum Problem der Entfaltung der bürgerlichen Gesellschaft in sozioökonomisch schwach entwickelten Ländern, Frankfurt a. M. 1969.
- Stolper, Gustav, Deutsche Wirtschaft seit 1970, Tübingen 1964.
- Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, 6. Aufl., İstanbul 1999.
- Swanson, Glen W., War, Technology and Society in the Ottoman Empire from the Reign of Abdülhamid II to 1913. Mahmud Şevket and German Military Mission, Parry, V., Yapp, M., War, Technology and Society in the Middle East, New York, Toronto 1975, s. 367-85.
- Turfan, Ruhi, Yazman, M., Tarihte Türk-Alman İlişkileri, İstanbul 1969.
- Trumpener, Ulrich, Germany and the Ottoman Empire 1914-18, Princeton 1968.
- Türk, Fahri, Die deutsch-türkischen Beziehungen von Bismarcks Sturz und Beginn der deutschen Weltpolitik bis zur Machtübernahme der Jungtürken in der Türkei (1890-1908), "DiplArb." Freie Universität, Otto-Suhr-Institut, Sommer-Semester, Berlin 1997.

Türkdoğan, Orhan, Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı, İstanbul 2002.

Totonjanz V., Toptschjan, E., Die sozial-ökonomische Türkei, Berlin 1901.

Ullrich, Volker, Die nervöse Großmacht. Aufstieg und Untergang des deutschen Kaiserreiches 1871-1918, Frankfurt a. M. 1997.

Vollmer, Erhard, Die deutsche Gewehr-Industrie, Diss., Tübingen 1913.

Von der Goltz, Colmar, Denkwürdigkeiten, Friedrich Freiherr von der Goltz und Wolfgang Förster (ed.), Berlin 1929.

....., Erinnerungen an Mahmud Şevket Pascha, Deutsche Rundschau, Julius, Rodenberg (ed.), Bd. 157, Jg. 1913, s. 32-46 und 184-209.

Wallach, Jehuda L., Anatomie einer Militärhilfe. Die preußisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919, Düsseldorf 1976.

Weber, Max, Gesammelte Politische Schriften, Tübingen 1971.

Wehberg, Hans, Die internationale Beschränkung der Rüstungen, Stuttgart, Berlin 1919.

Wenzel, Georg, Deutsche Wirtschaftsführer. Lebensläufe deutscher Wirtschaftspersönlichkeiten, Hamburg 1929.

Wiedenfeld, Kurt, Die deutsch-türkischen Wirtschaftsbeziehungen und ihre Entwicklungsmöglichkeiten, München, Leipzig 1915.

Wiegand, Theodor, Halbmond im letzten Viertel. Archäologische Reiseberichte, Kulturgeschichte der antiken Welt, Bd. 29, Mainz 1985.

Wolf, Hellmut, Die wirtschaftliche Entwicklung der Stadt Oberndorf am Neckar mit besonderer Berücksichtigung der Mauserwerke und der Schwarzwälder Boten, Tübingen 1933.

Young, Gordon, The Fall and Rise of Alfred Krupp, London 1960.

Zdenek, Jindra, Der Rüstungskonzern Fried. Krupp AG 1914-18, Prag 1986.

Zinkeisen, Wilhelm J., Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Bd.1-7, Hamburg, Gotha 1840-1863.

9.3. Yardımcı Kaynaklar

Allgemeine Deutsche Biographie. Historische Kommission bei der Königlichen Akademie der Wissenschaften (hrsg.), Bd. 20, Leipzig 1884.

Collier's Encyclopedia, Bd.14, 24. Aufl., 1968.

Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften. Jahrbuch der deutschen Börsen, Ausgabe 1902/03, Bd. 1 und 2, Leipzig 1903.

Meyers Neues Lexikon, Bd. 8 und 10, 2. Aufl., Leipzig 1974.

Neue Deutsche Biographie. Die historische Kommission bei der bayerischen Akademie der Wissenschaft (hrsg.), Bd. 4 und 16, Berlin 1990.

The New Encyclopaedia Britannica, Bd. 4, 15. Aufl.

Wörterbuch zur deutschen Militärgeschichte, Bd. 2, Berlin 1985.